A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

BUDAPEST,
1875.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL, A NEGYEDIK JAVÍTOTT KIADÁS UTÁN,

FORDÍTJA

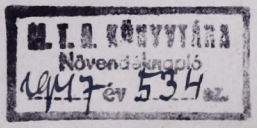
FRÖHLICH RÓBERT.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1875.
A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

109984

Budapest, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén a tudományok önálló művelése és emelése mellett azoknak terjesztésére is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy Bizottságot alakított, oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordítása, részint a tudományokat mai szinvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A M. T. Akadémia ezen Könyvkiadó Bizottsága föladatának megfelelni kívánván, mindenek előtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott arról, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a Bizottság eszközlésére, részint a M. T. Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvki-

adók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kivánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől: utólagos birálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1873. február 20-kán.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Bizottsága.

ELSŐ KÖNYV.

A DÓR VÁNDORLÁSIG.

I.

A föld és a nép.

Midőn Európa és Ázsia nevét említjük, önkénytelenül két különböző földrészre gondolunk, melyeket természetes határok választanak el egymástól. De e határok hol vannak? Legyen bár lehetséges egy határvonal éjszakon, hol az Ural a széles földtömegeket ketté választja, a Pontustól dél felé sehol sem vont a természet határvonalat kelet és nyugot közt, sőt ellenkezőleg mindent elkövetett, hogy e kettőt egymással szorosan összekösse. Ugyanazon hegylánczok vonulnak át sűrű szigetsorokban a Propontison valamint az Archipelaguson: mindkét oldal partvidéke egymáshoz tartozik mint ugyanazon ország két fele és a kikötők, mint pl. Thessalonich és Athén mindenkor sokkal közelebb álltak a joniai parti városokhoz, mint saját szárazföldük közbenső részéhez vagy épen nyugoti partjaihoz, melyektől terjedelmes földterületek és hosszas tengeri út által vannak elválasztva.

A tenger és a lég egy egészszé kötik össze az Archipelagus partjait, ugyanazon évi széláramlatok uralkodnak a Hellesponttól Krétáig és adnak egyenlő irányt a hajózásnak, egyenlő változékonyságot az égaljnak; Ázsia és Európa közt alig található egyetlen pont, hol a hajós derült

időben egyedül érezné magát ég és viz közt; a szem sziget után szigetet lát, kényelmes egy napi tengeri ut visz öbölből öbölbe. Épen azért a legrégibb időktől fogva ugyanazon népek laktak mindkét tengerparton és Priamus kora óta innen és túl ugyanazon nyelvek és szokások uralkodtak. A görög szigetek lakója épen ugy otthon érzi magát Smyrnában mint Naupliában; Salonichi Európában van és mégis levantei kereskedelmi város; Byzanczot, az állami viszonyok minden változásának daczára, még ma is mindkét oldalán fővárosnak tartják és valamint a hullámvetés Jonia partjaitól Salamisig áthempelyeg, épen ugy soha se történt népmozgalom az egyik tengerparton a nélkül, hogy a másikra is ki ne terjedt volna. A politika önkénye az ó- és újkorban elválasztá az átellenes két tengerpartot és határvonalul használta a szigetek közt lévő szélesebb tengeri utakat, de minden ilynemü elkülönités csak külszerü maradt és soha se volt képes egymástól elválasztani azt, mit a természet egy közös történelem szinhelyéül oly határozottan kijelölt.

A mily hasonlók azon partvidékek, melyek nyugotról kelet felé egymással átellenben feküsznek, épen oly nagy a vidékek különfélesége éjszakról dél felé. Az aegaei tenger éjszaki szélén egyetlen myrtuslevél sem ékesiti a partokat, az égalj a középnémetországihoz hasonlit, egész Rumélia nélkülözi a déli gyümölcsöket.

A negyvenedik fok a határvonal. Itt a tengerpartokon és a védettebb völgyekben egy melegebb világ közelléte érezhető; az örökzöld erdők kezdődnek. De itt is elég némi csekély emelkedés arra, hogy az egész viszony megváltozzék; ennek tulajdonitandó, hogy oly hegy is, mint az Athos, Európa csaknem minden fanemét egyesiti magaslatain.

Beljebb teljesen más viszonyokat találunk. A joanninai völgymedencze, mely csaknem egy fokkal délre fekszik Nápolytól, oly égaljjal bir, mint Lombardia; Thessália belsejében egyáltalában nem díszlik az olajfa; déli Európa flórája ismeretlen az egész Pinduson.

Csak a harminczkilenczedik foknál kezd behatolni a tengeri- és parti lég enyhesége a beljebb fekvő vidékekre és innentől fogva már gyors fejlődés mutatkozik. Phthiotisban rizst és gyapotot találunk már, az olajfa is otthonos. Euboián és Attikában feltünik egyenként a pálmafa, mely a déli Cykládokat nagyobb csoportokban díszíti, sőt a messeniai síkokon kedvező körülmények közt ehető pálmaszilva is terem. A nemesebb déli gyümölcsök nem diszlenek Áthén vidékén különös ápolás nélkül; Argolis keleti partjain a czitrom- és narancsfa sűrű erdőket képez és a naxioták kertjeiben már a szép citrusbokor is magasra nő, melynek illatos gyümölcsét januárban szedik és nehány óra alatt elszállitják azon partokra, hol sem bort, sem olajt nem termelnek.

Görögország ekkép két szélességi fok határán belől a Pindus bükkeseitől benyúlik a pálmaégaljba és az összes ismert földrészeken nincs vidék, hol az égalj és a növényvilág különböző övei oly gyorsan váltakoznának. E viszonyok a természet és a termények életalakzatainak oly változatosságát idézik elő, melynek szükségképen az emberek kedélyét élénkiteni, szorgalmukat felébreszteni és köztük a csereforgalmat megteremteni kellett.

Ezen égalji különbségek egészben véve, mindkét tengerpartnak közös sajátságai. De a keleti és nyugoti partvidékek közt is, minden hasonlatosság mellett, létezik hatá-

rozott különbség; mert a mily hasonlók egymáshoz a partok, épen oly eltérő az országok alakzata.

Ugy látszik, mintha az aegaei tenger azon sajátsággal birna, hogy hullámvetése által az egész szárazföldet sajátságos módon átalakitja, vagyis mindenüvé behatolva meglazitja összefüggését s ezen meglazitás által szigeteket, félszigeteket, földnyelveket és hegyfokokat alkot és ekkép aránytalanul nagy kiterjedésü és számtalan öböllel ellátott martkörvonalat állit elő. Ily partot méltán nevezhetünk görögnek, mert ez képezi a föld minden országai közül azon vidékek legfőbb sajátságát, melyeken a hellenek megtelepedtek.

A különbség a következő. A keleti szárazföldet ezen alakulás csak külsőleg érinti. Egészbenvéve, félsziget-alakjának daczára jogosan nevezhető Kis-Ázsiának; mert Elő-Ázsia többi vidékével közös tulajdona a hatalmas tömegemelkedés. Mint egy kis Irán emelkedik ki három tenger közül; belsejében tömeges, hozzáférhetetlen fensíkot képezvén, hüvös légmérséklettel, száraz léggel, köves, vizben szükölködő sikságokkal, de egyszersmind bővelkedik termékeny vidékekben is, melyek nagy és erőteljes népek eltartására alkalmasak.

E nagy fensík széleivel sehol se éri a tengert, hanem hegységek által van körülkerítve. Ezek közt leghatalmasabb a Taurus, egy sziklabástya, mely magas széleivel és meredek falaival elkülöniti a déli tartományokat az ország zömétől. Éjszak felé a Pontusig a lejt-lépcsőzetek szélesebbek, a hegyvidékek hullámzatosak és az ereszkedés a síkság felé fokozatos. A nyugoti oldalon az alakulás a legváltozatosabb. Propontis és Hellespont felé a belső fensik széle, vizben és legelőkben gazdag jelentékeny hegységekké

emelkedik, milyenek a mysiai Olympus és trójai Ida; az Archipelagus felől hirtelen átmenet mutatkozik a közbenső vidékekről a partvidékre. Konstantinápolytól Kis-Ázsián keresztül a lykiai tengerig húzott vonal körülbelül megjelöli azon hosszusági fokot, melyen a fensík-tömeg hirtelen megszakad, a hol a vidék mindinkább tágul, és széles, termékeny folyamvölgyekben megnyilik a tenger felé, mely számos öbölben találkozik e völgyekkel. Itt mintegy új világ, új ország kezdődik; olyan az, mint egy más anyagból oda szőtt szegély és ha a világrészeket a terrain-alakulás szerint akarnók megkülönböztetni, a partvidék és közbenső vidék ezen elválasztó vonalára kellene állitanunk a határoszlopokat Ázsia és Európa közt.

Valamint általában Kis-Ázsia sajátszerü alakzatánál fogva, mely összekötő egység nélkül a legnagyobb ellentéteket foglalja magában, soha se mutatkozott alkalmasnak közös történelemre, ugy Kis-Ázsia lépcsőzetes tartományai annál inkább minden időben külön történelem szinhelyei, különböző népek lakhelyei voltak, melyek meg tudták őrizni függetlenségöket a közbenső vidékek uralmával szemben.

Kis-Ázsia nyugoti szélét mindenekelőtt ama négy nagy folyam torkolatának vidéke képezi, melyek egyközü irányban fekvő völgyeken keresztül sietnek a tenger felé és pedig délről éjszakra a következő sorban: Maeander, Kaystrus, Hermus és Kaikus. A régi világ egyetlen részében se volt a szántóföldek és legelők bő termékenysége ily közvetetlenül összekötve egy kitünő mart-alakzat minden előnyével. Jonia martvonalának bontakozása az öblök és fokok beszámitásával több mint négyszeresen mulja felül egyenes vonalának hosszuságát éjszakról dél felé terjedő irányban.

Az éjszaki és a déli oldalon nem oly általános e mart-alakzat, hanem csak egyes helyeken mutatkozik, melyek azonban a hellén földalakulatban való részvétük által mintegy külön hivatást nyertek arra, hogy a hellén történelemben is részt vegyenek. Ide tartoznak a Propontis partjai és a kariolyciai partvidék.

Kelet felől tehát a tenger csupán a partvidék szélét volt képes hellenizálni; máskép áll a dolog a tulsó partokon. Itt is nagy tömegü szárazföld fekszik, a dunai tartományoktól dél felé az Adria és Pontus közt a tengerbe beékelve, de e zömtömeget a tenger nem csak kivülről mossa és alakitja át folytonosan, mint Kis-Ázsiát, hanem maga a szárazföld zöme is mindinkább félszigetekké és szigetekké oszlik fel és végül teljesen e szakgatott tagozást ölti magára.

Az egész nyugoti görög földtömeg az ádriai tengertől a fekete tengerig nagy ív alakjában elnyuló óriás hegyláncz által van elválasztva a Dunavidékhez tartozó összes területektől és mint külön világ, dél felé fejlődik saját törvényei szerint. A thrakiai Haemus meredek hátával, a dunai tartományok felől nehezen hozzáférhető és minden népérintkezést elzáró természeti határt képez, mig Ázsia felől nyitva áll az ut és könnyen férni hozzá. Épen igy az ádriai és aegaei tenger közt fekvő összes déli földtömeg kifejlésében is megismerhető azon törvény, hogy mindig a keleti, az ázsiai oldal bir több előnynyel, vagyis hogy ezen oldal összes vidékei egy rendezett államélet kifejlődésére nézve különösen kedvezően vannak szervezve és kikötőkben gazdag partjaik által különös hivatást nyertek a tengeri forgalomra. Igy mindenekelőtt Albania és Illyria nem egyéb mint egymáshoz közel szorult hegygerinczek és szük völgy-

torkolatok tömkelege, hol még az utak számára is alig maradt elég tér; a mart zordon és lakálytalan. Habár tehát hajdan a karaványok átkeltek is a hegyeken, a két tenger közt kicserélendők a joniai szigetek és az Archipelagus terményeit és habár később a rómaiak Dyrrhachiumból országutat épitettek is az egész tartományon keresztül, azért Illyria mégis minden időben barbár ország maradt.

Mennyire megváltozik minden, midőn a Skardus szoroson át a keleti oldalra, Illyriából Makedoniába átlépünk! Itt, a zöm-hegyláncz alján, számos forrásból hatalmas folyamok keletkeznek, melyek széles lapályokat hasitanak át és e lapályok körül terülnek el nagy gyűrűkben a hegyek ágai, melyek a sikságokat körülkeritik és az ország folyamainak csak szük kijárást engednek a tenger felé.

Makedonia belső része egymás után következő három ily körsikságból áll, melyeknek folyamai egyesülve összetolulnak a mélyen benyuló tbessalonichi öböl szögletében. Mert Makedonia előnye Illyria felett nem csupán a közbenső vidékek gazdagon termő sikjaiban áll, hanem egyszersmind könnyen hozzáférhető lapályos partjaiban is. Egyformán zordon martvonal helyett itt az Axius és Strymon torkolatai közt egy széles hegytömeg nyúlik elő és mélyen beszögellik a tengerbe, öblökben gazdag három sziklás nyelvével, melyek közül a keleti az Athos hegyben végződik.

Több mint 6400 lábnyira emelkedik ki e hegy a tengerből, meredek márványfalaival; a Hellesponttól és a pagasaei tengeröböltől egyenlő távolságban lévén, Lemnos piaczáig veté árnyékát és mint a hajózás messziről látható iránypontja, uralkodott az Archipelagus egész éjszaki részén.

E görög alakzatu partok által áll összeköttetésben

Makedonia és Thrakia a görög világgal, mig ellenben a két tartomány belső részeinek alakzata teljesen különbözik a tulajdonképi Hellastól. Magas hegyi tartományok ezek, hol a népek a tengertől elrekesztve és elzárt völgygyürükben mintegy lebilincselve tartatnak.

A negyvenedik szélességi fok átmetszi azon hegység zömét, melytől fogva dél felé uj tagolás kezdődik. A vidék elveszti az alpesi tartományok jellegét; a hegyek nemcsak alacsonyabbakká, szabályosabbakká és müvelhetőbbekké lesznek, hanem mindinkább áttekinthető hegylánczokká is alakulnak, melyek a kultur sikságokat körülövezik, az országot tagolják és védik, a nélkül hogy hozzáférhetlenné, zorddá és terméketlenné tennék. Az ország szervezetének e haladása azonban ismét csak a keleti oldalon érvényesül, hol a hegyektől körülövezett Peneus medenczéje fekszik; a tenger felől is el van zárva az Ossa hegység által, melynek Pelion nevü folytatása, az Athossal egyközüleg, sziklából épült védgáthoz hasonlóan, a tengerbe nyúlik. De a hegyek két helyen vannak átvágva, mi által Thessalia vizmentesittetik és egyszersmind kelet felé a kereskedelem előtt megnyittatik, a Tempevölgy viznyilásánál és aztán meszszebb délre, hol a pagasaei öböl a Pelion és Othrys közt mélyen és szélesen benyúlik a szárazföldbe.

Dél felé a tagolás folyton változatosabb; a hegyek elágazásának megfelelnek a tengeröblök, melyek kelet és nyugot felől behatolnak. Ez által a földtömeg annyira meglazul, hogy a félszigetek egész sorává lesz, melyeket földnyelvek kötnek össze egymással.

Ezzel a harminczkilenczedik szélességi fok alatt kezdődik Közép-Görögország, a szorosabb értelemben vett Hellas, hol az ambrakiai és maliai öböl közt hétezer lábnyi-

nál magasabbra emelkedik a Tymphrestus hegy kúpja és Hellas keleti és nyugoti felét még egyszer középen összeköti. Nyugot felé az Achelous folyamterülete fölé emelkedik, mely a körülfekvő tartományokkal együtt teljesen kizárva marad a keleti részek finomabb tagolásából. Kelet felé az Oeta hegység huzódik és a maliai öböl déli szélén a Thermopylae hegyszorost képezi, hol a mocsárok és meredek sziklák közt csak nehány ölnyi szélességü tér létezik, melyen át a déli vidékekre lehet eljutni. Thermopylaetől fogva keresztül a korinthusi tengerig a távolság nincs egészen hat mértföld. Ez az Isthmus, melytől kezdve keleti Közép-Görögországnak félszigete a Suniumi hegyfokig terjed.

E félsziget törzs-hegysége a Parnassus, melynek hétezer ötszáz lábnyi magas kúpját a körüle lakó emberi nemzedékek szentnek tarták, mint az egyetlen magaslatot, melyet a vizözön el nem boritott és mely ennélfogva az új emberi nemzedék kiindulási pontja volt. E hegy nyugoti részéből folyik a Kephisus Boeotia nagy völgyteknőjébe, melynek határait a Helikon és elágazásai képezik. A Helikonhoz csatlakozik a Kithaeron, innét rézsutos irányban az egyik tengertől a másikig, elválasztván Attikát Boeotiától.

Nem könnyen lehetne egymástól különbözőbb szomszéd tartományokat találni. Boeotia egy egészen elkülönitett közbenső tartomány, hol a viz fölös mennyisége mély völgyekben szorul meg, — nedves ködök hazája, termékeny földjén buja növényzettel; Attika ellenben egészen a tengerbe kinyuló, öblökben gazdag félsziget, száraz sziklatalajjal, melyet vékony földréteg borit, környezve azon szigetvilág átlátszó tiszta levegőjétől, melyhez fekvésénél és égaljánál fogva tartozik. Hegyláncza még a tengerben is tovább huzódik és a Cykladok belső sorát képezi, valamint

a külső sor az Euboea hegyeinek folytatása. A görög föld teljes szervezete akkor lett befejezve, midőn a hullámok közül kiemelkedett azon keskeny és alacsony földnyelv, mely Pelops szigetét, a legtökéletesebb félsziget alakjában az összes hason alakra törekvő tartományok lánczolatának utolsó tagja gyanánt a szárazföld törzséhez csatolta. Innen van, hogy az ország folytonos összeköttetésének megszakitása nélkül, annak közepén két, kikötőkben gazdag tengeröböl találkozik, melyek közül az egyik Italia, a másik Ázsia felé van nyitva.

A Peloponnesus egy önálló egészet képez; törzshegysége közepén fekszik s hatalmas párkányzatával bekeriti a magas arkadiai fensikot és elágazásaival tagolja a körülfekvő tartományokat. Ezen utóbbiak részint csupán a közbenső fensík ereszei, mint Achaja és Elis, részint pedig ujabb hegylánczok indulnak ki belőle, melyek dél és kelet felé előnyomulván, ujabb félszigetek törzsét képezik; igy keletkeznek a messeniai, lakoniai, argivi félszigetek és köztük a mélyen beszögellő tengeröblök, széles hajózási utjaikkal.

A Peloponnesus belső alkata nem kevésbé változatos mint külső körvonalai. Arkadia egyhangu fennsikjain egy terjedelmes közbenső ország közepén hiszszük magunkat; völgykatlanai Boeotia szervezetével és nyomasztó ködös levegőjével birnak, mig nyugoti Arkadia sürű hegyvonalai Epirus zord alpesi természetéhez hasonlitanak. A Peloponnesus nyugoti tengerpartja megfelel az Archelous vidék lapályos partjainak, a Pamisus és Eurotas termékeny völgyei ama folyók adományai, melyek hegyhasadékon keresztül törnek elő, mint a thessaliai Peneus; végre Argolis a dél felé nyiló Inachus-síksággal és sziklakikötőkben és azokat védő szigetekben oly gazdag félszigetével, fekvésére és alkatára

nézve második Attikának mondható. Igy ismétli Hellas alkotó természete összes kedvenczképződményeit, még egyszer az ország legdélibb részén szük térre szoritván a legnagyobb ellentéteket.

A talajviszonyok e kábitó soknemüsége mellett mégis teljes szigorral vonulnak át bizonyos egyszerü, világos törvények, melyek az egész európai Görögországra bizonyos sajátszerű szervezet bélyegét nyomják. Ide tartozik a tenger és a hegyek folytonos összemüködése az ország egyes részeinek megjelölésére, továbbá a központi hegylánczból származó kereszthegységek sora, melyek az illyro-makedoniai hegységekkel együtt arra látszanak hivatva lenni, hogy a görögök lakhelyeit éjszakról hozzáférhetetlenekké tegyék, a görög népet a szárazföldtől elszigeteljék és egészen a tengerre és a túlsó partokra utalják.

Az éjszaki fennsíkok rendeltetése az, hogy a népek ott szük, vizgazdag völgyekben mint földmüvelők, pásztorok és vadászok éljenek, erejök az alpesi lég által megedzessék és egyszerü természeti állapotok által egészségében megtartassék, mig elérkezik azon idő, midőn le kell vonulniok a déli vidékekre, melyek finomabb és többnemű tagolásuk által hivatva vannak az államalakitás szinhelyévé lenni és lakóikat kelet felé egy új, nagyobb világ tengeri és parti közlekedésébe bevonni. Mert végre az európai-görög földalakulás összes törvényei közt a legvilágosabb és legfontosabb az: hogy a thrakiai partoktól kezdve, a keleti oldal van félreismerhetetlenül kijelölve az egész tartománytömeg elejéül.

A nyugoti tenger két kisebb beszögellés és a korinthusi öböl kivételével, Dyrrhachiumtól Methoneig csak meredek sziklapartokat és lagunák által eltorzitott, lapá-

lyos partvidéket mos; de ki birná megszámlálni azon mély öblöket és kikötőket, melyek a Strymon torkolatától a Malea fokig nyilnak, hogy a közel szigetek lakóit a kikötésre csábitsák és saját lakóikat kiindulásra ösztönözzék! A sziklapartok azon alakzata, mely a keleti oldalon túlnyomó, és egy hosszú martvonal csaknem minden pontján lehetővé teszi a tengeri közlekedést, egyszermind az égalj egészségi viszonyaira nézve is kedvező és városok alapitására alkalmas. Ekkép Hellas összes történelme a keleti partokon csoportosult össze és az ország tulsó része felé szoritott törzsek, pl. a nyugoti lokrisiak ez által egyuttal a folyvást haladó fejlődés életteljes összefüggéséből is kiszorultak.

Egy nép történelme nem tekintendő lakhelye természeti alkatának eredményeül. De könnyen felismerhető, hogy oly sajátos jellegű földalakzatok, milyenek az Archipelagus medenczéjét környezik, képesek az emberi történelem fejlődésének különös irányt adni.

Ázsiában nagy földtömegek együttesen birnak egy és ugyanazon történelemmel. Egy nép kiemelkedik a többinek tömege közül és mindig csak azon viszontagságok forognak szőnyegen, melyek minden különbség nélkül a roppant kiterjedésű földterületeket és azoknak sok milliónyi lakóit érik. Ily történelem ellen minden talpalatnyi görög föld védelmezi magát. Itt a hegyek szétágazása a kantonok egész sorát teremté, melyek közül minden egyes hivatást és jogot nyert egészen különleges létezésre. A terjedelmes síkságokon az egyes községek lakói nem gondolnak arra, hogy jogaikat és vagyonukat tulnyomó erejü hadseregek ellen védelmezzék; eltürik csendesen az ég akaratát és a ki megmaradt, új kunyhót épit magának a régi kunyhó romjai

mellett. Hol azonban a nagy fáradsággal müvelt szántóföldek magas hegynyakakkal és szük szorosokkal ellátott hegyek által vannak körülövezve, melyeket kevés ember megvédelmezhet sok ellen, ott ilyen védfegyverek egyszersmind bátorságot is adnak a fegyverek használatára. Oly szorosok nélkül, mint Thermopylae, nem is képzelhető görög történelem. A görög tartományokban minden egyes megye lakói a természetes és felbonthatatlan együvétartozás érzetével birnak; a völgy falvaiból mintegy önmagától keletkezik a közös állam és mindegyik ilyen államban az Isten és emberek előtt teljesen jogosult önállóság öntudata. A ki ily országot akar meghóditani, annak azt minden egyes völgyében ujra kell megtámadnia és meghóditania. A legrosszabb esetben itt vannak még a hegyormok és megközelithetetlen barlangok, melyek a szabad bennszülött nép fennmaradt töredékét védőleg befogadják, mig a veszély elmulik vagy az ellenség harczvágya lelohad.

De nemcsak a politikai önállóság, hanem a müvelődés, erkölcsök és nyelv azon sokfélesége, mely a régi Görögország kitüntető sajátsága, szintén nem képzelhető az ország sokszoros tagolása nélkül; mert a szétválasztó hegyek nélkül a lakosság különböző alkatrészei már korán egymáshoz simultak volna.

Hellas azonban nem csupán elzárt és a természet által is jól védelmezett ország, hanem a közlekedés előtt is nagyobb mértékben nyitva áll, mint a régi világ bármely más országa. A tenger a világ három tája felől behatol az ország minden részébe, élesitve a szemet, buzditva a bátorságot, szünet nélkül ébresztve a képzelmet; a tenger, mely ott, hol egész éven át nyitva van, hasonlithatatlanul szorosabban köti össze az országokat, mint az éjszaki vidé-

kek zordon közbenső tengerei. E tenger a mily könnyen felháborodik, épen oly könnyen ismét lecsillapul; veszélyeit csökkenti biztos kikötőinek nagy sokasága, melyek közé a hajós menekülhet, ha a vihar fenyegeti, valamint a lég tisztasága, mely lehetővé teszi, hogy nappal husz mfldnyiről is megpillanthassa a czélpontokat és éjjel megmutatja neki a felhőtlen eget, melynek feltünő és leáldozó csillagai szelid nyugalommal szabályozzák a földmüvelő és a hajós teendőit.

A szelek az időjárás törvényhozói, de ezek is szabályozva vannak bizonyos tekintetben e szélességi öv alatt és csak ritkán fokozódnak heves, pusztitó orkánokká. Csak a rövid, téli idény az, melyben az időjárás és a szél szabályozatlanul hullámzik; a jó évszak — vagy mint a régiek nevezték, a biztos hónapok beálltával — a légáramlat is az egész Archipelagusban meghatározott törvényeknek hódol és minden reggel feltámad az éjszaki szél a thrakiai partokon és végig söpri az egész szigettengert, ugy hogy azt, a mi a part körén kivül volt, »az éjszaki szélen túlinak« nevezték. Ez azon szél, mely egykor Miltiadest Lemnosba vitte és mely az éjszaki partok urainak mindenkor oly nagy előnyöket biztositott. E szelek (az Etesiák), gyakran hetekig, a vihar jellemével birnak és derült ég mellett nem lát a szem tajtéknál egyebet; de a tajtékhullámok egyformaságuknál fogva nem veszélyesek és napnyugtakor csillapulnak; a tenger simává lesz, a lég és viz elcsendesül, mig csaknem észrevehetetlenül gyönge ellenirányu szél, déli légáramlat támad. Ilyenkor a hajós eloldja bárkáját Aeginában és az éj néhány órája alatt megérkezik a Piraeusban. Ez az áthénei költők által magasztalt tengeri lehellet, a mindig enyhe, lágy és üdvhozó Embates — mint jelenleg nevezik. A partok hosszában elvonuló áramlatok megkönnyitik a

hajózást az öblökben és tengerszorosokban, a vándormadarak röpte és a tinhalak költözése, mely bizonyos évszakokban meg-megujul, szivesen látott utmutatóul szolgál a hajósoknak. A természet egész életének, a lég és viz mozgásai szabályosságának, az aegaei tenger szelid és csendes természetének lényeges része van abban, hogy lakói teljes bizalommal engedték át magukat neki, és rajta és vele éltek. A tenger volt országutjok, mint a Pontos neve mutatja. Homer »vizes utai« kötik össze az embereket egymással és a ki a belső tartományokban lakik, épen e miatt, úgy látszik, el van zárva az emberi közlekedés könnyüségétől és kellemétől, valamint a müvelődés haladásától[1]).

A folyamhajózás titkait hamar meg lehet tanulni, a tengeri hajózáséit soha; a folyamok partjain a lakosok különféle sajátságai csakhamar összesimulnak, a tenger egyszerre összehozza a legkülönbözőbbet; idegenek jönnek, kik más ég alatt, más törvények szerint élnek; végtelen összehasonlitás, tanulás, közlés történik és minél nyereségesebb a különnemü termények kicserélése, annál fáradhatlanabbul működik az emberi szellem, hogy a tenger veszélyeit ujabb és ujabb találmányok által diadalmasan legyőzze.

Az Euphrat és a Nilus, a parti lakóknak évről évre ugyanazon előnyöket nyujtja és foglalkodásaikat szabályozza, melyeknek örökös ugyanazonossága lehetővé teszi, századok lefolyását a nélkül, hogy a hagyományos életviszonyok valamely lényeges részben megváltoznának. Történnek erőszakos átalakulások, de nem történik fejlődés, és mumia módon eltemetve pang az egyiptomiak müvelődése a Nilus völgyében; ők is számolják az idő egyhangu inga lebbenéseit, de ez időnek nincs tartama; van chronologiájok, de nincs történelmök a szó szoros értelmében. A der-

medtség ily állapotát nem türi az aegaei tenger hullámvetése, mely mihelyt egyszer felébredt a közlekedés és a szellemélet, azt megállapodás nélkül mindig tovább viszi és fejleszti.

A mi végre a talaj természeti tulajdonságait illeti, e tekintetben mindig nagy különbség létezett a görögföld keleti és nyugoti fele közt.

Az athéneieknek csak nehány órányira kellett felfelé menniök a kis-ázsiai folyamok torkolataitól, hogy meggyőződjenek mennyivel dúsabban jutalmaz ott a szántóföld és irigykedve bámulhassák a legtermékenyebb föld mély rétegeit Aeolisban és Joniában. A növények és állatok erőteljesebbek voltak, a közlekedés hasonlithatlanul könnyebb volt a széles lapályokon. Hiszen az európai földrészen a síkságok csak mint barázdák és keskeny völgyek vannak beékelve a hegyek közé vagy pedig külső szélökre a viztől oda hordva; egyik völgyből a másikba csak magas hegynyakakon keresztül lehetett eljutni, melyeket előbb az emberi léptek számára megnyitni és azután roppant fáradsággal ösvérek és kocsik számára egyengetni kellett.

A lapályok vizei is többnyire adósok maradtak azon áldással, melyet tőlük vártak. Legnagyobb részben nyáron kiapadó folyamok voltak, korán elhaló nereid-fiak, mint a monda hangzott, és habár ama vidék szárazsága ma hasonlithatlanul nagyobb mint az ókorban volt, mégis az Ilissus és az Inachus vizerei már emlékezetet haladó idők előtt eltüntek a száraz kavicsréteg alatt. A legnagyobb szárazság mellett ott van aztán a viz tulbősége, mely emitt a völgykatlanban, amott pedig a hegy és tenger közt megszorulva a levegőt megrontja és minden földmüvelést semmivé tesz. Mindenütt dolgozni és küzdeni kellett[2]).

És mégis — mily korán véget ért volna a görög történelem, ha csupán Jonia ege alatt lett volna szinhelye! A teljes erély, melyre a nép képes volt, mégis csak az európai Hellasban született, ama hasonlithatlanul mostohábban alkotott földön; itt fejlődött a test erősebben, a lélek szabadabban; itt ama föld, melyet az ember kiszáritás és töltés-épités, mesterséges öntözés és nehéz utegyengetés által nagy munkával és fáradsággal sajátjává tett, neki teljesebb értelemben lett hazájává mint a túlparti vidéken hol Isten adományait fáradság nélkül élvezte.

Igy tehát a görög föld különös előnye hasznos tulajdonainak sokaságában rejlik. Lakója élvezi a déli vidékek teljes áldását, a déli égnek ragyogását, a nappal derült légét és a langy, enyhitő éjszakát. A szükséges táplálékot könnyen nyeri a földtől és a tengertől; a természet és az égalj mértékletességre neveli. Hegyes országban lakik, de hegyei nem zordon fenbérczek, hanem művelhetők, legelőben gazdagok és védelmezői a szabadságnak; a déli partok minden előnyével megáldott szigetországban lakik, mely azonban egyuttal nagy, szakadatlan összefüggő ország kedvezményeit élvezi. Merev és hig, hegy és völgy, szárazság és nedvesség, thrakiai hózivatarok és tropikus forróság — szóval, a természeti élet minden ellentéte, minden alakzata együtt működik, hogy az emberi szellemet a legkülönbözőbb módokon ébreszsze és buzditsa. Valamint azonban ezen összes ellentétek egy magasabb harmoniában olvadnak egygyé, mely az Archipelagus egész part- és szigetországát magában foglalja, épen ugy az ember is arra lett utalva, hogy öntudatos életet mozgásban tartó ellentétek: az élvezet és munka, az érzékiség és szellemiség, gondolkozás és érzés közt az összhang egyensúlyát helyreállitsa.

Csak akkor látszik, mit képes a föld előállitani, midőn a számára rendelt növények gyökszálaikat lebocsátják és szerencsésen feltalált helyökön a világosság és lég kedvező viszonyai közt életerejök egész teljét kifejlesztik. A természetbuvár a növényéletben képes kimutatni, hogy bizonyos szervekre a talajnak mily alkatrészei kedvezők; a népek életében mélyebb titok lebeg a föld és a történelem közt létező összefüggés felett.

A történelem egyetlen nép kezdetét sem ismeri. Látkörébe a föld népei csak akkor lépnek, midőn már bizonyos sajátszerű müvelődést nyertek és a szomszéd népekkel szemben önmagukat érezni megtanulták; mig azonban ide eljutottak, már századoknak kellett elmulni, melyeknek sorát senki se tudja megszámlálni. A nyelvtudomány se képes erre, de oly forrást nyit meg előttünk, mely túlmegy a történelem kezdetén. A nyelv alaki állapotában, már be van végezve, midőn a nép történelme kezdődik. Ebben találhatják fel legelőször a nép jellemének kinyomatát, ez sajátszerü minőségének legelső bizonyitványa, ez legelső és egyetlen okmánya a történelmet megelőző korszakról.

De egyszersmind túlmegy az egyes nép létezésén is, mert annak nyelvét más nyelvekkel oly közel rokonságban mutatja, hogy ebből azon népek rokonságát is következtethetjük, melyek ama nyelveket beszélték. Ily módon képes a nyelvtudomány a történelem kezdetét kiegésziteni, és a népek oly családfáját elkésziteni, melyről semmi egyéb hagyomány nem maradt fenn.

Ezen uton a görög nyelv is az »indogermán« vagy »arja« testvérnyelvek egyikeül ismertetett föl és a görög

nép azon arja ősnép egyik ágaul, mely egykor belső Ázsia fensíkjain volt megtelepedve és a hinduk, perzsák, kelták, görögök, italikusok, germánok, lettek és szlávok őseit foglalta magában.

Az ősnép szétvált; dialektusai külön nyelvekké, törzsei népekké lettek. E népek közül egyesek hosszabb ideig egy egészet képeztek és épen ezért különböztethetünk meg nagyobb és kisebb népcsoportokat a szerint, a mint az anyanyelv eredeti alkatának megőrzésében vagy megváltoztatásában egymással megegyeztek. Igy mindenek előtt egy népcsoportot találunk, mely Ázsiában maradt megtelepedve és egészben véve az ősi nyelvtől legkevésbbé távozott el (ez az indiai vagy erani nemzet, melylyel a Pontus-melléki skythák is összeköttetésben maradtak), tovább egy másikat, mely messzebb, nyugot felé kiterjeszkedvén az európai népcsaládok törzsét képezte.

E csoport ismét két részre oszlik: az éjszak-európaira (slávo-germánok) és a déleurópaira, mely a Közép-tenger partjait népesité be; a kelták, görögök és italikusok. A rokonsági viszony, mely e népek közt létezik, még nincs teljes biztossággal megállapitva, de ugy látszik, hogy a kelták legkorábban elszakadtak és elválásuk után a görögök és italikusok mint e g y nép léteztek tovább.

Ezek az összes indogermán népek közvagyonán kivül, mely ama nagy népcsaládnak az elválás előtti műveltsége fokát mutatja (miután nem csak a háziállatok, hanem a földmüvelés, valamint az őrlés, szövés, kovácsolás stb. számára ugyanazon kifejezések találtatnak), a szók és fogalmak közös uj kincsét gyüjték össze, mint ez például a földmüvelési eszközök, a bor és olaj közös elnevezéséből, a házi tüzhely istennőjének megegyező megjelöléséből stb. látható.

Még fontosabb azonban a hangtörvényeikben mutatkozó egybehangzás. Ok létesitették legtökéletesebben a magánhangzók azon finomabb megkülönböztetését, melyet az egész európai népcsaládnál találunk. Az eredeti A hangot részben megtartották, részben pedig élesités vagy tompitás által megváltoztatták. Ekkép egy hasonlithatlanul többnemü magánhangzó sor képződik: a, e (i) o (u) és a hangzók e megosztása által nemcsak kellemes hangzás, hanem a nyelvszerkezetnek sokkal finomabb szervezete is éretett el. Mert ezen alapul az ejtegetések osztályozása; a him- és nőnem tüzetesebb megkülönböztetése a köznemtől, a mi e két nyelv legfőbb előnyét képezi a többi felett.

Végre a görögök és italikusok közös hangsúlytörvénynyel birnak. Mert habár az ó-italiai nyelvben régibb hangsúlyozási mód nyomaira ismerünk, mégis kétségtelen hogy már azon időben, midőn a görögök és italikusok e g y nép voltak, megállapittatott általuk ama szabály, mely szerint a főhangsúlynak nem szabad hátrább mennie a vég előtti harmadik szótagnál. Ez által meg van óva a szók egysége, meg vannak védelmezve a végszótagok, melyek még hátrább helyezett hangsúlyozás mellett könnyen kárba veszhetnének és a törvény egész szigora mellett mégis elég szabadság van engedve arra, hogy a hangsúly csekély változtatásai által a fő- és melléknevekben a nemek és esetek, az igékben az idők és módok különbségei könnyen megismerhetők legyenek[3]).

Ezen megegyező nyelvtani törvények egy közös graeko-italikai néptörténelem legrégibb okmányai; oly kor okiratai ezek, midőn Ázsiában a kelet-nyugoti népvándorlás valamelyik állomásán a két nép egyesülten mint graeko-italikusok — ha igy neveznünk szabad — együtt élt; és ha

azokból, a mik a két ágnál nyelvök kimüvelése tekintetében közös sajátságok, az eredeti nép jellemére is következtetést vonni bátorkodunk, tapasztalni fogjuk hogy e nép fő sajátsága bizonyos félreismerhetlen ellenszenv minden önkényes és zürzavaros ellen; egészséges rendszeretet, mely még a nyelv legröpkébb mozzanatát, a szók hanglejtését is szigoru szabály uralma alá helyezte; határozott törekvés tüzetes osztályozásra és czélirányos szabályszerüségre a fogalmak kifejezésében.

Ama fontos és szembeötlő megegyezésektől eltekintve, a két nyelv közt nagy különbség létezik; és pedig mindenek előtt a hangokban.

A görög nyelv rendkivül sok mássalhangzóval bir: nevezetesen birja a néma mássalhangzók (mutae) teljes sorát, melyek közül a hehezetesek az italikusoknál teljesen elvesztek. E helyett azonban a görög nyelv is már régi időkben elvesztett két hehezetes hangzót a j-t és a latin nyelvben hiven megőrzött v-t, az ugynevezett Digammát, mely dialektusban fennmaradt ugyan, de különben vagy nyomtalanul elenyészett, vagy hehezetté (spiritus asper) változott át, vagy végre egy ikerhangzóba olvadt. A görögök a sziszegőt se tudták azon eredeti élességében megőrizni, mint a hindu és a latin nyelvben létezik (pl. sama, simul, ὁμοῖ).

Némely nevezetes hangok eme hiánya vagy gyöngülése nagyon érezhető a görög nyelvben. A szótörzsek gyakran elveszték jellemző ismérveiket és a legkülönbnemü gyökök csaknem félreismerhetlenekké keveredtek egymásba kezdő hangzóik elpusztulása miatt. Mindezen bajok mellett azonban mégis figyelemreméltó maradt a nyelv beható jellemzetessége, következetessége és törvényszerüsége, az irásmód

biztossága, a mi a szervek jelentékeny finomságára mutat, melylyel a hellének magukat a barbarok felett kitüntették, továbbá az éles és tiszta kiejtés, mely ugy látszik nem volt ily nagy mértékben sajátja az italiai néptörzseknek.

A görög nyelvben a szók véghangja is határozott szabályoknak van alávetve. Mert mig a sanskrit nyelvben minden szó véghangja a következő szó kezdőhangjához tökéletesen alkalmazkodik, a latin nyelvben pedig valamennyi szó önállóan sorakozik egymás mellé, addig a görögök e részben azon finom törvényt állitották fel, hogy szavaik csak magánhangzókon avagy oly mássalhangzókon végződjenek, melyek semmiféle összeütközést sem engednek, mint n, r és s. Ez által a szóknak több önállóság van adva, mint a sanskrit nyelvben, a beszéd nagyobb egységet és folytonosságot nyer mint a latinban, a véghangok pedig biztositva vannak az örökös változás, valamint az eltompitás és megcsonkitás ellen.

A görög nyelv az alakok gazdagsága tekintetében ép oly kevéssé állja ki az összehasonlitást a hindu nyelvvel, mint az Eurotas növényélete a Ganges partjainak növényországával. A görögök az ejtegetésben nyolcz esetalak közül hármat elvesztettek és e miatt a fennmaradottakat sokféle jelentéssel kellett túlterhelni; e bajon a nyelv csak az előljárók finom kiművelése által tudott segiteni. Az italikusok, a kifejezés élességére és rövidségére törekedvén az ablativust és részben a locativust is megtartották, ellenben a gyakorlatiasságra irányzott gondolkozásmódjuknál fogva elhagyták a dualist (kettős számot), melyet a görögök nem akartak nélkülözni. A görögök az ejtegetésben is nagy hasznát veszik ikerhangzóik soknemüségének. Az alakok lehető legnagyobb hasonlatossága mellett a nemi különb-

ség könnyen és tisztán jelezhető és ezenkivül a görögök az esetekben is (mint e példa πόδες és πόδας — pedes — mutatja), szegénységök daczára, tüzetesebb megkülönböztetés előnyével dicsekedhetnek.

A fő erő azonban az igében rejlik. A görög nyelv egész fenntartó ereje az igealakokra helyezé súlypontját és itt minden főbb mozzanatban felülmulja a latint. A személyi alakokból kettős sorokat tartott fenn magának, melyek az időket könnyen és tetszetősen különböztetik meg főidőkre és mellékidőkre (λέγοντι-ἔλεγον); az augmentumot és reduplicatiót a görög nyelv megtartotta és az igék legkülönneműbb kezdőbetüinél bámulandó finomsággal megismerhetőleg alkalmazta. A különféle igealakok — a törzsalakok és bővitett jelenidői alakok — segélyével sikerül a nyelvnek az időfogalom legnagyobb sokféleségét: időpontot, időtartamot, a cselekvény bevégzettségét — a legnagyobb könnyüséggel kifejezni.

Példa gyanánt elég lesz felemlitenünk, hogy az ἔλιπον és ἔλειπον szókban a hangzó egyszerü megnyujtása által mily világos és tüzetesen megkülönböztetett kettős jelentés áll elő; e könnyüséget a latin nyelv az ő linquebam és liquijével csak igen esetlenül és tökéletlenül képes utánozni. Az aoristus kettős képzése által e megkülönböztetés minden igetörzsnél lehetővé lesz és cselekvő-, közép- vagy szenvedő alkatban mindegyiknél a legegyszerübb hangok altal létesithető. Megemlitendők még a módformák, melyeknek segélyével az ige az emberi gondolatokhoz tud simulni, a feltételes és feltétlen, a lehető és valóságos legfinomabb megkülönböztetésében is. Ezen képződések anyaga már a nyelv sokkal régibb állapotában is létezett; de a régibb népek nem tudták az anyagot felhasználni. A köthangzó megnyuj-

tása összeköttetésben a fő igeidők végzeteivel elég volt a görögöknek arra, hogy a kötmódban tüzetes jelleget adjanak a föltételes állitásnak; egy I hang közbeszurása a mellékidők végzeteivel összekötve — előállitotta az óhajtó módot, mely könnyü képződésénél fogva, épen ugy mint a kötmód, minden igeidőben keresztülvihető volt. És ezen egyszerü hanganyag még sem pusztán alaki és önkényes. A hangzó megnyujtása a gyök és a személyrag közt oly természetesen és egyszerüen különbözteti meg a feltétlen állitástól a feltételeset, a habozót; és azon hangzó, mely az óhajtó módot alkotja, mint gyök ezen értelemmel birván »menni« a sovárgó léleknek a jelenkoron túl kiható mozgását vagy indulatát jelenti. Az ohajtás szemben áll a jelenvalóval, a lehető a valósággal; ezért veszi fel az ohajtó mód azon mellékidők ragjait, melyek a nem-jelent jelölik, mig a feltételes mód a főidők ragjait használja, mert a beszélő jelenére vonatkozik.

Végre a nyelv nagy könnyüséget mutat fel a szóképzés tekintetében. Egyszerü gyökökből végtelen szóhalmazt állit elő; könnyü utóragok által a legügyesebb módon és tüzetesen tudja jellemezni a főnévi és melléknévi származtatásokat különböző jelentésök szerint (πρᾶξις, πρᾶγμα); különböző szókból, egyesités által, könnyen alkot új szókat, mely könnyüség a latin nyelvtől teljesen meg van tagadva; de e sajátságával nem él vissza, hogy mint a későbbi sanskrit nyelv szóhalmozásokban áradozzon, melyek az egy képbe vagy fogalomba össze nem olvasztható legkülönbnemü dolgokat mintegy szótők csomójába összekuszálják. A görög nyelvet itt is kellő arány és világosság jellemzi.

Azon nép, mely a közös indogermán nyelvkincset ily sajátszerü módon tudta kimüvelni, a hellének nevét vette

fel, mióta magát egy egésznek érezte. Első történelmi tette a nyelv kimüvelése és e tett müvészi cselekvény volt. Mert a görög nyelvet minden testvérnyelvek közt kiválólag műremek gyanánt kell tekintenünk a hangok aránya és tökeletessége, az alakok világossága és a gondolat megfelelő kifejezése iránti érzék miatt, mely benne uralkodik. Ha a hellénektől semmi sem maradt volna reánk, mint nyelvtanuk, már ez is teljes értékü bizonyitványul szolgálna e nép rendkiküli képességéről, mely teremtő erővel sajátitá el a nyelvanyagot, annak mélyébe szellemével behatolt és minden hosszadalmas és homályos iránt ellenszenvet érezvén, a legegyszerübb eszközökkel végtelenül sokat tudott alkotni. Az egész nyelv egy müvészileg kitanult viador testéhez hasonlit, melyen minden izom teljesen szolgálatképessé van kimüvelve és sehol sincs nyoma a dagnak vagy lomha tömegnek, erőt és életet lehel minden.

A helléneknek a nyelvanyagot már előbb kellett kapniok, mitsem az hajlithatlan tömeggé dermedt, különben lehetetlen lett volna abban mint a legpuhább agyagban oly tisztán kifejezni szellemi tulajdonaik egész sokféleségét, müvészi formaérzéköket ép ugy mint abstract gondolkozásuk azon élességét, mely nem csupán bölcsészeik müveiben nyilvánult, hanem már nyelvtanukban is, jelesen az igealakok szerkezetében, e minden időkre nézve érvényes rendszerében az alkalmazott logikának, melynek megértése még ma is egy gyakorlott elmélkedő teljes erejét igénybe veszi.

Valamint a nyelv alkotásában a nép nemes erői öntudatlan termőképességében nyilvánultak, épen ugy a kimüvelt nyelv visszahatólag a legjelentékenyebb befolyást gyakorolta a népre egészben véve és ennek minden tagjára, mert minél tökéletesebb valamely nyelv szervezete, annál

nagyobb mértékben ösztönöztetik és bizonyos tekintetben kényszerittetik az, ki a nyelvet használja, szabályszerüen gondolkozni és fogalmait szabatosan kikerekiteni. Dús szókincsének fokonkénti elsajátitása bőviti a nézetek és fogalmak körét; a mint megtanulják, fokonként több oldalu kimüvelődésre vezet; az inger, minél tökéletesebben uralkodni rajta, nem enyészik el soha és mig igy az egyest mindig fokozottabb szellemi tevékenységre neveli és fejleszti, egyuttal tudtán kivül közös összeköttetésben tartja az egész nemzettel, melynek kinyomata a nyelv; minden megzavarodást ezen összeköttetésben, minden elidegenülést legeelőször a nyelv árul el.

Ezért volt a nyelv kezdettől fogva a hellének egymás közötti megismertető jele. Nyelvökben kezdték magukat külön társadalom gyanánt érezni szemben a földgömb egyéb népeivel; a nyelv maradt minden időben a kötelék, mely a messze szétszórt törzseket összefüzte. Egy nyelv ez minden dialektusban, és igy a hellének népe is egy és vegyületlen. A hol e nyelvet beszélték, akár Ázsiában, akár Európában vagy Afrikában, ott Hellas, ott görög élet, görög történelem volt. Valamint e nyelv már a történelem kezdete előtt teljes fejlettségében létezett, épen úgy túlélte a klassikai történelem rövid korszakát és még ma is él egy nép ajkain, mely a hellénekkel való összefüggését nyelve által bizonyitja. Ez tehát az, mely téren és időn át egybeköt mindent a mi legtágasabb értelemben a hellén nép történelméhez tartozik.

E hellén nyelv azonban kezdettől fogva nem ugy jelen meg mint különbség nélküli egység, hanem többféle dialektusra feloszolva, melyek közül mindegyik egyenlő igénynyel birt arra hogy hellénnek neveztessék. A dialektu-

soknál épen ugy mint a nyelveknek egymástól való elválásánál döntő volt a népek területi elszakadása és elkülönitése. Ugyanazon nép törzsei elidegenülnek egymástól elkülönitett lakhelyeken, itt-ott bizonyos kedvencz hajlamok támadnak egyes hangok és összeköttetésök iránt.

A szók ugyanazok maradnak jelentésökre nézve, de különböző hangsúlyt nyernek, különféleképen ejtetnek ki. E mellett a talaj és az égalj is befolyást gyakorol a hanganyagra. Más hangok szoktak a hegyek közt uralkodni és ismét mások a sikon és ilynemü helyi behatásoknak leginkább ott kellett érvényre jutniok, hol az ország egyes részei éles határokkal vannak elkülönitve, mert elzárt völgyekben, félszigeteken és szigeteken képződnek és tartják fenn magukat legkönnyebben oly nyelvbeli sajátszerüségek, melyek terjedelmes síkságokon lekopnak és elmosódnak. Másrészt a dialektusoknak is bizonyos terjedelmü térségekre van szükségök, hogy nagy szétforgácsolódás nélkül kellőleg megszilárdulhassanak és kimüveltethessenek.

Mindkét feltétel teljesül Görögországban. A dialektusi nyelvformák sokfélesége mellett mégis csak két fő faj bir túlsúlylyal, melyek egyrészt nem oly különbözők, hogy a nyelvközösség érzelmét megszüntetnék, mint ez például az italiai nyelvek főformáinál történt, másrészt pedig mégis különböznek egymástól annyira, hogy önállósági jogosultsággal fennállhassanak egymás mellett és befolyást gyakorolhassanak egymásra.

A dór dialectus az eredeti hangzók és különösen az A hang megtartásából ismerhető fel; ez egészben véve a nyersebb dialektus és ugy látszik, kezdettől fogva a hegyi lakók sajátja, kik szokva vannak bizonyos erőfeszitéssel tenni mindent. Teljes és széles hangjaikban érezhető a

hegyi lég által megedzett mell; az alakok és kifejezések rövidsége egyik fő jellemvonásuk, mint illik oly néptörzshöz, melynek munkásság- és takarékossághoz szokott életmódja mellett nincs kedve új szókat faragni és mely szivósan ragaszkodik hagyományaihoz. A dorismus jelleme szabatosabban kitünik, ha szembe állitjuk a joniai nyelvformával, mely kiválólag a hosszan elnyúló partvidékeken volt otthonos.

Itt kényelmesebben lehetett élni, a keresetmód könnyebb és a külső inger minden tekintetben többféle volt. A kényelem-szeretőbb természet a hehezetes hangok megszoritásában nyilvánul, melyek különösen az összeütközésnél kerültetnek el; a *t* hang megszüretik és *s* lesz belőle, általában a hangok kevésbbé képződnek a száj mélyében és a torokban. A kiejtés könnyebb és hangzatosabb, a nyelv maga folyékonyabb és nyujtottabb azon magánhangzóknál fogva, melyeket egymás mellett hangoztatnak vagy ikerhangokká olvasztanak egybe. A hangzók lágyabbak de vékonyabbak: több az *e* és *u* mint az *a o*. A dialektus valamint a kifejezésmód formái bizonyos kényelmes terjedelmességre látszanak hajlandóknak. A kimért, izmos dorismussal ellentétben, itt az önhangzók nagyobb bőségére, dúsabb fejlettségére és a formák bizonyos tuláradására találunk, melynek a nyelv különös előszeretettel látszik magát átengedni. Mindenütt nagyobb szabadság van engedve és általában a hangok mozgékonysága és változatossága sokkal nagyobb.

A joniai és doriai dialektus el van ismerve a görög nyelv két főformájaul és dialektusi fejlődésének leghatározottabb két ellentéteül, de azért nem meriti ki a nyelv gazdagságát. Voltak görögök, kik nem használták sem a joniai, sem a doriai dialektust: ezekről azt mondták hogy az aeoliai nyelvet beszélik. Az aeoliai azonban nem dialektus mint a

doriai és joniai: nincs oly határozott nyelvterülete, sem oly szabatos jelleme. Aeoliai nyelven beszélő görögöket találunk Thessaliában és Boeotiában, Arkadiában és Elisben, Lesboson és az átellenben fekvő szárazföldön, valamint Kyproson.

Dialektusuk azonban a különböző vidékeken, a szerint a mint a joniai vagy doriai szomszéd befolyások reá hatást gyakoroltak; oly különböző szinezetet öltött, hogy lehetetlennek látszik egy általános érvényü typus felállitása és a tompa hangok iránti előszereteten kivül egyéb kiváló sajátság alig vehető észre. Épen ezért nem is lehet meghatározni, melyik feltétlenül a legrégibb a görög dialectusok közül, mert csak kevés sajátság létezik, mely csak az egyikre szoritkoznék és ezenkivül a dialektusokról való ismereteink is nagyon különbözők. A joniai nyelv emlékei sokkal régibb korba nyúlnak mint a másik kettőé, ezért e nyelv több tekintetben kiválólag réginek látszik, holott pedig különben a jónok épen nem azon törzs, mely különösen hajlandó lett volna a régi hangok és formák megőrzésére.

Annyit azonban teljes biztossággal mondhatunk, hogy az aeoliai és doriai dialektus, szorosabb viszonyban áll egymással mint a joniaival és hogy valamint a doriai a hangokban, ugy az aeoliai a nyelvtani alakokban nagyrészt megőrizte azt, a mit a rokon nyelvek összehasonlitása után eredetinek kell tartanunk; ehhez járul, hogy az aeoliai dialektus különösen a magánhangzókban félreismerhetlenül hasonlit az italiai nyelvekhez és e körülmény volt oka, hogy az aeoliai dialectusokat azon legrégibb nyelvállapot maradványaiul tekintették, mely legközelebb állt a graeko-italiaihoz. Ennél fogva a régiek sem tartották az aeoliait a többi mellett önállólag kifejlődött dialektusnak, hanem inkább

a dialektusi különbözetek közös alapjának, midőn azt mondták róla: hogy aeoliai mindaz a mi nem joniai vagy doriai, bármily eltérőleg hangzanék is különben [4]).

A nyelvfejlődés eme tényei képezik az összes görög történelem alapját.

Valamint a hellén nyelv ugy a hellén nemzetiség is, minden különfélesége mellett, magában egységes és kifelé tüzetesen körülhatárolt. A hellének a természet által félreismerhetlenül megjelölt és a szellem és test hasonnemü tulajdonságai által egységbe összefüzött emberfaj voltak. Velök született szellemi képességeiket nyelvökben tanusiták legkorábban és legvilágosabban, később pedig müvelődésben oly kiterjedésben és oly tökélylyel mint kivülök semmiféle nemzet. Mert mindaz a mit a vallás és a cultus terén, az államéletben, a tudományok és müvészetek mezején teremtettek, az ő kétségtelen tulajdonuk és bármennyit kölcsönöztek is más nemzetektől, azt annyira átalakitották, hogy sajátjukká és szellemi lényök kinyomatává lett; végtelenül sokféle de mindig görög.

Testalkatukat leginkább feltünteti a képzőmüvészet, mely a népnél otthonos lévén csak is a nép közt szerezhette meg sajátszerü nézetét az emberi alakról. Apolló és Hermes, Achilles és Theseus a mint kő- és érczszobrokban vagy szinezett rajzolatokban előttünk állnak, nem egyebek mint eszményitett görögök és tagjaik nemes harmoniája, az arcz szelid és egyszerü vonásai, a nagy szem, a rövid homlok, az egyenes orr, a finom száj, mindez a görögök közös sajátja és természetes ismertető jele. A hellén sirokban talált koponyák is szabályos alakjuk által tünnek ki [5]).

Testi természetöknek is főjellemvonása az arányos-

ság. Magasságuk ritkán multa felül a középszerűt. Épen oly ritkán lehetett nagyon husos vagy nagyon kövér alakokat találni. Más nemzeteknél nagyobb mértékben mentek voltak attól, a mi a szellemi mozgást akadályozza és terheli. A szerencsés lakhelyekkel biró déli népeknél megosztották az égalj sokféle kedvezését, annak veszélyei nélkül, a test kora és veszélytelenebb fejlődését, a könnyebb átmenetet a gyermekkorból a férfikorba. A természet közvetetlen közelsége, melynek zavartalanabbul és bizalomteljesebben átengedhették magukat mint az éjszaki vidékek lakói, a szabadabb élet a szabad légben és verőfényben, tüdejöket egészségesebbé és erőteljesebbé, tagjaikat rugékonyabbakká, szemeiket élesebbekké tette, egész szervezetök szabadabban gyarapodhatott.

A görögök mindenütt üditő tengeri légtől voltak környezve és minden népek között, melyek ugyanazon szélességi fokok alatt laktak, legnagyobb mértékben birtak a testi egészség és szép testalkat előnyével. A ki közülök természettől beteges vagy nyomorék testtel birt, jog szerint elzárva látszott lenni a tisztességtől és egyéb igényektől. A nemes testalkatot az ép és egészséges szellem természetszerű kifejezésének tartották és semmi sem látszott a görögök előtt csodálatosabbnak, mint hogy égretörő szellem lakjék oly nemtelen alakban, milyennel Sokrates koponyája birt. Valamint más népeknél a szépség, ugy a görögöknél a rutság volt feltünő, ez volt a kivétel a szabály alól. Épen ezért soha semmiféle nép sem különözte el magát a többitől szigorubban és határozottabban és nem állt oly büszkén velök szemközt, mint épen a hellének.

A testi a szelleminek volt kinyomata. Mert a szabadságnak és önállóságnak vele született szeretete, az emberi mél-

tóságnak eleven érzete azon egyenes magatartásban tükröződik, mely a görögöt a barbár felett kitüntette, és ugy látszik, az egyiket úrnak, a másikat pedig szolgának rendelte. »Soha sem láttam szolgai fejet égnek emelkedni«, azt mondja Theognis a neki tulajdonított mondásokban, és még Aristoteles is azon a nézeten volt, hogy a külföldi népek jelleme, természetöknél fogva, általában szolgaiabb, mint a görögöké, és pedig az ázsiai barbárok jelleme szolgaiabb azokénál, kik az európai szárazföldet lakják. A szabadság szeretetével összefügg azon eszményi vonás is, mely a hellének egész valóját jellemzi és a művészet iránti szeretetben nyilatkozik; összefügg az el nem lankadó tudásvágy; az öröm és kedv a fáradhatatlan munkásságban és minden lelki és testi erők gyakorlásában, az általános mozgékonyság és tevékenység, mely már az éjszaki Görögországban lakó népeknél meglepte az embert, mikor Ázsiából hozzájok átjött.

Innen van, hogy a hellének, sajátszerü testi és szellemi képességeik öntudatában, az italikusok elszakadása után, századokig éltek együtt, mint egységes nép. Ezen osztatlan együttélés azonban túl van minden történelmi visszaemlékezésen. Mi a népet, valamint a nyelvet is, csak a megoszlás után ismerjük; nem ismerünk helléneket mint ilyeneket, hanem csupán jónokat, dórokat és aeolokat. A törzsekben lakik a népélet egész ereje; minden nagy tett a törzsektől származik és ezek szerint doriai és joniai művészetre, doriai és joniai életrendre, alkotmányra és bölcsészetre oszlik. Elkülönözöttségökben ezek soha se tagadják meg a hellén jellemet, de csak fokozatosan mennek át az egész nép közös birtokába; az egyes törzsek külön életének ki kellett merülnie, mielőtt a nyelvben, iro-

dalomban és művészetben egy általános hellén jelleg érvényre juthatott.

E tetemes különbségek keletkezése a görög népnél, az őseredeti állapotokban nagy átalakulásokat, sok vándorlást és átköltözést feltételez. Nagyon különböző lakhelyeknek kellett lenni azoknak, hol a hellének egy része jónokká, más része pedig dórokká lett. Vajon lehetséges lesz-e fogalmat szereznünk magunknak e népmozgalmakról, melyek az összes görög történelem alapját képezik?

A görögöknél nem létezett semminemü hagyomány nemzetök bevándorlásáról, mint a sanskrit nyelvet beszélő árjáknál oly országba való bevándorlásukról, a hol azelőtt turáni nepek laktak, a hol a különbség szokásban, alakban és nyelvben folytonosan fennállott. Mondáikban nem található valamely távol ősi haza emléke, oly idegen népről sem tudtak semmit, melyet országukban találtak és ezután elűztek vagy meghóditottak volna. A vándorolni szerető hellén törzsek sem tudták magukat Hellason kivül képzelni; minden nemzedéken át összeforrva érezték magukat földdükkel és az autochthonia fogalma náluk a legkülönbnemü hagyományokban van kifejlődve.

Mindazonáltal sehol sem tartották magukat elsőknek; mindenütt tudták, hogy már voltak előttük mások, kik az erdőket kiirtották, a mocsárokat kiszáritották, a sziklákat kiegyengették. Ezen elődeikkel a hit és erkölcsök hagyományai által magukat összekötve érezték, de mégis másrészt annyira idegeneknek tartották őket, hogy nem sorolták szükebb értelemben vett nemzetségökhöz, hanem idegen nevek-

kel jelölték meg, melyek a jelenkorban már elenyésztek, mint például a pelasg név.

Mindaz, a mit e hellének a régi népről vagy pelasgokról mondani tudtak, egészben véve nagyon kevés és ellenmondó volt. Mert majd az egész ország lakossága alaptörzsének, majd pedig kóbor bevándorlottaknak tartották. A pelasgok nem voltak mesebeli nép, nem voltak esetlen óriások, mint a hogy ábrázoltatnak az elődök az uj görögök mondáiban, toronymagasságu csodaszörnyek alakjában. — Valamely nagy ür sem létezik, mely a régibb és ujabb lakosságot két különböző emberfaj gyanánt választaná el egymástól. Mert nincs pelasgiai monda, nincsenek pelasgiai istenek, melyeket a hellén mondákkal és istenekkel szemben lehetne állitani. Hiszen a legelső valódi görög, kit ismerünk, a homéri Achilleus is a pelasgiai Zeushoz intézi imáját, és Dodona, melyet minden időben a pelasgok ősi székhelyének tartottak, a legrégibb Hellas volt Európában. A pelasgok, egy földmüvelő és megtelepedett nép, avatták fel legelőször az országot, ők keresték ki azon szentelt hegyormokat, melyeken az ég névtelen és nem testi alakban képzelt istenéhez minden időben fohászkodtak.

Thukydides, kinél a hellének történelmi öntudata legvilágosabban nyilvánul, Hellas lakóit, a legrégibb időktől fogva, a pelasgokat épen ugy mint a hellèneket, szintén egy nemzetnek tartja és épen ezért mint igen figyelemre méltó körülményt emliti fel, hogy a közérzület és közös név csak oly későn birt megszilárdulni, a mi teljességgel nem lenne feltünő, ha Hellast egymás után merőben különböző néptörzsek lakták volna. Ezen esetben Thukydidesnek az országba bevándorolt népek eme különféleségét kellett volna a később egy közös név alatt

töztént egyesülés okául felhozni, holott pedig ő nem ismer egyéb okot, minthogy a szétszórt egyes községeknek csak későn sikerült közös vállalkozásokra egyesülniök.

Továbbá az ő véleménye szerint is különböző vidékeken, nevezetesen Attikában, minden időben ama régi pelasgok valódi ivadékai laktak; már pedig abban mindenki egyetértett, hogy az athéneiek a többi hellénekkel teljesen egyenlőek és egyranguak voltak, sőt hogy a hellének közt kiváló állás elfoglalására voltak hivatva. Képzelhető volna-e ez, ha a hellének törzseivel egészen új nemzetiség jutott volna uralomra Görögországon? A hellének törzsét Herodot is csak egy ágnak tartja, mely lassanként vált el a pelasg néptömegtől [6])

De mindemellett a pelasgok és hellének nem egy s nem ugyanazon fogalom különböző elnevezése. Ez lehetetlen, mert hiszen nyilván egészen új életforrások származnak a hellénektől. A pelasgiai korszak a háttérben van mint homályos egyhanguság; »Hellén és fiai« kezdeményezik a mozgalmat; az ő megjelenésökkel kezdődik a történelem. Ez elnevezésen tehát oly törzsek értendők, melyek különös tehetségekkel felruházva, kiváló tetterőtől lelkesítve egy nagy népből felemelkednek és benne harcziasan terjeszkednek. Ezek nőnek, amazok elenyésznek, és igy lesz lassanként uralkodóvá az új hellén név. E fontos tényt csak akkor leszünk képesek tüzetessebben felfogni, ha sikerül e hellén törzsek kiindulási pontját és terjeszkedési módját kellőleg megvilágitani.

A dórokról tudva volt, honnan jöttek. A thessaliai hegyek közül nyomultak előre dél felé, tartományból tartományba utat törve maguknak.

A jónokról nem szól a hagyomány. Terjeszkedésök és megtelepedésök tehát korábbi korszakban történt. A

lakhelyek, hol legelőször találjuk őket, szigetek és partvidékek; vándorlásaik, a mennyire ismerjük, tengeri utazások, életök tengerészek életmódja, kik a hajón otthon vannak, messze földön szétszórt lakhelyeiket csak a tenger köti össze egymással. De mielőtt e szórványos terjeszkedést létesitették, mégis szükségképen egy közös hazában kellett együtt élniök, hol sajátságaikat, nyelvök és erkölcseik tekintetében, kiművelték és megszerezték a nagy terjeszkedésre szükséges esrközöket. Egy összefüggő joniai országot azonban csak Kis-Ázsiában találunk.

Ezen ázsiai Jonia a közönséges hagyományok szerint természetesen attikai gyarmatnak tartatik, mely csak a trójai háboru után lett lassankint joniaivá. De az Ázsia és Európa közt fekvő szigetek bebizonyithatólag már a Homér előtti időkben joniai isteni tisztelet és teljesen kifejlett joniai népélet székhelye voltak, és Attika, honnan Kis-Ázsia joniaivá tétele állitólag kiindult, szintén csak a kelet felől való bevándorlások által és keleti partjaitól kezdve lett joniaivá.

A görög művelődés történelme teljesen érthetetlen marad, ha a hellén törzsek terjeszkedését az európai oldalra szoritjuk, ha tagadni akarjuk, hogy a két part közt fennállott kölcsönös közlekedés a régibb néptörténet leglégenyesebb tartalmát képezi és ha nem látjuk be, hogy e közlekedés nem hellének és barbárok közt történt, hanem hogy emberi emlékezetet haladó idők óta a tenger mindkét oldalán rokon néptörzsek laktak. A joniai művelődés kezdettől fogva keleten otthonos; a jónok a hellének keleti előőrsei és az érdesebb dórokkal ellentétben kezdettől fogva közvetitők Ázsia és Európa közt — és igy már itt azon következtetésre jutunk, — mely a történelem későbbi folyamán nagyon különböző

szempontokból lesz megvilágositva, — hogy Kis-Ázsia nyugoti partjai az előttök fekvő szigetekkel azon törzsek eredeti lakhelye voltak, melyekhez a jónok is tartoznak [7]).

E helyen elég azon ellenvetést megczáfolni, hogy e feltevés ellenmondásban van a hagyománynyal. Az ellenvetés alaptalan, mert ellentétes hagyomány épen nem létezik, mert a jónok legrégibb terjeszkedéséről a régiek általában semmit sem mondanak és e hallgatást a tengeri népek költözési módja magyarázza meg. E népek kis csapatokban szállnak partra, lassanként befészkelik magukat a benszülötteknél, összevegyülnek velök és utóljára a bennszülött népbe olvadnak. Ez által következményekben legdúsabb összeköttetések keletkeznek, melyeket az egyes tartományokban nagyon tüzetesen ki tudunk mutatni; de a viszonyok nem alakittatnak át hirtelen és erőszakosan, mint a szárazföldi népvándorlásoknál és ennélfogva igen könnyen megtörténhetett, hogy ily tengerfelőli bevándorlások emléke elmosódott az ember elméjében. Azért állittattak a jónok az európai partokon — mint benszülöttek és kezdettől fogva megtelepültek — a dór vándortörzszsel szembe, mert ezen utóbbiak költözéseiről létezett hagyomány, a joniai néptörzsekéről pedig nem létezett; ezért lehetett a jónokat a pelasgokkal való fokozatos egybeolvadása miatt pelasgoknak tartani és és a dórokkal mint a valódi hellénekkel szembe állítani, holott pedig a hellén szellemi fejlődés lényegesen a joniai törzsön alapul.

Másrészt a görögök oly büszke nép voltak, hogy országukat központnak, a legfontosabb népösszeköttetések kiindulási pontjának tartották. Mióta a barbárok az Archipelagus széléig előnyomultak, Athén befolyása alatt szokássá vált az akkor szabad Görögországot a valódi hellénföldnek tartani. Maga Athén az összes jónok fővá-

rosa gyanánt kivánt szerepelni. E befolyás alatt minden ellentétes hagyományt mindinkább háttérbe szoritottak és merész önérzettel félre tettek. A karokról is azt mondták, hogy Európából szorittattak át Ázsiába, holott saját, teljesen alapos véleményök szerint, valódi hazájok Ázsia volt. Hasonlókép a lykaiak is állitólag Attikából költöztek Lykiába. A görögök egész viszonya Kis-Ázsia népeivel egyenesen és erőszakosan meg lett forditva és azon öntudat, mely egy részről a hellének, más részről a phrygek és örmények közt létezett eredeti rokonságra nézve fennmaradt, oly módon magyaráztatott ki, hogy a phrygek Európából költöztek Ázsiába, az örmények pedig a phrygektől származtak. A népviszonyok ezen egyoldalu hellén felfogását azonban mégis mellőzi azon egyedül helyes vélemény mely szerint kétségtelen, hogy a phrygek a nyugot előtt ismeretes összes népek közt legnagyobb és legrégibb, és ázsiai ősi lakhelyökön, őseredeti nép voltak [8]).

Midőn ezen ellentétes nézetekből a valóság lényegét kivonnók, megkisértjük a következőkben a hellén népet az árja népek családfájához fűzni és legrégibb vándorlásait megállapitani.

A régi hagyományok, valamint az újabb kutatás egyetértőleg arra utalnak, hogy a legfontosabb csatlakozási pontot a phrygeknél találjuk. Ezek képezik bizonyos tekintetben azon lánczszemet, mely által a nyugoti árják a szorosabb értelemben vett ázsiaiakkal összekötve vannak. Ázsia felé rokonságban állnak az örményekkel, kiknek magas hegyi országa a Pontus és Halys felé lejtőt képez ; más részről pedig új kezdetet képeznek és első szülöttekül tekintetnek a nyugot felé megtelepült valamennyi népek közt. A phrygai nyelv igen közel rokonságban áll a hellén

nyelvvel, talán közelebb mint a góth a középfelnémettel. A phrygiai istenitisztelet és phrygai művészet már a legrégibb időktől fogva annyira meghonosult Hellasban, mint csak rohon törzseknél lehetséges. A nagy phryg-hellén népcsalád őshazájául tehát azon terjedelmes fennsík tekinthető, melyet éjszakról a Sangarius, délről a Maeander mos; e vidék már az egész ó világ előtt ismeretes volt termékeny szántóföldei és kitünő legelőiről; éghajlata egészséges és a bortermelésnek kedvező, általában az egész fennsík kiválólag alkalmas erőteljes népek eltartására. Itt kellett történni a legnevezetesebb néposzlásoknak, itt laktak nyilván, az italikusok kiválása után, a görögök, kezdetben mint a phrygiai nemzet egyik ága, utóbb pedig mint külön nép [9]).

Az ország túlnépesedése további terjeszkedést idézett elő és a népek különböző áramlatokban szorultak nyugot felé a tengerig és a tengeren túl is előre.

A nyelvből meggyőződhetünk, hogy az árja népcsalád egyetlen ága sem ismerkedett és barátkozott meg a tengerrel oly korán mint a görög. De az első kiterjeszkedés a szemközt fekvő szárazföldre kétségkivül azon helyen történt, hol a természet az átmenetet lehetőleg megkönnyitette: vagyis a Hellespont és a Propontis előrenyuló és egymást magközelitő partjain. Itt még a tengeri hajózással ismeretlen népek is átkelhettek és ugyanazon égalj, ugyanazon szélességi fok alatt maradtak. Innen van, hogy itt a legrégibb időktől fogva azonos ország- és népneveket találunk, elannyira, hogy lehetetlen a thrákok, bythiniaiak, mysiaiak és phrygek közt innen és túl a nemzetiség és lakhelyek tekintetében szabatos határvonalokat huzni. Ily hellesponti népmozgalmak emléke tüzetes alakban fenn maradt a görögöknél [10]).

Ezen, Ázsiából Európa felé vonuló népmozgalmaknál két korszakot kell megkülönböztetnünk. A régibb áramlat azon népeket szállitotta át, melyek a helléneket megelőző vagyis pelasg néptörzsül tekintendők; e csoport minden kimutatható különbség vagy osztályozás nélkül Kis-Ázsia és a Propontis partjait, a túloldalon pedig Thrákiától kezdve az egész országot el lepte a Taenaronig. Ez volt a bennszülötteknek a régiek előtt ismeretes legrégibb törzse, a görög nép magva, ezek voltak a »fekete föld gyermekei« — mint a költők az arkádiai ős királyt és nemzetségét nevezték — kik az állami viszonyok minden változásai közt földmüveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozván, észrevétlenül éltek egyhangu életmódjokban [11]).

Utánuk egyes törzsek következtek, melyek később a görög nemzet közös ősi lakhelyeitől elszakadtak és hivatva voltak azon nép közt, mely előttük utat tört, felkölteni a történelmi életet; ezeknek száma csekélyebb volt, de magasabb tehetségeik képesekké tették őket a tömegeken való uralkodásra és államok alapitására.

E későbbi törzsek különböző utakon haladtak előre. Némelyek a Hellesponton, a népek kapuján át az éjszak-görög alpesi vidékre vonultak, és ott mint földmüvelők, mint vadász és pásztornép fejlesztették sajátszerü községi életöket; ezek közt találjuk ama törzs őseit, mely később a dórok neve alatt lépett elő a hegyi élet homályából.

Mások ismét a phrygai fennsíkról a völgyeken át lejöttek a kis-ázsiai partokra és a szigeteken terjeszkedtek: ezek voltak ama hellének ősei, kikhez a joniai törzs is tartozott.

Most tehát a hellének a tenger mindkét oldalán pelasgiat őslakosság közt éltek: a görög nemzet két részre oszlott és a dualismus, mely az egész nép- és nyelvtörté-

nelmen átvonul, meg volt alapitva. Egyáltalán nem fejlődött volna ki közös történelem, ha a külön lakhelyek daczára nem élt volna az innenső és tulsó törzsekben az összetartozóság és rokonság érzése. A görög történelem ott kezdődik, hol az ázsiai és európai görögök egymást keresik és megtalálják. De saját erejökből nem jöhettek össze.

Erre szükséges volt. hogy a tenger ne legyen többé elválasztó akadály közöttük. A hajózás fejlődése az aegaei tengeren nem a görögöktől indult ki, hanem más népektől és e miatt a görög történet kezdete a keleti népek történetének kezdetével szorosan össze van kapcsolva.

II.

A hellének hajdana.

A görög történelem a legifjabbak közé tartozik az ó korban és bármennyire különböznek is a hellének egész lényegökben minden más néptől, bármily erőteljesen szállnak is emezekkel szembe e különbség tudatában, mégis ők sem kezdék elején a dolgot, hanem teljes mértékben felhasználták a régibb emberi művelődés örökségét.

Igaz, hogy a régi kulturnépek őslakhelyei messze és hozzáférhetetlenek voltak. India épen ugy mint Baktria, Egyptom épen ugy mint Assur és Bábel más tengerekre nyiló folyamvölgyek. De Mesopotamia túlnépes lapályairól már korán kiköltöztek egyes semita törzsek és vándorlásukat nyugotnak, a középtenger partvidéki felé irányzák; köztük volt az isteni kinyilatkozás népe is. De midőn e nép a nyugot felé fekvő tenger közelébe érkezett, ott már más népeket talált megtelepülve, melyek szintén Sem nemzetségéhez tartoztak és mondájuk szerint szintén az Euphrat vidék sikságairól származtak. Ezek a Kanaan (syriai alföld után) kanaanitáknak nevezett néptörzs, vagy mint maig is görög nevökön nevezni szokták, a phoenicziek voltak [12]).

Az utánuk jövő népek által nyomatva megépiték Byblus, Sidon, Tyrus városaikat, a Libánonnak tenger felé eső oldalán, keskeny területen, hegy és viz közt, ugy hogy a lakosság szaporodásával csakis a tengeren terjeszkedhettek. Éjszakra Syria és Cilicia feküdt, melyeknek termékeny vidékei hozzáférhetőbbek voltak a tenger mint a szárazföld felől, nyugotra Cyprus hegyei, melyek a Libánonról láthatók; az áramlat a jó évszakban egy nyitott csónakot is biztosan átvisz oda.

Cyprus volt az első czélpont a nagy világtengeren, mely még semminemü hajó által nem volt érintve és ismeretlen partjaival tárult ki előttük. Cyprus volt a nyugot kűszöbe, a kiindulási pont a nyugoti szárazföld felfedezésére, melyhez nem kellett Columbus, mert az ut ki volt jelölve állomásról állomásra: Cyprustól a part hosszában a Rhodusig, az Archipelagus kapujáig; Rhodusból egyrészt Krétán, másrészt a szigetutakon át Hellas előnyuló félszigeteire.

Vidékek nyiltak meg előttük, melyek az eddig ismerteknél szélesebben terültek el a tenger mellett, sőt a tengerben; ez oknál fogva ezeket elnevezték Elischa tengerországnak. Egy emberfajt találtak itt, melylyel minden nehézség nélkül a legkülönbnemü összeköttetésekbe lehetett lépni. A forgalom megnyilik. A hajósok, kik egyuttal kalmárok is, tarka árúkkal rakták meg hajóikat. Az árúkat kirakják a partra, sátorokban, a bennszülöttek odasietnek, megbámulják és a birvágy csábjától ösztönöztetve szivesen odaadnak érte mindent.

E forgalomról, az egyes kikötőkben igen sokat tudtak regélni régi hagyományok alapján; hiszen maga Herodot is történelmét egy élénken szinezett leirással kezdi meg

Argos hajdanából, hol az idegen hajósok bazárt állitottak fel phoenicziai, assyriai és egyptomi iparczikkekből, melyeknek megcsodálására a parti nép összesereglett. Öt vagy hat napig tartott az árúk kiállitása, ugymond Herodot; heti vásár volt, mely a semita népek szokása szerint a hatodik napon végződött. A mit el nem adtak, ismét visszavitték a hajóra és a legjobb nyereség volt, ha sikerült a kivánesi bennszülött nőket a fedélzetre csalni, mint Ióról regélik, mert a hajó titokban készen állt az indulásra és a megcsalt nőket elszállitá a távol rabszolgapiaczokra [13]).

A pún hajósok utazásainak czélja volt mindennemű nyereményt haza vinni, nevezetesen pedig beszerezni az anyagot, népes városaikban virágzó iparuk számára. A legfontosabb gyárak szövéssel és festéssel foglalkodtak. A föld nagyjai az egész keleten biborszinü ruhákba öltöztek; a festékanyagot a biborkagyló szolgáltatta, mely csupán a középtenger bizonyos részein s nagy mennyiségben sehol sem található. E jövedelmes keresetág jelentékeny bevitelt igényelt; saját tengereik nem voltak képesek megfelelni a keresletnek. Szorgosan felkutatták az Archipelagus összes partjait és talán semmisem idézett elő oly közvetetlen érintkezést az Oriens és Occidens közt, mint ama jelentéktelen kagyló, melyre ma már senki sem figyel; mert ugy találták, hogy Tyrus tengerén kivül egyetlen partvidék sem oly gazdag a kagylókban, mint Morea partjai, különösen Lakonia és Argolis mély öblei és a boeotiai partok az euboeai csatornával.

A hajók kicsinyek voltak és minthogy az egyes állatok haldoklásuk közben csak egyetlen egy csöpp nedvet bocsájtanak ki magukból, czélszerűtlen lett volna a kagylókat is elszállitani a messze fekvő hazai gyárhelyekre. Ennélfogva

a halászatokat ugy rendezték be, hogy lehetővé lett az értékes nedvet a hely szinén megszerezni. A hajósok hosszabb ideig maradtak távol és a hajók felváltak egymást. Változó kikötő helyekből és ideiglenes parti piaczokból állandó állomások keletkeztek és ezek számára az előrelátó hajósok oly szigeteket kerestek ki, melyek a közel fekvő partvonallal együttesen kényelmes hajoállomást biztositottak; mint például Tenedus Trójánál, Kranae a gythiumi tengeröbölben és Cythera; vagy pedig előnyuló félszigeteket, mint Nauplion Argolisban és Magnesia Thessaliában.

A phoenicziek jól ismerték a kereskedelmi társulás fontosságát. A mit egyesek szerencsés utazások alkalmával felfedeztek, azt kizsákmányolták a kereskedelmi társulatok, melyek elégséges anyagi erővel birtak telepitményeket létesiteni és a meginditott üzletnek állandóságot biztositani. Mig a müveltebb országokban a megtelepedési jogot drágán és nyomasztó feltételek alatt kellett megszerezni, addig a görög parti sziklák, melyek eddig csak fürjcsapatok nyughelyeül szolgáltak, ingyen voltak kaphatók és mégis különféle előnyöket nyujtottak [14]).

Mert egy oly világjártas nép, mint a phoenicziek voltak, nem mulasztá el az egyes iparágakat másokkal is egybekötni és egyes telepeikkel különböző czélokat elérni. Miután a Libánonnak és Taurusnak tenger felőli lejtői már ki voltak zsákmányolva, Hellas lombgazdag hegyeit, melyeknek dús lombját a homéri jelzők mutatják, még érintetlen állapotban találták és ezen utóbbiak, tölgyeikkel, bükkeikkel és fenyőikkel hasonlithatatlanul különb anyagot szolgáltattak a hajóépitésre, mint Syria és a szomszéd tartományok hegyei, melyek ezenkivül a tengerparttól is messzebb voltak.

A tölgynemek, melyekben Hellas oly gazdag, sokféle hasznot hajtottak; nevezetesen a kermestölgy (bogártölgy) a legkitünőbb cserző anyagot tartalmazó gyökérhéjával és sötétvörös festékanyagot magukban foglaló bogyóival; — s e találmányt az ipar nagy szorgalommal használta fel [14a]).

Mihelyt a sürü erdő kissé meg volt ritkítva, azonnal tovább hatoltak. Ekkép érczereket találtak a szigeteken és hegyfokokban, rézbányákat, melyek oly fontosak voltak a hajósokra nézve, ezüstérczet és vasat. E kincsek kiaknázása hosszasabb időzést igényelt az illető vidéken; szükséges lett telepeket felállitani, közlekedési eszközöket berendezni, utakat epiteni, melyek lehetővé tették a fa és érez elszállitását a kikötőkbe; a legelső sziklákat ekkor sülyesztek a tengerbe, töltéseket épitendők a hullámok ellen, mig másrészt jelzők és világitó tűzek által azon vizi utak tétettek biztosokká, melyek Tyrust és Sidont a görögországi partokkal összekötötték.

A tenger és partjai az idegenek kezei közt voltak, kik a bennszülötteket egy felől csel és erőszak által folytonos rettegésben tartották, másfelől mindig ujra belevonták a kölcsönös forgalomba. A Helena-monda oly állapot emlékét foglalja magában, midőn Kranae sziget Aphrodite szentélyével közvetetlenül a lakoniai part előtt mint idegen terület, mint phoenicziai kikötő feküdt, hova az elrabolt nőket egyéb nyereményekkel és zsákmánynyal együtt elrejteni szokták.

Ily közvetetlen és folytonosan terjeszkedő érintkezés az idegen kalmárokkal, nem maradhatott hatás nélkül a bennszülöttekre. A parti piaczokon minden esetre egyetértésre kellett jutni a kereskedelem tárgyai, a számok, a hossz- és súlymértékek iránt; vagyis, miután az idegenek-

nél mindaz, a mi a kereskedelmi forgalomhoz tartozott, már kellőleg kimüvelt állapotban létezett, a bennszülöttek, kik e részben mindent nélkülöztek, kénytelenek voltak az idegenektől mindent elsajátítani. Ily módon számos fontos találmány, mely a keleten lassankint megérlelődött, a gyakorlati irányu phoenicziaiak által átalakitott állapotban a bennszülöttek tudomására jutott; ezen utóbbiak bámultak, figyeltek és tanultak; a szunnyadó erők ébredni kezdtek és végre megtört a varázs, mely az embereket egyhangu állapotokban tartá lebilincselve. Minden vidék új szint nyert, nemcsak utak épitése és kikötők berendezése, hanem fontos kulturnövények behozatala által, melyeknek a keleten volt hazájuk, mint a cyprus, datolyapálma, fügefa, olajfa és szőlő, mely Krétából Naxos és Chioson keresztül éjszak felé vándorolt és jobbra balra a szárazföldi partokon elterjedt [15]).

A phoenicziek befolyása idő és mód tekintetében különböző volt a görög tenger mindkét oldalán. Természetesen keleten kezdődött. Itt, Kis-Ázsiában már megkezdődött a semita és az ario-pelasg népek következményteljes érintkezése. A semiták Syriából különböző áramlatokban hatoltak a félszigetországba, a lydok a Hermusvölgy felé, a phoenicziek a déli partokra. Mert a phoenicziek legelső kivándorlása szük hazájukból a kyprusi tenger partjai és a Taurustól délnek elterülő vidékek felé vette irányát. Vizen és szárazon érkeztek; Kilikia, a legközelebbi határtartomány Phoeniczia egyik kiegészitő részévé lett és Lykia hegyeiben egy rokon törzs, a solymok népe települt meg.

A további fejlődést azon magatartás határozta meg, melyet a nem-semita törzsek követtek a bevándorlottak irányában.

Általában azon törzsekben, melyek szorosabb vagy lazább összeköttetésben álltak a görögökkel, a fajkülönbség iránt élénk érzés és a phoeniczieknek iránt mélyen gyökerező ellenszenv uralkodott, kik mint erőszakos és csaló emberek az egész Archipelagusban rosz hirben állottak. Szennyfoltnak tartották a rokonságot ezen utóbbiakkal és keserű szemrehányásokat tehettek Herodotnak a miatt, hogy görög nemzetségeket phoeniczieknek bátorkodott leszármaztatni. A lykiaiak törzsét szakadatlan harczban találjuk a betolakodott semita faj ellen. Más törzsek nem tanusitottak ily erélyes ellenszegülést, sőt némely vidéken, melyeket a phoenicziek legsűrűbben leptek el, oly vegyülékek képződtek, hogy a valódi nemzetiség kétessé válhatott. Ily vegyes népeket a régiek Kis-Ázsiában is ismertek és ezek közé tartoztak mindenek előtt a karok. Astyra, a kariai partokon, Rhodus átellenében phoenicziai város volt. Phoeniczieknek és karok az Archipelagus legrégibb néptörténelmében szorosan össze vannak fűzve egymással [16]).

Tisztábban tartották fenn magukat az éjszak felé lakó parti törzsek, melyek közül a pelasgokat, tyrrhenokat, thrákokat és dardanokat kell megemlítenünk. E kis-ázsiai parti népeket, a mennyiben a phrygo-palasg fajhoz tartoznak, általában a keleti görögöknek nevezhetjük és bármennyire különbözött is egymástól maguktartása a phoeniczieknek irányában, mégis valamennyijöket jellemzi azon közös tulajdonság, hogy az előrehaladottabb nép kulturáját elsajátították és előrelátó bölcseséggel megtanulták mesterségeit.

A halászattal már a legrégibb idők óta foglalkodtak, most elkezdték hajóikat élgerendával ellátni, a mi merészebb hajózásra képesité őket; utánozták a gömbölyded öblös kereskedelmi hajókat, vagy mint ők nevezték: a »tengeri lovakat«; megtanulták a vitorlák és evezők egyesitését, továbbá megtanulták éber figyelmöket a kormány mellől nem a változó parti tárgyakra, hanem a csillagzatokra irányozni. A phoenicziek fedezték fel a jelentéktelen kinézésü sarkcsillagot, melyet éjjeli utazásaik legbiztosabb irányzójául ismertek fel; a görögök a nagy medve fénylő csillagképét választották hajózási csillagzatul, és habár ez által csillagtani meghatározásaik pontossága tekintetében tanitóik mögött maradtak, mégis más dolgokban szerencsés utánzóikká és vetélytársaikká lettek. Mint ilyenek lassankint kiszoritották vizeikből a phoeniczieket és ennek tulajdonitandó, hogy az ősrégi összeköttetések daczára épen a joniai tengeren oly csekély hagyomány maradt fenn a phoenicziek tengeri uralmáról [17]).

Az ázsiai görögöknek hajózó néppé való kifejlődése minden történelmi adaton túl fekszik; általában nem ismerjük őket hazai viszonyaikban, hanem csak akkor lépnek a történelem szinpadára, miután már merész hajósokká lettek és nem elégedtek meg a saját tengerök feletti uralkodással, a phoeniczieket saját pályájukon követték és befurakodtak más népek körébe; ezen korszakból származnak a legelső történelmi hagyományok is, melyeket általában a görög népekről birunk.

A más népekkel való érintkezések kétfélék voltak; a tengeri görögök részint a régibb keleti államokkal léptek viszonyba, részint pedig a nyugoti szárazföld rokon eredetü nemzeteit látogatták meg. Az első sorban emlitett érintke-

zések legbiztosabb adatait az egyptomi történelem évkönyveiben találjuk fel.

A phoenicziek az alsó Nilus vidékén a legrégibb időktől fogva otthon érezték magukat és a legjövedelmezőbb kereskedelmi állomásokkal birtak. A tengeri görögök utánuk mentek. Az Archipelagus uralkodó szelei dél felé vitték őket. A görögök különösen szerettek folyamtorkolatok mellett megtelepedni, hol ezek biztos betérést engedtek, sőt bizonyos távolságra az ország belsejébe is utat nyitottak. E tekintetben egyetlen folyam sem volt kényelmesebb a héttorkolatu Nilusnál; itt szálltak tehát partra és pedig mindig gyakrabban, tömegesebben és merészebben.

Már a régi birodalom okmányaiban is tétetik említés egy népcsoportról, melynek hazája az aegaei tenger mellett keresendő, és melynek elnevezése később a görög népre alkalmaztatott. Biztos nyomok azonban csak az új birodalomban mutatkoznak, mely legfőbb dicsőségének korszakában, I. Ramses és utódai alatt (1443-tól), idegen tengeri népek által háborgattatott.

Ezek nem képeznek többé homályos tömeget, hanem egyes törzsek névszerint tünnek fel, és e nevek részben olyanok, melyek a görög hagyományokból ismert neveknek kétségtelenül megfelelnek. Meg vannak említve a dardanok, a lékák vagy lykiaiak, a tursák vagyis tyrrhének és az achaeok. E tengeren-túli törzsek a szárazföldi népekkel szövetkeznek, nevezetesen a syriaiakkal és a lybiaiakkal az egyiptomiak elleni harczban. Nem űznek hóditási politikát, hanem kikötőket keresnek a megtelepedésre, vagy kalandozva űzik a hadi mesterséget, és majd itt, majd ott idegen szolgálatba lépnek. Igy például már II. Ramses alatt mint trónőrség szerepel e népek egyik legyőzött töredéke. Utóda Merenptah

alatt (1322-től) a birodalmi évkönyvek újabb veszélyes mozgalmakról szólnak, melyek az alsó vidékeken mutatkoztak. Még Memphis szentélyei is csak nagy nehezen védelmeztetnek meg a vakmerő idegenek ellen, kik erősen befészkelik magukat az országba és az egész birodalmat rémületbe ejtik a lybaiakkal kötött szövetségök által. III. Ramses alatt új berontások történnek.

Ezen adatokból, melyeknek teljessége és tüzetessége az új birodalom okmányainak fokozatos közrebocsátása által csakhamar növekedni fog, az derül ki, hogy az Archipelagus parti- és szigetnépei a tizenötödik században Kr. sz. e. a Deltában több izben partra szálltak; tengerészeti kiképeztetésök kezdetét tehát legalább egy századdal előbb kell keresnünk és ez jelenleg a legelső támpont a görög történelem kezdetének chronologiai megállapitására.

Az egyiptomi okmányokban nem találunk átalános elnevezést a külföldi tengerészek jelölésére, de a maig felfedezett törzsnevek teljesen összehangzanak a görög hagyománynyal. A legbiztosabban megállapitott tények egyike azon korai kultura, mely a lykiaiaknál uralkodott, kik sok tekintetben a görögök elődei voltak s ezen utóbbiakra a legelhatározóbb befolyást gyakorolták; a görögökkel még szorosabb rokoni viszonyban álló törzsek pedig kimutathatólag épen azok, melyek legkorábban tanulták meg a hajózást a phoeniciziektől. A Hellespont melléki dardanokat phoenicziai hajókra szálliták és külföldi gyarmataik benépesitésére használták; a számos Ilion és Tróia nevű kikötő e törzsnek részint önkénytes, részint kényszeritett elterjedését bizonyitja. A tyrrhénekben pedig a Kaystrus-völgyben

megtelepült pelasg lakosságra ismerünk, mely későbbi (joniai) bevándorlás következtében tengerész néppé lett [18]).

A görög nemzetnek a kelet egyéb nemzetei előtt szintén ismeretessé kellett lennie, mióta egyes törzsei, mint kereskedő és hadviselő népek annyira kitüntek. Így már egkésőbb a tizenegyedik században Kr. sz. e. mint nagy számu, sok törzsre és nyelvcsaládra oszlott és az Archipelagus partjain elterjedt népet találjuk feljegyezve a mózesi néplajstromban »Javan gyermekei« név alatt. A héberek előtt mint a phoenicziek üzlettársai lettek ismeretesek és ezért átkozza meg Joel próféta (870. körül) Tyrus és Sidon városokat a miatt, hogy a rabságra jutott izraelitákat elhurczolták a távol pogányországba és eladták a Javanimnak. Igaz, hogy a név eredete még homályos, de mindamellett a legnagyobb mértékben valószinü, hogy az nem más mint ama név, melylyel a görög tengeri népnek később legkiválóbbá lett törzse önmagát jelölte, t. i. iaonok vagy ionok neve, mely a phoenicziek által különböző dialektusi alakban, a hébereknél mint Javan, a perzsáknál mint Juna, vagy Iauna, az egyiptomiaknál mint Uinin honosodott meg. Ezen általános név magában foglalá mindazon egyforma tengerész népet, mely Kis-Ázsia nyugoti részén és az előtte levő szigeteken lakott, maga az elnevezés pedig annálinkább elterjedt nyugot felé, minél ismertebbekké lettek a görög néptörzsek és nyugoti Görögország [19]).

Ennyit a keleti görögöknek mostanig kimutatható legrégibb összeköttetéseikről Egyiptommal és a kelettel, valamint legrégibb nyomaikról a keleti hagyományokban. Fontosabb és eredménydúsabb terjeszkedésök azonban nyugot felé volt irányozva.

Itt a phoenicziek sehol sem tudtak nekik sikerrel ellen-

szegülni; legkevésbé az aegaei tengeren, hol egy ideig, a görög föld és a görög lakosságnak természet szerint együvé tartozó kétfele közé befészkelték magukat. Lassankint ki kellett takarodniok innét, a szigettenger utjai szabadokká lettek és most mindig sürübben jöttek a keleti görögök a nyugotiakhoz; hazájukból ép ugy, mint minden egyéb vidékről, hol megtelepültek, átsiettek az európai Hellasba, a benső rokonság ösztönétől vezéreltetve. A föld és égalj itt leginkább inyökre volt, nem is késtek meghonosulni, s terjeszteni mindazon mesterségeket és találmányokat, melyeket a más népekkel való élénk érintkezéseikben lassanként elsajátitottak, és önérzetesebb életre ébreszteni a bennszülötteket.

Az ázsiaiak ezen átjövetele a legnevezetesebb korszak a görög nép hajdanában, és mig a görög néptörténelem kezdetéről Ázsiában semminemü hagyomány se maradt fenn, az innenső törzseknél félreismerhetetlenül találunk ilyenre. Gazdag emlékkincs van a mondában, melynek lényege épen abból áll, hogy kifejezi a nép öntudatát legelső fejlődése felől és pedig, mint a görögök szeretik, nem ködös körvonalokban, hanem teljes, kerek alakokban, életteljes isten és hős történetekben, melyek az emberi történelem előidőit betöltik. Az európai Görögország azon föld, mely e mondákat szülte, de mindig csak a parti vidék, mert itt történtek a népet felébresztő érintkezések és pedig többnyire a keleti partok, Argos, a saroni és euboeiai tengert környező vidékek, Thessalia partjai. A mindezen mondákat átlengő közös tartalom az a tudat, hogy kivülről a tenger felől kapták a görögök a legfontosabbat, azt, a mi egy nép kulturájához tartozik.

Mi lehet egy nép kizáróbb sajátja, mint istenei?

Különösen pedig az ó-kor népeié, melyek isteneikben nemzetiségöket látták képviselve és azokkal szemben nem egyszerü emberek, hanem perzsák, görögök, rómaiak voltak. És mégis az aetherben lakó Zeuson kivül alig van egyetlen görög istenség, melyet ne tekintettek volna bevándorlottnak és melynek szolgálata a tengerentúli vidékeken gyökerező régi mondákkal és szokásokkal ne függne össze. A tengerparton vannak legrégibb oltáraik, ott jelentek meg legelőször mint ismeretlen istenek.

Továbbá bármily büszkék voltak a görögök autochthoniájukra, mégis államaik alapitását mindenütt idegenek megjelenésével kötötték össze, kik természetfeletti erejökkel és bölcseségökkel állitólag új rendet hoztak be az emberek életébe. Szóval, valamennyi monda átlépi az európai félszigetország szük határait, valamennyi egy tengeren-túli országra utal, honnét az istenek és félistenek átjöttek.

Idáig a mondák tartalma világos: a telepités segélyével keletről áthozott művelődés öntudata félreismerhetetlen. Ellenben sokkal homályosabbak a fogalmak arról, hogy voltaképen kik voltak e megtelepedettek. Ez igen természetes: mert midőn ama mondák az országban alakot nyertek, akkor már az idegenek régóta meghonosultak és származásuk feledésbe ment. Ezenkivül a monda nem is megy hátra a legutolsó fokig, mint a buvárlat, sőt ellenkezőleg a rendkivülit, a közvetlent, a csodálatost kedveli. Aphrodite hirtelen emelkedik fel a tenger habjaiból és Pelops Poseidon lovaival jön a tengeren át a partra.

De mindezen mondákon félreismerhetlenül kétféle nézet vonul végig. Először a külföldiség nézete, mely különböző helynevek, mint Kréta, Lykia, Phrygia, Lydia, Troas

Cyprus, Egyiptom stb. által határozottabb kifejezést nyer, a nélkül, hogy nekik magában a mondában különös jelentőség vagy mélyebben fekvő alap tulajdonittatnék; más részről pedig a rokoniság nézlete. — Mert habár Aphrodite Syriából jön is az országba, nem érkezik mint Mylitta- vagy Astarte, hanem mint görög istennő, mint Aphrodite lép ki a tengerből. És Kadmus és Pelops — mi idegen és barbár van ezekben, származásukon kivül? Vajon nem ők voltak-e mindannak alapitói, a mi igazi görög? Nem ők voltak-e ősei azon dicső államvédő királyi nemzetségeknek, melyek fényének és tetteinek hirdetésében a nemzeti költészet soha ki nem fáradt?

Mikép lehetne e két nézetet más módon megmagyarázni és összeegyeztetni, mint azon feltevés által, hogy ama telepitvényesek is görögök voltak és keletről jöttek, de keleti Görögországból, hol a szellem azon fogékonyságával, mely a jóniai faj jellemvonása, a keleti népek kulturáját elsajátitották, hellén módra átalakitották, és ily alakban terjesztették fajrokonaik közt? De minthogy ezen tengerentúli görögök, saját hazájukon kivül a phoeniczieken közt egyéb phoenicziai telepeken, Lydiában, Kariában és a Nilus Deltájában is letelepedtek, a tulsó tengerpartokról bevándorlott jövevényeket, ama városalapitó félisteneket még phoeniczieknek és egyiptomiaknak is nevezhették.

Ez által természetesen nem akarjuk azt tagadni, hogy valódi kananiták is jöttek Hellasba, mint telepitvényesek; állomásaikról már fentebb történt emlités és az egyes tartományok leirásánál még többet fogunk kimutatni. Azonban a görögök nemzeti ellenszenvénél fogva a semiták irányában nem valószinü, hogy oly fejedelemségek, melyek a görög népnél dicsőségesen álltak fenn, valódi phoe-

niczieknek által alapittattak volna, és arra nézve, hogy az egyiptomiak, kik Argosba jöttek, nem valódi egyiptomiak, és szokásaik és nyelvök tekintetében nem merőben különböző emberfaj voltak: a monda, a maga legegyszerübb nyelvén nem fejezheti ki magát világosabban, mint midőn azon idegeneket Danaos vérszerinti rokonainak, az argivok fajtársainak nevezi, kik egykor Jo által Lybiába átköltöztetvén, most újabb fajegyesülés végett a Nilus mellől az Inachos sikságára visszatértek [20]).

A tulsó-parti görögök azonban nem csak csoport szerint neveztettek el azon országokról, melyekből átköltöztek, hanem bizonyos átalános elnevezésekkel is birtak, mint keleten a Javan név, csakhogy ezen elnevezések épen oly tágas jelentésüek és homályosak voltak, mint ezen utóbbi.

Mindezen nevek közül a legelterjedtebb volt a lelegeké, mely elnevezés alatt a régiek egy vegyes eredetü népet értettek. A lelegek épen ugy otthon voltak Lykiában és Milétusban, mint Troasban. Priamus az Ida hegységből hozott magának lelegi hitvest és Kariában ősrégi várakat és sirokat mutattak, melyeknek neve Lelegia volt. Az európai Hellasban pedig e népnév nyomaira mindenütt akadunk, a hol az ázsiai görögök letelepedtek, és a müvelődést elterjesztették, Messenia, Lakonia és Elis partjain ugy mint Megarában: a hol az ország történetének élére egy Lelexet állitottak mint félistent, ki állitólag Egyiptomból vándorolt be. Az epeieket, lokriaiakat, aetoliaiakat, kaukonokat, kureteket, kik Hellas nyugati partjain laktak és a taphiaiak neve alatt terjeszkedtek a nyugoti szigeteken, a lelegek fajrokonainak tartják [21]).

Ezeknek másai a károk, kik »idegen nyelven beszé-

lőknek« hivatnak, de másutt ismét az mondatik, hogy Apolló is kariai nyelven beszélt. Tekintélyes görög családok a károktól származtatták magukat és nem lehet kimutatni, hogy e nép eredetileg kananita törzs volt, hanem kiválólag a fentebb emlitett vegyes eredetü népek közé tartozik; ezen oknál fogva ők voltak a külön törzsből származott népek született tolmácsai és közvetitői. Ez által bizonyos ideig megmérhetetlen befolyással birtak a középtengert környező országok kulturéletére, de aztán lassankint elenyésztek és nem mutathatnak fel tartós történelmet, mint ily fattyunépeknél rendszerint történni szokott. Nyelvök vegyes volt és hazájuk a tömeges semita bevándorlások miatt egyenesen Phoinike nevet nyert; nem csoda tehát, hogy az európai görögök különösen idegeneknek tartották őket. Mint érczczel felfegyverzett kalóz nép jelentek meg; igy garázdálkodtak az Archipelagusban és a középkori normannok módjára feldúlták a partvidékeket. Ős lakhelyök azonban Kis-Ázsiában keresendő, hol a phrygek és a pisidiaiak közt voltak megtelepedve, a lelegek egy részét meghóditották és állitólag a lydokkal voltak egyesülve az isteni tisztelet közössége által. Az európaiak főleg a fegyverforgatás mesterségét vették át tőlük: a paizs fogantyuját, a paizsjeleket és a lobogó-bokrétás érczsisakot. A károknak nem tulajdonitanak oly terjedelmes és maradandó hatást, mint a lelegeknek, mert kevésbé voltak állandók és hamarább tüntek el. Különböző helyeken, állitólag legelőször a károk, és a nemzedékek hosszu sora után a lelegek telepedtek le; e hagyomány azt bizonyitja, hogy amazokat régibb, idegenszerü népnek, emezeket pedig rokonibb, fejlődöttebb emberfajnak képzelték [22]).

Mert hiszen a keleti görögök nem voltak egyöntetü

néptömeg és nem is maradtak mindig ugyanazok. Sőt ellenkezőleg azon századokon át, melyeknek leforgása alatt a nyugoti szárazföld parti vidékeit megszállták, saját fejlődésök legéletteljesebb haladásának stadiumában voltak. Lassankint kiküszöbölték magukból az idegenszerüt, művelődésük tisztult és e fejlődés különböző fokozatai kimutathatók azon befolyásból, melyet Hellas lakóira és nevezetesen a vallástörténelemben gyakoroltak.

A pelasgok, valamint az árja népcsalád egyéb rokon törzsei, az indusok, perzsák és germánok, képek és templomok nélkül imádták a legfőbb istent s ők is a magas hegyormokat tartották a természet által a szellemi felemelkedés számára teremtett főoltároknak. Személyes név nélkül imádták ama legfőbb lényt, mert Zeus (Deus) nem jelent egyebet, mint eget, aethert, a láthatatlanok fénylakhelyét és ha szorosabb viszonyt akartak jelezni közte és az emberek közt, akkor őt mint minden élőnek kutforrását Zeus atyának, Dipatyrosnak (Jupiternek) nevezték.

Az »isteni« pelasgok e tiszta és magasztos ájtatossága nem csupán őskori hagyomány, hanem a képekkel és templomokkal tulhalmozott Görögország közepén is égett a tüz azon legfőbb lény hegyi oltárain, ki nem lakik emberi kéz készitette házakban; mert a régi vallásokban mindenkor az eredeti és az egyszerü tartotta fenn magát legtovább. Az arkadiai Zeus a görög történelem valamennyi évszázadán át alak nélkül és hozzáférhetetlenül élt szent fényárjában a Lykaion tölgykoszoruzott orma felett; birodalmának határait arról lehetett megismerni, hogy azokon belül minden árnyék elhalványult. A népnél sokáig fenmaradt a kegyeletes tartózkodás, az isteni lényt meghatározott nevek és ismertető jelek által megtestesiteni. Mert az »ismeretlen«

oltárán kivül, itt-ott a görög városokban léteztek a »tiszta«, a »nagy«, az »irgalmas« isteneknek szentelt oltárok is és a görög istennevek tulnyomó része eredetileg nem volt egyéb, mint az ismeretlen istenség tulajdonságainak jelzői.

E pelasgiai isteni tisztelet nem tarthatá fenn magát eredeti tisztaságában. Mert mindenek előtt tagadhatatlan az, hogy a több-istenségi eszmék bizonyos csirái a görögök és az árja fajhoz tartozó egyéb népek közös tulajdonai voltak, melyeket ők közös ősi lakhelyeikről hoztak magukkal. A természet szemléletében gyökerező isteni tisztelet nem tarthatá meg egész tisztaságában és egységében azon ős erőt, mely a természet életében gyökerezik. Az egyes természeti erők is külön jogosultságot nyertek mellette és nevezetesen a nymphák tisztelete a népies vallás legrégibb alkatrészei közé tartozik.

A vallási öntudat további módosulása összefügg a népnek törzsekre és nemzetekre való feloszlásával. Az ujonnan szerzett lakhelyeken az isteni kegyelem látható jeleivel és zálogaival óhajtottak birni; a különböző megyékben az istenség különböző tulajdonságait vették figyelembe. Az istenség létezéséről való meggyőződés megoszlott a nemzetiségekkel együtt. Az isteni tisztelet többféle lett és folyton növekedő mérvben köttetett össze a látható tárgyakkal, forrásokkal és folyókkal, barlangokkal, fákkal és kövekkel és ez által a nép mindinkább a folyvást fejlődő érzékiesítés ösvényére lépett.

Végre következett az idegen népekkel való érintkezés és ezzel megkezdődött a valódi öntudat azon fejlődése, mely bizonyos főpontjaiban történelmileg is kimutatható: ez volt az átmenet a hellén előtti vagy pelasgiai korszakból a hellén korszakba, ez volt a görög istenségek fokozatos keletkezésének időpontja. Mert a mint a pelasgiai tör-

zsek a világforgalomba bevonattak, a mint életviszonyaik szaporodtak, újabb istenségek szükségét kezdték érezni, minthogy eddigi életkörük határain túl a régiek iránt nem viselkedtek bizalommal.

És e tekintetben semminek sem volt nagyobb jelentősége, mint a semitákkal való érintkezésnek. Árják és semiták a fajuk között létező természetes ellentétnél fogva, legtöbb eredménynyel hatottak egymásra és különösen a semitáktól indult ki e hatás, mivel a müvelődésben ők haladtak legmesszebbre; ők voltak a megtelepedett, állandóbb, nehézkesebb árjákkal szemben mozgékonyabbak, izgékonyabbak és érzelemben dúsabbak.

Maguk a phoenicziek is felhasználták az isteni tiszteletet, békés érintkezés létesitésére a pelasgiai parti népekkel. Csatlakoztak ezen utóbbiak vallásos képzelmeihez, nevezetesen a pelasgiai Zeushoz, kit egyenlő rangba helyeztek saját Baal istenökkel. Az ő védelme alatt nyitották meg kereskedelmi piaczaikat és innét származott a Zeus Epikoinios (vagyis a közösen tisztelt) elnevezés, megfelelőleg a Baal-Salam névnek, vagyis »békeisten«-nek, kinek a szerződések által biztositott semleges helyek voltak szentelve, melyeket Salama vagy Salamisnak hivtak. Ők léptették életbe a csillagimádást is, mely a keleti semitáknál divatozott s ők tanitották meg arra a pelasgiai törzseket, hogy a csillagokat világkormányzó istenségekül tekintsék, és azoknak állása szerint szabályozzák magán- és közügyeiket. Végre átültették keletről a képtiszteletet is, mely oly ragályos csábbal birt, hogy a pelasg őslakók ennek ellentállni képtelenek voltak. Nem volt erejök a visszautasitásra, meghódoltak az őket mindenben felülmuló idegenek istenségei előtt és a phoenicziek által kivívott nagy sikert azon

isten-képeknek tulajdoniták, melyeket ezek szárazon és vizen magukkal hordoztak. Az istenképek (Xoana) idegen országból származtak és nevezetesen phoenicziai hajó-bálványoknak tartandók azon apró egy lábnyi magas szobrocskák, melyeket a parti városokban a legrégibb időktől fogva imádtak [24]).

A legelső bálványkép, mely a pelasgok szemei elé került, Astarte képe volt. A kananita kereskedők ezen istenség imádását annyira vitték, hogy soha sem szálltak tengerre a nélkül, hogy egy szoborképet magukkal ne vittek volna és mindenütt, hol gyártelepet alapitottak, annak szent központjául állitották fel. Igy Herodot látta Memphisben a tyrusiak városrészét, mely az egypitomi várostól elkülönitve, az »idegen Aphrodite« ligete és temploma körül volt épitve. Ugyanilyenek voltak a phoenicziai telepek Cyprusban, Cytherában, Kranaeben, csakhogy a görögök saját életkörükbe vonták, és hellén módra átalakitották mindazt, a mi Egyiptomban változatlanul maradt. Astarte maradt a természetet átható s teremtő életerő istennője; de minthogy a tengerészek istennője gyanánt lett ismeretessé, a görögök egyszersmind a tenger, a tengerészet és a kikötők istennőjeül is választották és noha kezdetben csak a parti vidékeken imádták, tisztelete később az ország belsejében is mindinkább elterjedt.

A görög vizeken való hajózás főpontjainak egyike kétségkivül a legrégibb időktől fogva a korinthi földszoros volt: mert valamint a hajózás jelenleg a nyilt tengert keresi, épen ugy a régiek tengeri hajói a partvonalokat, az Archipelagus mély öbleit és kikötőit keresték; és épen a phoenicziek vezették a forgalmat Görögországon keresztül öbölből öbölbe, a mint ezt világos nyomokból láthatjuk. Mert

Korinthus Aphroditének ősrégi székhelye volt és a földszoroson legfőbb tiszteletben Melikertes részesült, ki daczára annak, hogy Poseidon egyik szolgájává alacsonyiták, mégis a vallási tisztelet középpontja maradt; Melikertes pedig a hellén kiejtéshez idomitva nem egyéb, mint a Melkart név. A tyrusiak mindenütt, hol letelepültek, szentélyeket alapitottak Melkart városi istenöknek: ők honositották meg ezen istenség tiszteletét Hellas partjain, hol hasonló hangzásu nevek alatt, (p. Makar, Makareus) Krétán, Rhoduson, Lesboson, Euboeán a helyi mondakörbe jutott. Még teljesen hellén hangzásu helynevek is tőle származnak, mint például Makaria Messeniában és Attikában.

Végre azonban a tyrusi heros leglényegesebb jellemvonásai átszálltak Heraklesre, ki Thasuson, a phoenicziai bányászat egyik főhelyén, Makar név alatt tiszteltetett, és számos helyen az idegen gyarmatosok uttörő tevékeny népének félreismerhetetlen jelképévé lett; mert e fáradhatatlan vándor nem egyéb, mint a fáradhatatlan kereskedő nép megtestesitett képmása. Kutyájának kiséretében felfedezi a parton a biborkagylókat, serlege, melyben Erytheiára hajózik, a phoenicziek kereskedőhajóinak mintaképe, melyeknek élgerendáját az ő utmutatása szerint boritották be rézzel. Phoenicziek voltak azok, kik az ő neve alatt eltörték a hegyi patakok pusztitó szarvát, megépitették a töltéseket és elkészitették a legelső országutakat.

A görögök azonban kétféle módon fogták fel és fogadták el ezen istenséget. Részint a tyrusi isteni tisztelethez csatlakoztak és elfogadák istenség gyanánt mint Astartét, részint pedig ugy tisztelték, mint az ország jóltevőjét, a müvelődés alapitóját, főisteneik egyikét, kinek nevét és dicsőségét a középtenger egyik részétől a másikig hirde-

ték. Sikyonban a Herakles tisztelet mindkét alakja találkozik: a heros-kultus és a régibb istenimádás [25]).

Okunk van feltenni, hogy e kultusok, épen ugy, mint a Moloch-imádás, melynek nyomait Krétán és egyéb helyeken találjuk, továbbá a Samothrakében divatozott kabirtisztelet (a kabirok épen ugy mint Melikertes semita istenekből hellén daemonokká lettek) a phoenicziek által lettek átültetve az európai Görögországba és velök együtt a müipar különböző nemei, mint például: a tarka szövetek készitése, melylyel Aphrodite papnői foglalkoztak Koson, Therán és Amorgoson; továbbá a bányászat, az érczkészités stb.

Aphrodite és Herakles egyúttal a phoenicziai befolyás két fókorszakát is jelöli, mely a két főváros váltakozó túlsulya szerint határozandó meg. Mert mig a gyarmatokat Sidon népesité be, addig azokkal együtt az askaloni istennő, Aphrodite-Urania terjedt el; e gyarmatokkal együtt meghonosult Görögországban a fehér galamb, a szent templomi galamb, azokkal együtt meghonosult a myrtus, a sidoni istennőnek állandó kisérője. Később Sidon virágzása után, mintegy az 1100-ik év körül kezdődik a Tyrusból kiinduló telepités, mely a Herakles-Melkart kultusban nyilvánul. De ezen időtájban midőn a tyrusiak hatalma emelkedni kezdett, a joniai görögök már tulajdon tengeri hatalommal birtak, ennélfogva azon hagyományaikban, melyeket Homérnál találunk, csakis Sidon fordul elő mint a phoenicziai tengeri uralom központja [26]).

Midőn az ázsiai görögök a phoenicziek mellett telepitéseik által terjeszkedtek, természetszerüleg csatlakoztak az utóbbiak kultusához, valamint ezt már hazájukban is tették és ők is tovább terjesztek a phoenicziai vallásokat a hellén eszmék szerint módositott alakban. Pelops és Aigeus

szintén alapitottak szentélyeket Aphrodite tiszteletére; az új telepitők egyidejü és egynemü fellépésével az ő tevékenységökre is átszállnak a phoenicziai jelképek; ők is terjesztik a csillagimádást és a keleti művelődés egyéb ágait. De más kultusokat is hoztak magukkal, melyeknek mintaképei Syriában közvetetlenül nem mutathatók ki: istenkultusokat, melyek saját kebelökben fejlődtek és népies szokásaik tükréül, valamint különböző fejlődési fokozataik mértékeül tekintendők.

Ezek közül mindenekelőtt emlitendő a Poseidon-imádás, mely Hellas beljebb eső vidékein eredetileg ismeretlen volt; épen ezért nyerhette Odysseus tengeri király ama megbizatást, hogy e kultust terjeszsze el az ország belsejében azon népeknél, melyek a sót nem ismerik és az evezőlapátot egyszerü lapátnak tartják. Poseidon szolgálata elválaszthatatlan a tenger habjaitól, és innét van, hogy még a szárazföldön is, ott hol e kultus el volt terjedve, templomai alatt a sós hullámok suttogását vélték hallani. Valamint Poseidaon névalak joniai eredetü, épen ugy kultusa is az ázsiai görög népnél otthonos és annak messzeföldön szétszórt törzseit, a karokat, lelegeket és jónokat úgy hazájukban, valamint későbbi telepeiken egymással összefüzi.

Poseidon a tengeristen jelleme ép oly borzalmas, mint birodalmáé, a tengeré; kultusa is gazdag barbar szokásokban, mint emberi áldozatok, lovak vizbe fojtása stb. Kiséretéhez tartoznak a szilaj titánok, gonosz daemonok, de egyszersmind oly alakok is, melyek a tengerész népek előrehaladott világismeretét bizonyitják, mint például: Proteus, a tenger őrzője, az egyiptomi varázsló, ki a tengeri utakat és azoknak hosszát ismeri és Atlas a hajósok csil-

lagzatainak atyja, a tyrusi Herakles társa, a nyugot kincseinek őre.

Poseidon egykor az összes görög tengeri népek által kiválólag imádott isten volt és csak később kellett a legtöbb helyen hátrálnia egyéb isten-kultusok előtt, melyek magasabb müvelődési fokoknak felelnek meg. Poseidon a szorosabb értelemben vett hellén istenségek elől vonult háttérbe [27]).

A hellének azonban soha se tettek végkép félre oly kultust, mely már egyszer meg volt alapitva, hanem megtartották szent alap gyanánt, habár alárendelt minőségben egyesitették is a később keletkezett kultusokkal; igy Athenben, Olympiában, Delphiben egy eredetileg poseidoni korszak félreismerhetetlen nyomaira találhatunk, soha végkép el nem enyészett áldozataival és szokásaival. Ily módon mintegy különböző rétegek képződtek, melyek a hellén vallás nevezetesebb székhelyein ugyanazon sorrendben feltalálhatók, és a nemzeti öntudat különböző fejlődési fokait ép ugy előtüntetik, mint a földrétegek sorrendje a föld felszinének lassankint létrejött képződését mutatja.

Bizonyos korszakok főleg oly esetekben ismerhetők meg különösen, midőn az új kultus meghonositása küzdelmeket idézett elő, melyeknek emléke fenmaradt. Mert az új eszméknek könnyelmü elsajátitása mellett is mutatkozik a pogány világban komolyabb irány, hü érzés a régi istenek és azoknak tisztább, egyszerübb kultusa iránt, mint Herodot a kauniak hegyi népéről irja, kik teljes fegyverzetben, lándzsákat forgatva, kergették ki határaikból a betolakodott idegen isteneket [28]).

Ily küzdelmekről tudósit bennünket a görög monda

az Elő-Ázsiában elterjedt Dionysus-kultus keletkezése alkalmából, mert itt különösen kirí az isteni tisztelet távol keleti eredete és a bennszülött lakosság ellenszenve az új intézmény iránt. Az argivok önmaguk regélték el Perseus alatt a vad tengeri asszonyok ellen vívott harczaikat, kik Dionysussal jöttek át a szigetekről.

Hasonló emlékek vannak csatolva Artemishez is, kinek előázsiai eredete tüzetesen kimutatható. Ez esetben is az isteni tisztelet vadsága talált heves ellenszegülésre a helléneknél, a bennszülött hősök ez esetben is az idegen női csapatok ellen harczoltak, melyek mint amazon seregek jelentek meg. Artemis, embervért követelő áldozataival számtalan név alatt imádtatott, s ezen istennő ama vallási mondakör egyik legkiválóbb alakja, mely a tenger két pontját egymással összeköté és Ázsiából lett átültetve Hellasba.

Más kultusok oly korán fogadtattak el és oly annyira meghonosultak, hogy eredetileg idegen származásuk teljesen elmosódott és feledésbe ment. Vajon ki tudná Attikát képzelni Demeter és Athena nélkül, holott Demeter még a templomi hymnusok szerint is Krétából vándorolt be a tengeren át, és a mily bizonyos, hogy Athena nem is képzelhető olajfa nélkül, épen oly bizonyos az is, hogy e kultus legelőször szintén a keleti tengerpart jóniai törzseinél müveltetett ki [29]).

A görögök összes vallási életében nincs nagyobbszerü korszak, mint Apollo megjelenésének korszaka, olyan ez szellemi fejlődésök történelmében, mint egy ujabb napja a teremtésnek. Minden görög városban, hol értékes mondakincs maradt az utódokra, ezen isten áldásos megjelenésétől számitják a történelmi rend átalakulásának és az élet

magasabbszerü fejlődésének korszakát; utak készülnek, városrészek rendeztetnek, erődök falakkal övéztetnek körül, a szent dolgok elválasztatnak a világiaktól. Ének és lantverés hallatszik; az emberek közelebb jutnak az istenhez; Zeus jósai által beszél hozzájuk; és a bűn, még a vérbűn sem nehezül többé ólom-sulyával kiengesztelhetetlenül az elkárhozott emberre, nem száll át átok gyanánt nemzedékről nemzedékre, hanem valamint a babér megtisztitja a tikkasztó levegőt, ép ugy felszabaditja a babérjelképes isten a vérrel fertőztetett Orestest és visszaadja a lélek derültségét; az Erinnysek rémhatalma megtört; a magasabb harmonia világa, a kegyelem birodalma meg van alapitva.

Szentélyei körülszegélyzik a görög száraz földet és habár ezen istenség szolgálata épen ugy mint Artemisé, oly eredeti bennszülött fogalmakkal kapcsoltatott egybe, melyek már a pelasg öntudatban gyökereznek, mégis a történelmi Apollo lényegileg egészen új istenség; Görögország őt csak mint külföldi jövevényt ismerte, legnevezetesebb szentélyei csak azon utak végpontjait képezték, melyeken át bevándorolt. Ezen utak közvetetlenül tengeri utak gyanánt jelöltetnek ki, melyeken delphinek kiséretében utazott; ha ellenben a szárazföldön közeledik, ekkor a tengerpart felől jön, hol legrégibb oltárai a part közvetetlen közelében, a szikla öblök vagy folyam torkolatok mellett krétai, lykiai avagy ó jóniai hajósok által állittattak, kik ekkép az új isteni tisztelet által az országot felavatták. Apollo születésekor fakadt Deloson a »legelsőnek teremtett« babérfa; a szárazföldön a Peneus torkolat mellett létezett babérfát tartották legrégibbnek.

Az Apollo-vallás is különböző fokozatokkal bir; szilajabb szokásokra találunk Kypruson, a Hylatas hegyi

és erdei kultusában és a Magnétáknál; mint Delphinios még egészen rokontermészetü Poseidonnal, tengeri istenség, mint a Kabirok és a Dioskurok, a ki tavaszszal a hullámokat lecsendesiti és a hajózást megnyitja; végre mint pythiai Isten Delphiben foglalja el székhelyét és a világosság és jog államkormányzó istene és az egész hellén világ szellemi központja gyanánt jelenik meg. Ezen Apollóban nyerte a hellén polytheismus zárkövét és legmagasabb eszményitését, melyet elérni képes volt. Ha tehát e magaslatról visszatekintünk azon istenségi öntudatra, melyet a görögök közös örökség gyanánt hoztak az árja népek hazájából Görögországba és ott mint pelasgok fentartottak, akkor némi sejtelmünk lehet azon évszázadok tartamáról, melyek a phoenicziekkel való legelső érintkezések és az ázsiai görögökkel való közlekedésnek aránytalanul eredménydúsabb megnyitása óta lefolytak [29a]).

Az istenek története a nép és egyuttal az ország előtörténelme, mert időközben az ország kinézése is megváltozott, az erdők kiirtattak és a magasabb földmivelés tért nyert. A kelet isteneivel közvetetlen kapcsolatban a kultus által megszentelt és ennélfogva nélkülözhetetlen szőlőtőke és olajfa, babérfa és myrtus, gránát és cyprusfa, platán és pálma meghonosittatott Hellasban. Athénben még az áldásteljes ültetvény első csemetéjét, az istennő saját kezei által ültetett olajfát, vélték birni és ugyanazon fa Tyrusban, a Herakles templom-kerületében is szent jelképül szolgált. Mielőtt még valaki templomfalak épitésére gondolt volna, e fák voltak az istenségek élő képmásai és lakhelyei; a legelső áldozatokat ezeknek ágaira függesztették, a láthatatlan lények legelső idomtalan képeit ezekből faragták.

Ide tartozik a Byssus-bokor is (valószinüleg a bokorszerü pamutnövény) mely Aphrodite papnőinek szövéseihez használtatott és a Styrax-bokor, melynek illatos mézgáját a phoenicziek Arábiából hozták Hellasba, mielőtt e növényt a krétai telepitvényesek Boeotiában meghonositották. Keleti füstölőszer a hellén isteni tiszteleteknél nélkülözhetlen volt [30]).

A mythologiában és isten-kultusban, a görög szellem átalakitó erejénél fogva, minden egy nagy egészszé olvasztatott egybe, mely készen és befejezve lép elénk mint nemzeti tulajdon, ugy hogy csak imitt-amott sikerül a fokozatos keletkezést kipuhatolnunk.

A legrégibb néptörténelem korszakairól tüzetesebb értesitést adnak a hérosok mondakörei, melyekben a nép élénken felidézi azon időszakot, midőn a pelasg őslakók egyhangu viszonyai félbeszakittatván, azóta is áldásos eredménynyel fennálló új isteni tiszteletek, a tevékenység új pályái, új életrendek állapittattak meg. Ezeknek megállapitói az emberekhez hasonló alakok, csakhogy nagyobbak fenségesebbek és a halhatatlanokhoz közelebb állók. Nem üres ábrándképek, hanem ellenkezőleg az előidők valóban megtörtént tetteinek és tényeinek megtestesülései. A herosok története okmányszerü tartalommal bir és nincs benne egyéb önkényes, mint az, a mit a mondagyüjtők hozzá tettek a rendszeres chronologiai összefüggés helyreállitására. Onnét származik egyrészt az egybehangzás a herosok lényére nézve, másrészt azoknak sokfélesége, valamint azon csoportozatok különfélesége, melyek a hely és idő tekintetében különböző korszakokat képviselnek.

A Krétától Makedoniáig terjedő összes terület legünnepeltebb alakja Herakles volt, kit itt-ott ugyan isten

gyanánt, de legtöbb helyen csak herosként tiszteltek, és ki a rakonczátlan természeti erők megfékezése által a talajt észszerübb életrend számára előkészité. Ő a legrégibb telepitvények úttörő tevékenységének jelképe, mely a phoenicziektől a keleti görögökhöz és ezektől a nyugotiakhoz átszármazott. Ott, hol tyrrheni és jóniai törzsek csatlakoztak a tyrusiakhoz, gyarmataik benépesitése végett, Iolaos, mint Herakles fegyvertársa jelen meg; ott ellenben, hol a görögök a phoenicziek befolyását legteljesebben visszaszoritották, a tyrusi heros magasztosabb alakban, mint Theseus, lép elénk.

Azon vidéken, hol Herakles alakja kiválólag otthonos, Argosban és Thébában, a heros-monda legbőségesebben fakadt, az előidők nagy eseményeit az emberek emlékezetében megőrzendő. Argos vendégszerető tengeröble a természettől arra volt teremtve, hogy legelső közlekedési hely legyen a tenger- és szárazföldi népek közt és a történelmi hagyományokat megelőző korszakban egész Hellasban sehol sem éltek át annyi történelmet, mint épen itt. Erről tanuskodnak a helyi mondakör összes alakjai: Argos, a ki vető magot hoz Lybiából, továbbá az összes tengereken barangoló Io, kinek vándorlást kedvelő nemzetsége a Nilus vidékén is letelepedik, és onnét Danaos személyében visszatér; ezen utóbbi mint hazai patriarcha, egy valódi görög népcsalád őse és a lykiai Apollo-kultus megalapitója jelen meg; továbbá a phoenicziai Belos fia, a tengeri hajózás alapitója, a ki ötven-evezős hajóján utazott Inachushoz a Nilus torkolatától. Valamint a népben ugy ősének személyében is összeolvad a hazai az idegennel.

Ugyanazon Danaos országának szülötte Agenor is, a ki Argolisban a lótenyésztést megalapitá; továbbá Proe-

tus király, a ki lykiai kyklopokkal falakat épit, a faszekrényben uszó Perseus, Palamedes a szigetalaku hegyfokon épült Nauplia város herosa, a hajózás, a világitótornyok, mérleg, sulymérték, irás és számolás feltalálója. Mindezen soknemü alak azon közös és nem emberi elme által kigondolt tartalommal bir, hogy mindenekelőtt e partokon kötöttek ki a tengeri népek, melyek Phoenicziából, Egyiptomból és Kis-Ázsiából vándoroltak át és a bennszülötteket annyi új dologra tanitották, hogy ezek annak következtében mintegy egészen új néppé idomultak át.

Az argiv Palamedesnek, a phoeniczieknek és az utánuk jött tengeri görögök által már korán megszállt Isthmus tartományban a bölcs Sysiphus király alakja felel meg, mely a furfangos parti nép mintaképeül tekinthető, ellentétben a közbenső népek együgyüségével. Őt tartották ennélfogva a Melikertes kultus megalapitójának is, valamint Aegeus és Porphyrion király a »biborember« Attikában az Aphrodite imádás meghonositói voltak.

A Kadmus-mondában tartotta fel magát legtüzetesebben annak emléke, a mit a nyugoti Görögország a keletnek köszönhet. Kadmus a tulsó partról, hol Phoinix és Kilix testvérei laktak, az előtte vándorló Európa nyomait követve, jön nyugotra és hol utazásában megállapodik, Rhoduson, Therán, Boeotia partjain, Thasuson és Samothrakén, mindenütt ugy jelen meg, mint egy magasabb életrend geniusa és Aphrodite védelme alatt maradandó hirnevü városokat alapit, melyeket a háboru és béke összes müvészetével felszerel; végre hellén királyi és papi nemzetségek ősapjává lesz, melyek a történelmi korszakban is még sokáig nagy tekintélylyel birtak a görögök közt.

Végre Thessaliában a herosi mondák a pagasaeai tengeröböl és a jolkosi kikötő körül öszpontosulnak, melynek jól védett öbléből inditá el Iason legelőször a félénk bárkát és egyesité kalandteljes tengeri utazásra a hősök ivadékait[31]).

Azon görög tengeri népek összes élete és müködése, melyek egymás után valamennyi tengerpartot összekötöttek egymással és a legelszórtabb helyeken lakó helléneket tevékenységök körébe bevonták, az Argo parancsnokáról és társairól szóló nagybecsü mondakörben van fentartva számunkra. Mindezen heros-mondák szinhelye kiválólag a keleti tengerpart, a mi világosan tanusitja, hogy a beljebb fekvő tartományok sehol se kezdeményezték saját erejökből az ország történelmét, hanem mindazon nagy események, melyekhez a hellének emlékezete felért, a bennszülöttek és a tenger felől érkezettek közt történt érintkezések által idéztettek elő.

E népies hagyomány lényegesen különbözik egy későbbi nézettől, mely a reflexio eredménye és azon korban keletkezett, midőn a görögök saját történelmök kezdetét rendbe szedni iparkodtak. Ugyanis midőn a görögök a kelet birodalmaival saját személyes tapasztalataik nyomán közelebbről megismerkedtek, midőn a gúlákról kiszámiták saját városfalaik korát és a papok chronologiájába betekintettek, akkor az ottani őskor és a kérkedő papok által megmagyarázott évezred szerint számitandó irásbeli hagyományok megdöbbentő benyomása annyira erőt vett rajtuk, hogy ezentul hazájuk történelmében sem kivántak látni semmit, a mi onnét ne legyen leszármaztatható. A nyugot és kelet közt szerepelt görög keleti törzsre többé senki se gondolt, ellenben Kekrops Áthén kigyólábu őski-

rálya ép ugy mint a dodonai papnők Egyiptomból menekült kivándorlókul jelentettek ki és az Isteneket, ünnepélyeikkel együtt, az ottani barbaroktól kölcsönzöttekül tekintették. A legtöbb régi történész — sőt maga Herodot is — müveit e benyomás és hangulat befolyása alatt irta, mely a Kr. sz. előtti hetedik század óta a nemzet müveltebb osztályain egészen erőt vett[32]).

Mi, egy helyesebb hagyomány nyomain indulva, a phoeniczieket, valamint az általuk egészen új életre ébresztett keleti félgörög és görög törzseket történelmi jogaikba ismét visszahelyezhetni és ez által a görög nemzetiség fejlődési mozgalmait és a pelasg előidőkből, a görög történelem legelső korszakába vezető átmenetet helyesebben értelmezhetni hisszük.

Láttuk fentebb, hogy a görög nép két fele közül az egyik, melyből később a dór törzs fejlődött ki, az éjszaki görög szárazföldön volt megtelepülve, a másik pedig Kis-Ázsia partjain és a szigeteken. Ezen utóbbinál kezdődik a történelmi mozgalom a tizenötödik század körül a mi időszámlálásunk előtt. E parti és szigetlakó görögök kiterjeszkedtek és meghonosultak Alsó-Egyiptomban, a phoenicziai gyarmat-országokban, Siciliában és Sardiniában és az egész Archipelagusban, Krétától Thrákiáig; hazájukból, valamint egyéb lakhelyeikről számos telepeket küldenek ki az európai Görögország partjaira: kezdetben kelet felé, később a Malea hegyfokot megkerülve, nyugoton is ellepik az országot; eleinte mint ellenséges rablók kötnek ki a partokon, majd lassankint állandóan megtelepednek, az öblök, tengerszorosok és folyamtorkolatok mellett, hol a pelasg lakossággal összeköttetésbe lépnek. A karok és

lelegek neve alatt mint Poseidon szolgái jelennek meg. Azon első gyarmatositási korszak emlékeül számos rokonhangzásu helynév maradt fenn, mint: Aigai, Aigion, Aigina, Aigila, melyek valamennyien parti városokat és egyuttal a Poseidon kultus régi hirneves székhelyeit jelezik. Mert természetesen az idegen hajósok adtak nevet az eddig névtelen parti városoknak és szigeteknek. Épen igy a Samos, Samikon, Same és Samothrake nevekben is együvé tartozó névcsoportra ismerünk, mely, mindig a Poseidon kultussal összekötve, a tenger mindkét partján ismételve feltalálható [33]).

A későbbi kultusok sorozata a tengermelléki görögtörzsek folyton fejlődő müvelődését, valamint telepitéseiknek mind mélyebbre beható és áldásosabb befolyását bizonyitja. A keleti görögök tüzetesebb elnevezéssel, mint krétaiak, dardanok, lykiaiak lépnek fel; a monda mind szabatosabbá és világosabbá lesz és pontosabban tudja e telepitvényesek jótéteményeit megjelölni. Most már a jónok is felmerülnek a visszaemlékezésekben, mert habár nevök nem fogadtatott is el az ázsiai görögök közös neve gyanánt, mint Keleten a Javanim név, mégis az európai Görögország keleti partjain a jónokat kétségtelenül mint bevándorlottakat találjuk. A jónok, az Apollo kultus előharczosai, a marathoni öböl felől nyomulnak elő Attikába és a Peloponnesus legrégibb tengerparti városát, a mondagazdag Argost »joniai Argosnak« nevezik. Jónokat találunk Thessaliának a tenger felé nyiló vidékein, valamint az euboeai szoros mindkét partján, mely Ion egyik fiának tiszteletére Hellopia nevet nyert. Ezenkivül megtelepedve vannak a déli Boeotiában, jelesen az Asopus völgyében és a Helikonnak tenger felőli lejtőin; a lykiaiakkal összevegyülve Attika

keleti partjain, továbbá a saroniai és korinthiai tenger mellett, Argolisban egész a Malea hegyfokig találjuk nyomaikat. Végre a nyugoti partokon a jóniai tenger neve eléggé mutatja, ki nyitotta meg itt a lelegi törzsekkel egyetemben a »vizi utakat«, ki alapitá meg a művelődést, mely Odysseus király személyében és a taphiaiak hajós népében lép elénk, és ki honositá meg az olajfa áldásos tenyésztését fel egész Istriáig.

Ekkép a történelem kezdetén az európai Hellas hegységzömét oly lakosságtól látjuk környezve, melynek alkatrészeit a pelasgok és jónok vegyüléke képezé: a hajókon, tehát legnagyobb részben nők nélkül érkezett bevándorlók, azon időtájban, midőn az éjszaki hegyi törzsek a tenger felé előnyomultak, már annyira össze voltak olvadva a pelasg bennszülöttekkel, hogy az ifjabb törzsekkel szemben egy és ugyanazon néptörzs gyanánt tüntek fel. E pelasg-jónok nem csupán a hajózást honositák meg, hanem a magasabb földmivelést is. Ide tartozik a mélyen fekvő lápok müvelése folyamok és tavak mellett; ezen uj vívmányt Boeotiában határozottan a tenger tulsó oldaláról átköltözött idegen bevándorlóknak tulajdoniták; ide tartozik továbbá városok alapitása és megerődítése. Várak és városok megjelölésére a tenger mindkét oldalán legelterjedtebb nevek Larissa és Argos voltak; a hol ezekre találunk, ott, mint már Strabo is megjegyzé, rendszerint áradmányos talaj létezett, és igen természetes, hogy az eredetileg kis-ázsiai folyamtorkolatok völgyeiből származott törzsek leginkább hivatva voltak ily vidékeket használhatókká tenni.

A keleti görög tengerésztörzsek behatása által,

egészben véve, egyöntetü müvelődés terjedt el az Archipelagus összes partszélein. Itt van a legrégibb néptörténelem szinhelye és ha ama törzseknek a történelmi korszakot megelőző jelentőségét felismertük, akkor a görög államalakulás legelső tényei se fognak többé megfoghatatlanoknak és összefüggés nélkülieknek látszani [34]).

III.

A legrégibb államok.

A hellének történelme a tengeren kezdődik; a szigetek és a partok közt megnyitott közlekedés képezi kezdetét, de e kezdet telve van sivár zűrzavarral. Mert, mihelyt az első félelem elenyészett, ugyanezen tenger, melynek partjain eddig csak halászok üzték békés mesterségöket, a legvadabb harczok szinhelyévé lett, melyekre a népeket a hajózás alig megtanult mestersége és az uj hatalom csábitá, melyet ez az embereknek kölcsönzött.

E csábitás azonban egészen más itt, mint például egy lakálytalan Oceán partjain. Mert oly tengeren, hol a hajós a csillagászat ismerete nélkül is czélt ér könnyü naszádjával, hol mindenütt védkikötők, leshelyek és buvóhelyek kinálkoznak az elrejtett sziklaöblökben, hol váratlan megrohanások könnyen sikerülnek és rövid k a l ó z utak gazdag zsákmányt biztositanak, a parti néptörzsek csakhamar hozzászoknak a kalózkodást természetes élethivatásnak tekinteni, melyet ép ugy folytattak, mint bármely mást, például a vadászatot és halászatot; ha tehát ismeretlen emberek valahol partra szálltak, Homer szerint mindenek előtt egész nyiltan azt kérdezték tőlük, vajon kalmárok-e avagy kalózok [35]).

Ebben is a phoenicziek voltak a példaadók; tőlük tanulta meg a többi, hogy a mezőről elrablott fiuk és leányok nagyobb nyereséggel elárusithatók mint bármely más áruczikk. A békésebb indulatu parti lakók, rémülten vonultak vissza a tengertől, a kalózkodás és vakmerő emberrablás mind tovább terjedt szét az összes partokon, rémes háboru kezdődött, melyben mindenki harczolt mindenki ellen.

Nehogy tehát az alig életre ébredt népek a pusztitó háboru által felemésztessenek, a fékevesztett önkény ezen chaosában szükségkép bizonyos központoknak kellett alakulniok, melyekből a dolgok új rende kiindulhatott. A phoenicziek nem vehették kezökbe a fenyitő biró és törvényhozó hivatalát. Tyrus és Sidon nagyon messze feküdt és ezenkivül e két város soha se tudott kereskedelmi területének valódi fővárosává lenni. Egy közelebb fekvő és már a görög világhoz tartozó központ vált szükségessé, és ez Kréta volt.

E sziget, mint egy széles hosszretesz fekszik az Archipelagus déli bejárása előtt: a déli Cykladokról ugy néz ki, mint egy magas tengeri vár, mely egyfelől Kariáig, másfelől Taenarumig látható havas ormaival, hosszúra nyuló, komoly és hatalmas határvonalat képezvén a nyugtalan szigettengerben. Egy mindennel ellátott, magával megelégedő kis szárazföld ez magában; bir egy alpesi ország szilaj szépségeivel, bámulatos alaku sziklacsúcsok közt elzárt titkos hegyi völgyekkel, másrészt pedig terjedelmes sik partvonalakkal Ázsia, Lybia és Hellas felé. De Kréta partjai csak éjszak felé vannak ellátva számos kikötővel; itt öböl öbölt ér, ide szorultak, mint utolsó menhelyre, a hajók, például Odysseusé is, az Archipelagus éjszaki szélviharai

által és habár a közlekedés a déli országokkal már korán megköttetett, mint például a lybyai partokon az itanosi biborkagyló-halászok által, mégis Kréta, fekvésénél és éjszaki partjainak alakzatánál fogva, sokkal inkább az Archipelagussal való összeköttetésre utalva volt, hogysem történelme más irányban fejlődhetett volna.

Krétának lakossága is a görög tartományok törzsnépével áll rokonságban; a sziget ormain a pelasg Zeus uralkodott: de Syriából és a közelebb fekvő Alsó-Egyiptomból átköltözött kananita törzsek itt hamarább és tömegesebben telepedtek le, mint Görögország egyéb vidékein. A jelentékenyebb városok, mint például Itanos és Karat vagy Kairatos, a későbbi Knosus pún eredeti nevei mutatják, hogyan alakultak át e telepek később megerőditett helyekké. Az egész szigetország a syriai istennőnek hódolt, ki mint az ég királynéja, a nap bikájától hordoztatva Európává lett és legelőször mutatá meg az utat a szigetre a sidoni mezőkről. A moloch-bálványt megtüzesitették, hogy izzó karokkal fogadja el áldozatait.

Azonban a phoeniczieknek Krétán sem sikerült a régi lakosságot kiszoritani vagy végkép elnyomni. Jelesen az Ida hegység körül tartották fenn magukat a bennszülött törzsek, melyek eteokréták, vagy ókrétaiak nevet viseltek. E bennszülött pelasgokhoz ifjabb hellén törzsek csatlakoztak Kis-Ázsiából, melyek phrygiai hazájukból új szellemet hoztak magukkal. Krétán már a legrégibb időkben számos nép- és nyelv csoportosult össze; e zagyvalékból azonban a sokoldalu érintkezés és szerencsés vegyülés következtében, a helyiség különösen kedvező voltánál fogva, — mely tágas tért és számtalan segélyforrást, de egyszersmind jótékony elszigeteltséget nyujtott — a városok azon

sürü csoportja keletkezett, mely a homályos előidőkből benyúlik az európai történelem legrégibb visszaemlékezéseibe. Mert a legelső adat, mely Krétáról hozzánk átszármazott. száz várossal biró országról és Knosus fővárosról szól, melynek fekvése az előtte elterülő Dia sziget, Minos székhelye, által tünik ki.

A hellén ókor legelső birodalma sziget és parti állam, legelső királya tengeri király volt. Az Archipelagus szigetcsoportjai, melyeket a régiek igen helyes felfogással nagy romcsoportnak, mintegy az Ázsia és Európa közt létezett és a tenger hullámai által összeroncsolt hid fenmaradt oszlopainak tartottak, sokkal inkább szét vannak szórva a tengerben, hogysem képesek lehettek volna önmagukból és maguk közt állami rendet megállapitani. Itt minden időben külhatalomra volt szükség, mely a gyöngébb szigetlakókat védelmezze, a hatalmaskodókat megfékezze és a jogot és törvényt megalapitsa.

A hellén történelem ezen legelső nagy ténye, Minos nevéhez van csatolva. Neki köszönhetik a későbbi nemzedékek, hogy legelső alapitott oly tengeri hatalmat, melynek egyéb czélja volt, mint a parti vidékek fosztogatása; ő kényszerité rendszeres letelepedésre és békés mesterségek folytatására az ázsiai partokról átköltözött és a phoeniczi-ekkel összevegyült görögöket, kik a karok neve alatt a szigettengert nekik átengedett szabad tulajdonul tekintették; azokat pedig, kik e rend előtt meghódolni vonakodtak, kalózhajóikkal együtt kiüzte az Archipelagusból. Ennélfogva Minos tengeri uralmát egyfelől a karok kiüzetésén alapulónak, másfelől pedig ugyanazon karokat, a mennyiben a dolgok új rendjének megnyerettek és polgárisultabbakká lettek, Minos népének, hajóhada legény-

ségének és új birodalma polgárainak tekinthetjük. Naxos és a Cykladok, Krétával legszorosabb összeköttetésben jelennek meg; itt is megerőditett helyek és hajóhadi állomások alapittatnak, a királyi család rokonai alkirályi méltóságra emeltetnek és kötelességükké tétetik az adók beszedése az alattvalóktól. A Hellespontig, a tenger éjszaki kapujáig terjedtek el ugyanazon szigetlakók telepei, kik a déli vidékeken kapuőrök voltak és a bejárást védelmezték a phoenicziai kalózhajók ellen. A király messzeható védelme alatt halad a krétai hajós tengeri útján; új utakat fedez fel Maleán tul az ismeretlenebb nyugoti tengeren és Apollo Delphinios által csodálatos módon vezettetve partra száll Krisában a Parnassus alatt. A nyugoti partvidékek felfedeztetnek, a tarenti öbölnek Minos egyik unokája kölcsönzi nevét; Siciliában Minoa görög várossá lesz a phoenicziai Makara, és igy már egy nagy egészszé egyesitve tünik fel valamennyi vidék, melynek része van a görög parti égaljban és görög növényzetben, és mely kiválólag hivatva van részt venni a görög müvelődésben is.

Könnyü felismerni, hogy e Minos korabeli Krétával egy nagy horderejü kultur-korszak fogalma van összekötve, és mindazt, a mi a görögök öntudata szerint ezzel összefüggött, Minos alakja körül csoportositották, ugyannyira, hogy a monda ködfátyolán keresztül nem lehet egy történelmi alak szabatos körvonalait megismernünk. De azért Minos nem képezi számos ország és néptörzs közös tulajdonát, mint az istenek; nem volt heros, mint Herakles, a ki a legkülönbözőbb helyeken nyitja meg az emberi történelmet, hanem bizonyos, tüzetesen meghatározott hazában szerepel, tüzetesen meghatározott korszakot képvisel, melynek vonásai kétségbevonhatatlan tények nagy összefüggését

képezik, és épen ezért áll tiszteletre méltó alakla Thukydides óta teljes joggal a görög történelem küszöbén. Mint valamennyi hősi alak, ugy Minos alakja is különböző korszakokat egyesit magában; mert ha olyan talajban gyökerezik is, melyben pelasg sajátságok phoenicziai intézményekkel vegyitve, bőven burjánoznak, azért ő mégis tökéletesen felülemelkedik ezeken; mert hiszen mindaz, a mit a görögök Minosnak tulajdonitanak, mindazon hagyományok magva, melyeket az óvatos Thukydides valókul elismer, nem tartalmaz egyebet, mint hogy a rend és jog, államalapitás és többféle kultus kiindulási pontja épen Minos szigete volt. E sziget ugy tünik fel a történelemben, mint mindazon müvelődés anyaméhe, mely által a hellének a nem hellénektől a legtüzetesebben különböznek.

Zeus kezdettől fogva otthonos minden pelasg tartományban, de kultusát épen Krétán rendezték és látták el legendákkal és mellékszemélyekkel s e kultus az, mely később egész Hellasban elfogadtatott és elterjedt; Dionysos és Ariadne biztos nyomokon vezetnek bennünket Knosusból Naxuson át a görög világ központjára; Demeter Krétán tartotta egybekelését »Iasiossal« háromszor felszántott ugarföldön; Artemis a Dikte hegységén született; Minos siciliai sirja is Aphrodite szentélyével volt összekötve és valamint Minos volt az első király, ki a Charitáknak áldozott, ugy fia Androgeos készité a pythiai istennek a szent utat Attikán keresztül; Delphi krétai kezekből nyerte istenét és az Archipelagusban Delos lett az Apollókultus szent központjává, valamint Paros a Demeter-kultus és Naxos a Dionysus-kultus központja volt.

Végre Krétára, mint a magasabb müvelődés ősi székhelyére utalnak azon mondák, melyek Daedalusról a müvé-

szetkedvelő hellének nagy mesteréről szólnak, ki a szent tánczhelyet alapitá Knosos piaczán. Ekkép az általános hagyomány szerint legelőbb Krétán képződött a különböző néprétegek zavaros vegyülékéből elkülönités és osztályozás által azon kultura, melyet a hellénség tiszta kinyomata jellemez. Itt bizonyitá be a görög szellem legelőször, hogy elég erővel bir a ravasz, leleményes semiták tevékenységét elsajátitani, de egyszersmind az elsajátitottat önerejéből átidomitani és a vallási és állami élet oly alakzatait megteremteni, melyek saját természetének hű képmását tükrözik vissza [36]).

A kelettel való és új életre ébresztő érintkezések nem csupán a tenger felől történtek. Hiszen a hellének lakhelyei széles földterületek által is összefüggnek Ázsiával és itt a népösszeköttetések nem egyes megtelepedések által létesültek, melyeknek emléke a mondában könnyebben fenmarad, hanem szomszéd népek tömeges behatása és az ázsiai uralkodó hatalmak előnyomulása által.

A hóditásokon alapuló ázsiai kényuri államoknak annál nagyobb szükségök van növekvő terjeszkedésre kifelé, minél szegényebbek belső fejlődés tekintetében. Ezenkivül minden előázsiai birodalom szükségkép közbenső hatalmának kiegészitő része gyanánt tekinté a középtengerbe előnyuló nagy félszigetet, a népes Kis-Ázsiát.

Midőn az assyrok a tizenharmadik században az Euphrates forrásain át a nyugoti félszigetre előnyomultak, a közép fensikokon a bennszülött népek hatalmas csoportját találták: a phrygeket, kik nyelvemlékeikből itélve középtagot képeznek a görögök és a régibb árják közt. Az

ő Zeusuk neve Bagaios (baga ó-perzsa nyelven istent; bhaga sanskrit nyelven szerencsét jelent) vagy Sabazios volt, az indus és görög nyelvben közös igéből, melynek értelme: tisztelni. Ugyanazon hangzókat használták, melyek a görög nyelvben divatoznak és megfelelő hangtani törvényeket. A tengertől elzárva lévén, természetesen elmaradtak a fiatalabb parti népek fejlődésétől és ezen utóbbiak által oly embereknek tartattak, kik nehéz felfogással birnak és az emberi társadalomban csak alárendelt szolgálatok teljesitésére alkalmasak. — Azonban nekik is volt nagy és független multjok, mely hazai király-mondáikban mutatkozik. E mondák kiválólag Phrygia éjszaki vidékein otthonosak, a Sangarius forrásai körül, mely nagy kanyarulatokban Bithynián keresztül a Pontusba folyik.

Itt éltek még a régi királyokról szóló hagyományok, Gordiusról és Midasról, Kybele és Gordius mesés gazdagságu fiáról, kit Prymnesusban és Midiaeumban város alapitó herosként tiszteltek. E városok közelében terjedelmes erdők közt egy elrejtett sziklavölgy fekszik, tele sirokkal és katakombákkal. Ezek közül száz lábnyi magas, vöröses homokkő szikla emelkedik fel, mely egészen emlékkővé van átalakitva. Hatvan négyszöglábnyi előlapja czifrázatokkal van boritva, melyek szőnyegminták módjára ismétlődnek és egy kifeszitett szőnyeghez hasonlitanak; a szikla felső részén két sornyi felirat látható, melyben a görögökkel rokon nyelven és irásjegyekkel »Midas király« neve van emlitve.

E sir legnevezetesebb emlék a régi phrygiai királyok korából, a kik kincseik, lótenyésztésök és a hegyeken lakozó istenanya iránti fanatikus, vad tiszteletök által, valamint a fuvola-hangokkal ünnepelt Dionysos-tisztelet által min-

den görög előtt ismeretesek voltak. Midas királyi kocsija a Kis-Ázsia feletti uralom jelképe maradt és Nagy Sándor sem tartózkodott e hagyománynak hódolni [37]).

E legrégibb lakosok mellett az Euphrates felől semita népek is tolakodtak be a Halys völgy hosszában nyugot felé, jelesen a Hermus folyam termékeny síkságaira, hol a pelasg eredetü törzsekkel összeolvadtak. Ekkép a phrygekkel és örményekkel rokon lakosság földjén a lydok népe keletkezett, melyet ősapja Lud által, ugy látszik, a keleti hagyomány is Sem néptörzséhez sorol. Mindaddig, mig a lydok nyelve és irása előttünk ismeretlen, merő lehetetlenség az itt történt népvegyülést tüzetesebben meghatározni. Egészben véve egyébiránt ama nép kettős rokonsága és ezen alapuló fontos kultus-szerepe Kis-Ázsia népei közt tisztán felismerhető.

Valamint a phoenicziek a tengeren, ugy a lydok a szárazföldön közvetitőkké lettek Hellas és Elő-Ázsia közt. A világforgalom által már korán begyakorolt, vállalkozó, kereskedő és iparüző nép lévén, csakhamar ki tudták zsákmányolni a Hermus völgy kincseit; a Tmolus alatt, a lerohanó patakok fövényében felfedezték a jelentéktelennek látszó aranyport és ekkép a görögök közelében napvilágra hozták az arany hatalmát, mely a görög történelemre nézve oly fontos és oly végzetes volt. A lydok voltak a legrégibb nép Kis-Ázsiában, melyet mint államalakitót ismerünk, e nép birodalmának korszakai nyujtják a legelső támpontot a kis-ázsiai történelemre nézve. A lydok három korszakot számláltak három uralkodói nemzetségök szerint, melyek közül az első Atystól származott, egy alsóbbrendü istentől a hegyek anyjának környezetéből, kinek kultusa lármás zenéjével Lydia és Phrygia összes fennsíkjait betölté.

A lydok második dynastiájukat egy Heraklestől származtatják, ki szerintök Ninus fia volt. Ktesias e mondától függetlenül azt regélte a görögöknek, hogy Ninus király Phrygiát, Troast és Lydiát meghóditotta; Plato szintén ismerte a niniviták hatalmát, mely a trójai háboru korszakában Kis-Ázsiában döntő befolyást gyakorolt, és minél világosabbá lesz az assyriai történelem a hazai okmányok alapján, annál tüzetesebb körrajzban derül fel azon, a görög művelődés fejlődésére nézve nagy fontosságu tény, hogy a Tigris folyam melletti lydiai birodalom körülbelül öt századon, tehát épen annyi időn át, a mennyire Herodot a Heraklidák dynastiájának tartamát számitja, Ninivétől függő hűbéri állam volt [38]).

A parti vidékek, melyeket a természet oly élesen elkülönitett a közbenső tartományoktól, külön fejlődtek, külön történelemmel birnak: de nem védelmezhették meg magukat azon szomszédos befolyásoktól, melyeket egyfelől a phrygek, lydok és assyrok, másfelől a phoenicziek gyakoroltak. Sőt inkább e két oldalu befolyás következtében alakultak, kedvező fekvésü pontokon ama legelső kis-ázsiai parti államok, melyeknek emléke fenmaradt.

De az egész hosszu nyugoti parton nincs kedvezőbb fekvésü vidék, mint az éjszaki beszögellés, az Archipelagus, Hellespont és Propontis közt előnyuló félsziget, melynek zömét a forrásokban dusgazdag Ida hegység képezi. E hegy erdős magaslatain lakott a phrygek istenanyja; belseje nagy mennyiségü érczet foglalt magában, melynek kiaknázását és feldolgozását a bányászat démonai, az idai Daktylok, állitólag Kybeletől tanulták. A vasat tartalmazó hegységet erőteljes faj lakta, mely több törzsre volt oszolva, névszerint ide tartozott a kebreniek, gergithiak és

mindenek előtt a dardanok szép nemzetsége, kiknek ősapja Dardanus, a monda szerint, a pelasgiai Zeus védelme alatt alapitotta Dardania városát.

E dardanok egy része a fennsíkról lejött a partvidékre, mely ugyan nem bir kikötőkkel, de előtte egy sziget terül el, melynek neve Tenedus; itt phoenicziek voltak letelepedve, kik a sigeumi tengeren biborkagyló-halászatokat rendeztek be, később hellén törzsek jöttek Krétáról és meghonositották az Apollo-kultust. A Tenedus és a szárazföld közt létező és mindennemü vihar ellen jól megvédett vizen történtek azon érintkezések, melyek az Ida félszigetét is belevonták az Archipelagus parti közlekedésébe. Tenedus átellenében feküdt Hamaxitus, mely e nevet a tengerpartról befelé épült legelső országut emlékeül nyerte.

E parti közlekedésbe beléptek a dardanok, midőn a felső Skamander elzárt völgyeit és az idai fennsikot elhagyták; a pásztornépből kalóz tengerészek lettek, a dardanokból a trójaiak városalapitó népe, mely Tróstól származtatta magát.

Tros ősük nemzetsége ismét két ágra oszlik Ilos és Assarakos testvérek által. Az utóbbinak nevét némely emlékeken találták Ninivében. Assarakos fia Kapys volt; ezen utóbbi phrygiai név, valamint Dymas, ki Priamus egyik veje volt, továbbá Askanius, Kassandra stb. Assarakus unokája volt Anchises, az Assyriából származott Aphrodite kedvencze. A trójai hősök azonban kettős nevet viselnek, mint Alexandros és Paris, Hektor és Dareios, melyek közül az egyik a Hellassal, a másik a belső Ázsiával való összeköttetést jelzi. Igy virágzik a Dardanidák birodalma kétfelé ágazó rokoni összeköttetéseivel Ázsia népéletének közepette egy félsziget földén, hol a phrygek és pelas-

gok, assyrok, phoenicziek és görög hajósok találkoztak egymással. E birodalom hajdan, állitólag, a Kaikusig terjedt és lakói a vegyülés daczára se jelennek meg mint barbarok, hanem ellenkezőleg mint az achivokhoz teljesen hasonló és velök egyenlő rangban álló nép. Városuk, hőseivel együtt, Apollo különös védelme alatt áll; ő az, a ki az egész városközséget őrzi, személyes ragaszkodással viseltetik egyes családok, mint például a Panthoidák iránt, bosszut áll Achillesen Hektorért és saját templomába viszi a megsebesült Aeneast [39]).

Az Ida hegység forrásai folyamokká gyülnek össze, melyek közül kettő a Propontisba, és egy, a Skamander, az aegaei tengerbe folyik. Fennvölgye a hegyek közt van, melyeken szük sziklatorkolat által tör keresztül és ezen túl folyik a torkolati síkon végig, mely három felől középmagasságu halmoktól van körülövezve, nyugotról azonban a tenger felé nyitva van.

E sikság mindent magában foglalt, a mi egy országnak gyarapodást biztosithatott; mert a tenger kincseit és a legfontosabb tengeri utvonal közelségét ide nem számitva, vizgazdag szántóföldekkel és terjedelmes kaszálókkal birt, melyeken Erichthonius, a földi bőség démona, legelteté háromezer kanczáját: a körüllevő halmokon olajfa és szőlőmüvelés diszlett.

E síkság legbelső zugában egy meredek sziklás magaslat nyulik elő, mintha el akarná zárni az utat a hegytorokból kirohanó folyam előtt. E magaslat, melyet kelet felől nagy kanyarulatokban a Skamander övez körül, nyugot felé a síksággal fokozatos lejtőkben egyesül, melyeken számos ér fakad; ez erek két patakká egyesülnek, melyek-

nek kiváló sajátságuk, hogy minden évszakban egyenlő bőséggel és egyenlő hőmérsékkel birnak.

E két kis folyam azon változatlan anyajegy, melyről az emlitett magaslatot, Ilium várhegyét meg lehet ismerni. E patakok ugyanazok, melyekhez egykor a trójai nők a skaeai kapun át vizet meriteni és mosni mentek és maig is a régi falak tartják össze, kényelmesebb használatra, a tova csörgedező vizet.

A patakok forrásánál volt a hatalom székhelye is. A hegy lejtőjén áll Trója; felette emelkedett Pergamum a meredek hegyi vár, melynek 472 lábnyi magas ormáról a szem egyfelől a Skamander völgyén, hol a dardanok mint pásztorok éltek, másfelől a tenger felé mindinkább kitáguló völgyön, és a Skamander és Simois folyókon nézhetett végig és a sikságon tul a széles tengerre. Jobbra látni a Hellespont hatalmas hullámait összeolvadni az aegaei tengerrel, a balfelé fekvő Tenedusig. Egyenes irányban szemben láthatni Imbrus hegyhátának irányában mint emelkedik Samothrake büszke feje, Poseidonnak őrhelye, a ki »az erdős thrakiai Samos magasra emelkedő ormairól belátta az Ida lejtőit Priamus várával és nézte a véres harczokat.« Az ókor egyetlen királyi székhelye sem birt nagyobbszerü fekvéssel, mint e trójai vár; biztos rejtekhelyen épült, a sikság zugában, meredek sziklaereszektől körülövezve, de ura volt az egész terjedelmes környéknek. Mögötte a legelőkben dús hegység, alatta a termékeny sikság, és a forrásban gazdag lejtők, előtte a megmérhetetlen szigettenger terült el, a legfontosabb vizi utakkal, s mely régen kikötős öbleivel mélyebben hatolt be a sikságba mint most [40]).

A vár fekvésének megfelel a fejedelmek hirneve, melynek viszhangját Ilium király-mondáiban találjuk. Mert a

Dardanidák nemzetsége nagy kegyben állt az istenek előtt, kik az e családból származott ifjakat felvitték magukhoz az égbe és leszálltak az Olympról, mint Aphrodite tevé, szerelmi viszonyt kötni e nemzetség hőseivel.

De a tenger közelléte ellenállhatatlan hatalommal bir. Mióta a dardanok a hegyekről alászálltak, többé nem elégedtek meg a békés csendélet egyszerü boldogságával a nyájak nagy bőségében, és az istenek áldásaival. Őket is megragadá a parti lakók tettvágya. A hajó-épitésre alkalmas fát lehozzák Ida hegyeiről a partra; a királyfiak elhagyják az ősi várat és a Hellespont áramlata Párist és társait a déli tengerre sodorja, hol zsákmányt és kalandokat keresnek. A mit a költői monda a dardanida fejedelmek nőrablásairól regél, valódi történelmi ténynek bizonyul az egyiptomi okiratok nyomán, melyekből kiderül, hogy a dardanok azon görög törzsek közé tartoznak, melyek legkorábban vergődtek tengeri hatalomra. Ezt bizonyitják továbbá a dardanok korai összeköttetései a phoeniciekkel, kik őket gyarmataik benépesitésére használták, végre számos parti város, melyek közt az Ilium, Trója, Simois és Skamander nevek ismételten előfordulnak [41]).

A monda, Priamus birodalmától délre egy másik régi fejedelmi székhelyet ismer. Ez Elő-Lydiában feküdt, ott, hol az érczekben bővelkedő Sipylus emelkedik a Hermusvölgy és a smyrnai öböl közt; csúcsa Zeus, a nymphák és Rhea istenanya székhelye volt, és hol lejtői a Hermus áradmányos völgyével összeolvadnak, ott állt a későbbi Magnesia közelében Sipylus városa, a hazai monda szerint a legrégibb valamennyi városok között, az emberi müvelődés bölcsője és Tantalusnak lakhelye, ki az Istenek barátja és a Pelopidák ősatyja volt.

Az ő kincstárába folyt minden istenáldás az országból, mely az Ida hegyig terjedt; Sipylus felhő-boritotta orman az isteneket vendégelte meg. Uralmának bizonyságául mutatták a Sipyluson Tantalus sirját és Pelops trónját, a hol a királyok régi helyük volt, magas csúcson, messze terjedő kilátással. Tantalus király nagy hatalma és hirtelen bukása a legrégibb időktől foglalkodtatá a görögök képzelmét és az itteni mondák okmányszerü emlékeül maig is látni Magnesiától két órányira, a sziklafal mélyében, egy szomoruan előrehajlott nő ülő alakját, melyet folyvást áztat a lecsepegő hóviz. Niobe az, a phrygiai hegyi istennő, ki fürge gyermekeit, a patakokat, maga körül látta játszani, mignem a nap heve valamennyit elpusztitotta és ezeket siratja most az anya szakadatlanul, magános fájdalmában megdermedve. Tantalus bukása és a feje felett lebegő szikla pedig oly képzelmeken alapul, melyeknek kutforrása nyilván a Hermus völgyben pusztitott és az egész emberi boldogságot egyszerre megsemmisitett vulkáni kitörésekben és hegyrázó földrengésekben keresendő. Maga Sipylus városa a föld alá sülyedt és régi helyét egy mocsáros tó jelölte [42]).

Az Ida félszigettel a régi hagyományok szerint szoros összeköttetésben áll Kis-Ázsia déli partja, hol a szárazföld, széles hegytömegével, szintén félsziget alakban nyulik elő a tengerbe. Belső részét a Taurus képezi; ennek magas fekvésü völgyeiben gyülnek össze a források, melyek gyönyörü zuhatagokban rohannak le a hegyekről és azután mint folyamok szelik át a mélyebben fekvő sikokat. A hegyi táj nagyszerűsége még fokozva van az által, hogy egyik része, nevezetesen a solymok hegyei, vulkáni természettel

bir, melynek csodálatos tüzi tüneményeivel mély hatást kellett gyakorolnia a lakosok képzelmére. A hegyek a tengerig terjednek, sík partvonal nélkül, ugy hogy parti ut nem köti össze az egyes helyeket; de számos öböl szakitja félbe e meredek sziklapartot és a part hosszában fekvő szigetek tágas réveket és biztos horgonyzó helyeket nyujtanak.

Ott, hol hegy és tenger egyesül, minden nép, mely a görög történelem körébe tartozik, előnyös szinhelyet talált fejlődése számára és teljesen feljogositva vagyunk e körhöz a lykiaiakat is sorolni.

E vidéken a régiek nem ismertek vegyületlen népet, A phoenicziek a lykiai Taurust épen ugy kiaknázták, mint a kilikiait; Syriából és Kilikiából semiták vándoroltak be, kikből a solymok törzse képződött. A rhodusi szigetlánczolat egy másik népáramlatot irányzott a partra; krétai férfiak jöttek át, kik termiloknak vagy trameloknak nevezték magukat és Sarpedont tisztelték herosuk gyanánt. Heves küzdelemmel vivták ki maguknak a szikla- és tengerövezte tartományt és a völgyeken uralkodó magaslatokon épiték váraikat, melyek megdönthetetlen szilárdságukban minden földrengéssel daczoltak. A krétaiak a Xanthus torkolatai felől nyomultak az országba. Ott talált Leto legelőször vendégszerető fogadtatást; a közel fekvő Patarában épült a legelső templom a világosság istene Apollo vagy Lykios tiszteletére, kinek kultusával a lakosok lassanként annyira összeforrtak, hogy a görögök, kiknek országában megtelepedtek, őket magukat is, istenök nevéről, lykiaiaknak nevezték.

Ekkép itt is, ugy mint Troasban, a különböző népek közt nevezetes összeköttetések létesültek, melyek a bennszülött lakosságot a szárazföld és a tenger felől mintegy új

életre ébreszték és igen korai müvelődést idéztek elő, melyről a régi hagyományok, valamint a mű- és irásemlékek bőven tanuskodnak. A lykiai nyelv épen ugy mint a görög, az árja nyelvtörzshöz tartozik, mely Armeniából ágazott el Kis-Ázsia országaiban, de másrészt mégis oly messze áll a görögtől, hogy hajlandók lennénk a lykiaiakat az árja néptörzs legidősb ágának tartani e félszigeten. De bármiképen fogjuk is fel e viszonyokat, annyi bizonyos, hogy a lykiaiak már a tizennegyedik században hatalmas tengerész nép voltak; az egyiptomi okmányokban a dardanok mellett lépnek fel és a görögök őket is, épen ugy mint a dardanokat, egyrangu és rokon népnek tekintették, a mit leginkább azon tény bizonyit, hogy a jónok lykiai törzsből származott férfiakat választottak királyaikul akkor, midőn tizenkét városukat megalapiták.

A lykiaiak mindenben a mit felőlük tudunk, ugy jelennek meg előttünk, mint a legtehetségesebb és legnemesebb törzsek egyike a görögökkel rokon tengerész népek közt. Bár épen oly bátrak és a hajózásban épen oly ügyesek voltak, mint az Archipelagus bármelyik tengerész népe, mégis már korán lemondtak a nyilvánosan üzött kalózkodásról, melylyel szomszédaik Pisidiában és Kilikiában soha sem hagytak fel egészen. Hazaszeretetöket a leghősiesebb harczokban tanusitották és a házi körben müveltebb erkölcsöket ápoltak, a mit nevezetesen azon tisztelet bizonyit, melylyel állitólag a női nem iránt viseltettek. Ez az apollói vallás áldásai közé tartozik, mely a nőket az isteni akarat magasabb rendü közegei gyanánt tekintette; Patarában az orakulumokat szüzek hirdették, kik a templomban az istenséggel érintkeztek.

A lykiaiak erkölcsi érzelmeinek finomságát azon sze-

retetteljes ragaszkodás is tanusitja, melyben halottaikat részesitették. E szeretet a halottak iránt a legnagyobbszerü siremlékekben nyilatkozik. Mert a lykiaiak semmiben sem válnak ki inkább, mint különös hajlamukban a müvészeti alkotások iránt. Merész és szép fekvésü megerődített hegyi városaik halottak nyughelyeitől vannak környezve, kiknek méltó emlékeül egész sziklatömegeket alakitottak át sír-utczákká és temetőkké. Mindenütt eszményi érzék nyilatkozik, mely az akadályokat bámulandó erélylyel tudja legyőzni és az egész vidéket egy magasztosabb élet kitörölhetetlen jellegével felruházni.

Noha merőben lehetetlen meghatározni a lykiai műemlékek korát, s azon korszakot, melyben városi községeiket berendezték és közjogukat kifejlesztették, annyi mégis bizonyos, hogy egy szabad és sokoldalu szellemi fejlődés csirái már a legrégibb idő óta léteztek a lykiaiaknál, kik a művelődés több fontos ágaiban a helléneknek minta-képei és elődei voltak. A Peloponnesus fejedelmei, váraik körülfalazására ugyanazon Lykiából hozattak munkásokat, mely Bellerophon és Perseus hősi alakjainak is hazája volt; az első irásbeli közlekedés is, melyről Homérnál említés történik, Argosból Lykiára utal. A magában egységes, de a világ felett hármas alakban uralkodó Zeus-Triopas fogalma is kiválólag a lykiaiaknál otthonos. E nézlethez csatlakozik Apollo tisztelete is, kinek alakjában az elrejtett Zeus legvilágosabban látszott nyilatkozni. A legmagasabb isten prófétája gyanánt tisztelték őt és e hitben az összes törzsek közül leghamarabb kimüvelték az apollói jóstudományt, a madarak röpüléséből, áldozatokból, álomfejtésből és fellelkesült sibyllák ajkairól megértendők az istenek akaratát [43]).

Troas és Lykia teljesen rokontartományok; lakosaik ugyanazon isteneket tisztelik, mint p. Zeus-Triopast és Apollót; ugyanazon herosokat, mint p. Pandarust; folyam- és hegyelnevezéseik is azonosak; Troas egy részét lakói után Lykiának hivták, valamint a lykiaiak is saját országukban trójaiaknak nevezték magukat. Mindkét egymással fajrokon és szoros testvéri viszonyban levő ország ismét elválhatatlan összefüggésben áll Krétával; Troas az Ida hegység és az ott lakozó démonok, Lykia pedig Sarpedon és az Apolló-kultus által. Lykiaiak, krétaiak és karok a nyugoti partokon is találkoznak, melyek Kis-Ázsia két félszigete közt középen terülnek el; mindenekelőtt pedig a Maeander völgy végpontján az ősrégi Miletus tengeri városban és Erythraeben, Chios átellenében, mely szőlőművelését a krétaiaknak köszöni.

Vajon ki lenne képes ezen egymást átmetsző befolyásokat chronologia szerint osztályozni és a majd erre, majd amarra irányult mozgalmak közt meghatározni, hogy a kiinduló pontok délen avagy éjszakon, Kis-Ázsiában vagy Krétán keresendők-e? Mert habár a nevezetesebb kultusok, névszerint a phrygeké, kétségtelenül a szárazföldről lettek átültetve a szigetre, nem lehetetlen, hogy a sziget is visszaadá a szárazföldnek azt, a mit ettől nyert, megnemesitett és új eszmékkel bővitett alakban. Itt századokig folyt a legélénkebb parti közlekedés, a szünetnélküli adásvevés, mig végre egy egynemü kulturvilág keletkezett, melynek fénykörében Kréta és Kis-Ázsia partjait Lykiától Troasig egyesülve találjuk.

Közös jellemvonásként felemlitendő, hogy a különböző népeknek zavaros vegyülékéből mindezen helyeken görög népélet bontakozott és fejlődött ki. E fejlődés magasabb élet-

rend megvalósulásában, városok alapitásában, finomabb erkölcsök kimüvelésében nyilvánul; végre tökélyét Apollo közös vallásában éri el, mely sehol se honosult meg a nélkül, hogy az egész népéletre átidomitó befolyást ne gyakorolt volna. Általa szabadúltak fel az emberek a sötét természetimádástól; általa lett az isteni tisztelet az erkölcsi emelkedettség kötelességévé: e vallás alapitott meg engesztelést a vétkesek, és szent orakulumokat a tanácsra szorult halandók számára. A bő áldás, melyet e vallás osztott, az embereket kötelezte és egyszersmind ösztönözte annak fáradhatlan tovább terjesztésére és meghonositására a nyugoti országokban, melyek még a régibb isteni tiszteletek homályában tévelyegtek. A delosi papok tudták, hogy az Apollo-kultusok legelső tanai Lykiából származtak. Delos a szigettenger közepén fekvő kitünő kikötőjénél fogva a legrégibb idők óta egyike volt a legfontosabb állomásoknak, mind a kereskedelemre, mind pedig a vallás terjesztésére nézve. Delosban fakadt ki az olajfa és pálma mellett a legelső babérfa. Delosból indultak ki a papok bárkái, a szigeteken át, a tulparti szárazföld felé és mindenütt, hol partra szálltak, világosság lett azon magasabb eszmejárás és müveltség fényétől, mely a keleti görögöknél már régóta ragyogott [44]).

A nyugoti Görögország legrégibb Apollo-oltárai közé tartoztak azok, melyek a Peneus torkolata mellett és a pagasaei tengeröböl mellett alapittattak.

Ezen öböl, egy kis zárt tenger, melyet erdős hegyek környeznek, legalkalmasabb hely volt a tengeri hajózás legelső kisérleteihez. Itt szól a rege a legelső hajóról, mely a

Pelion fájából épült és a csendes öbölből kievezni bátorkodott, és a legelső tengerész-törzs, melylyel az Archipelagus nyugoti oldalán találkozunk, és mely legelső lép elő saját történelmével és saját neve alatt a pelasg nép homályos hátteréből, a minyek törzse volt. Ezeknek herosi mondaköréhez tartozik Iason és Euneos, az Iason fia, ki a phoeniczickel és a görögökkel kereskedelmi üzleteket kötött, továbbá Euphemos a »vizifutó« és Erginos a kormányos, ki egyszersmind Miletusban is otthonos. Az argonauták istenségei, Poseidontól Apolloig, Glaukos ugy mint Leukothea, a túlparti törzseknél is ismeretesek. Az Argóról szóló legrégibb görög énekek, melyeknek tartalmát csupán sejteni vagyunk képesek, a merész tengeri hősöknek minden viszontagságban kipróbált, diadallal és sikerrel koszorúzott, kitartó bátorságát magasztalják; kalandot kaland mellé füzve, a legvilágosabb képet nyujtanak tengeri utjaikról és tengeri csatáikról, melyekhez hasonlókat a keleti partok törzsei már régen véghezvittek, és melyekhez most a nyugoti Görögország merész fiai is csatlakoznak. Minden partról, sőt szárazföldi helyekről is jelentkeznek férfiak, kik a hosszu utazásban részt venni kivánnak; de mindenütt, hol az argonauták otthonosak, egyszersmind tengerentúli népek telepeinek nyomaira is akadunk, nevezetesen Phliusban és Tegeában, a jóniai Thespiaeben és az aetoliai partokon. Az utazás czélja az Aia nevű távol csodaország, melynek helyét majd itt, majd ott jelölik ki. A görög tenger határain túl keresik a Pontus bejárását, melynek partjaira már az assyriai hatalom előnyomult. Ennek következtében a keleti részeken más népközlekedés indult meg, melyben a phoeniczick is részt vettek. Ezért volt a phoenicziai Phineus a Pontus kapuőre, kinek a tengerről való ismeretével a hellének tapasztalat-

lan fiainak segitségére kellett sietni. E tengeri összeköttetések vallási szokásokkal voltak összeszőve, melyek közt egy embervért követelő Zeus kultusát is találjuk, kinek igazságszeretete épen ugy mint Ábrahám istenéé, egy kos feláldozása által is kielégithető.

Különböző kikötőket ismerünk, melyekből az Argo állitólag kiindult, ezek közé tartozik Iolkos Thessaliában, Anthedon és Siphae Boeotiában; Iason is nem csupán a Pelion hegyfokon, hanem Lemnosban és Korinthban is otthonos, a mi világosan bizonyitja, mennyire egyformák voltak e különböző partokon meg-megujuló befolyások. Azonban az Argomondák mégis a pagasaei tenger mellett a minyek lakhelyein, fejlődtek ki legteljesebben és e néptörzs a legelső azok közül, melyeknél a tengeren innen a pelasg népek általunk is megismerhető mozgalma és ezzel együtt az európai görög történelem kezdődik [45]).

A minyek a szárazföldön és a tengeren terjeszkedtek. Dél felé Boeotia termékeny sikságaira vonultak és a Kopais völgye déli részén telepedtek le. Itt új veszélyek, új feladatok vártak reájuk. A völgy, melyben lakhelyeiket felütéik, csakhamar változó, gonosz lapálynak bizonyult, mely áldás-osztó sikságból egész váratlanul veszélyes mocsárrá lett. A minyek belátták, hogy e vidék müvelése csak ugy lehetséges, ha a természet által a viz levezetésére alkotott, de hirtelen eliszapolásoknak kitett földalatti üregek nyitva tartatnak. Ennélfogva ezen üregek legfontosabbikát, melyen keresztül a Kephisos a tengerbe ömlik, számos függélyes tárnával látták el, melyek a levezető csatorna mélyére nyilnak és annak tisztán tartását és felügyeletét lehetővé tenni voltak hivatva. Ily óriási sziklamunkákat létesitettek és ezenkivül nagyszerü töltésépitéseket, melyek

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

az áradó vizet felfogták és a kibővitett levezetési üregekhez vezették. E csodálatraméltó művek által a jóllét és hatalom termékeny és virágzó székhelyévé alakitottak át egy oly vidéket, mely dögleletes légkörével ma ismét, mint egy mély mocsár, használatlanul, és lakatlanul parlagon hever.

A minyek a boeotiai tengeröböl mélyen fekvő partjait elhagyván, új várost alapitottak az öböl nyugoti részén. Itt a Parnassusból egy széles hegygerincz nyúlik előre, melynek végső hegyfoka körül a Kephisos folyik félkörben. A magaslat alsó szélén jelenleg Skripu falu áll, melynek kunyhóitól ősrégi falromokon kell végigmenni a hegycsúcsra, melyen valaha egy vár állt és melyhez csak száz sziklalépcsőfokon lehet eljutni. Ez volt a minyek második városa Boeotiában, mely szintén Orchomenos nevet viselt, mint az első; a legrégibb fallal köritett fejedelmi székhely Hellasban, büszke merész fekvésével a terjedelmes völgyön uralkodva. Kevéssel a piszkos kunyhók felett, a földből egy husz lábnyi magas, roppant márvány lap emelkedik ki, mely egy köralaku épület bejárását zárta el. A régiek azt Minyas kincstárának nevezték, melynek boltozatai alatt a régi királyok, állitólag, arany- és ezüst kincseiket őrizték. E kőlap az egyetlen emlék, mely a Homér által magasztalt Orchomenos egykori fényéből fenmaradt. Ugyanitt hatalmas, áldást osztó természeti istenségek gyanánt tisztelték a Charisokat, »a pompás Orchomenos éneket zengő királynőit, a régi hirneves minyek védistennőit.«

A minyek Boeotiában is tengerészek maradtak; hajóállomásaik a Kephisus torkolatánál és a déli partokon léteztek; részt vettek a legrégibb tengeri szövetségekben és valamint Boeotiát és Thessaliát egymással összekötötték, épen ugy e nép egyes nemzetségei, merész szellemök-

től vezéreltetve, a körüllevő tartományokban is elterjeszkedtek, sőt Peloponnesusban is nagy befolyást gyakoroltak az államok fejlődésére. Ellenben Boeotiában és pedig a tartománynak a Kopais völgytől elkülönitett keleti részén, egy új hatalom képződött, Orchomenustól függetlenül ugyan, de épen ugy mint ez, a keleti partokról áthozott csirákból [46]).

Az Euripus csatornának rendkivüli vonzerőt kellett gyakorolnia a keleti tengerész népekre. Egy csöndes, mély tengeri ut volt ez, mely délről éjszakra, ugy szólván, Hellas kellő közepén vezetett keresztül. Nyugotról a hosszan elnyuló Euboea sziget feküdt, terjedelmes hegyeivel, a hajóépitésre nézve kimerithetetlen erdőivel, réz- és vasbányáival, melyeknek kiaknázása nyugoti Görögország számára itt vette kezdetét, és a kellő gyakorlottsággal együtt, nemcsak nyugoti Görögországban, hanem a déli részeken is elterjedt. A tengerszoros legszükebb helyén feküdt Chalkis és itt csergedezett az Arethusa-forrás, Apollo-Delphinios egyik székhelye és a phoenicziai és görög tengerészek legrégibb czélpontjai és gyülhelyeinek egyike. Balról Boeotia partjai nyulnak el, pompás kikötőikkel mint Hyria és Aulis : itt nyilt legkedvezőbb alkalom a halászatra, kagylófogásra és tengeriszivacs szedésre, és az Euripus környékén otthonos Glaukos-monda egy élelmes halásznép élénk tevékenységéről tanuskodik, melynek szinhelye legrégibb időktől fogva Anthedon partvidéke volt. Különben itt nem létezett kellő hely nagyobb telepek számára, a szántóföldek és legelők hiánya miatt.

Mindkettőt azonban feltalálták a telepitvényesek kissé messzebb a szárazföldön befelé, ha a kopár parti magas-

latokon túl a hyliai tó völgyébe pillantottak. E tó földalatti csatornák által van összekötve a Kopais tóval, de nem mocsáros mint ez, hanem tiszta hegyiviz, légköre egészséges, környéke termékeny. Jelesen dél felé, mély termőföldréteggel boritott sikság terjed el a Theumessus magaslataiig. Még ezen magaslatok se meredekek és sziklásak, hanem termőfölddel boritvák és völgyeikben források és patakok csergedeznek; az Ismenus és Dirke egymás mellett, termékeny virányokon keresztül, folynak a tengerbe. Itt ölte meg Kadmus a sárkányt, a kegyetlen földi démont és tartományőrt és a vizektől körülövezett magaslatokon felépité Kadmeia várát.

A boeotiai Thebe vára azon hely, hol a keletre utaló mondák összesége a legtökéletesebben kifejlődött. Minden keleti találmány Kadmus személyével van összekötve. Az ő tiszteletére nevezték »Kadmus földének« azon földnemet, melyet a rézércz tisztitására használtak; ezen ércz felhasználása a harczi vértek készitésénél szintén az ő találmánya volt; neve egyenesen fegyverzetet jelentett és utódait a Kadmeonokat a régiek fényes érczbe öltözött, biborral és aranynyal ékesitett, fejedelmi nemzetségnek tartották. Kivüle még a boeotiai telchinek, a keleti büvész démonok is az érczkészités mesterségére utalnak, mely Chalkisból lett Thébaebe átültetve. Továbbá Kadmus volt az irás feltalálója is, úgy mint Palamedes Argosban; mint a mesterséges öntözés megalapitója az argosi Danausnak, mint épitész és váralapitó a lykiai herosoknak felel meg; mert az alacsony és csak termékeny fekvése miatt választott Thebae várhegynek bármi másnál nagyobb szüksége volt a mesterséges megerőditésre; végre állitólag Kadmussal jöttek a töltésépitő gephyrek is az országba.

Minden hagyomány arra mutat, hogy itt kiválólag nagyszámu bevándorlásnak kellett történni és pedig különböző időkben és különböző vidékekről. Jogositva vagyunk alapul valódi semita gyarmatositást feltételezni Sidonból, valamint Tyrusból. Sidonra utal Europe holdistennő kultusa, Tyrusra Herakles, kit itt Melkar vagy Makar név alatt tiszteltek, mert e névtől származik »Makares szigetének« elnevezése, mely alatt a patakoktól övezett thebaei vár volt ismeretes.

A phoeniczieket más bevándorlók követték keleti Görögországból és pedig ugy látszik, hogy e bevándorlások kiinduló pontja Kréta volt. Onnét jött állitólag Rhadamanthys Boeotiába, s Haliartusnál mutogatták sirját, környezve az illatos styrax-fa lombjaitól, melynek magja ugyanazon hazából származott. Fiatalabb nemzedékek harczoltak az uralomért a Kadmeonokkal, kik Kadmeia birtokát maguknak kivivták. Egy ujabb fejedelmi nemzetség élén találjuk Amphion és Zethus testvéreket, a boeotiai Dioskurokat, kik egy ujabb fejlődési fokozatot, ujabb kort jelölnek. A pelopidákkal rokonságban és Niobével összeköttetésben állnak. Amphion volt az első, ki az emberi szíveket a lydiai lanttal elragadta és a zene varázsával a sziklaköveket annyira elbüvölte, hogy önmaguktól mesterséges illesztékekben egyesültek. Amphion oly kulturát képvisel, melynek kutforrása a kis-ázsiai partvidékeken keresendő.

Amphion és Zethus által a város nagyobb kiterjedést nyert. A Kadmeia körül tágasabb körfal épült, mely a fejedelmi székhely alatt védőleg övezi az élelmes polgárságot és hét városkapu által köti össze a tartomány központjával a minden irányban szétsugárzó országutakat.

A hetes szám itt is szent szám, ép ugy mint Amphion lantjának hurjainál. E szám megfelel a hét bujdosó csillagnak, melyeket a babyloniak ismertek és a nappal és holddal egyetemben az emberi életet kormányzó égi hatalmak gyanánt tiszteltek. E babyloni csillagimádás, melyet a phoenicziek ültettek át Hellasba, Thebaeben müveltetett ki legtökéletesebben. De a phoenicziekről a görög tengerésznépekre is átszállt, a mi e helyen leginkább kimutatható; mert épen az alsó város, mely mint kapui tanusitják, a csillagisteneknek volt szentelve, a leghatározottabban egy későbbi kornak tulajdonittatik, ezt pedig lehetetlen teljesen phoenicziai korszaknak tartanunk. A keleti befolyások azonban a krétai és kis-ázsiai bevándorlások időszakában is teljes erővel müködtek a sidoni gyarmat által, melyet bizvást Thebae magvául tekinthetünk.

Az ikertestvérek nemzetsége után ismét a Kadmeonok lépnek a trónra és Labdakus és Laius veszi át az uralmat. Bünös fejedelmek pusztulást hoznak az országra: erre utal a sphinx jelképe, mely szintén keleti eredetü. A Kadmeonok Thebaeje háboruk és egyéb nyomoruságok által elpusztul, de nagytehetségü nemzetségei mindenfelé szétoszolván, a magasabb müvelődés csiráit meghonositják a déli országokban is, mint a későbbi történelemből látni fogjuk.

A thébaei monda századokig tartó történelmi fejlődések tartalmát, éles vonásokban röviden, egybefoglalja. Ez a legtartalmasabb kép azon korszakból, mely átmenetet képez a pelasg állapotokról a hellén történelemre, a legvilágosabb ábrázolása a phoenicziai telepitéseknek és következményeiknek. Oly korszakokkal, milyeneket Kadmus megjelenése ábrázol, megszünik a patriarchai állapotok ártat-

lansága és nyugalma; egy magasabb életrend áldásai mellett, ármány és erőszak, hallatlan erkölcstelenség és bűn, háboru és nyomor költözik az országba. Isteni harag és emberi vétek, bűn és átok borzasztó sorozata nyomon követi egymást. Ezekből áll Kadmus utódainak sokszor megénekelt balvégzete [47]).

Thebae azon hely, hol a phoenicziai és a keleti görög művelődés legerősebb gyökeret vert és a benszülöttekkel szemben legélesebb kinyomattal bir. Épen ezért találunk Kadmusban idegenszerübb jellemet, mint a hozzá hasonló egyéb herosokban, nemzetségét a szomszédok irigységgel és gyülölettel üldözik, és ezért nem sorolták Kadmust a hazai fejedelmi családok genealogiájába és a többi félistennel együtt az európai Görögország történelméhez.

Ugyanis, valamint az aeolok neve alatt azon bennszülött pelasg-törzseket értették, melyek egyéb tengerész törzsek bevándorlása és ezekkel történt összevegyülésök által a földmivelés, tengerészet és államrend magasabb kulturfokára jutottak el, ugy az Aeolus fiai vagy Aeolidák elnevezéssel azon herosokat jelölték, kik ama mivelődés zászlóvivői voltak, Iasont ugy mint Athamast, a minyek ősét, az Amythaonidák jós-nemzetségét, Salmoneus utódait, továbbá a messeniai Neleidákat és a korinthusi Sisyphust, kihez Odysseus mint rokon heros-alak csatlakozik. Az aeolokat Thessaliában, valamint a kephalleniai szigetországban, továbbá Elis, Messenia, Lokris és Aetolia partjain találjuk, hol többnyire mint Poseidon szolgái, a lelegi vagy jóniai lakossággal összeolvadva szerepelnek.

Mind ezen aeolok vagy aeolidák közt nem létezik egyéb rokonság vagy népies összefüggés, mint hogy különféle képekben ábrázolják az átmenetet a pelasg korszakból a hellén korszakba, az európai parti országok történelmének kezdetét és a hatalom és eszélyesség azon szaporulatát, mely a keleti görög-törzsekkel való egybeolvadásnak köszönhető.

Ily átmeneti nép voltak az achivok is, kik azonban élesebb történelmi körvonalokkal lépnek elénk; ezeket az aeolok egyik ágának tartották, kikkel később ismét ugyanazon népcsoportban egyesültek, tehát nem képeztek eredeti fajt, nem voltak a görög nemzet önálló ága és épen azért nincs is szó achiv nyelvről vagy achiv művészetről.

Közös jellemvonásuk az aeolokkal az, hogy mindenütt, hol megjelennek, a tengermelléki eszméknek határozott behatása észlelhető. Maguk az achivok egyike a görög nemzet legrégibb tengerész-törzseinek, csak a partokon találjuk őket megtelepülve és pedig mindkét oldalon nagy kiterjedésben. A görögök véleménye szerint közel rokonságban álltak a jónokkal, és épen ezért Iont és Achaiost testvérekül és Apollo fiaiul tekintették és az achivok Jóniából származtatták legnagyobb fejedelmi nemzetségöket. A teukrok törzse által Lykiával és Troassal vannak összekötve és achiv hősök, mint Aekus, segédkezet nyujtottak Ilion felépitésénél. Kypruson ősrégi achivok nyomaira találunk, valamint Krétán is, nemkülönben a Peneus torkolata és a Pelion mellett is, Aeginában épen ugy, mint Attikában. Szóval az achivok az aegaei tengernek egymástól annyira messze fekvő partjain szétszórva jelennek meg, hogy lehetetlen mindazt, a mi e név alatt fordul elő, egy eredetileg ugyanazon közösségben egyesült nép töredékei gya-

nánt tekintenünk; általában sehol sem jelennek meg, mint szoros értelemben vett néptömeg, vagy a lakosság magva, hanem csak mint kiváló nemzetségek, melyekből fejedelmek és hősök származnak; innét van e kifejezés »az achivok fiai«, mely nemes származást jelent. De bármily éles kinyomatban jellemzi is az achivokat a keletről átültetett müvelődés, és bármily észrevehetőleg vannak is összeszövődve az ázsiai görögökkel mind mondák, mind pedig isteni tiszteleteik tekintetében, mégis önállóbb fejlődést idéztek elő az innenső Görögországban, mint a régibb aeoli törzsek; általuk alapittattak a legelső államok, melyek a keletiekkel méltán párvonalba állithatók; sőt mi több, az achivok viselt dolgai képezik a hellének összefüggő történelmének kezdetét [18]).

Az achivok számos lakhelye közül az Oeta és Othrys közt fekvő termékeny sikság az, hol létezésük legfontosabb nyomait hagyták hátra. Phthiotis a neve e tartománynak, hol a Spercheus a tengerbe ömlik és gazdag völgyét a hajósok előtt megnyitja. Itt találjuk az achivok erős várait, ezek közt a »függő« Larisát, mely e nevet azért nyerte, mert ugy függött a sziklán, mint egy fészek; itt vannak leginkább elterjedve kedvencz mondáik, a Peleusról szóló, ki a Spercheus eredeti forrásainál tett fogadalmat a kos-áldozatokra nézve az isteneknek, kik vele barátságban éltek, Achilleusról, Peleus ivadékáról, az ezüstlábu tengeristennő fiáról, ki a hegyormokon nevelkedvén, mint ifju hős jött le a völgybe és élete virágában halt meg. Ezen emelkedett szellemü, szeretetreméltó hős, ki nem vonakodott egy rövid és tettdús életet választani a kényelmes de dicstelen nyugalom helyett, halhatatlan emléke az achiv-törzs lovagias hősiességének, eszményi törekvéseinek és költői tehetségeinek.

Ugyanazon törzs második mondája a Pelops-monda, mely azért nevezetes, mert minden egyéb heros-mondánál tüzetesebben és határozottabban utal Jóniára és Lydiára. Ismerjük már Tantalusnak kincsekben gazdag és a phrygiai istenanya kultusával oly szorosan egybefüzött fejedelmi nemzetségét, mely a Sipylus mellett székelt. E fejedelmi család tagjai kivándorolnak és Jónia kikötőiből átjönnek Hellasba, vállalkozó utitársakkal, kiterjedt világmüveltséggel, fegyverekkel, ékszerekkel és egyéb pompás drágaságokkal; népszerüekké lesznek a minden politikai összefüggést nélkülöző lakosság előtt; ezeket összegyüjtik maguk körül és örökös fejedelemségeket alapitanak az ujonnan felfedezett országban, melynek lakosai ez által egyesülésre, erejök öntudatára és történelmi fejlődésre vergődnek.

Igy képzelték maguknak oly férfiak mint Thukydides, azon korszakot, melyet nemzetök előidőiben a Pelopidák megjelenése nyitott meg, és vajon mi lehetetlenség avagy valószinütlenség van e feltevésekben? Nem utal-e egyetértőleg Lydiára minden, a mi a Pelops törzséből származott achiv fejedelmekről hagyományképen fenmaradt? A — lydiai szokás szerint,— magasan feltöltött sirhalmokat az achivoknál is feltaláljuk; a phrygiai istenanya kultusát a Tantalidák honositották meg Thessaliában és Peloponnesusban; lydiai sípfuvók egész Spartáig követték őket. Pelops Pisában temettetett el a lydiai Artemis szentélye mellett; ugyanazon Artemis mint Iphigenia, Agamemnon nevével van összekötve, ki mindenütt az istennő papja gyanánt szerepel. A fejedelmi család hatalma gazdagságán alapult; a görögökhöz legközelebb fekvő aranyforrások pedig a Paktolus fövénye és a Tmolus bányái voltak. E kincsek-

kel léptek a Pelopidák a benszülöttek elé, kik homlokuk veritékével müvelték földjeiket; arany és fejedelmi hatalom azóta elválaszthatlan fogalmak maradtak a görögök előtt. Más halandókat megéget az arany — mint Herodot a skythákról mondja — a született fejedelemnek erőt és hatalmat ad: emberfölötti méltóságának jelképe és pecsétje az arany.

Ha a Hermus völgyében fejlődő állami hatalmat ténynek elismertük, akkor nincs okunk abban kételkedni, hogy e hatalom megdöntése kivándorlásokat hozott létre, melyek a tulsó szárazföldre a különféle kultusok és müiparágak csiráit általvitték.

A monda nem értesit arról, hol létesült az achivok ezen összeköttetése a külföldi fejedelmi házzal. A Peloponnesusban teljesen összeolvadva találjuk őket és a félsziget partjain nem létezik régi monda, mely a partraszállásról szólna. Ennélfogva valószinü, hogy azon összeköttetés szinhelye Thessalia volt és ez által a nép egy része jónak látta Phthia túlnépes vidékeit új fejedelmei alatt elhagyni és dél felé költözni, hol városok és államok alapittattak, melyeknek hirneve a thessaliai achivokét csakhamar felülmulta [49]).

De bármely uton jöttek is Pelops utódai és az achivok a Peloponnesusba, teljességgel nem müveletlen népet és földet találtak ott. Hiszen a görögök Argost tartották a legrégibb tartománynak, hol a kelet és nyugot törzsei egymással érintkeztek. Fentebb láttuk, mily befolyások következtében lettek az ottani pelasgok danaokká, mert a népek nevének ilyen megváltoztatása, a görög monda kifejezése szerint, mindig a leélt korszakok legnevezetesebbikét jelöli. Argos forrás nélküli siksága kutakkal volt ellátva, melyek a föld

mélyében elrejtett erekig lehatoltak vagy az esővizet gyüjtötték össze a száraz hónapok számára; a parton hajóépítési helyek és tábori állomások voltak berendezve és a piacz örök időkre a lykiai istennek volt szentelve. Sőt maga Danaus is állitólag Rhodusból jött, mely természetszerü középállomás volt Ázsia déli partjai és az Archipelagus közt.

Egyetlen görög vidék sem mutathat fel oly szük téren annyi hatalmas erőditett várost, mint Argolis. Itt van a bérczes Larissa, mely már a természettől látszik kiszemelve lenni a vidék központjául; mélyen a szögletben Mykenae, a keleti hegyek közt Mideia, a tengerpart szélén, egy különálló sziklán Tiryns, és végre ettől félórányira Nauplia, hires kikötőjével. E régi várak sora, melyeknek szétrombolhatatlan falait maig is bámuljuk, folytonos harczokról tanuskodik, melyek Argos őskorában dultak; azt bizonyitja továbbá, hogy az Inachus-sikságon több különálló hatalmasságnak kellett kifejlődnie, melyek közül mindegyik saját várában daczolt a többivel és mig némelyek a tengeri közlekedésre irányzák figyelmöket, addig mások inkább az ország beljebb eső vidékeivel való összeköttetést tartották szem előtt.

Ezen emlékekben foglalt tanubizonyságokkal összhangzásban állnak azon mondák, melyek szerint Danaus utódai az uralmon megosztoztak.

Az elüzött Proetus királyt lykiai csapatok haza viszik Argosba, hol lykiai cyklopok segitségével felépiti Tiryns parti várát és a vidék legelső és leghatalmasabb urává lesz. Lykiából származott nejének önkénykedésében és az ország régibb vallásos szertártásait megvető leányainak kevélységében történelmi vonások rejlenek, melyeknek belső egybehangzásában találjuk régi eredetök biztositékát.

A Danaidák másik ága is szoros összeköttetésben áll Lykiával: mert Perseus, Akrisius rég óhajtott, de később rettegett és a tengerre kiüzött unokája, kinek megjelenése a szárnyas oroszlán képében hirdettetik ország-világnak, és a ki keletről hazatérve, Argos öszbirodalmának új fejedelmi székhelyét Mykenaet alapitá — ugyanezen Perseus Lykiából származott és az Apollo-vallással rokonságban álló herosa volt a világosságnak. Perseus csak egy másik alakja Bellerophonnak, kinek neve és kultusa szintén összeköti a két tengerpartot. Végre Heraklest is rokonsági kötelék füzi össze a Perseidák családjával, mert a monda szerint Tiryns várában született fejedelmi sarj volt, kinek a szigoru elsőszülöttségi jog szabályai szerint sokat kellett szenvedni Eurystheus uralma alatt.

Mig a Danaidák törzsénél különféle szakadások és azon szerencsétlenségek történtek, melyek Proetus családját sujtották, addig külföldi nemzetségek befolyásra és uralomra vergődnek Argosban; e nemzetségek — az Amythaonidák — a Peloponnesus nyugoti partjairól és Aeolus törzséből származtak; tagjaik közül megemlitendő Melampus és Bias. A Perseidák hatalma meg van törve; a bevándorlottak fiai és unokái elhatalmasodnak az országban, jelesen Sikyonban és Hippomedonban Adrastus a Bias törzséből, és a Melampidák közül Amphiaraus a papi hős. A Thebaeban kitört zavarok következtében, fegyveres szövetségre lépnek, elpusztitandók a Kadmus ivadékainak gyülölt városát. Két nemzedék született és halt ki e véres harczok alatt. A mi a Hét hősi bátorságának nem sikerült, azt fiaik csekélyebb erővel végrehajtják. A thebaeiek Glisasnál egy döntő csatában vereséget szenvednek és városuk leromboltatik [50]).

Az argiv földbirtok szétdaraboltsága és a véres szomszédháboruk következtében, melyek a hazai harczi nemességet végkép kimerité, sikerült egy új fejedelmi törzsnek az uralmat magához ragadni és az egyesitett tartományt egészen uj jelentőségre emelni. E törzs az achiv néperővel egyesült Tantalidák voltak.

Különböző módon, házasság, gyámság és átruházott kormányzóság által iparkodtak az achiv fejedelmeket a Perseidák családjával egybefüzni; általában a mondák közös sajátsága az, hogy iparkodnak az erőszakos átalakulások emlékét kitörülni és törvényes uralkodások békés sorrendét felmutatni. Tény az, hogy a Lykiával rokonságban álló régi dynastiát azon nemzetség buktatta meg, mely magát Lydiából származtatá. A danaok népe és neve fenmarad, de a Perseidák elhagyatott váraiba az achiv fejedelmek vonulnak be, állitólag előbb Mideába, majd Mykenaebe. Tehát az Isthmustól az ország belsejébe vezető szorosok kijárása mellett foglalnak erős állást az új fejedelmek, és innét terjesztik szét hatalmukat, a szárazföldről a tengerpart felé előnyomulva.

A költői monda, mely a hosszu névsorokat nem kedveli, három fejedelmet emlit, kik egymás után itt uralkodtak és Pelops trónját egymástól örökölték: Atreus, Thyestes és Agamemnon. Hatalmuk székhelye Mykenae volt, de uralmuk nem szoritkozott csupán az Inachus sikságra. Atreus második fia Menelaus összeköti az Eurotas völgyet a Pelopidák ősi birtokával, miután onnét a lelegi Tyndaridák fejedelmi törzsét kiszoritotta. A két Atrida testvéri uralmában legelőször találjuk tüzetesebb vonásokban körvonalozott képét egy jól berendezett fejedelmi hatalomnak, mely kettős irányban lassankint az egész Peloponnesusban elterjedt. E

fejedelmek országa részint oly vidékekből állt, hol szabadon rendelkeztek mindenkivel és mindennel — és e részek a félsziget legdúsabb vidékei voltak, mint az Inachus, Eurótas és Pamisus sikjai (Agamemnon maga Spartában épen oly otthonos, mint Mykenaeben), részint pedig különálló fejedelemségekből, melyek az Atridák uralmát elismerték és vezérletök alatt háborut viseltek. Igy állitja elénk a homéri monda azon hatalom fénypontját, melyet a phtiotiai achivok a félszigeten megalapitottak, és ehhez képest Argos neve, mely eredetileg a parti sikok általános elnevezése volt (55. l.), most már kizárólag az achivok fejedelmi székhelyét jelölte az Inachus mellett; az achiv Argos megkülönböztetendő a Thessaliában létező pelasgiai Argostól és nem csupán az Inachus sikságot foglalja magában, hanem Agamemnon egész birodalmát, vagyis az egész félszigetet, mely az achiv fejedelmek ősének tiszteletére örök időre Pelops nevet nyert.

Az achivok hatalma Peloponnesusban az éjszaki szárazföldön alapittatott meg és eredetileg szárazföldi hatalom volt, de egy görög félsziget felett nem lehetett uralkodni a tengeri uralom gyakorlata nélkül. Agamemnon uralkodása se szoritkozott csupán a száraz földre, sőt ellenkezőleg kiterjedt a szigetekre, és pedig nem csupán a partmelletti apró szigetekre, a kalózok rejtek- és lakhelyeire, hanem a nagyobbakra is, távoliabbakra is. Argos tengeri hatalommá lett, mint már előbb Trója és a szigetek meghóditása képezi a nyugotról kelet felé előhaladó hatalmi terjeszkedés kezdetét, az európai partokról kiinduló tengeri uralom alapját, mely nem fejlődhetett ki a nélkül, hogy alkalmat ne szolgáltatott volna többféle ellenséges összeütközésre [51]).

Már magában Argolisban is léteztek régibb kikötők,

melyekben a tengerészet régóta kifejlődött; ezek közé tartozik mindenek előtt Nauplia, az Inachus síkság legelső kikötője, melynek herosa: Palamedesre (73. lap) nem ok nélkül néztek kancsal szemekkel a szomszéd achiv fejedelmek; továbbá Prasiae, Kynuria tartomány fővárosa, mely a bevándorlott tengerésznépek által lassankint egészen jóniai tartománynyá lett; e város a sziklás vidék szélén állt és az egyik sziklafokon a Korybantok lábnyi magasságu érczszobrai voltak felállitva, annak emlékeül, hogy a város létezését és isteni tiszteleteit az ősrégi tengeri közlekedésnek köszönheté; végre Hermione a tengerbe épitett félszigetváros, a biborkagylókban gazdag tenger partján, mely az argosi öbölt Aegina vizeivel összeköti. Már e városok egybehangzó fekvése is bizonyitja, hogy külföldi tengerészek telepeiből keletkeztek.

E kikötők iparkodtak egymást kölcsönösen támogatni és e czélból messzeható összeköttetésekre is léptek egyéb tengerész-államokkal, nevezetesen az egymással szoros szövetségben élő jónokkal és minyekkel. Mert hiszen a jónok sokáig laktak a saroni tenger mindkét partján, hol az egyik oldalon Athén volt a főváros, a másikon pedig az előbb kariai, majd jóniai Epidaurus; e kettő közt feküdt Aegina, a kereskedelem természetes központja e tengeren. Igy keletkezett hét tengeri város szövetsége, melynek tagjai voltak: Orchomenus, Athén, Aegina, Epidaurus, Hermione, Prasiae és Nauplia.

E tengeri-amphiktyonia központjául nem lehetett alkalmasabb helyet találni, mint a magas Kalauria szigetet, mely Argolis keleti csúcsa előtt a saroni öböl határán emelkedik ki és a közel fekvő szárazfölddel tágas és jól megvédett közbenső tengert képez, mely utóbbi mint hor-

gonyzó állomás, mintegy a hajók gyülhelyeül és a tengeri uralom székhelyeül látszik teremtve lenni. Ezen öbölben szögellik elő ama vörös trachytszikla, melyen a mai Poros város van. Magasan felette, Kalaurias széles meszes gerinczén vannak a Poseidon templom alapkövei, mely egyike Görögország legrégibb és legnevezetesebb szentélyeinek. Ezen isten védelme alatt állt a hét város szövetsége, a mondaszerü hagyomány köréből kiemelkedő fontos történelmi tény, egy nagyobb államközösség legelső nyilvánulása.

Ha a boeotiai minyek fővárosa csakugyan tagja volt e szövetségnek, akkor annak idejét a dórokat megelőző korszakba kell áttennünk és ez esetben csakugyan valószinü, hogy a szövetség czélja volt ellenszegülni az achiv hatalom terjeszkedésének. De az achivok mondái semmit se szólnak arról, hogy fejedelmeik hatalma korlátozva lett volna ellenséges indulatu parti városok által; ellenkezőleg Agamemnont ugy ecsetelik, mint a tengerek urát, korának leghatalmasabb fejedelmét, harczias királyt, ki előtt minden görög törzs meghódolt Thessaliától Maleáig, végre mint a legelső tengeri hadjárat vezetőjét, mely az európai partokról Ázsia felé kiindult, megboszulandó a trójaiakon a vakmerően megsértett vendégjogot. A monda szerint e hadjáratból tiz év mulva győztesen tért vissza Argosba. Ezenkivül a monda e dicső fejedelmi hatalom hanyatlását is a trójai események körébe vonja, minthogy a király hosszas távolléte állitólag a hazai családi viszonyok felbomlását, az ország elhanyagolását és végre a Pelopidák birodalmának feloszlását idézte elő [52]).

A monda költői jogai közé tartozik, hősei bukásának okát saját dicsőségöknek tulajdonitani. E katastróf valódi

okai azonban alkalmasint a Pelopidák nemzetségén kivül az összes népviszonyok átalakulásában és azon mozgalmakban és vándorlásokban keresendők, melyeknek kiindulási pontja távol, a thessaliai tartományokban fekszik. Csakis ezen eseményekkel összeköttetésben érthetjük meg az achivok fejedelmi hatalmának elpusztulását, valamint azon homéri mondakör keletkezését, melyben ama fejedelmek dicsősége új életre ébredt.

Bármily lehetetlen volt is eddig a görög nép összefüggő történelmét adni, mégis már számos kétségbevonhatatlan tény van birtokunkban, melyek részint egybehangzó hagyományon, mint például Minus tengeri uralma, részint pedig félremagyarázhatatlan műemlékeken alapulnak. — Mert a mily bizonyos, hogy Ilion, Thebae és Orchomenus, Tiryns és Mykenae várai maig is előttünk állnak, ép oly bizonyos, hogy léteztek dardani, minyi, kadmei és argiv fejedelmek és ennyiben Agamemnon és Priamus, kiknek nevében a régi királyságok emléke fennmaradt, szintén történelmi személyek.

E királyságok valamennyien rokontermészetü müvelődés köréhez tartoznak; keletkezésöket valamennyien az ázsiai görög törzsek fölényének és az európai partvidék és Ázsia közt létre jött közlekedésnek köszönhetik; végre valamennyien azon átmeneti korszakba tartoznak, mely a pelasg világot a hellén világtól elválasztja, ezen utóbbinak keletkezését pedig a szárazföldön történt népmozgalmak idézték elő.

VI.

A görög törzsek költözései és áttelepülései.

A görög történelem legrégibb tényei oly világ körébe tartoznak, mely az Archipelagus partjait egy nagy egésszé egyesitette. A mi most kezdődik, annak kiinduló pontja az éjszaki görög szárazföld közepén van és visszahatást képez belülről kifelé, a hegyi vidékről a partok felé, nyugotról kelet felé. Ismeretlen néptörzsek kezdenek mozogni félreeső hegyeik közt; egyik a másikat előretolja, a népek egész sora egymásután megindul; a régi államok elpusztulnak, királyi székhelyeik romba dőlnek, új tartomány-beosztások jönnek létre és Görögország a sivár forrongás hosszú korszakából végre új törzsekkel, új államokkal és új városokkal lép elő.

Azon görög törzsek közül, melyek szárazföldi utakon költöztek be az európai félszigetre, egy tekintélyes rész az italikusok nyomait követve, Paeonián és Makedonián keresztül vonult nyugot felé, és Illyrián át nyomult be az éjszaki görög alpesi ország nyugoti részébe, mely hegylánczainak és völgyeinek alkata miatt éjszak felől könnyebben hozzáférhető, mint a medencze alakban elzárt Thessalia. A nagyszámu, bő vizü folyamok, melyek egymáshoz közel hosszu sziklatorkokban folynak a jóniai tengerbe, teteme-

sen megkönnyiték itt az előnyomulást dél felé: a nagy kiterjedésü legelők bevándorlásra csábitottak és igy Epirus sürüen összecsoportosult népek lakhelyévé lett, melyek e tartomány termékeny lapályaiban kezdték meg kulturéletöket.

Epirusban három főtörzs létezett, melyek közül a chaonokat tartották legrégibbnek; ezek az akrokerauni hegyfoktól dél felé laktak és azon tengerpartig terjeszkedtek, mely Kerkyra (Corfu) sziget átellenében terül el. Meszszebb délfelé a thesprotok és beljebb a molossok voltak megtelepülve. E hármas felosztásnál régibb a Graikoi név, melyet a hellének őseik legrégibb elnevezése gyanánt ismertek, és az italikusok ugyanezen név alapján az egész népcsoportot, melylyel egykor e vidékeken együtt laktak, Graeci (görögöknek) nevezték. Ez volt az európai hellén törzsek legelső egyetemes elnevezése. Ezen epirusi népeket későbbi időkben barbaroknak tartották, mert messze elmaradtak a déli államok fejlődése mögött és többféle idegen vegyülés létesült köztük; de eredetileg a görög nép teljesen egyrangú ága voltak; sőt ők azok, kik a hellének legrégibb szentélyeit ápolták és nemzeti jelentőségre emelték.

A parttól távol, azon elzárt hegyi vidékben, hol a Thyamis, Aous, Arachthus és Achelous forrásai egymáshoz közel fakadnak, a Tomarus alatt terül el a Ioanninai tó, melynek erdős partjain, szántóföldek és nedves rétek közt feküdt Dodona, e kedvencz székhelye a pelasgi Zeusnak, a láthatatlan istennek, kinek jelenlétét a tölgyfák susogása hirdeté és oltárát háromlábak (tripos) köritették annak jeleül, hogy ő volt az, a ki a házak és községek tüzhelyeit legelőször egyesité közös szövetségbe. E Dodona volt a graekok főszékhelye, az egész vidék szent központja,

mielőtt az italikusok elindultak nyugot felé és egyuttal azon hely, hol a görögök későbbi nemzeti elnevezése legelőbb kimutatható ; mert a nép választottait, kik Zeus isteni tiszteletét kezelték, Selloi- vagy Helloinak és róluk az egész körülfekvő vidéket Hellopia- vagy Hellasnak nevezték.

Bármily messze van is látszólag Dodona csöndes völgye a tengerész népek élénk pezsgésének szinhelyétől, e vállalkozó kalandorok mégis csakhamar megtalálták az Epirusba vezető utat. Minden ezen oldalról müködő behatás főállomása a kerkyrai tengerszoros volt, mely felett a régi Phoenike város feküdt a chaonok országában ; ezek és a thesprotok közt, a Thyamis torkolatánál, egy Ilion nevü város létezett, melynek alapitóitól nyerte Simoeis és Xanthus nevét a két szomszéd patak. Az idegen telepitvényesek a parti városokból az ország belső részébe nyomultak. A pelasgi Zeus Dodonában sem maradt egyedül, hanem össze köttetett Dioneval, a teremtő természeti erő istennőjével, kinek kultusát a távol keletről ültették át. Ezen istennő jelképe itt is a galamb volt és ezért papnőit Peleiadáknak hivták [53]).

A népes Epirusból egyes kiváló erejü törzsek különböző időkben átmentek a keleti tartományokba a Pinduson keresztül ; hazájuk emlékét, hol történelmi életök kezdődött, hiven megőrizték és ezáltal az epirusi szentélyek tekintélyét a tartomány határain tul is messze elterjesztették. Igy például az Achelous nemzeti jelentőséget nyert és a görögöknél a folyamok folyamává, az összes édes vizek szent kutforrásává lett, melynek nevével erősitették a legünnepélyesebb esküket. Tisztelete szorosan össze volt füzve a dodonai Zeuséval, ki Achelous számára is áldozatokat követelt mindenütt, a hol kultusa meghonosult.

Nem maradt fenn hagyomány a legrégibb vándorlásokról, melyek Epirus tölgyerdőit érintkezésbe hozták a keleti tartományokkal és a dodonai kultust meghonositották a Spercheus mellett, hol Achilleus az epirusi istent mint nemzetségének ősi védistenét hivta segitségül. De emlékezetben maradt egy későbbi bevándorlás Epirusból Thessaliába, egy nép vándorlása, mely az Arachthus és Achelous felső völgyeiben legelteté lovait és később nyugalmából felriasztva, előnyomult kelet felé, hol a Pindus a tartomány gerinczét képezi és a nyugoti vidékeket a keletiektől elválasztja. A hegyszorosok tetejéről tágas kilátás nyilik a Peneus terjedelmes sikságaira, hol vagyonos népek laktak kényelemben és felingerelték az idegen törzsek hóditásvágyát. E sikság legkönnyebben hozzáférhető a Gomphi szoros felől. Az epirusi törzs ezen átkelés által belépett a görög történelem körébe és megnyitá azon átköltözések hosszu sorát, melyek lassankint egész Hellast megrázkódtatták. A kivándorolt törzs a thessaliaiak törzse volt.

Származásukra nézve nem voltak idegen nép; nyelvök és vallásuk összefüzte őket a Peneus völgy régibb lakosaival és mégis ellenséges indulattal, durván szálltak szembe velök. E nép szilaj, szenvedélyes és erőszakos természettel birt; vadászat- és harczkedvelő lévén, megvetette a földmüvelés egyhanguságát és épen ezért lényegére nézve bizonyos tekintetben mindig rendetlen és féktelen maradt. A férfiak legkedveltebb ünnepi mulatsága volt a vad bikát erős karral megragadni és harczi kedvök arra ösztönözte, hogy barát és ellenség országában kalandokat és zsákmányt hajhászszanak. Az új tartományban aeoli származásu népet találtak, mely a tenger felől már régóta befogadta és saját kebelében csöndesen fejleszté a magasabb müvelődés csiráit.

E görögök fővárosa a termékeny lapályon épült Arne volt, a délthessaliai hegyek tövében, melyekről számos patak folyik alá a Peneusba. E régi főváros nyomait Mataranga falunál találták fel ujra. Poseidon és az itoniai Athena itt nagy tiszteletben állt, és az aeoli nép azon törzse, mely ezen isteni tiszteletet kezelte, Boiotos ősét Arne fiának vallotta, magát pedig arnaeoknak vagy boeotáknak nevezte.

A thessaliai lovasnép berontásának a boeotákra nézve kétféle következménye volt. E nép nagy tömege, állandó életmódhoz levén szokva és régi szokásai által szép hazájához ragaszkodván, meghajolt a hatalom előtt és meghódolt új urainak, kik, mint a győztes csapatok főnökei, a tartományt maguk közt felosztották. A lakosok községenkint kiosztattak a thessaliai harczi nemesség egyes családai közt és később e nemesség támaszaivá váltak, mely nagy hatalomra vergődött a meghóditott tartományban ; ők keresték meg szorgalmukkal mint haszonbérlő földmüvesek a szántóföldek és rétek jövedelmét és tartották fenn a nemesi családok öröklött gazdagságát. Háboruk alkalmával szolgai minőségben követték lovagias uraikat; a nyilvános életben nem birtak jogokkal és a városokban nem volt szabad azon »szabad« piaczra lépniök, hol a thessaliai nemesek szoktak egybegyülni. Igy szabályoztattak akkor a régibb életrend megsemmisitése után a thessaliai viszonyok egyszer mindenkorra. A szabad polgárság csiráit kipusztitották, a lovagi nemesség mellett csak egy leigázott néptömeg létezett, mely méltatlan helyzetének érzetében gyakran tett felkelési kisérleteket, a nélkül, hogy valaha sikerült volna ujra helyreállitani az erőszakosan félbeszakitott fejlődést. A szoros értelemben vett néptörténelemnek vége volt, mihelyt Aeolia Thessaliává lett [54]).

De mig a nép nagy tömege meghódolt az új uralomnak, addig egy része, királyok és papok vezérlete alatt, odahagyta hazáját. A szép Arneből, mely özvegylak módjára nélkülözé boeotiai férfiait, kivándoroltak nyájaikkal és ingóságaikkal és átkeltek a délfelé elnyuló hegyeken, mig a Kopais völgyében (100. l.) egy nedves lapályt találtak, mely régi hazájukhoz hasonlitott és gazdag városokkal és termékeny szántóföldekkel birt. A vidéknek még most is két központja volt: Orchomenus és Kadmus utódainak városa. E kettő közt foglaltak állomást az arnaeok a tó déli szélén; itt keletkezett az új Arne, mely később, vizáradások következtében, ismét elenyészett, mig ellenben az itoniai Athena szentélye fennmaradt régi helyén. Ez volt az aeoli bevándorlók legelső gyülhelye egy kis patak partján, melyet szintén hazájuk emlékére Koraliusnak neveztek el. Ekkép egy új Boeotiát alapitottak, mely lassankint terjeszkedett. Állitólag a kopaisi völgykatlan nyugoti öblében épült Chaeronea volt a legelső város, melyben a boeoták maradandólag uralkodtak. Itt a késő korszakokig fenntartá magát győztes Opheltas királyuk emléke, valamint Peripoltas prófétáé, ki népét az isteni akarat bölcs értelmezése által vezette át új lakhelyeire.

Az ország régibb városai nem birtak többé elég erővel, az előnyomulásnak ellenszegülni. Orchomenus magas várát elfoglalták, a népet legyőzték. A kadmeonoknak, kiknek hatalma az epigonok háborujában megtört (112. lap), szintén tágitniok kellett, mint a minyeknek. A Labdakidák nemzetségének utolsó sarja az éjszaki törzsekhez menekül; az aegidák a Peloponnesusba vándorolnak az Apollo Karneios kultusával, a gephyraiak Attikába. Az arnaeok lassankint meghóditják az egész országot, mely csak most

lett egy egészszé, természetes határai közt. Mert déli Boeotia egynemü lakossága által közvetetlenül össze volt kötve Attikával. Athén és Eleusis létezett ott ugy mint itt és Kekrops és Ogyges ős királyok mindkét ország közös tulajdonát képezék. A Kithaeron és Parnes gerinczei csak most lettek a két ország válaszfalaivá. Igaz, hogy itt sikerült az aeoloknak a hóditás legkésőbb és legtökéletlenebbül; itt makacs ellenszegülésre találtak, és Plataeae és Thespiae soha sem olvadt az új egységes államba, noha nincsenek természetes határok által megvédve. De bármily kevéssé sikerült is a boeotáknak az ország teljes egyesitése, mégis a régi kettős uralom örök időre megszünt és egy összalkotmány alapittatott, mely Thebaeből kiindulva változó szerencsével egyesité a körülfekvő városokat; az itoniai Athena volt az ország központja és ezentúl létezett Boeotia ország és boeotiai történelem [55]).

Az aeoli boeoták kivándorlásával teljességgel nem ért véget a thessaliaiak berontása által előidézett népmozgalom. Ugyanazon esemény a sürü népességü Thessalia egyéb törzseit is felzavarta, harczias törzseket, melyek ideoda vonultak, a szolgaság elől menekülendők és különösen a hegyek közt makacsul védelmezték önállóságukat: igy a magneták a Pelionnon és a perrhaebek.

A dórok szintén e thessaliai törzsek közé tartoznak, melyeket majd itt majd ott megtelepülve és majd független állapotban, majd ismét nagyobb néptömegekbe olvadva találunk. Állitólag először Phthiotisban, később Hestiaeotis tartományban az Olympus előhegyein és végre a Pindus környékén laktak.

Történelmi életöket második lakhelyökön kezdték. Itt gyakoroltak reájuk befolyást a tengermelléki törzsek a

szomszédos Tempe völgyén keresztül, itt fogadták be és ápolták az Apollo-cultust, itt alapitották meg maguk közt a legelső állami rendet Aegimius ős királyuk alatt. Itt hivták állitólag segitségül viszontagságaik közt Heraklest, földbirtokuk egy harmadát neki és utódainak ajándékozván. Tehát egy nemzetség, mely magát Heraklestől származtatá, e vidéken a dórokkal szövetkezett és köztük fejedelmi méltóságot nyert.

A Heraklidák és dórok azóta örök időkre egyesülve maradtak, a nélkül azonban, hogy az eredeti különbséget valaha elfeledték volna. Az Olympuson már kifejlődve találjuk a dóroknál szokásos hármas felosztást; mert a hegység nyugoti oldalán hol a Petra hegyszoros a Titaresius forrásai mellett Makedoniába átvezet, három városból álló csoport — Tripolis — létezett, mely később a perrhaebek kezére került, de eredetileg a dórok által alapitottnak tekinthető. E városok egyike, mely a hegyszoros bejárásánál feküdt, a Pythion volt, Apollo szentélye, mely egyuttal az ország határait is őrizte és a környék lakóit azoknak megvédelmezésére kötelezte. E lakhelyek képezik a dór törzs valódi hazáját, sajátságai az állami rend és szokások tekintetében itt fejlődtek ki leginkább, és e nép egész történelme folyamában büszkeségének tartotta, Aegimius rendeleteit hiven követni.

Később a dórokat az Olympustól és a parttól leszoritották a Pindusig. Országukat elvesztették és ők maguk is szerteszóródtak a hegyi népek közt, melyek a Pindus és Lakmon két oldalán laktak, sőt Herodot szerint makedoniaiakká lettek.

De újra egyesültek, és valamint Görögország némely folyamai a föld alatt elenyésznek, hogy később új és erő-

sebb életre ébredvén, régi pályájukat tovább folytassák, úgy a dór törzs is újból kiválik a hegyi népek zavaros tömegéből; utat tör magának dél felé, megtámadja az oetai hegyek közt lakó dryopokat és végre befurakodik azon termékeny hegyzugba, mely a Parnassus és az Oeta közt fekszik. E vidéket, hol a Pindus és egyéb patakok ugyanazon folyam medrében egyesülnek, mely Kephisus név alatt Boeotiába folyik, a dórok nem hagyták el többé. Ez a legrégibb Doris, melyet e név alatt ismerünk és a dór törzsközösség a görög történelem legutolsó korszakáig fenntartotta magát Boion, Erineos, Pindos és Kytinion városokban [56]).

Ekkép a dórok a makedoniai hegyek közül Közép-Görögország közepére költöztek át; a Parnassus aljában két tengeröböl, a krisaei és maleai öblök közt laktak, melyek Közép-Hellast a legkülönbszerübb népektől környezett félszigetté teszik. Ezek nem lakhattak ily szük helyen összetorlódva a nélkül, hogy ne kellett volna egy kölcsönös jogrend szükségét érezniök és a dórok, kik a thessaliai partvidékeken a magasabb életrenddel megismerkedtek és azt maguk közt kimüvelték, lakhelyeik többszörös változtatása által, mindenek előtt hivatva voltak, a szárazföld különböző népei közt összeköttetéseket létesiteni.

Ily népösszeköttetésekre azonban csak egy alak létezett Görögországon, tudniillik a közös isteni tisztelet, mely több szomszéd törzset bizonyos időben egy általánosan elismert szentély körül egyesitett és valamennyi részvevőt bizonyos szabályok megtartására kötelezett.

Ezen ünnepélyes gyülekezetek vagy amphiktyoniák ép oly régi eredetüek, mint a görög történelem, sőt a közös néptörténelem legelső alakzatát képezik. Mert az első

amphiktyoniák megalapitása előtt csupán egyes törzsek léteztek, melyeknek mindegyike külön lényeggel, külön szokásokkal és külön oltárokkal birt és ezeken idegen törzsbelieknek nem volt szabad áldozniok. A pelasgi Zeus csak egyes törzsek tagjait egyesité tág kötélekekkel. További összeköttetésekre nézve természetszerüleg azon kultusok voltak legalkalmasabbak, melyek mint előrehaladottabb kulturvilág szüleményei, a müveltebb törzsek által honositattak meg a müveletlenebbek közt. Innét van, hogy a partvidékeken találjuk a legrégibb amphiktyoni szentélyeket.

Az ázsiai Artemist a legrégibb városok szövetségi istennőjét Euboeában, Chalkisban és Eretriában; a kar-ioniai Poseidont Tenosban, a messeniai Samikonban s Kalauriában tisztelték szövetségi isten gyanánt, Demetert pedig a maleai öböl környékén lakó achiv törzsek. De az Apollo-vallás, erkölcsi eszméinél és követőinek szellemi túlsúlyánál fogva kiválólag volt hivatva az ország különböző vidékeinek lakóit maga körül összegyüjteni és egymás közt összekötni.

Az Apollo-kultus Thessaliában is meghonosult a tenger felől, sok idővel a thessaliai bevándorlás előtt. A magneták a Pelion magaslatain áldoztak neki, a pagasaei Apollo az achivok törzs istenévé lett, a dórok ugyanazon kultust a Peneus torkolata mellett alapitották meg és az Olympuson egy Pythiont épitettek; még a nyers thessaliaiak se tagadhatták meg a hódolatot Tempe istennőtől, kit Aplunnak neveztek.

Apollo, az annyi különböző törzstől hemzsegő Peneus völgyben bizonyitá be legelőször törzsegyesitő és államrendező erejét, miről a Tempevölgy ősrégi ünnepélyei tanuskodnak. Itt sajátiták el a hellének legnemesebb tör-

zsei ezen isteni tiszteletet, és pedig annál nagyobb hévvel, minél erőteljesebbek és tehetségesebbek voltak természetöknél fogva; mindenekelőtt a dórok, kik e kultust vallási érzelmeik egész melegével ápolták, annyira, hogy még Doros ősüket is Apollo fiának nevezték és történelmi hivatásuk gyanánt e vallás terjesztését ismerték el, a mi eddig leginkább a tengerész törzsekre látszott bizva lenni. Most elérkezett az idő, utat nyitni az ország belsejébe és ez által a hasonló isteni szolgálatokat gyakorló, de egymástól messzefekvő parti állomások közt összeköttetéseket létesiteni.

Közép-Görögország déli szélén azonban nem létezett az Apollo-vallásnak nevezetesebb székhelye mint Krisa, hol a helybeli templomi monda szerint krétai férfiak szentelték fel a legelső oltárt a tengerparton és később közvetetlenül a Parnassus sziklás bérczei alatt a Pytho nevü szentélyt és jósdát alapitották. E szentélyek egy papi állam központjává lettek, mely idegen országban saját törvényei szerint élt oly nemzetségek kormányzata alatt, melyek magukat ama krétai telepitvényesektől származtatták. Ezen állam sok ellenségeskedéseket volt kénytelen türni és semminemü összefüggésben nem állt az éjszaki tartománynyal mindaddig, mig a dórok a Parnassus tulsó oldalán meg nem települtek.

E törzs minden ujabb előnyomulása, az Apollo-vallás megannyi előlépését jelzé. A hegység éjszaki oldalán a vad dryopokat legyőzték és pedig ugy, hogy Apollo rabjaivá tették, azaz kényszeritették adót fizetni Apollo templomának. Thessaliából áthozták a közös templomvédelem és az Apollót imádó törzsek szövetségének eszméjét és összeköttetést létesitettek Delphi és Tempe közt.

Minden görög törzs közül kiválólag a dóroknál talá-

lunk velök született hajlamot, a határozott életrend megállapitására, fenntartására és terjesztésére. Annál kevésbbé vonható kétségbe, hogy a dóriai törzs érdemeül kell felrónunk a thessaliai szövetségi formák átültetését Közép-Görögországba és azon nagyszerü szövetkezést, mely ebből keletkezett, valamennyi rokon törzs közt, az Olympustól a korinthi tengeröbölig. Ez volt a dóriai törzs legelső nagyszerü tette és minthogy Delphi épen ezen átültetésnek köszönhette nagy jelentőségét az összes görög nép közt, ennélfogva a dórok teljes joggal tartották magukat Delphi új alapitóinak és méltán vették igénybe a különös védnökség jogát a papi állam felett.

Ekkor készült a szent országut Delphitől, Dorison és Thessalián keresztül, az Olympusig, az Apollo-szentélyek egyesitése és a közös isteni tisztelet által igényelt közlekedés biztositása czéljából, és azon szent menetek, melyek minden kilenczedik évben végig vonultak ezen uton, szentelt babért viendők haza a Peneus mellől, élénk emlékezetben tartották fenn ezen országos közlekedés áldásteljes megnyitásának nagy fontosságát. A thessaliai szentélyek mintaszerü jelentősége számos szokásban lett elismerve a régi mondák Tempét vallották a delphii isten hazájának [57]).

Már a négy thessaliai néptörzs csoportja is azt bizonyitja, hogy az amphiktyonia politikai intézményei sem Delphiből származtak, hanem az átalakulások és bővitések egész során mentek át, mielőtt Delphi lett központjukká; mert nem képzelhető, hogy ama néptörzsek a Parnassus déli részén találták volna fel egyesülésök legelső központját. Hiszen minden amphiktyonia kiindulási pontját szomszédos megyék szük köre képezi és épen azért a különböző

népcsoportok, melyek már a történelmi korszakban voltak a szövetség tagjai, lehetővé teszik behatolnunk az egyes szövetségeknek történelmet megelőző korszakaiba is.

A thessaliai csoport a legéjszakibb és legnépesebb. A szabatos határokkal ellátott termékeny Thessalia a természettől mintegy alkotva volt a körüle lakó népek egyesitésére és arra hogy több néptörzsből egy népet alakitson. Ezért vannak az összes hellén államrend legrégibb emlékei a thessaliai Olympushoz kötve; az Olympus és egyik magaslatán épült pythiai templom átellenében (125. lap), az Ossa hegyen volt a Homolion, a körüllakó törzsek »gyülhelye«, melyek minden idegen törzs ellenében szövetségi viszonyba léptek egymással. A thessaliaiak e tartományba berontván, azt teljesen meg akarták hóditani, de e szándékuk csak a sikon lakó aeoloknál sikerült; a többi törzs visszavonult ugyan, de törhetlenül ellenszegült. A thessaliaiak tehát kénytelenek voltak nekik bizonyos népies önállóságot engedni és most már az Apollo-kultus elfogadása és a régibb szövetséghez való csatlakozás által iparkodtak erős állást foglalni az országban. Ekkép egy régibb szövetségből keletkezett azon népcsoport, mely a delphii amphiktyoniában Thessaliát képviseli; e csoport a magukat befészkelt thessaliaikon kivül az ország azon törzseit foglalja magában, melyek a belháboruk közepett is megmentették függetlenségöket; a perrhaebeket az Olympus bérczei közt, a magnetákat hegyes félszigetökön és ettől délnek a hegység és tenger közt megtelepült phthiotákat [58]).

Ugyanezen harczok idézték elő az aeolok és dórok vándorlásait, melyeknek következménye az volt, hogy a thessaliai amphiktyonia az ország határán túl is elterjedt.

Midőn a dórok a dryopok legyőzése által legelőször

beléptek az Oeta hegység környékén lakó népek körébe, ezek részint kényszerülve, részint önkénytesen keresték a harczias nép barátságát. Igy mindenekelőtt a maliak, kik a Spercheus alsó völgyében három részre oszolva laktak, u. m. »trachiniaiak«, kik elnevezésöket régi fővárosuktól nyerték, mely a Thessaliából Dorisba vezető oetai hegyszorosok bejárásánál feküdt; a »szentek«, kik Thermopylae körül laktak, hol szövetségi szentélyök volt, és a »parti népek« (paralioi). A maliak és dórok a legszorosabb szövetségre léptek, annyira, hogy Trachist később bizvást a dórok anyavárosául lehetett tekinteni. A pythiai amphiktyoniához való csatlakozás azonban oly módon történt, hogy ama különös ünnepélyszövetség, mely a maleai tengeröből parti lakosait a Demeter szentélye körül egyesité, teljes épségében fennmaradt és a nagyobb népszövetség második központjává lett. Igy alakult a második, vagyis oetai amphiktyon-csoport az Oeta hegységnek a Thermopylák felett lakó népeiből: a maliak, dolopok és lokrisiakból.

Végre a harmadik csoportot a közép-görögországi törzsek képezték, kiknek legközelebbi központjuk Delphi volt. Teljesen valószinü, hogy itt is létezett régibb szövetség, mely a nagyobb és tágasabb népszövetségbe felvétetett. Ugy látszik, hogy maga a krisa-delphii állam is ily szövetség önálló tagja volt, mert krisai Strophiust tartották a pythiai amphiktyonia alapitójának. De a viszony megváltozott. Krisa elvesztette önállóságát, a pythiai Apolló-templom vagyona egy szövetségi hatóság felügyelete alá lett helyezve és a harmadik parnassusi népcsoporthoz a phokisiak, a boeoták és a dél felé lakó jónokon kivül most már a dórok is csatlakoztak. Ezen utóbbiak voltak azok, kiknek vándorlásai alkalmat szolgáltattak arra, hogy a

görög szárazföld három törzspontja egymással összeköttessék és a hellén népek közt egy nagy és összefüggő közösség létesüljön [59]).

A most már állandóan Delphiben székelő amphiktyonia szervezkedése oly korban történt, midőn a törzsek szétszórva laktak és még nem voltak más gyülhelyeik, melyek az egyes vidékek központjaivá lehettek volna, mint a szentélyek, melyek körül az emberek lakhelyei felépültek. A mint az amphiktyoniákat régi hagyományokból ismerjük, tagjaik közt sem létezett különbség, hatalmi állásuk szerint, hanem kis és nagy törzsek egyenlő jogokkal birtak, még akkor is, mikor egyes törzsek hatalmas államokká nőtték ki magukat, mások meg csak földművelő megyék maradtak. Végre a szövetségi szerződés egyes pontjai is félreismerhetlenül magukon viselik az ódon egyszerüség jellegét. Mert a szövetségesek főleg a népjog körébe tartozó két feltételt fogadtak esküvel: a hellén törzseknek nem szabad egymás lakhelyeit földig lerombolniok és ostrom alatt levő hellén várostól nem szabad a vizet elzárni. Ezek voltak az első kisérletek, szelidebb erkölcsök elveit meghonositani a belháboruktól pusztitott országban. A nép törekvése még nincs a harczi állapotok megszüntetésére, még kevésbbé a kölcsönös együttmüködés létesitésére irányozva, hanem csak azt tartja szem előtt, hogy bizonyos számu törzs együvé tartozónak tekintve magát, ezen öntudat alapján kölcsönös kötelezettségeket ismerjen el kikerülhetlen ellenségeskedések esetén, legalább egymás közt tartózkodjék a túlságos kényszereszközök használatától.

Bármily szerények és csekélyek e szabványok, melyek a hellének közjogának legrégibb maradványait képezik, mégis a nagy amphiktyonia alapitásával és terjedésével

rendkivül sok fontos dolog van egybekötve, mely ama megállapodásokban nem foglaltatik. Mindenekelőtt a szövetségi isten kultusa és a főünnepre vonatkozó szabályok bizonyos egyöntetüséget eredményeztek a többi ünnep és általában az egész vallás tekintetében. Számos isteni tisztelet közösnek lett elismerve és tizenkét amphiktyoni istenség kanona lett megállapitva [60]).

A görög nép soha sem imádkozott tizenkét istenhez merő vallásos ösztönből; e rendszer nem származott vallási szükségérzetből. Ennélfogva nem is léteztek Görögországon a tizenkét isten tiszteletére épült templomok, sem pedig ilynemü közös kultus, valamint a tizenkettes szám, mely név szerint a jónoknál ismételve előfordul, mint a politikai felosztás alapja, ugy az egész intézmény is lényegileg politikai természetü volt. De a vallásban is közös és határozottan körülirt rendszert iparkodtak létesiteni és az olympusi istenek körében, a földön megállapitott szövetség képmását és tanujelét akarták birni. Épen ezért regéli a monda, hogy Deukalion épité Thessaliában a legelső oltárt a tizenkét isten tiszteletére, és ugyanazon Deukaliont Amphiktyon atyjának nevezi. Ezért volt a tizenkét isten a békés népközlekedés jelképe, kiket kiválólag a városok piaczain és a kikötőkben tiszteltek; a legrégibb hajósok, az argonauták oltárt emeltek nekik a Pontus bejárásánál, az ujonnan felfedezett parti vidékeket bevonandók a görög kereskedelmi világ körébe [61]).

Az isteni tiszteletre nézve létrejött egyesülés azonban nagy hatást gyakorolt az egész népéletre. Az istenek ünnepei szövetségi ünnepekké lettek. Az ünnepélyek sorrendje az évszámolás közösségét vonta maga után. Az isteni tiszteletnek szentelt épületek fenntartásához és az

áldozati költségek fedezéséhez közös pénztárra volt szükség. A pénztár és a templomi kincsek kezelése bizonyos közegeket igényelt, melyeknek megválasztására nézve megállapodni és hivatalos müködésöket a szövetséghez csatlakozott törzsek képviselete által ellenőrizni kellett. Az amphiktyonok közt netalán felmerülhető viszályok esetére egy mindenki által elismert birói hatóságnak kellett létezni, melynek feladata volt az ország békéjét fenntartani, vagy annak megzavarását az istenek nevében megbüntetni. Ekkép a jelentéktelennek látszó közös évi ünnepélyek következtében lassankint az egész nyilvános élet átalakult; a folytonos fegyverviselés megszünt, a közlekedés biztositva, a templomok és oltárok szentsége elismerve lett.

De mindenek közt legfontosabb volt az, hogy az amphiktyonia tagjai a kivül állókkal szemben e g y egésznek kezdték magukat érezni.

Igy a törzsek csoportjából nép lett, melynek közös névre volt szüksége, hogy állami és vallási rendszerével egyéb népektől megkülönböztethető legyen. E közös megállapodás folytán választott név a Hellén név volt, mely a graekok régibb elnevezését helyettesitvén (119. l.) Görögország keleti részén a szövetséggel párvonalban mindinkább elterjedt és fokozatos jelentőségre vergődött.

Ezen új nemzeti név összefüggése az amphiktyoniával már abból is kitünik, hogy a görögök, nemzetiségök és törzsszövetségök regeszerü képviselőit Hellent és Amphiktyont, rokonoknak és szövetségeseknek képzelték. Innét van az, hogy a hellén név, a törzselnevezésekkel ellentétben, kezdettől fogva az általánosság és népszerüség, de egyszersmind a kizárólagosság jellemét viselte magán, mert az amphiktyoni és nem-amphiktyoni népek közt fennálló

ellentét jelöléséül szolgált. Ezen, eredetileg papi disznév, egyetlen törzset sem illetett kizárólagosan, de kiváló joggal azok által használtathatott, melyek — mint a dórok — az amphiktyonia képviseletében különös jelentőségre emelkedtek.

A nemzetiség szabatos körülirásával a területi határok is ki voltak jelölve, mert valamint az egyes törzsekből nép — ugy az egyes megyékből szövetségi terület, a tartományokból haza lett. Itt mutatkozik a legnagyobb különbség a tengerparti és a szárazföldi népek történelme közt. Mert mig a kereskedést üző tengermelléki görögöknek, kik hajóikon barangoltak, és minden tengerparton otthon érezték magukat, eszökbe se jutott élesen megkülönböztetni a helléneket a barbaroktól, addig az amphiktyoni népek megszokták egy bizonyos határok közé szoritott területet közös hazájuk gyanánt tekinteni, azt szeretni, tisztelni és megvédelmezni. Ezen ország éjszaki határvonala a Peneus torkolata és a Homolion, Hellas határőre az Olympus volt.

Ezen összes nevezetes tények Thessaliában történtek.

Thessalia volt a valódi Hellénország és a hellének soha meg nem szünő kegyelettel tisztelték az Olympust, mint isteneik hazáját és a Peneus völgyét, mint állami alakulásuk bölcsőjét. A dór törzs főérdeme pedig az volt, hogy a nemzeti művelődés nemes csiráit Thessaliából, hol további fejlödésök bárdolatlanabb népek berontásai által megzavarva és megakadályozva lett, átvitték a déli vidékekre, hol e csirák váratlanul nagyszerüen fejlődtek ki. A hellének kiterjesztették hazájukat az Olympusig és a Tempeszorost tekintették Hellas kapuja gyanánt. De Thessalia hovatovább mindinkább elidegenült tőlük, az összeköttetés

tágult és végre a dolgok oda fejlődtek, hogy a többi görögök a thessaliaiakat félbarbaroknak tekintették, kiknek ellenében Közép-Hellast elzárni és védelmezni kellett. Innét származott a régi ellenségeskedés a phokisiak és thessaliaiak közt.

Közép-Görögország elkülönzé magát az éjszakitól; a szoros értelemben vett Hellas területének felénél nagyobb részét elveszté; Thermopylae lett a szükebb haza Tempéjévé és a Parnassus azon új központtá, melyből kiindulva az európai szárazföld későbbi történelme kifejlődött [62]).

A szükebb Hellashoz csak csekély terület tartozott; mert a Pindustól és Parnassustól nyugot felé fekvő vidékek ki voltak zárva a szövetségből és az ezzel járó szellemi fejlődésből. Itt még az általános joghiány és rendetlenség állapota uralkodott, melyben mindenki önmagáért helyt áll és senki se teszi le a fegyvert.

Ezen ellentétnek a további terjeszkedésre irányzott kisérleteket kellett előidéznie, mert oly szövetség, mely a friss néperő nagy mennyiségét egyesité magában, szükségképen iparkodott tért nyerni és ezért a Parnassus hegyei közül, hol az éjszaki bevándorlások oly sok törzset csoportositottak össze, új csapatok kerekedtek fel, nyugot és dél felé előnyomulandók. E mozgalom zászlóvivőinek és rendezőinek a dórokat tartották és épen azért az általuk vezetett népmozgalmat már a régi korban is dór vándorlásnak nevezték.

Azonban maguk a dórok se tagadták, hogy a mozgalomban más törzsek is részt vettek; még saját népök harmadik osztályát is »pamphyloknak« vagyis mindenféle származásu embereknek nevezték és a mi legelső törzsü-

ket, a hylleieket illeti, azok az ó-kor általános nézete szerint achaei eredetüek voltak. E hylleiek Hyllust, a thirynsi Herakles fiát tisztelték ősi herosuk gyanánt és nevében igényt támasztottak a Peloponnesus uralkodói székére, mert Eurystheus törvénytelenül forgatta ki Heraklest jogaiból. E mondák szerint, melyeket a költők gondoltak és czifráztak ki, a hylleiek által vezérelt dór vándorlás a régi és törvénytelenül félbeszakitott fejedelmi jog gyakorlatának megujitása gyanánt lenne tekintendő, és ez okból a déli félsziget felé irányzott dór vándorlás »a Heraklidák visszatérésének« mythikus elnevezése alatt volt ismeretes.

Kétféle uton lehetett elérni a czélt, szárazföldi és tengeri uton; mindkettőt megkisérlették; az egyiken Attika, a másikon Aetolia képezte az átkelési hidat.

Attikában a Pentelikon hegysége és az euboeai tenger közt fekvő éjszaki vidék, a jóniai négy-város-kerülete volt eredeti székhelye az Apollo-vallásnak, mely innét az egész tartományban elterjedt. E vidék Delphivel szoros összeköttetésben állt a legrégibb idők óta és ama szent országut, mely Delphit Delossal egybeköté, az attikai keleti partokról kiindulva vonult Tanagrán, Boeotián és Phokison keresztül. Innét a dór Heraklidák és az attikai keleti partok közt is ősrégi viszony állt fenn. A menekült Herakles-utódok állitólag itt találtak menhelyet és védelmet és a dór csapatok még a peloponnesusi háborúban parancsot kaptak, Marathon határát kimélni. E mondák alapja azon tény, hogy a jóniai Attika szövetségben állt a Parnassus környékén lakó dórokkal és igy csak igen természetes volt, hogy a négyvárosbeli jónok által támogatott dórok innét indultak ki az Isthmus felé. A monda szerint Hyllus hevesen rohant előre a félszigetig és itt párbajban

megöletett a tegeabeliek királya: Echemus által. A Peloponnesus reájuk nézve bezárt vár maradt, mignem megtudták, hogy az istenek rendelete szerint csak Hyllus unokája alatt és más uton fognak bevonulhatni az igéret földjére.

A dórok a Parnassus nyugoti oldalán közvetlenül együtt laktak idegen, műveletlenebb néptörzsekkel, kik az Achelous völgye által szakadatlan összeköttetésben álltak Epirussal és csak Dodonát akarták nemzeti szentélyül elismerni. Az Achelous alsó folyásánál az aetoliaiak voltak megtelepülve, kik az epeiiak és lokrok nagy népcsaládjához tartoztak. E törzsek, ázsiai görögök bevándorlása által, hajósokká lettek és elterjeszkedtek a szigeteken, valamint Morea nyugoti partjain. Itt már oly régi népközlekedés létezett, hogy senki se tudta megmondani, vajon Aetolus Epeus fia Elisből jött-e Aetoliába, avagy megforditva. Innét van, hogy a korinthi öböl mindkét oldalán már legrégibb idők óta egyenlő isteni tiszteleteket, mint nevezetesen az Arthemis Laphria kultusát és egyenlő folyó és városneveket találunk, mint Achelous és Olenus.

E közlekedést a természet is elősegité. Mert mig az Isthmuson különféle párhuzamos hegyláncok a bejárást elzárják, addig Aetolia és Achaia hegyei ugyanazon hegyrendszerhez tartoznak és aljával oly közel érintkezik egyikök a másikával, hogy a korinthi öböl belső része e miatt csaknem tóhoz hasonlit. Ezenkivül az öböl-ár természeti működése szakadatlanul oda van irányozva, hogy a külső és belső tenger közt levő tengerszoros elzárassék, mi által a félszigetet egy második Isthmus kötné a szárazföldhöz. A vizhordta föl let azonban a dagály vagy földrengések koronkint elviszik és igy a tengerszoros szélessége mindig öt és tizenkét stadium közt hullámzik. Itt a tengerrel ismeret-

len nép is koczkáztathatta a tengeri utazást; utmutatók az aetoliaiak voltak, kik a legrégibb idők óta barangoltak e vizeken. Azon monda, mely Dorusnak Aetolus által történt meggyilkoltatásáról szól, eléggé tanusitja, hogy e közvetitést csak küzdelmek árán lehetett megnyerni. Végre Oxylus talpakon vitte át a dórokat Naupaktusból. Nem nyomozható ki, mennyi hiteles hagyományt tartalmaz e monda; de teljesen valószinü, hogy a dórok csakugyan ezen uton nyomultak be [64]).

A félsziget meghóditása igen lassan lett végrehajtva. A hegység elágazása megnehezité az előnyomulást; a védelmi eszközök egészen mások voltak, mint azok, melyekkel a dóroknak korábbi hadjárataikban kellett megküzdeniök. Ők maguk eddig nem laktak megerődített városokban, tapasztalatokkal sem birtak ily helyek ostromlásában és most oly vidékre találtak, hol a régi dynastiák többszörös bástyákkal övezett várakban fészkelték be magukat. Itt egyes csaták nem idéztek elő döntő eredményt, és a szabad sikságon győztes dórok tünődve álltak a kyklopi falak előtt. Egyes csapataik erős állást foglaltak kedvező fekvésü pontokon és iparkodtak az ellenfél segélyforrásait lassankint kimeriteni. Mennyi idő kellett ehhez, már abból is kitünik, hogy a dórok táborhelyei állandó telepekké lettek, melyek az ellenséges fővárosok meghóditása után is fennmaradtak. Végre azonban mégis győzött a hegyi nép kitartása: mert az achaei anaktok harczi szekereiken és a hadi mesterségben sokkal kevésbbé jártas katonáikkal nem voltak képesek sokáig ellentállni a dórok zárt hadsorainak és lándzsáik rohamának, és Agamemnon unokái hosszu menetekben elhagyni kényszerültek őseik fészkét.

A félsziget összes partvidékei közül csak a korinthi

öböl hosszában elterülő éjszaki part maradt megkimélve e rázkódásoktól. A dórok itt szálltak partra, de azonnal tovább vonultak dél felé s igy az itteni jónok, a kik tizenkét városban laktak a helikei Poseidon-templom körül, békében maradtak, mig a déli és keleti vidékeken azon hosszas harczok folytak, melyek a félsziget sorsát eldöntötték.

E partvidékre nyomultak be a délről visszaszoritott achaeok, kik előbb a nyilt parti síkságokat, majd egymásután az egyes fallal kerített városokat hóditák meg, melyek közül legutoljára veszett el Helike, hol a jónok legnemesebb nemzetségei egyesültek a védelemre. A monda szerint Tisamenust, Orestes fiát is csak halva vitték be a városba, de nemzetsége uralkodóvá lett és az achaei törzs neve átszállt a jóniai aegialok országára. Azon jónok ellenben, kik nem birták elviselni az achaeok uralmát, átköltöztek a törzsrokon Attikába.

A dórok az Isthmus környékét megszállván, nyomon követték ugyan az achaeokat, de békében hagyták ujonnan szerzett lakhelyeiken és az Isthmuson át éjszak felé nyomultak, hol az attikai tartományok határát érintették. Mert Megaris Attika egy részét képezé, melyet az anyaországgal hegyei és minden egyéb természeti viszonyai kötöttek össze. A dór haderő fenyegetőleg foglalt állást az Isthmuson, a két öböl partjain lakó jónok szent központján és megszállta Megarist. Ha Attika többi része is a dórok kezére kerül, akkor azok, éjszaki törzslakhelyeikkel egyesülvén, az egész jóniai törzset végkép elnyomták vagy kiszoritották és az egész európai Hellas dór tartománnyá lett volna. De az eddig győztes dór nép erős akadályra talált Athén hősiességében, valamint a Kithaeron azon ágában,

mely Megara és Eleusis síkjait egymástól elválasztja, és a jóniai Attika meg volt mentve [65]).

Ekkép a görög törzsek lakhelyei nagyban és egészben örök időkre rendezve voltak. De az illyriai hegyektől fogva Morea legdélibb csucsáig és onnét ismét vissza hullámzó hatalmas népmozgalomnak végleges lecsillapulásához nagyobb térségre volt szüksége, mint mennyit a nyugoti szárazföld határai közt találhatott. Nagyon sok család és törzs lett kinyomva lakhelyeiből azon nyers erőszak által, melylyel a thessaliaiak, boeoták, achaeok és dórok a régi lakosok birtokát elrabolták és rajta megtelepedtek. A vándorkedv, mely a népeket megszállta, náluk is hatalmasan működött; különösen pedig a fejedelmi családoknál, melyek a hazai erőszakos átalakulások következtében méltóságukat elvesztették és vonakodtak magukat alávetni a dolgok új rendjének. Igy, miután az éjszakról dél felé irányult népvándorlás czélt ért, a mozgalom oldalt fordult és az egész keleti part kikötői hajókkal teltek meg, melyek a mindenféle törzsekből összecsoportosult vállalkozó népet a tulsó partra szállitották.

Nem volt ez kivándorlás egy ismeretlen világrészbe, sem pedig czéltalan kalandozás ismeretlen utakon, hanem az Archipelagus partjainak népközlekedésében, mely Ázsiából indult ki, visszafelé indult a nagyszerü áramlat, a mi a déli görög tartományok túlnépesedésének természetes következménye volt. Minthogy azonban az éjszaki hegyi népek, a hellén nemzet szárazföldi törzsei, okozták előnyomulásukkal e roppant átalakulásokat, ennélfogva kiváló-

lag a parti birtokaikból kizavart tengermelléki görögök hagyták oda az országot: az unokák visszavonultak őseik hazájába.

Bizonyos tekintetben tehát az egész kivándorlást jóniainak nevezhetnők, mert kiindulási pontjai a régi jóniai tengerészet állomásai voltak, czélul pedig a nagy jóniai néptörzs régi hazája volt kitüzve, és az egész mozgalom csak jóniai származásu görögök által lett létrehozva. A visszatérő jónok azonban kisebb-nagyobb mértékben vegyületlen állapotban tartották fenn magukat.

Legtisztábban maradt Attika. Itt a pelasg lakosság hosszas bevándorlások következtében teljesen jóniaivá lett; Attika azon népmozgalmak közepett, melyek az Olympustól a Malea hegyfokig minden államot átalakitottak, egyedül állt nyugodtan és szilárdan, mint egy tengeri szikla, melyen a felkorbácsolt dagály hullámai megtörnek, de azt ledönteni nem képesek. Megőrizte önállóságát éjszakon az aeolok, délen a dórok ellenében, és az ország történelme ezen ellenszegüléssel kezdődik. Mert e rendithetlen jóniai ország lett most a többi vidékekről felriasztott rokon néptörzsek menekültjeinek menhelyévé, kik itt gyülekeztek össze Thessaliából, Boeotiából, az egész Peloponnesusból, de főleg az éjszaki partokról. A keskeny, kicsi ország túlhalmozva lett idegen néppel és a kivándorlás szükségessé vált. De egyedül az ország keleti része állt nyitva és e partvidék emlékezetet haladó idők óta érintkezésben levén Kis-Ázsiával, Attika lett a jóniai visszavándorlás legfontosabb kiindulási pontjává és ekkép Attikában ujittatott meg leghatályosabban a régi kötelék, az egymással átellenben fekvő tengerpartok közt.

Attikához tartoztak Boeotia déli részei, névszerint

az Asopus völgye, melynek lakói nem akartak boeoták lenni. A Parnassusnak déli oldalán, Ambrysus és Stiris tengerbe előnyuló partvidékén szintén jóniai nép lakott, mely az éjszaki népek előnyomulása által magát szorongattatva érzé. A tengeröblön túl, a Sikyon mellett, a tengerbe ömlő Asopus mellett, fel egész a folyam forrásáig, a boeotiai folyamvölgy lakóival rokon törzs lakott, melynek ázsiai eredete mondáiban, isteni tiszteletében és történelmében világosan nyilvánul; még Asopust is phrygiai bevándorlottnak tartották, ki magával hozta Marsyas fuvolyáját. Az Isthmus másik oldalán Epidaurus város ázsiai tengermelléki görögöknek tulajdonitá eredetét és Áthénnel ősrégi összeköttetésben állt. Továbbá a vállalkozó minyek, kik Iolkusban, Orchomenusban, Attikában és a messeniai Pylusban telepedtek le, és most mindenütt hontalanokká lettek, Euboeából az ott lakó jónokon kivül meglehetős csapat a sziget régi lakosai, nevezetesen az abantokból, kik a jónokkal semmiféle rokonságban sem voltak, végre a nyugoti tenger mellett a lelegi nép, melyhez az epeiok, a taphiaiak és kephallenek is tartoztak — a görög parti lakók mindezen csoportjai, melyek kisebb-nagyobb számu ázsiai bevándorlót fogadtak be maguk közé, ugyanazon szorongattatások által lettek felizgatva, és ugyanazon mozgalomhoz csatlakoztak, mely őket az Archipelagus szigettengerén keresztül ismét visszavezette Kis-Ázsiába. Bármily különböző pontokról indultak is ki, Kis-Ázsia közép partvidékén találkoztak és a négy folyam torkolata körül fekvő vidék lett most az új Jóniává [66]).

A törzsek elkülönitése azonban nem volt állandó, a hellének népe nem oszlott többé kétfelé. A jóniai és nem jóniai vándornép összevegyült a Peloponnesusban, és pedig

a parti városokban, melyek már a dórok uralma alá kerültek. Itt dór nemzetségek is csatlakoztak az átköltözőkhöz, ugy annyira, hogy a kivándorlás dór vezetés alatt történt és legelőször vitte át a tengeren a dór törzsszokásokat. Végre kivándorló csoportok alakultak aeolokból, kik Boeotiában nem tudtak nyugalmat találni, peloponnesusi achaeokból, euboeai abantok- és kadmeonokból.

Ámbár lehetetlen a jóniai és vegyes törzsek tömeges tengeri kivándorlását meghatározott települő osztályokba sorozni, mégis régi hagyományok szerint három főcsapatot különböztethetünk meg: a jóniai, dóriai és aeoliai vándornépet; és ezen osztályozásnak a kivándorlás hármas iránya is megfelel. Mert a dór mozgalom győztes létére megtartá eddigi irányát éjszakról délre és a Malea hegyfoktól Kythera és Kréta felé terjeszkedett. Ellenkezőleg az achaeok, délről menekülvén, éjszak felé vonultak, hol régi szomszédaikkal, a boeotiai és thessaliai aeolokkal találkoztak. Éjszakon a thessaliai és délen a boeotiai hatalom minden növekvése ujabb meg ujabb lökést adott e mozgalomnak, mindig ujabb néptömegek váltak és indultak el ugyanazon uton, mely Euboeából a thrakiai tenger felé vezetett. Végre a jónok kivándorlásának utja a Cykladok kettős sora közt volt kijelölve.

A mennyire e kivándorlásokat idő szerint rendezni lehet, az aeoloké volt a legelső.

Az éjszakról és délről kiszoritott népek Boeotiában találkoztak, Boeotia volt a kiindulási pont és ezért későbbi időkben is az aeoliai gyarmatok anyaországának tartották, ugy hogy ezek még a peloponnesusi háboruban is kegyeletes okoknál fogva tartózkodtak Thebae ellen hadat viselni. Egyetlen ut állt nyitva előttük: az euboeai csatorna, mely-

nek csendes vize a legrégibb időktől fogva hordozott ideoda kivándorló törzseket (98. és köv. ll.). Öblei — nevezetesen az aulisi — a hajók gyülhelyeivé lettek; a népcsapatokat az achivok vezették, kiknek fejedelmi nemzetségei az uralomhoz szokva voltak az imént lerombolt eddigi viszonyok közt. Ezért nevezé a monda Agamemnon utódait, Orestest magát vagy annak fiait és unokáit, azon kivándorlások vezérlőinek, melyek több nemzedékek során át meg nem szűntek.

Euboea, mely előbb a boeotiai vándorok legelső letelepedéseinek szinhelye volt, most azon küszöbbé lett, melyen keresztül a boeoták hazájukból kiköltöztek. Az Euripus dél és nyugot felé nyit utat; a déli vizeken a jónok uralkodtak; ezenkivül az éjszaki vizek ismeretesebbek voltak a thessaliai kivándorlók előtt, kik ennélfogva éjszak felé fordultak. Thessalia partjain tul a thrakiai tengerbe értek, melynek szigetei és partjai közt lassan vonultak tovább. Azok, kik legelől mentek, a legközelebb fekvő helyeken telepedtek le, az utánuk következők kénytelenek voltak tovább menni; igy nyomultak előre a part hosszában kelet felé. A tenger, melyen utaztak, nem volt ismeretlen, a partok nem voltak kopárok. Thrakia erdős hegyeinek ezüst kincseit már a phenicziek kiaknázták, a parti városokban kretaiak és egyeb tengermelléki törzsek laktak. Volt még azonban elég hely a bevándorlók számára és Aenus a Hebrus torkolata mellett, továbbá Sestus és Aeoleum a Hellespontus mellett, a népmozgalom állomás-helyeiül tekinthetők.

Merészebb csapatok átkeltek a tengerszorosokon és a »márvány szigeteken« át Kyzikos félszigetre jutottak. Ezzel el volt érve a túlparti szárazföld, és pedig mindenekelőtt a nagy Ida félsziget, melyet a partról lassankint meg-

hóditottak. Az Ida csucsáról lábaik alatt látták a felséges Lesbost, mely a legtermékenyebb parti vidékekhez közel, a legszelidebb éghajlat alatt fekszik mély kikötőivel. Ezen áldott szigetország birtokával az aeoliai telepek új korszaka kezdődött Ázsiában és miután előbb nagy és nehézkerülőkkel meg volt törve az út, most már egyenes irányban jöttek át az euboeai hajók és sűrű csapatokban hozták át Lesbosba a nagyszámu népet.

Lesbos és Kyme voltak a központok, melyekről az új telepitvényesek az utánuk nyomuló néppel egyetemben Croast és Mysiát meghóditották. Innét van, hogy későbbi időkben az aeoliai letelepedés két fő korszakának a következőket tartották: a lesbosi megtelepedést Orestes dédunokája Gras alatt, és Kleuas és Malaus Pelopidák megtelepedését a Kaikus mellett. A tengerpartról, nevezetesen Assus és Antandrusból, továbbá a Hellespontus és a Skamander-torkolat mellől, hol megerősitett városok épültek, mint Sigeum és Achilleum, harczolva nyomultak elő a kivándorlók az ország belső részei felé; a benszülöttek államai elpusztultak és a régi dardanok vissza lettek szoritva az Ida hegységbe, honnét egykor hatalmuk a part hosszában elterjedt [67]).

Az aeolok költözései még leginkább birnak a népvándorlások jellemével, melyek meghatározott kezdet és előre kitüzött czélpont nélkül nemzedékeken át vonultak a túlparti szárazföldre, melynek jelentékeny részét szállták meg végre sűrű telepeikkel. A jóniai költözéseknél általában kisebb csoportok, harczias nemzetségek szerepelnek, melyek nők és gyermekek nélkül indultak el új államok alapitására. A jóniai nemzetségek oly csoportulása által Attikában, az egész áramlat határozottabb kiindulási pon-

tot, és ennek következtében szorosabb egységet és nagyobb nyomatékot nyert. Azonban korán se vonult minden kivándorló csapat Athénen keresztül. Például a kolophoniak városuk alapitóit egyenesen a messeniai Pylusból származtatták, Kazomenae, Kleonae és Phliusból. A legfontosabb telepekre, névszerint Ephesus, Miletus és a Cykladokra nézve csakugyan Athén volt a kiindulási pont és attikai államintézmények, papi hivatalok és ünnepi szertartások lettek átültetve Jóniába.

A Peloponnesusban is ugyanazok voltak a kivándorlási kikötők, melyekben egykor az egész félsziget történelme kezdődött: mindenekelőtt megemlitendők ezek közül Argolis tengerparti városai. Csodálatosan találkoztak itt a különböző kivándorló népcsoportok. Epidaurusból egy csoport a jóniai vándorlást követé és Samoson telepedett le; de ugyanazon Epidaurusból más kivándorlók is költöztek ki, kik már a dór vezénylet alatt indultak el és Nisyrus, Kalydne és Kos szigeteket népesitették be; az ó-jóniai Troezen lett Halikarnassus anyavárosává. Rhodus három városa Argosból, Knidus Lakoniából származtatta magát; legnagyobb harcz- és munkatért találtak a dórok Krétán, melyet a dór nép csak lassan ugyan, de annál teljesebben hóditott meg [68]).

Minél kevesebb felvilágositást ad a régi hagyomány a nagy, háromszoros kivándorlás történelméről, annál osztatlanabbul fordul érdekeltségünk azon következmények felé, melyeket e nagy népmozgalom a görög nép fejlődésében maga után vont.

A hosszan elnyuló partok, melyeken a görögök kikötöttek, nem voltak néptelen avagy gazdátlan vidék. Itt a

szárazföld, valamint a tenger felől már többféle bevándorlás történt és többféle behatás eszközöltetett.

Legelőször a phoenicziek jöttek volt a hellénekkel rokon ősi lakókhoz. Ottlétöket bizonyitja a Melkar tisztelete Erythraeben és a sidoni holdistennő még régibb tisztelete, mely a Kaystrus torkolatánál, Kis-Ázsia természetes ki- és bejáró kapujánál, kitünő helyet talált. Azután Krétából vándoroltak be és kario-lelegi lakosság terjeszkedett a parti vidékeken, mialatt a félsziget belsejéből a lydok birodalma a part felé növekedett. E terjeszkedés bizonysága Ninoe (Ninive) városa, a lydok telepitvénye Káriában, a Maeander alsó völgye közelében, a szárazföldi hatalomnak mintegy előőrse, mely azt mutatja, hogy már a Sandonidák dynastiája idejében, mikor Lydia még Assyriával függött össze, a parti vidékek uralmát is vették czélba. Különben a szárazföldi és tengermelléki lakosok között nagy különbség állott fenn; a tengerész népeket bántatlanúl hagyták és az új bevándorlók partra való szállását, úgy látszik, nem tekintették a lydiai birodalom megcsonkitásának.

Azon helyek között, melyeken a lydok is vettek részt a bevándorlók elleni ellentállásban, nevezhető Ephesus is. Erre nézve biztosabbak a hagyományok, mint akármelyik jóniai városról. Huszonkét évig, úgy beszélik, kisértették meg a telepitvényesek Samos éjszaki végétől, de eredmény nélkül, a Kaystrus alsó völgyében letelepedni. Itt nyilván jól szervezett hatalom védte a földet, és e hatalom nem volt más, mint azon papi állam, mely a torkolat környékén, mint saját birodalmán uralkodott és oly fegyveres erővel rendelkezett, melyhez még fegyverforgató és harczedzett templomi szolgáló nők is tartoztak. E papi állam a beljebb

eső szárazföldi intézményekkel, valamint a lydiai állammal is tette magát érintkezésbe és ez által jutott central jelentőségre és a belföldet s tengerpartot, barbárokat és hellèneket egyesitő hatalommá fejlődött.

Ez volt az egész parti országban a legerősebb pont, és azon véres harczok emléke, melyeket a telepedő népek a fanatizált templomi szolgákkal vivni kénytelenek voltak, fenmaradt az ephesusi Amazonokról szóló mondában. Végre sikerült erődített helyet alapitani az Artemis templomával szemben, mely az áradmányos föld által mind inkább elkülönittetett a tengertől, s ugyanott alapitották Athenának szentélye körül »Athenaiont«, mintegy egy »Uj-Athént«; mert Androklus vezérlete alatt álló athéneiek képezték a telepitvényesek zömét és sikeresen védték magukat a lydok és lelegek ellen. Később a szárazföldre befelé terjedt e telepitvény, szomszédos érintkezésbe jött az Artemisiummal és az e helyen otthonos istennőtől Ephessus nevet nyert [69]).

Jónia más helyein is folyt a harcz, habár nem oly makacsúl, mint Ephesusban, az ellentállásnak erős központjában.

De e harcz sehol sem vette czélba az ősi lakók kipusztitását; e harcz nem folyt barbárok ellen, kiket nyomról-nyomra kellett visszaszoritani, hogy tért lehessen nyerni egészen új emberfaj, egészen új kultura számára, mint a hellének tették Skythiában és az angolok Amerikában.

Görög hagyományok szerint a két tengerparton soha se létezett ily ellentét és Homér hős költeményei, melyek a két partot egy közös történelem szinhelyévé egyesitik, nem ismernek különbséget hellének és barbárok közt. Az átköltözött telepitvényesek gyarmataikkal ó-görög szentélyekhez csatlakoztak, melyek a legrégibb idők óta Samoson, Ephe-

sus, Miletusban fennálltak és most a régibb és ujabb lakosság központjaivá lettek; Miletusban ugyan azt az Apollót találták, kinek kultusa egykor innét lett átültetve Európába.

Az általuk alapitott városok se voltak egészen ujak. Erythrae, Chios, Samos ó-jóniai nevek és csak megujitott városok voltak, Ó-Erythrae Krétából lett alapitva és lakossága lykiaiakból, karokból és pamphyliaiakból állt. E város fenmaradt a többi mellett és később Kodrus egyik utóda és kisérőinek bevándorlása által, kik az erythraeiek közt meghonosultak, a tizenkét város közé soroztatott, mint egyenjogu község. Chiosban nem találunk jelentékeny bevándorlást és mégis ez a legvalódibb jóniai város, Samos Epidaurusból átköltözött bevándorlókat fogadott be, de lehetetlen feltételeznünk, hogy ezek tették volna jóniaivá az egész szigetet. Miletus és Ephesus szintén ősrégi városok. A régi lakosokat sehol sem irtották ki, hanem az új községeket összeolvasztották a régiekkel. A hóditó harczosok bennszülött nőket vettek feleségül és e házasságokból nem félgörög és félbarbár ivadék származott, hanem valódi, eredeti görög nép, mely az igazi hellén müvelődés tekintetében csakhamar megelőzött valamennyi hellén törzset. A városokat se találjuk elszigetelve a lakosság többi részétől, sőt ellenkezőleg az egész partvidéken egynemü müvelődés és a sokféle vegyülék daczára egynemü nemzetiség volt elterjedve. Nem lehet tehát szó barbár nép közt létesitett gyarmatokról, hanem kétségtelen, hogy a régi lakosok közel rokonságban álltak a bevándorlottakkal [70]).

Más részről azonban lényeges különbség is létezett az itt egybegyült régibb és újabb lakosság közt, mert az európai törzsek már eseménydús történelemmel birtak és

nevezetesen szövetségi összeköttetések alapitásában jelentékeny előmeneteleket tettek. Attikában a jóniai szellem sajátszerüen és szerencsésen fejlődött. A legnemesebb nemzetségek azon csoportja tehát, mely innét bevándorlott, mozgást idézett elő a tespedő életben és a magával hozott politikai eszmék által megkezdé Jónia egyetemes történelmének legelső korszakát. Igy magyarázható meg azon különbség, mely a régiek érzéke szerint egy részről a bevándorlók, más részről a kariok és lelegek közt létezett. A görögök ugyan görögökhöz jöttek, a jónok ugyan régi hazájukba tértek vissza, de annyira átalakulva érkeztek, annyira áthatva a müvelődés nemes elemeivel, és a sokoldalu élettapasztalatok oly gazdag kincsét hozták magukkal, hogy megjelenésök a legtermékenyebb fejlődés korszakát nyitotta meg és az eredetileg rokonnemüeknek új egyesüléséből teljesen nemzeties, de egyszersmind rendkivül fokozott és eredményeiben teljesen új fejlődés keletkezett a régi jóniai földön.

Könnyen érthető, hogy ily körülmények közt soha se létesülhetett szerencsésebb gyarmatositás, mint Uj-Jónia megalapitása [71]).

Az aeoliai telepitvények azonban ama sajátszerü jellemvonással birtak, hogy nem csupán a part szélét szállták meg, az előtte fekvő szigetekkel együtt, hanem egy egész nagy területet a szárazföldből. Itt országhóditásra volt szükség, hosszas fárasztó küzdelmekre egyes államokkal; itt a dardani fejedelmek hatalmas várfalai daczoltak az achivok utódaival, kik magukat Pelopstól, Agamemnontól és Thetis fiától származtatták. Az énekkedvelő achivok azonban, nehogy a lassan haladó harczokban kimerüljenek, régi királyaik, az Atridák hőstetteit magasztaló da-

lokkal, és Achilleus isteni hőserejének emlékével szitották lelkesedésöket. — E hősöket nem csupán mintaképek, hanem előharczosok gyanánt is dicsőitek; a nép lelki szemeivel látta őket maga előtt ugyanazon utakon, és nyomaikat vélte követni, midőn az általuk megszerzett birtokjogot ujra visszahóditotta.

A hellének sajátságos jellemvonásainak egyike, melyet minden vándorlásukban ujra feltalálunk, abban áll, hogy új lakhelyek elfoglalásánál nem csupán az erősebb jogát, hanem bizonyos örökségi jogot is iparkodtak érvényesiteni. Igy a Heraklidák, midőn a Peloponnesusba jöttek, ősatyjuk tulajdonát követelték vissza; az arnaeiek bevándorlása Boeotiába szintén ugy lett feltüntetve, mint a thebai Kadmeonok visszatérése (123. l.). Az athéneiek is, kik Joniában hadat viseltek, azt költötték, hogy Theseus Kis-Ázsiában is volt és az Amazonokkal harczolt, és midőn Sigeum birtokáért hadakoztak, Menestheus királyuk tetteire és Thrákia gyarmatositása alkalmával Theseus ősrégi hóditásaira hivatkoztak; nemkülönben a spartai Dorieus is Siciliában Herakles tulajdonjogára hivatkozott, melyet mint Herakles utóda hatalmába venni hivatva van. A jövevények mindenütt jogi igényeket támasztanak, melyek mythologiai formákba vannak burkolva: mindenütt régi nemzedékek nevében lépnek fel, melyek már állitólag uralkodtak ez ujonnan meghóditott vidékeken. A valósággal átélt jelen események egybeolvasztatnak az ősök képzelt tetteivel és igy oly kép alakul, melyet egy költői nép képzelme valódi történelem gyanánt tud felmutatni [72]).

Ily mondáknak és költeményeknek tehát a trójai föld aeoliai gyarmatositásánál is kellett keletkezniök. Teljes biztossággal feltételezhetnők ezt a görög hősi mondák termé-

szetéből még akkor is, ha semminemü nyomaik se maradtak volna fenn. De ama mythusszerü elődökről és előharczosokról, az Agamemnonról és Achilleusról szóló dalok nem hangzottak el, hanem birtokunkban vannak maig is mint azon harczi tettek okmányszerü emlékei, melyeket az achivok véghezvittek a dardanok birodalmában; igen lényeges dolog azonban helyesen megérteni e költői okmányt és tisztába jönni az iránt, vajon kénytelenek vagyunk-e feltételezni Ilion kétszeri elfoglalását egy és ugyanazon néptörzs által, vagy pedig a trójai harczokat ecsetelő homéri kép csak az aeoliai gyarmatositás jelképe gyanánt tekintendő-e?

Az achivok és dardanok rokon törzsek. Épen ezért az egész trójai háboru Homérnál csak mint szomszédok közt folyt harcz van ábrázolva, milyent görög törzsek nem egyszer víttak egymással elrablott nőkért vagy nyájakért. Ennélfogva a trójai monda vonásainak legnagyobb része olyan, melynek minden hasonló alkalommal ismétlődnie kellett. Ily vonások tehát nem nyujtanak biztosságot arra nézve, hogy a leirt háboru csakugyan történelmi tény. De vannak a trójai háboruról szóló mondának egyéb sajátságai, és ezekben a régi hagyományok oly vonásaira találunk, melyeket csak az aeol-achaei gyarmatositás korszakába és összefüggésébe lehet beilleszteni.

Igy például alig magyarázhatnók meg a hadjárat kiindulását Aulisból, ha a hadsereg vezére a Mykenaeben békésen uralkodó fejedelmek egyike lett volna; ily fejedelem az urgolisi öbölben gyüjtötte volna össze a hajóhadat, mig Aulis tengerpartja a délről és éjszakról kivándorló népcsoportok természetes gyülhelye volt. Mykenae várában bizonyosan hatalmas fejedelmek uralkodtak. Ha azonban látjuk, hogy az egyes tartományok közt már a dór kor-

szakban mily lassan alakultak a szövetségi összeköttetések, bizonyosan lehetetlennek fogjuk tartani, hogy már egy Pelopida eléggé hatalmas lett volna Argolisból Thessaliáig háboruba rendelni az összes törzseket és hellén hajóhaderőt gyüjteni az euboeai tengerben. Hiszen az összes nemzeti egyesülések csak a dór vándorlások által létesültek és Homér költeményeiben se találunk semmit, a mi ily kiterjedésü hadi erőre és a mykenaei fejedelmek ily rendkivüli nemzeti jelentőségére utalna. Homér szerint az egész hadsereg csak egyes törzsek és törzsfejedelmek csoportjából állt, kik közül a leghatalmasabb előjogot vesz igénybe a nélkül azonban, hogy azt jogilag megalapitani és tettleg érvényesiteni tudná. Az egyes kiralyok közt felmerült féltékenységek, az egyes csapatok különválása és vezéreik versengése a zsákmány felett, mindez arra mutat, hogy az achaei nép különböző törzsei, a thessaliai myrmidonok és a peloponnesusiak nem egy fejedelem parancsára gyültek egybe mint hadsereg, hanem csak alkalmilag találkoztak mint kivándorló csapat.

Ehhez járulnak számos más csaták emlékei, melyek a trójai mondán átvonulnak, a nélkül, hogy Priamus városával vagy Heléna elrablásával összefüggésben állnának: Achilleus hosszas vizi- és szárazföldi hadjáratai, Tenedos, Lesbos, Lyrnesus és Thebae meghóditása, az ostromlók megjelenése, eltünése és visszatérése — mindezen részletek és vonások hosszas háborura, helyről-helyre előhaladó hóditásra és megtelepedésre mutatnak. A régibb hősmonda nem is áll egyébből, mint a trójai földön folyt küzdelmekből, mert mindaz, a mi a hősök hazatéréséről szól, a monda későbbi bővitései közé tartozik. Az achivok, kik Priamus birodalmát lerombolták, a meghóditott országban maradtak, és a végzetteljes Pergamus városa alatt, melynek földét újra

beépíteni nem merték, egy új »aeoliai Iliont« épitettek. A trójai háboru szerintünk is, Thukydides véleményével megegyezőleg, a legnemesebb hellén-törzsek nagyobb részének legelső közös tette ; csakhogy jogositva vagyunk kiemelni e háborút elszigeteltségéből, melyben érthetlen maradna, továbbá nagyobb összeköttetésbe tenni egyéb tényekkel, és azon költői korból, melybe a monda helyezte, visszahelyezni a küzdelem valódi korszakába [73]).

Azon különös körülmények, melyek közt az aeoliai gyarmat létesült, leginkább megmagyarázzák, miért keletkeztek, kiválólag annál, ilynemü énekek és hősköltemények. Itt nyilt legkedvezőbb alkalom a hősi dicsőség megszerzésére ; itt az achivok törzse müködött, melyet költői szelleme arra ösztönzött, hogy a hősiséget a dallal egyesítse. De ezen énekek nem maradtak aeol-achaei törzsvagyon, vagy pedig a hóditók dicső tetteinek emlékét magasztaló költészeti kincs, mely csak a trójai tartományokban szállt át nemzedékről nemzedékre ; sőt ellenkezőleg csakhamar elterjedtek az új Aeolis határain túl és a szomszédok által mohón elsajátittattak. Mert épen abban rejlett a kis-ázsiai telepitvények rendkivüli hatása, hogy nem csupán egy- és ugyanazon népcsalád régóta elválasztott ágait egyesité, mint például az achivok két törzsét, hanem egyúttal közvetlen érintkezést is létesitett ugyanazon tengerparton, a hellén nemzet különböző törzsei az aeolok, achivok, jónok és dórok közt. Ez által oly sokféle csereviszony és oly élénk kölcsönös behatás lett előidézve, milyen eddig a görög nemzet tagjai közt sehol se létezett.

Ennélfogva rendkivüli fontossággal birtak a különböző törzsterületek határvárosai, mert ezek képezték a valódi cserepiaczokat és mintegy az érintkezés gyúpontjait

Ilyen volt a Kaystrus és Hermus völgyei közt fekvő Smyrna ama szép öböl éjszaki partján, melybe a Meles folyik. Mig az aeolok és jónok más vidékeken idegenek és tartózkodók voltak egymás irányában, itt szoros összeköttetésre, sőt egyés ugyanazon közösségi kapcsolatba léptek. Ez volt a legélénkebb eszmecsere szinhelye. Az aeolok kimerithetlen mondaanyagot hoztak magukkal, mig a jónok, kik a déli hajósnépek szokása szerint csodálatos események elbeszélésének hallgatásában, tovább terjesztésében találták legfőbb gyönyörüségöket, könnyen felizgatható szellemmel fogták fel és kerekdedebb alakban adták tovább aeol szomszédaik és az achiv származásu fejedelmek tetteit és szenvedéseit. A mondák anyagához sajátosat is hoztak, mint p. o. a Nestorféle mondát, melyet a messenai pyliek, valamint a Sarpedon és Glaukusmondát, melyet a lykiaiak honositottak meg a jóniai városokban.

A hellén nyelv, különféle törzsek összehatása következtében, igy veszté el leghamarabb dialektusi sajátsága érdességét. Közege lett azon müvészetnek, melyben a nemzet legtehetségesebb törzsei magasabb harmoniává egyesültek, és az által legelőször voltak képesek olyasmit előállitani, a mi sem aeol, sem jón nem volt, a mit az összes hellének megérthettek és mint tisztán nemzeti műterméket, mintaszerünek tarthattak, és midőn az egyes különálló hőstettek és kalandok nagyobb egészekké lettek egybeolvasztva, akkor keletkezett a görög epos a Meles partjain, melyet a nép Homér atyjának nevezett.

A homéri hősköltemény képezi a hagyomány egyetlen forrását a Dardanidák birodalmának elpusztulására és Aeolis megalapitására, de egyszersmind a hellének összes népéletére nézve is, a nagy népvándorlások korszakáig. Mert

a kivándorlók nem csupán isteneiket és herosaikat hozták át magukkal régi hazájukból, hanem világnézeteiket, valamint nyilvános és társadalmi életök alapelveit is; és minél teljesebben elpusztulni látták az éjszaki hegyi népek durva léptei alatt azon világot, melyben magukat otthonosoknak érezték, annál mélyebben bevésték szivökbe és annál nagyobb hévvel örökitették meg a régi emlékeket dalaikban, melyeket a fiatalok az öregektől tanultak. A görög múzsa az emlékezet szülöttje és valamint az Angolországban keletkezett Beovulf-énekekből megérthetjük, hogyan éltek a szászok, békében és háboruban az odahagyott német félszigeten, épen ugy a homéri epos is hű tükre azon életviszonyoknak, melyek a vándornépeknél átköltözésök előtt uralkodtak. Szükséges tehát még egy pillantást vetnünk e képre, hogy a görög világot, mint az a nagy vándorlások korszaka előtt létezett, leglényegesebb vonásaiban megérthessük [74]).

A homéri eposban legelőször lép elénk a görög világ. De ez nem kezdetleges és bizonytalan fejlődésnek indult, hanem teljesen kész, érett, bevégzett világ, megalapitott életrenddel. Határozottan érezzük, hogy az emberek emlékezetet haladó idők óta beleélték magukat és teljes öntudattal állitják szembe életöket, azon népeknek pangásával, melyek közös uralkodók, községi intézmények, földmüvelés, szabatos területi határok és mesterségesen berendezett lakások nélkül, egyedül a családi, ősi formák közt tengődnek.

A görög élet azonban kezdettől fogva nem csupán egyoldalulag a mezei gazdaságra, hanem a mellett a hajó-

zásra és kereskedelemre is volt alapitva. Ez azon életmód, melyet legelőbb az ázsiai görögök müveltek ki és az epos egyes vonásaiban itt-ott még némi ellentétet találunk a szárazföldi és a tengeri görögök közt. Ezek például főleg halakkal táplálkoztak, amazok pedig nem; ezért nem győzi a jóniai költő eléggé magasztalni az achivok nagyszerű húslakomáit és hatalmas étvágyukat. De lényegileg e törzskülönbségek ki vannak egyenlitve és a görög nép mindazon ágai, melyek a vándorlásokban részt vettek, a kölcsönös érintkezés által egyenlőkké és egyranguakká lettek. Az egyes néptörzsek külön vagyona, nemzeti közvagyonná vált. A tengerész élet körébe tartozó erőteljes ó-jóniai kifejezések meghonosultak az egész nép nyelvében, és valamint a jóniai tengeri istenek és tengeri daemonok nagy csoportja lassankint egész Görögországban befészkelte magát, ugy a jónok életmódja is elterjedt az összes partokon.

A szerzési ösztön, mely a görögök természetében mély gyökeret vert, már korán sokoldalu tevékenységre buzditá őket. A földmüvelés teendőit ugyanazon Pleiadok kelte s lemente határozza meg, melyek a tengeri hajózás időszakát megszabják és még a nehézkes boeotáknál is teljes érvényben állt azon szabály, hogy májusban, a mezei munka befejezése után, hajózás által kell a keresményt gyarapitani. A boeotiai Orchomenus, szárazföldi és egyuttal tengeri város, mindennemü idegenek és mindenféle hirek gyülhelye, annyira, hogy Agamemnon árnyéka megkérdezé Odysseust, vajon nem hallott-e hirt Orestes fiáról Orchomenusban.

A parti tartományok terjedelmes forgalom által vannak összekötve egymással. A sidoni müvészet bámulatra méltó termékeit phoenicziai kereskedők Görögországba hoz-

zák, itt a kikötőkben kiállitják és kézről-kézre adják, mint például a sidoni ezüst korsót, mely Thoas királytól a minyi Euneus kezére és ettől, egy fogoly királyfi váltságdija gyanánt, Patroklus birtokába jut [75]).

A nép, már régi időktől fogva nem osztályzatlan tömeg, hanem rendekre van felosztva, melyek igen szabatos és határozott különbségekkel állnak szemközt egymással. Legelől állnak a nemesek, az »anaktes« vagyis urak, kik mint óriások magasulnak fel a nép közül, melynek csak egyes tagjai tünnek ki hivataluknál vagy kiváló tehetségöknél fogva, mint papok, jósok vagy müvészek; a többiek névtelen maradnak és ámbár szabadok, de a nyilvános életben nem birnak jogokkal. Önálló akarat nélkül, nyájak gyanánt követik a fejedelmeket és rémülten szétszaladnak, ha a nagyok egyike odalép eléjök; a tömeg csak homályos háttért képez, melyről a nemesek alakjai annál fényesebben válnak ki. Elrablás és megvásárlás utján idegen származásu férfiak és nők is, u. m. lydiaiak, syriaiak, phrygiaiak stb. kerülnek a görög nép közé. Priamus hazájában phoenicziai nők szőnek kárpitokat; Eumaeus atyjának is volt egy sidoni rabnője »a pompás munkákban ügyes«, ki mint gyermekének dajkája szolgált nála és ezzel együtt elraboltatni engedte magát egy phoenicziai hajón. A királyfit aztán Ithakában eladták. Az idegen törzsek e szétszórt tagjai a homéri világ lényeges alkatrészét képezik. Általuk köttetik össze a kelet a nyugottal, és minthogy a nemzeti és törzsellentétek még nem fejlődtek ki, a nem általuk okozott szerencsétlenségek következtében hazájuktól és szabadságuktól megfosztott idegenek a ház közösségébe felvétetnek; uj helyzetökbe könnyen beleélik magukat és nem feltünő, de nagyon sikeres módon segitik elő a müvészetek és isteni szolgálatok

terjesztését, valamint a művelődés kiegyenlitését a szigetek és a partok közt. Ebben áll a nem-szabad néposztály jelentősége a homéri világban, mely a szoros értelemben vett rabszolga-osztályt még nem ismeri.

A társadalom rendei, melyek önmagukban nem egységesek, csak az által lesznek közösséggé, hogy élökön egy közös főnök áll. E főnök a herczeg (basileus) vagy király. Hatalmát, mely által a nép állammá lesz, nem a nép ruházta reá, hanem Zeus adta neki az öröklött kormánypálczával együtt a királyi méltóságot. Ekkép a homéri világ összes törzseinél, a királyi hatalom öröklött birtokában a régi fejedelmi családokat találjuk, melyek ellenmondás nélkül fogadják el népeik tisztelet-ajándékait és hódolatát. A fejedelem a királyi méltósággal együtt a hadvezér és legfőbb biró hivatalát is átveszi és kötelezve van, igazságossággal és erős karral megvédeni az államot, ugy a belzavarok, mint a külellenségek ellen. Az istenekkel szemben is ő képviseli népét; ő imádkozik és áldozik övéiért az államőrző istenség szentélyében és magaviselete által dús istenáldást, avagy átkot és nyomort vonhat népére.

A király nem csupán az államélet, hanem az emberek összes magasabb törekvéseinek is központja. Az ő szolgálatában ébred és fejlődik a művészet, és pedig mindenekelőtt az énekművészet, mert ama dalok, melyek a homéri világot ismertetik, országról országra hirdetik a király nagy tetteit és szelid erkölcseit, ki az istenek példájára nagyszámu nép felett uralkodik, a törvényeket őrzi és áldást áraszt;

. . . . . itt terem a föld
Árpát, tiszta buzát, s a gyümölcs a fa ágait húzza;
Nyáj szaporúlata gyors, halakat bőven ad a tenger,
Mert a király jó s bölcs, s a nép jólléte növekszik [76].

Neki, a királynak szolgál az épitő és képző művészet is, berendezvén mindent, mire életének biztonságához és külső méltóságához szüksége van. A legkitünőbb mesterek készitik fegyvereit és eszmedús jelvényekkel ékesitik; az elefántcsont, melyet kariai nők biborral festettek, a király diszlovainak felékitésére szolgál. Messze földről jönnek épitészek, felépiteni a fejedelem várának falait, valamint a család és kiséret számára berendezendő diszes lakosztályokat. Végre erős boltozatok fogadják be az öröklött kincseket, melyeket a fejedelem békében hagyhat, mert abból él a mit a nép utalványoz számára a különválasztott koronajószágokból és a községek adójából.

Ezen épitészet nagyszerű műemlékei maig is fennállanak és elpusztithatlan szilárdságuknál fogva a legjobb karban maradtak fenn, az egész görög történelem szinhelyén. Pedig idősebbek ennél, mert midőn a görögök multjokra visszaemlékezni kezdtek, már azon várak lakatlan régiségek voltak, melyek a sötét előidőkből maradtak a jelenkorra és ha Agamemnon neve nyomtalanul elenyészett volna, az argosi városok eme falai hirdetnék, hogy egy hatalmas fejedelmi nemzetség birta egykor fegyveres erővel a tartományt, hogy várainak épitéséhez nagyszámu szolganép állt rendelkezésére és végre hogy nemzedékek hosszu során át uralkodott és lakott itt nagy hatalommal. Kétségkivül achiv fejedelmek voltak ezek, mert midőn a dórok az országba költöztek, már felépülve találták a városokat és ama műemlékek körül achiv nemzetségek laktak a perzsa háborúk koráig.

Az achiv előidőnek e műemlékei közül legrégiebbek a várak. Szűk terjedelmök tanusitja, hogy csupán a fejedelmi nemzetségek és ezek legszorosabb körü kiséretének

befogadására épültek. Ily kiséretek a nemes családok fiaiból álltak, kik önkénytesen csatlakoztak a hatalmasabb fejedelmek körül és közbecsülésben álló szolgálatokat teljesitettek, mint kocsisok (»gyeplőtartók«) vagy hirnökök, a háboruban pedig mint sátor- és harcztársak. A nép ellenben részint a mezőkön szétszórva, részint pedig nyilt falukban összecsoportosulva lakott.

A várat környező falakat nem szabad durva alkotásuaknak képzelnünk és a későbbi hellének korán sem ilyenekül akarták azokat jelölni, midőn épitésöket a Kyklopoknak tulajdonitották. Mert a daemoni épitészek neve csak a csodálatost és megfoghatlant fejezi ki ama műemlékekben, melyek a jelenkorral semminemű összefüggésben sem álltak. Azon kyklopi várfalak közös sajátságát az egyes alkatrészek roppant nagysága képezi, melyek az emberi erő rendkivüli és kiméletlen tékozlásával lettek a sziklákból kitörve, elszállitva és oly módon egymásra felrakva, hogy nagy tömegöknél fogva, minden egyéb összekötő vakolás nélkül, meghatározott helyeiken kellett maradniok és erős falat képezniök. E falépitésmód keretén belül azonban, nagy változatosságra és a fokozatok egész sorára találunk. Kezdetben csupán bástyákat épitettek szikladarabokból, melyeket a vármagaslat hozzáférhetőbb pontjain hordtak össze, mig a meredek sziklafalakban mesterséges megerősités nélkül is elég biztonságot találtak; Krétán ily módon voltak megerősitve az összes fejedelmi várak, melyek soha se egészen körülbástyázottak. Rendszerint azonban a sziklák csúcsa teljesen körül van keritve falazattal, mely mindenütt a hegyorom legmeredekebb párkányán emelkedik.

Maga a falazat legrégibb alakjában Tiryns sziklájáu

látható. Itt az óriási szikladarabok durván vannak egymás tetején felhalmozva és csupán a nehézség törvénye által tartatnak össze. Az egyes darabok közt mutatkozó hézagok, közbetolt apróbb kövek által vannak bedugva. Mykenaeben is találunk hasonló falakra, de a közfal legnagyobb része ugy épült, hogy minden kő meghatározott helyéhez képest van kifaragva és a szomszéd kövek csoportjával oly módon összekötve, hogy kölcsönösen egymást tartják, feszitik és emelik. Az egyes kövek sokfélesége és rendeltetésök különnemüsége elpusztithatlan erejü hálószerü falszerkezetet képez, melynek szilárdságát évezredeket meghaladó fennállása bizonyitja. A felépités azon művészete, melyet itt leirtunk, soha se lett fölülmulva, sőt nyilván magasabb művészeti tökélyt igényel és művészibb jellemmel bir, mint a közönséges épitészet, melynek alkatrészei négyszögü kövekből állnak és melynek egyes darabjait gyárszerüleg faragják egyformára.

De e várfalak még máskép is fel voltak szerelve a magasabb művészet ismertető jeleivel. Tirynsben a 25 lábnyi szélességü várfalakban mindenütt folyosók vannak alkalmazva, melyek számos kapualaku ablak által voltak összekötve a belső várudvarral; lehetséges, hogy e helyiségek rendeltetése volt, ostrom alkalmával menhelyet adni a házi állatoknak. Ezenkivül a kyklopi városok kiváló diszét a várkapuk képezik, melyeknek mintaképeül szolgál Mykenae főkapuja 50 lábnyi hosszuságu kapuüregével, egymás felé hajló oldaloszlopaival és 15 lábnyi hosszuságu és 6 lábnyi magasságu mennyezet kövével. E kő felett a falazatban 11 lábnyi alsó szélességü nyilás látszik, a czimerkő számára, melyet a régi várurak egykor itt ünnepélyes órában illesztettek be, felavatandók a bejárást és megjelölen-

dők az egész épités befejezését. E kő maig is fennmaradt régi helyén. Könnyü domborulatban emelkednek ki az európai földön található legrégibb képfaragvány körvonalai: középen egy oszlop, mely felső részén kissé kiszélesedik, mindkét oldalon egy-egy oroszlán nekitámasztott első lábakkal. Ezen alakok merevek és feszesek mint a czimerábrák szoktak lenni, de ügyes felfogással vannak rajzolva és a véső biztonságát tanusitják. A fejek külön voltak odaillesztve és szabadon emelkedtek ki a domborműből, ugy hogy daczosan pillantottak a közeledőre és visszariasztották az ellenséget, mint a legrégibb várakon található Medusa-fejek.

A harczias fejedelmek nem nélkülözhették a várfalakat; de a váron kivül egy épületcsoport létezik, mely még világosabban tanusitja, hogy a heros korszak épitkezései messze túlhaladják a mellőzhetlenül szükségest. Ez épületek egyike oly tökéletes épségben maradt fenn, hogy az egész épitési módról világos képet nyujt. Egy földalatti épület az, mely Mykenae alsó városának egyik lapos dombja belsejét elfoglalja. E czélból a dombot kivájták és a kivájt térség talaján körbe raktak jól kifaragott és tüzetesen egymáshoz illő köveket, ezekre egy második, harmadik sort stb.; mindegyik felső kősor befelé előnyult az alatta fekvő felett, ugy hogy az egymásra épitett sorok egy méhkas idomu magas, kerek boltozatot képeztek. E boltozatba kivülről egy kapu vezet, melynek tetőköve 27 lábnyi szélességü; a kapufélfák mellett szines márványból faragott félkörü oszlopok álltak, melyeknek szára és talapzata czikázó és kigyózó vonalokkal volt diszitve. A kapun át lehetett belépni a nagy kúpépületbe, melynek szerkezete maig is szilárdul áll. A belső falak a mennyezettől a pad-

latig odaillesztett érczlemezekkel voltak boritva, melyek simára levén csiszolva, fáklyavilágnál kétségkivül rendkivüli fényt terjesztettek szét az épületben és e tény teljesen összehangzik azon homéri leirásokkal, melyekben a királyi paloták falainak érczcsillogása magasztaltatik.

A helybeli hagyományok szerint e kerek épületeket thesaurok vagy kincstárak gyanánt használták. Azonban az épitmény nagyszerűsége és a váron kivüli fekvése alig enged kétséget az iránt, hogy az egész egy sirbolt volt; mert a művészetnek nem csupán az élő fejedelmet kellett védenie és ékesitenie, hanem rendeltetése volt az elhunyt fejedelmeknek is elenyészhetlen emléket emelni. Egy mély sziklakamra, mely a kúpboltozattal összefügg és az egész épület legbensőbb részét képezé — mint bizvást feltételezhetjük — a fejedelem szentelt hamvait foglalta magában, mig a kerek terem az elhunyt fegyvereinek, szekereinek, kincseinek és ékszereinek tárházául szolgált. Épen ezért boritották is be földdel az egész épületet, ugy hogy a táj általános áttekintésekor a domb pázsitja alatt senki se sejté a mélyében nyugvó királyi emléket[77]).

E műemlékek történelmi jelentőségét nem lehet félreismerni. Csak oly népek között keletkezhettek, melyek a földön régóta meg voltak telepedve és magukat egy — eszközei és czéljaira nézve — öntudatos müvelődés teljes birtokában érezték. Teljes uralmat találunk itt a kő és ércz felett, határozott műirányt, mely büszke pompával és örökkévalóságra számitott szilárdsággal van megtestesitve. — Azon fejedelmi házak, melyek magukat ily művekben örökitették meg, roppant kincsek mellett, szükségképen meszszeható összeköttetésekkel birtak, melyek lehetővé tették a külföldi érczek és idegen kőnemek beszerzését. Hogyan

lehetne itt szó kezdetlegességről! Ki vonhatná kétségbe a vár- és sirbolt-épitészet ily műemlékeivel szemben, hogy az, a mi nekünk, valamint a régi történészeknek, mint például Thukydidesnek a görög hagyomány legrégibb összekötő pontjául, az okmányszerű történelem legelső kiinduló pontjául szolgál, valódilag nem egyéb mint egy oly kultura betetőzése és befejezése, mely szükségképen Hellas szűk határain kivül keletkezett és érlelődött.

A görögök a városok erősitésének hazai kezdetét a belső vidékeken keresték; a Lykaeum lejtőjén mutatták Lykosurát, állitólag a legrégibb várost, mely Hellas verőfényében fürdött. A város falainak maradványai még láthatók; apró, szabálytalan alaku termőkövekből épült rendetlen falazatok. Argos nagyszerű műemlékeit a görög hazaszeretet soha se merte hazai művészetnek tulajdonitani; a hagyomány szerint lykiai férfiak voltak az argiv királyok épitészei. Ha tehát a lykiai nép kora müvelődése valóságos tény, ha a monda valamint az isteni tisztelet bizonyitja az Argos és Lykia közt fennállott összeköttetést, ha végre a lykiaiakat országuk felfedezése óta oly népnek ismerjük, mely különös hivatással birt az épitészetre és szobrászatra, akkor ezáltal ama hagyományok nevezetes megerősitést nyernek. A lykiaiak azonban ősrégi összeköttetésben álltak a phoenicziekkel és bizonyos műirányok melyeknek nyomait Argolisban is feltaláljuk: jelesen az ércz alkalmazása az épületek felszerelésénél és a terjedelmesebb falak beboritása kicsiszolt érczlemezekkel, kétségkivül Syriából kerültek Görögországba az ilynemü müvekhez megkivántató technikával együtt. A hellének később egészen más alapon új és sajátos müvészetet fejlesztettek, mely semmi összefüggésben sem áll a régi királyi mű-

emlékek czifra ékitményeivel, a tagolatlan »tholos« épitményekkel és a lapos czimer-domborművel.

A ki Mykenaeben az oroszlánkapu előtt áll, annak — habár soha se hallott Homérról — oly királyra kell gondolnia, mint a homéri Agamemnon volt, hadseregek és hajórajok hatalmas urára, harczias fejedelemre, ki összeköttetésben állt az aranyban és művészetekben gazdag Ázsiával, és nagy házi hatalmánál és rendkivüli segédeszközeinél fogva képesitve volt nem csupán saját országában megalapitani a szilárd egységet, hanem egyszersmind apró fejedelmeket is főuralma alá hóditani. Rejtélyes épitmények alkalmából támadnak ugyan egyes mondák és legendák, valamint a moh és repkény megterem a hajdankor romjain, de a homériekhez hasonló és annyi különféle, jellemző alakokkal teljes hősköltemények ily módon önmaguktól nem keletkezhetnek. Az se lehet merő véletlen, hogy épen a homéri költészet fényében ragyogó városokban és vidékeken találunk oly műemlékekre, melyek csupán a herosok korszakában keletkezhettek. A dúsgazdag Orchomenust maig is megismerhetjük azon épület maradványairól, melyet a későbbi görögök »Minyas kincses háza« elnevezés alatt, a világ csodái közé soroltak. Hasonlókép az Atridák birodalmának területén, az Eurotas valamint az Inachus mellett teljesen egybehangzó épitésmodoru királyi sirokat találunk. Hogy azonban ily műemlékek nem voltak mindenütt találhatók, hol homéri fejedelmek laktak és hogy nem az egész Hellasban uralkodtak ily fényes körülmények, leginkább kiderül Telemachus csodálkozásából, melyet akkor nyilvánitott, midőn Menelaus palotájában megpillantá a szokatlan pompát és fényt.

De ugyanazon műemlékek, melyek hűséges tanuk

gyanánt állnak a homéri költészet mellett, egyuttal arra is utalnak, hogy ne engedjük magunkat tévedésbe ejteni a költő által és azon időket, melyekről tanuskodnak, ne tekintsük rövid fénykorszak gyanánt, melyet egyes nevek, mint Agamemnoné és Menelausé, teljesen kimeritenek. A kyklopi épitésmód különfélesége, a tirynsi romok durvasága és a mykenaei műmaradványok bevégzett tökélye, nem enged kétséget az iránt, hogy e két épitkezés közt egész korszakok multak el és hosszu időszakokat kell feltételeznünk, melyek csak a távolból látszanak összeszoritva lenni. Nevezetes az, hogy az Argos, Tiryns, Mykenae, Midea alapitásáról szóló mondákkal a Pelopidák semminemü összeköttetésben sem állnak és ama hegyi várak épitését csupán a Perseidáknak és ezekkel egyetemben a lykiaiaknak tulajdonitják. Ellenben a királyi sirok és ezekhez tartozó kincses házak közvetlenül össze vannak kötve a Pelopidák emlékével, mely összeköttetést e nemzetség származása is megerősit, mert Lydia azon ország, hol a befalazott fülkékkel ellátott terjedelmes halomsirok otthonosak; a Sipylus mellett, Tantalus lakhelyén a mykenaeihez hasonló földalatti középületekre találnak és ez ugyanazon vidék, hol a görögök legelőször ismerkedtek meg az aranynyal, annak fényével és hatalmával. Plutonak (aranyáldásnak) hitták a Pelopidák ősanyját és az »aranyban gazdag« Mykenae, nagyságát és pompáját, de ellenben nyomorának átkát is azon aranynak köszönheté, mely a Pelopidák által özönlött az országba.

Már Aristoteles foglalkozott azon kérdéssel, hogyan keletkezett a Homér korabeli fejedelmi hatalom és hogyan nyert egy nemzetség az összes nép közül ily különállást. Véleménye szerint a legelső királyok kortársaik jótevői,

a béke és háboru műveinek megalapitói és a nép egyesitői voltak közös megtelepedéseikben. De vajon hogyan lehettek képesek az egyesek ily jótéteményeket gyakorolni, melyek által az egész népfejlődést magasabb fokra emelték? Aligha másképp, mintha ők maguk oly művelődés segélyforrásaival birtak, mely az országban még ismeretlen volt; vagyis ha oly törzsekhez tartoztak, melyek rokonságban álltak ugyan az európai görögökkel, de lakhelyeiken emezeknél korábban fejlődtek. Ily emberek képesek voltak a különböző szomszédos vidékeken szerteszét lakó törzseket államokká egyesiteni, és egy homéri basileiát alapitani, mely az államéletnek betetőzését és egyuttal alapját is képezi. Ily idegeneknek, kiknek hazáját és származását az ismeretlen messzeség homálya boritá, könnyen isteni eredet tulajdonittatott, mely tiszteletben a bennszülöttek aligha részesitették volna földieiket; ezenkivül oly becsvágyó nép, mint a görögök voltak, bizonynyal nem származtatta legfényesebb királyi családját Lydiából máskép, mint teljesen biztos hagyományok alapján [78]).

De nem valamennyi király származott a Pelopidák nemzetségéből, nem valamennyi állt eredetére, segédeszközeire és hatalom-teljességére nézve ily kiváló nemzetség gyanánt népeivel szemben. A kephallének birodalmában nyoma sincs ily különbségnek és Ithaka nemesei Odysseust magukkal egyrangu embernek tarthatták. Az iránt se lehetünk kétségben, hogy még a homéri világ leghatalmasabb harczias királyai se voltak önkényesen uralkodó despoták. A görög nép kezdettől fogva határozott ellenszenvet mutat minden túlzottság és feltétlenség iránt, és valamint az istenek fejedelmét is magasabb törvényeknek alá-

vetve hitte, úgy a királyi hatalom is bizonyos törvények és elismert hagyományos szokások által volt korlátozva.

Igaz, hogy a király felségi jogainál fogva a nép főbirája volt épen úgy, mint a családapa övéi közt; de e felelőséggel járó hivatalt nem bátorkodott egyedül viselni. A nép nemes családaiból választá tanácsadóit, kik e méltóságuknál fogva véneknek vagy geronoknak neveztettek és a külön választott és oltárok és áldozatok által felavatott körben ültek a birák, kiknek hivatásuk volt, nyilvánosan, az egész nép szine előtt magyarázni és alkalmazni a jogot és törvényt ott, hol a felek egymással kiegyezni nem tudtak. A család csak oly esetekben nem mondott le jogairól, hol az élet forgott kérdésben; Rhadamanthys régi törvénye szerint a vér vért kivánt és a vérontás csupán a rokonsági kötelékek által erre hivatott boszulónak állt jogában. De itt is, hol az állami szervezet még bevégzetlen maradt, tüzetesen szabályozva volt minden, és bármily önkényre legyen hajlandó rendszerint az, ki a hatalmat kezében tartja, mégis alig találkozunk egyetlen példájával a daczos fellázadásnak a szent jog követelményei ellen. A leghatalmasabb is kimenekül az országból, ha egyet megölt az alacsonyabb rendüek közül és épen ezért képezik a menekülések és számüzetések az ó-kor annyi eseményének és bonyodalmának központját. A ki törzsének keretéből kilépett, egészen új világba költözött és semminemü törvényes intézmény se hat át egyik államból a másikba.

Egészben véve azonban a homéri világban bámulatos egyformaság uralkodik a művelődés és erkölcsiség tekintetében. Nagyon csekély különbséget találunk azon törzsek jellemében, melyek az aegaei tenger két partján egymással szemközt laknak és a szoros értelemben vett

görög világot képezik. Mindkét parton hasonló vallás, nyelv és erkölcs uralkodik. Trójaiak és achivok mint ugyanazon ország lakói érintkeznek egymással és ha innen és túl valamely különbség észlelhető, úgy az csak abból áll, hogy a keleti partok népeinél, ha nem is nyiltan, de mégis kifejezésteljes vonásokban elismertetik a magasabb kultura és előbbre haladott művelődés előnye. Az achiv fejedelmeknél a szilaj és önző szenvedély folytonosan ellentétben áll a köz czélokkal; egy rabnő birtokáért a legelső hadvezér koczkára teszi az egész vállalat sikerét. Achilleus a legeszményibb alak valamennyi között, kik Trója alatt harczoltak; és mégis az istennő fia, Zeus ős unokája, oly vad vérszomjuzó természetet mutat, mely ártatlan gyermekeken tölti ki magát, és ő saját kezével végezi foglyok, lovak és kutyáknál a hóhér kötelességét. A két Aiasban fékezetlen természeti erő lép elénk; Odysseus tetteire nem mindenkor alkalmazható a lovagias becsület mértéke és Nestor csupán koránál fogva lett bölcscsé. Ellenben Priamus és övéi ugy vannak jellemezve, hogy hűséges ragaszkodásukat, istenfélésöket és finom erkölcseiket meg kell szeretnünk; csupán Paris jellemében találjuk fel a Jóniában kifejlődött ázsiai puhultság vonásait [79]).

A milyenek az emberek, olyanok az istenek is. Nincsenek istenek, kikről ki lehetne mutatni, hogy kizárólagosan csak az egyik táborban lett volna elismerve tekintélyök. De kiválólag az egyik vagy másik párthoz tartoztak.

Az achivok ügyét Hera pártfogolta, ki Argosban volt otthonos, hol Mykenae közelében maig is láthatók várszerü szentélyének romjai. Ellenben Ilionban elhanyagoltnak érzi magát és e miatt a Priamidák legengesztelhetlenebb ellensége. Ő volt az mindenek előtt, ki a harczot a

két tengerpart közt szitotta és a hajóhadat minden akadály daczára végre mégis összegyüjtötte. Magas rangja mellett is szeszélyes és ármányos nő, ki tisztátalan szenvedélyeinek uralma alatt áll.

Ellenben nincs nemesebb istenalak, mint Ilion védistenéé. Ámbár Apollo a legnagyobb hódolatban részesül, mégse tanusit soha legcsekélyebb ellenszegülést se Zeus akarata iránt; szellemileg ugyanazonos vele és az önkényes engedelmesség és magasztos gondolkozásmód mintaképe gyanánt áll előttünk; tisztaságában úgy ragyog az istenek közt, mint Hektor az emberek sorában és a kettő együtt világos képét nyujtja a szellemi fejlődés azon magasabb fokának, melyre a keleti part államai és népei felemelkedtek, midőn kitört a háboru a nyugot ellen.

Azon időben, midőn a heros-kor isten- és embervilágának vonásai az énekben összegyüjtve és egy nagy képben egyesitve lettek, e világ már régóta elenyészett és más életrend foglalta el helyét, épen ugy a hazában, honnét a homéri hősök unokáinak ki kellett költözniök az éjszaki hegyi népek elől, valamint az ujonnan szerzett lakhelyeken, hol az achiv fejedelmi hatalom örökösei, az általános rázkódtatások és vándorlások következtében nem foglalhattak el többé oly állásokat, minőkkel őseik birtak a régi hazában. Ha tehát a homéri világképletben mégis oly belső öszhangra találunk, hogy ezen ellentét nem idéz elő megzavaró hatást, ennek oka ama törzsek magas képességében rejlik, melyek a mult emlékeit megőrizni és átalakitani tudták. Kiváló mérvben birták a költői természetek azon előjogát: a jelen kellemetlenségeit a mult idők eszményitő szemlélésében elfeledni és ennek élvezésétől minden háboritó árnyalatot elháritani.

De mégis egy fájdalmas vonás huzódik át a homéri

költészeten is, azon szomoritó öntudat, hogy a világ roszabbá lett és hogy »a mostani emberek« erő és erély tekintetében az elköltözött nemzedékek mögött állnak. De még ezen általános hangulat se volt elég, a jelenkor nehány vonása is belopózott önkénytelenül a mult idők képletébe és azt bizonyitja, hogy a dalnok korában nem léteztek többé ama viszonyok, melyek a hősi korszak lényegét képezik.

A királyság a világ központja, és a csatatéren fokozott, sőt feltétlen hatalommal kellett felruházva lennie. De mily kevéssé felel meg a homéri Agamemnon a hősies fejedelmi nagyság azon képének, mely Mykenae romjai közül lép elénk és melyet magunknak a régi fejedelmek isteni származásáról és az isteni hatalomhoz hasonló uralmáról alkottunk! A trójai táborban egy számtalan zavarban vesződő, eszközeiben korlátolt, ingatag és önállóság nélküli uralkodót találunk, kinek akarata és tehetsége igen messze van egymástól; inkább követeli, mintsem birná a hatalmat és mindennemü módokhoz kell folyamodnia, hogy akaratához a többiek hozzájárulását megnyerhesse. Nehéz elképzelni, hogyan egyesitheté a tarka-barka hadsereget zászlói alatt ezen Agamemnon, ki mindenütt ellenszegülésre és engedetlenségre talál. A hősi korszak központi hatalma meg van ingatva, a királyi hatalom mellett egy másik emelte fel fejét; a nemesség hatalma, melyet a király már a kormányzásban és biráskodásban nem nélkülözhet és épen azon nyilatkozat, melyet a legrégibb időktől fogva a hőskorbeli királyi hatalom elismert tekintélyének támogatására idéznek:

»Több-uralom káros, a hatalmat birja e g y ember,
Ő egyedül a király, Zeus igy rendelte a sorsát«

eléggé bizonyitja a politikai reflexio álláspontjából és kétségtelenné teszi, hogy már megizlelték a sokfejü főúri ural-

kodás rosz oldalait, melyek a többi közt Ithakán a legnagyobb mértékben tapasztalhatók voltak [80]).

A papok, nevezetesen a jóslatokkal foglalkodók is, szembeszálltak a királysággal; ezen osztály egy második hatalmat képezett Isten kegyelméből, és ennélfogva annál daczosabb és veszélyesebb volt. Végre a nép zavaros tömege is mozogni kezdett. A piacz, mely a megcsonkithatlan királyi hatalom mellett még nem birhatott jelentőséggel, lassankint a nyilvános élet központjává lesz. A közügyek a piaczon tartott gyülekezetek alkalmával döntetnek el, a gyülekezetek mindinkább önállókká válnak; minden nevezetesebb határozat hozatalánál fődolog, megnyerni a népet szónoklatok által.

Igaz, hogy a nép feladata csak hallgatni és engedelmeskedni; de a nép már leül a tanácskozásoknál, holott régi szokás szerint csak az előkelők, t. i. királyok és gerontok számára voltak ülések elkészítve; a közvélemény már oly hatalom, melyet még a királynak se szabad büntetlenül megvetni és már a Tróját ostromló táborban is léteznek oly emberek mint Thersites, kit ugyan gúnyosan utasitanak vissza rendre, de épen torzképe bizonyitja, hogy a pártok öntudatosan álltak egymással szemközt és hogy az aristokratiai élcz már gyakorolta magát a nagy tömeg szónokainak gúnyoros ostorozásában; önkénytelenül felerőszakolja magát az a sejtelem, hogy az ily előzményeket csakhamar szerencsésebb utánzások követendik. Ithakában a népet már a cselekvés körébe is bevonják. Mentor iparkodik megnyerni a dynastiai érdekek számára, sőt annyira vetemedik, hogy a népet figyelmezteti azon erőre, mely a tömegben rejlik.

»Ámde a nép tehetetlensége haragra hevít fel;
Szótlanul itt ültök s nem bátorkodtok erővel
Üzni el a kérők apró csapatát, ti, a többség.«

Igaz, hogy a kérők nehány szava elég a nyomban összecsoportosult tömeg szétosztására — de a pártok léteznek, az egyik már teljesen ki van fejlődve és leigázta a királyságot, a második még csak háttérben mozog és a királyság által saját védelmére hivatik fel. A költeményekben még oly vonásokat is vélünk felismerhetni, melyek határozottan a Homér utáni időkhöz tartoznak. Ha például figyelemmel kisérjük Menelaust, midőn minden hosszas szónoklást mellőzve a tanácskozás tárgyairól beható rövidséggel nyilatkozik, már is úgy tünik fel előttünk, mint azon dór törzs képviselője, mely a trójai korszak után Lakoniában telepedett meg [81]).

Ekkép belső ellenmondásokkal teljes világot találunk azon epikai nyugalom daczára, melylyel a jóniai költészet az egész világképletet elárasztani tudta; forrong minden, a régi felbomlásban van, az uj erők, melyeknek a régi életrendekben nincs helyök, teljes fejlődésnek indultak. Ezekben ismerjük meg az idővi-zonyokat, melyek közt az énekek elkészültek, (körülbelül 900-ban Kr. e.), midőn a vándorlások és telepedések zavaros ideje elmult és a városok belső alakulása kezdődött. Akkor háttérbe lépett a fejedelmek hatalma, mely a küzdelmek alatt nélkülözhetlen volt. A hóditó harczi nemesség fellázadt a királyi hatalom ellen és a jóniai tengermelléki városokban kifejlődött azon piaczi élet, melyben a »demos« önérzetre ébredt és melyből a társadalmi állapotok annyira lényeges átalakulása kiindult.

Hogy azonban a hősi korszakról szóló hagyományok a jóniai nép uralma alatt nyerték legutolsó alakjukat, főleg azon vonásokból tűnik ki, melyek a közvélemény fontosságára, valamint a rábeszélő szó hatalmára utalnak. Hasonlókép főleg a jónoké mindaz a mi a kereskedelemre és tengerész-életre vonatkozik és ama közlekedés, melyet ujonnan alapitott városaik minden tengerparti néppel megindítottak és az Archipelagus belső tengerén túl Cyprusig, Egyiptomig és Italiáig kiterjesztettek, egészen egyszerűen át lett ruházva a herosvilág viszonyaira. Az Odyssea még nagyobb mértékben magán viseli ezen új-jóniai jellemet, mint az Ilias, mert mig ezen utóbbinak alapjául számos oly anyag szolgál, mely történelmi hagyomány gyanánt kiválólag az achiv fejedelmi családoknál maradt fenn, addig az Odysseusról szóló énekekben a joniai képzelem aránytalanul sokkal szabadabban röpködött és a legkülönbözőbb hajós regéket és tengerész kalandokat szőtte közbe.

A kereskedelmi forgalom lényegileg még cserekereskedésből áll, s e jellemét az aegaei tengeren, a termények rendkivüli sokfélesége miatt, nagyon soká megtartotta. Azonban már korán érezték annak szükségét, hogy oly tárgyak, melyek állandó, könnyen meghatározható és általánosan elismert értékkel birnak, érték-szabályozókul használtassanak. Eredetileg a nyájak képezték a családok gazdagságát, ennélfogva szarvasmarhák és juhok használtattak leginkább ajándékul és hozományul, valamint a foglyok váltságdijául és rabszolgák vételárául; némely fegyverzet kilencz — más pedig száz bikára volt becsülve. A tengeri közlekedésnek okvetlenül kényelmesebb értékszabályozót kellett szükségessé tennie és csakugyan fel is találták azt az érczekben. A réz- és vas lényegileg kereskedelmi czikkek

voltak és minél fontosabbá lett az előbbi az iparra nézve, annál korábban eveztek a réz-erekben szükölködő Hellas hajói a nyugati partokra, hol a réz helyett fényes vasat cseréltek be. A nemes érczek azonban már Homér korában általános értékkel birtak. Az arany minden egyéb tárgyak közt legbecsesebb volt. Arany ékszerért jó barátok és házastársak elárulták egymást és a királyok arany kincse is csak azért magasztaltatott annyira, mert az arany hatalom volt, mert aranynyal mindent meg lehetett vásárolni. Görögországon a jónok tették forgalomba az aranyt és fényének és varázsának bámulása, melylyel a homéri költemények annyira telvék, kiválólag a jóniai felfogásnak tulajdonitandó. Az arany darabok a mérczén mérlegeltettek, a »talanton« szó a mérczét s egyszersmind a megmérlegelt érczet is jelöli; a Homérnál előforduló talentum is már kétségkivül bizonyos meghatározott sulyegységet jelölt és a fegyverzetek fenn emlitett becsléséből kiderül, hogy az arany és réz közt megállapitott arány létezett: száz a kilenczhez [82]).

A hősi mondakör jóniai átdolgozásának tulajdonitandók végre azon merész leirások, melyek az isteneket és a vallást illetik. Az ó-jóniai törzsisten, Apollo kivételével minden más isten bizonyos csipősséggel van ecsetelve; az Olympus ugy tűnik elénk, mint a világ képmása, összes gyarlóságaival. Az emberi öntudat komolyabb irányzatai háttérbe lépnek; távol van tartva minden, mi a hallgatók kellemes benyomásait háborgathatná; a homéri istenek senkinek se késeritik meg az érzéki élet teljes élvezését. Már Pláto felismerte Homér eposában a jóniai életet összes szeretetre-méltóságával, de egyszersmind összes hibáival és gyarlóságaival és a Homért megelőzött görög

nép ellen vétenénk, ha erkölcsi és vallási irányát a jóniai dalnok istenségei után itélnők meg, vagy pedig megtagadnók a néptől azt, miről Homér egy szóval sem emlékezik, mint például azon fogalmat, hogy a kiöntött polgárvér szennyfoltot ejt és bünhödést követel.

Ekkép tehát Homér nem ecsetelte se tisztán, se tökéletesen azon kort, melyhez hősei tartoznak. De e helyett bizonyitékai e koron túl terjednek. Megmutatja a régi viszonyok rombadőlését és az átmenetet az új viszonyok körébe; közvetve kimutatja az éjszaki törzsek vándorlásait is és az ezekből származott tények egész sorát. Mert hiszen a messze Epirusban történt népmozgalmak, a thessalok, a boeoták és dórok országhóditó hadjáratai idézték elő szakadatlan egymásutánban a parti népek azon kivándorlásait és ama megtelepüléseket Kis-Ázsiában, melyek anyagot nyujtottak a homéri eposhoz és lehetővé tették annak további kifejlesztését Joniában [83]).

Miután a trójai mondakör a homéri eposban befejezve volt, nem elégedtek meg abból általános képet levonni azon világ felől, mely magasabb erőkkel felruházva és istenek ivadékai által kormányozva lévén, a heros-korszak névvel lett jelölve, hanem iparkodtak magát az epost egyes vonásaiban az előidők okmánytára gyanánt felhasználni. A költemény hőseit történelmi királyokul tekintették; azon tetteket, melyeket a hóditó achivok költői őseiknek tulajdonitottak, valódi tényekül fogadták el; a költői visszatükrözés valóságos történelemmé tömörült és igy keletkezett azon hagyomány, mely Aulisból a hadsereg kétszeres kiindulásáról,

a trójai birodalom kétszeri meghóditásáról és két hason tartalmu háboruról szól, melyeket ugyanazon törzsek és nemzetségek viseltek. Minthogy az első, mint külön szakasztott hősmonda-töredék a légben lebegett, a monda anyagot tovább kellett szőni, ha azt akarták, hogy legyen kezdete és vége is. Az első háboru hőseit haza kellett vezetni Argosba, mivel hiteles forrásból tudták, hogy Agamemnon utódai a dór népvándorlásig Mykenaeben uralkodtak. Ekkép a kiűzött achivok által egy új haza meghóditásaért vivott harczból, a hatalomteljesség alapján önkényesen inditott fejedelmi háboru, — tiz éves hadjárat lett. Azon költözésnek ellenben, mely az egész népmozgalmat előidézte, az első és második háboru közt kellett helyet találnia. Mily hatalmas tényező volt a dal a görög népnél, fényesen bizonyitja azon körülmény, hogy a megénekelt trójai háboru teljesen háttérbe szoritá azt, mely valóban megtörtént és hogy a homéri költeményen kivül semmi egyéb alappal se biró harcz lett azon szilárd ponttá, melyhez a görögök jó hiszemüleg kötötték egész időszámlálásukat. Szerintök tehát

Ilion elfoglalása volt az első év		
a thessaliai bevándorlás (120 l.)	50	évvel
az arnaeok bevándorlása Boeotiába (123 l.)	60	»
a heraklidák és dórok hadjárata (136 l.)	80	»
Troas aeolo-achaei megszállása (144 l.)	130	»
Uj-jónia alapitása (146 l.)	140	»

történt Trója eleste után.

Lesbosban, hol a Homér által megénekelt achiv családok legtartósabban maradtak fenn és a jóniai tengerparti városokban, hol a más népek őskorának ismerete a hazai előidők tudományos tanulmányozására buzditott, leg-

előbb történtek kisérletek a homéri kor hagyományainak időtani osztályozására. E feladat a tudományos történetirás kezdeményezői, a logographok messze elágazó hatásköréhez tartozik. A keleti birodalmak történelmének példájára ők is összefüggést akartak létrehozni nemzetök hagyományaiban, összeszámitották a nevezetesebb nemzetségek családfáit és iparkodtak kitölteni azon ürt, mely a két nagy korszak — a dór vándorlást megelőző és követő korszak közt — létezett.

Miután kezdetben megkisérlék egyes tényeket emberkorok szerint csoportositani, mindig tovább mentek, minél inkább követelte a tudomány a rendszeres összeállitást. Ez főleg Alexandriában történt. Eratosthenes által messzeható elismerést nyert azon időszámitás, mely Trója elestét az első Olympias előtti 407-ik évre tette. A trójai hadjárat elé (1194—1184) aztán ama nemzeti emlékeket szúrták közbe, melyek a régi énekekben maradtak fenn: a kettős hadjáratot Thebae ellen és az Argonauták utazását. Ekkép az európai-görög történelem legrégibb adatait felvitték a mai időszámitásunkat megelőző tizenharmadik század közepéig. Végre a keletről bevándorlott hősöket, Kadmust, Kekropsot, Danaust és Pelopsot, mint a görög néptörténelem kezdeményezőit, állíták az egész rendszer élére azon helyes érzéktől vezettetve, hogy a görög művelődés valódi kezdete az Archipelagus keleti oldalán keresendő, mivel jogosan feltehetjük, hogy a görög törzsek ott már a tizenötödik században részt vettek a tengeri- és világközlekedésben [84]).

MÁSODIK KÖNYV.

A PERZSA HÁBORUKIG.

I.

A Peloponnesus történelme.

A dórok költözésével előléptek a hegyi népek éjszakról, osztályrészöket a néptörténelemben érvényesitendők. Évszázadokkal maradtak ők hátra a parti és tengerész törzsek mögött, de most a nyers természeti erő annál sulyosabb nyomatékával léptek fel és a görög történelem összes tartama alatt fennmaradt mindaz, a mi hóditó hadjárataik következtében át- és ujjáalakult. Ez az oka annak, hogy már a régi történészek is a dórok legelső tetteinek elbeszélésével nyitották meg a történelmi korszakot, ellentétben a »hősi korszakkal« [1]).

De mindemellett korántsem birunk teljesebb adatokkal e tények felől. Sőt ellenkezőleg, a régi források kiapadnak e korszak bekövetkeztével a nélkül, hogy ujak nyilnának meg. Homér semmit se tud a Heraklidák vándorlásairól. A kivándorlott achivok teljesen az elmult napok emlékeinek éltek és hiven ápolták azt dalaikban, a tengeren túl. A hátramaradottaknak, kik kénytelenek voltak erőszakos, idegen rendnek meghódolni, nem volt kedvök az énekhez. Maguk a dórok mindenkor igen szükmarkuak voltak a hagyományok tekintetében; nem tartozott szokásaik közé, sok

szót vesztegetni arról, a mit véghez vittek, nem birtak az achivok törzsének emelkedett lelkesedésével, még kevésbbé tudták a jónok módjára kedélyes terjedelmességgel előadni élményeiket. Tevékenységök és törekvésök a gyakorlati életre, bizonyos meghatározott feladatok végrehajtására és komoly, czélzatos cselekvésre volt irányozva.

Igy tehát a dór költözés nagy eseményei az esetleges hagyományokra voltak bizva, melyek némely csekély nyomok kivételével elvesztek, és épen ezért a félsziget meghóditásáról szóló adatok épen oly szegények nevekben, mint tényekben. Mert csak késő korban iparkodtak a Peloponnesus történelmének kezdetét is felderiteni, midőn a népies epos már régóta leélte korát.

De a későbbi költők már nem találták fel a hagyományok üde és élénk forrását. Az előidők képeinek szemléleténél érzett tiszta, elfogulatlan örömöt is nélkülözzük náluk, mely a homéri költészet életerét képezi, a helyett öntudatosan törekedtek a hagyományok hézagait betölteni és az elszakadó szálakat összekötni egy achiv és dór kor közt. Iparkodtak a különböző helyi mondákat egyesiteni, a hiányzó tagokat kiegészíteni, az ellenmondásokat kiegyenliteni és ekkép egy oly történelem keletkezett a Heraklidák vándorlásairól, melyben mindaz, a mi évszázadok során létesült, okfejtő rövidséggel volt összeszoritva [2]).

A dórok ismételten költöztek át nejeikkel és gyermekeikkel a szárazföldről és lassan terjeszkedtek. De mindenütt, hol megtelepültek, gyökeresen átalakitották az életviszonyokat. Magukkal hozták házi- és községi szervezetöket, nyelvbeli és erkölcsi sajátságaikhoz szivósan ragaszkodtak; büszkén és mereven zárkóztak el a többi görögök elől és a helyett, hogy a jónok példájára a régibb lakosság

törzseibe olvadtak volna, saját törzsök jellegét nyomták új hazájukra. A félsziget dór földdé lett.

De ezen átalakulás nagyon különböző módon történt, és nem is egy központról, hanem három főpontról indult ki. A peloponnesusi monda ezt ugy fejezte ki, hogy Argos régi, jogos, örökös ura Herakles törzséből, három testvér élt még, kik ősük igényét képviselték: Temenus, Aristodemus és Kresphontes. Ezek közösen áldoztak Zeus Patroos három oltára előtt, aztán sorsot húztak az ország különböző részei felett. Argos mint tiszteletrész Temenusnak jutott; Lakedaemont Aristodemus kiskoru gyermekei nyerték, mig a szép Messenia csalás által került a harmadik testvér birtokába.

A Heraklidák eme sorshuzásának története a Peloponnesusban keletkezett, miután azon államok már régóta kifejlődtek sajátszerüségökben; feltaláljuk benne a három ősi helynek a hősi előidőkbe áthelyezett keletkezési okát; valamint a peloponnesusi heraklida-jog és az uj államrend regeszerű igazolását. A monda történelmi magva abból áll, hogy a dórok kezdetben nem saját fajérdekeiket képviselték, hanem fejedelmeik érdekét, kik nem dórok, hanem achivok voltak: épen ezért az, kinek pártfogása alatt az országfelosztás történt, az Aeakidák régi törzsistensége volt. Továbbá a monda azon tényen alapul, hogy a dórok, kik utjokat a félsziget három fősiksága felé irányzák, csakhamar a bevándorlás után három csapatra oszlottak. Mindegyiknek vezetője egy-egy Heraklida volt és mindegyik csapatban képviselve volt mind a három törzs, a hylleiek, dymanok és pamphylok. Mindegyik csapat az egész törzsnek képmása volt. A Peloponnesus történelmének fejlődésében tehát mindennek attól kellett függeni: mikép rendezkedtek a

különböző törzsek új lakhelyeiken, mennyire maradtak hívek önmagukhoz, és hazai törzserkölcseikhez, az őslakó bennszülöttek között és az idegen vezérlet daczára, melynek zsoldjába álltak; végre hogy mily módon fognak a körülmények alakulni mindkét oldalon [3]).

Az uj államok részben uj területek is voltak; nevezetesen Messenia. Mert a homéri Peloponnesusban nincs ily nevű vidék, hanem a keleti rész, hol a Pamisus vizei az alsó és felső sikságot egymással összekötik, Menelaus uralma alá, a nyugoti rész ellenben a Neleidák birodalmához tartozott, melynek központja a tengerparton volt. A dórok éjszakról jöttek a felső sikságra és itt erős állást foglaltak Stenyklarusban. Innét szétterjeszkedtek és a thessaliai Neleidákat a tenger felé szoritották. Ugy látszik Ó-Navarin magas, szigetszerű tengeri vára volt a parton az utolsó pont, hol ezek magukat védelmezték, mig mindinkább szorongattatva, elhagyták az országot és tengerre szálltak. A stenyklaurusi sikság lett ekkor az ujonnan alakitott tartomány főhelyévé, mely épen ezért Messene, azaz közép- vagy közbenső ország nevet viselhetett.

E nagy átalakulást ide nem számitva, az átváltozás békésebb módon történt, mint az ország egyéb részein. Legalább a hazai monda semmit se tud erőszakos hóditásokról. Állitólag a szántóföldek és legelők bizonyos részét a dóroknak adták át, a bennszülöttek pedig a többi terület békés birtokában meghagyattak. A győztes bevándorlók még csak elkülönitett és kiváltságolt állást se vettek igénybe; az új fejedelmeket nem tekintették idegen hóditók, hanem a régi aeoliai királyok rokonai gyanánt és nemzeti rokonszenvvel fogadták mindenütt a pelopida-uralom iránti ellenszenvből. Bizalomteljesen telepedtek le kiséretökkel

együtt a messeniek közt és nyilván nem törekedtek egyébre, mint hogy uralmuk alatt a régi és uj lakók békésen egyesüljenek egy egészszé.

De a viszonyok nem fejlődtek tovább ily csendesen. A dórok elárulva hitték magukat vezéreik által. Egy dór ellenmozgalom által kényszeritve látta magát Kresphontes a dolgok eddigi rendét ismét felforgatni, a jogegyenlőséget megszüntetni, az összes dórokat, mint elkülönitett közönséget Stenyklarusban egyesiteni és e helységet az ország fővárosává emelni, ugy hogy Messenia többi része egy meghóditott tartomány helyzetére jutott. A háborgások nem csillapulnak. Maga Kresphontes egy véres felkelés áldozatául esik; családja elveszti a trónt, több Kresphontida nem következik utána. Aepytus lesz fejedelemmé, ki nevére és törzsére nézve arkadiai, nevelését Arkadiában nyerte és onnét nyomult be a feloszlásban levő Messeniába. E fejedelem szilárdabb rendet és irányt alapit meg az ország fejlődésében, ennélfogva utána az ország fejedelmei az Aepytidák nevét viselik. De az egész irány, melyben ezentúl az ország történelme fejlődik, ellentétben áll a dórok harczias irányával. Az Aepytidák nem harczias fejedelmek, hanem ünnepélyrendezők és isteni tiszteletek alapitói. De e kultusok sem ugyanazonosak a dórokéval, hanem határozottan közlekednek a régi Peloponnesus vallásával, mint például a Demeter, Asklepius és az Asklepiadok kultusa. Az ország legfőbb ünnepe, a dór törzs előtt ismeretlen »nagy istenségek« mysteriumai voltak és Ithomén, az ország magas várában, mely büszkén emelkedik fel a két sikság közt, a pelasgiai Zeus uralkodott, kinek szolgálatát a messeniai nép ismertető jelének tartották.

Bármily csekélyek is a messeniai történelem fenn-

maradt romjai, mégis kétségtelenül némely igen fontos eseményen alapulnak. E dór településben kezdettől fogva rendkivüli ingatagság uralkodott, a fejedelem és a nép közt mély meghasonlás létezett, mely a királynak a régibb, az achivokat megelőző lakosság iránt tanusitott előszeretetéből származott. Nem sikerült dynastiát alapitania, mert Aepytust Kresphontes fiává csak egy későbbi monda tette, mely itt is, mint mindenütt, a görög családfán elpalástolni iparkodott az erőszakos megszakitásokat. A dórok harczias népe azonban belső viszálkodásai által kétségkivül annyira elgyöngült, hogy sajátságaival nem birt keresztül hatni, — Messenia nem lett dór földdé és az határozta meg az országtörténelem alapvonalainak irányát. Mert bár mennyire meg volt is áldva természetes segélyforrásokkal e tartomány, mely két gyönyörü folyamvölgyet egyesitett a két tenger mellett elterülő és kikötőkben gazdag partvidékkel, épen oly kedvezőtlen volt kezdettől fogva az állam fejlődése. Itt nem találunk beható ujitásokra és az ország erőteljes ujjászületésére hellén szellemben [1]).

Egészen másnemű sikerrel nyomult be a dór harczias nép egy második csapata a hosszú Eurotasvölgybe, mely szűk hegytorkolatából lassankint a Taygetus előtt áldott termő siksággá »a homoru Lakedaemonná« tágul szét. Alig van görög tartomány, melynek magvát oly határozottan sikság képezné, mint ez. Ezen ország, mely vadregényes hegyek közé van szoritva és a szomszéd tartományoktól magas hegyszorosok által elkülönitve, a kényelmes jóllét minden segélyforrását egyesiti magában. Itt ütöttek tehát tábort a dórok Amyklae felett, az Eurotas mellett fekvő dombokon — e táborból lett Sparta a sikság legifjabb városa.

Ha Sparta és Amyklae századokig álltak fenn egymás mellett mint dór és achiv város, nem lehet kételkedni, hogy ezen időszak alatt nem folyt szakadatlan háború. Itt tehát kétségkivül ép oly kevéssé lett az egész tartomány megszállva, mint Messeniában, hanem itt is szerződések szabályozták a viszonyokat a régi és az uj lakosok közt. A dórok itt is különböző helyeken széledtek el és összevegyültek az ott lakó idegen néppel.

A harmadik állam magva az Inachos-sikság volt, melyet a Heraklidák első szülöttének osztályrészeül tekintettek, mert az Atridák hatalmának dicsősége, mely kiválólag Mykenaehez volt fűzve, átszállt a mykenaei birodalom romjain épült államra. A dór Argos csirája a tengerparton feküdt, hol a vizgazdag Erasinus és az Inachus eliszapolt torkolata közt a posványos talajból szilárdabb magaslat emelkedik ki. Itt álltak a dórok táborai és szentélyei, itt halt meg és temettetett el Temenus vezérök, mielőtt még népét a sikság biztos birtokában láthatta volna és tiszteletére a tengerpart e pontja Temenion nevet nyert. Fekvése mutatja, hogy a beljebbfekvő vidékek várait és hegyszorosait az achivok kitartó erővel védelmezték, ugy hogy a dórok kénytelenek voltak, ily merőben kedvezőtlen állással oly sokáig beérni. Mert az egész partvonal csak lassankint lett lakhatóvá és Aristoteles szerint, mocsáros környéke volt annak főoka, hogy a Pelopidák székvárosa oly mélyen a felső sikság hátterén épült. Most a dór hatalom előnyomulásával Larisa magas vára a vidék politikai központjává és a hegy alatt fekvő pelasgi Argos, mely a lakosság legrégibb gyülhelye volt, ujra fővárosává lett. Itt székeltek a Temenus családjából származott ural-

kodó nemzetségek és itt volt további terjeszkedésöknek kiinduló pontja[5]),

A terjeszkedés itt sem történt a tartomány egyenletes elfoglalása és a korábbi telepek elpusztitása által, hanem itt-ott dór községek települtek meg, melyek némely nevezetes ponton erős állást foglaltak a jón és achiv lakosság közt. Ez is különböző módon történt, majd nagyobb, majd csekélyebb mértékben erőszakosan és pedig kettős, sugáralaku irányban, egyfelől a korinthusi, másfelől a saroni tenger felé.

Alacsony hegyszorosok vezetnek át Argosból az Asopus völgyébe. A felső völgybe, hol Dionysus áldása következtében az ó-jóniai Ph'ius virágzott, Rhegnidas, Temenus utódja, vezette át a dór csapatokat, Phalkes ellenben az alsó völgybe, melynek torkolatánál, hatalmas fensikon terült el Sikyon, az Aegialia nevü partvidék ősrégi fővárosa. Mind két helyen, monda szerint, békésen osztoztak meg a földön, hasonlóképen a phliusbeliek szomszéd városában, Kleonaeben. Természetesen senki se fogja képzelni, hogy a szűk és sűrű népességü vidékeken gazdátlan földek álltak volna a földet követelő idegenek rendelkezésére és ép oly kevéssé, hogy a régi földtulajdonosok önkénytesen átengedték birtokaikat; hanem a hagyomány értelme az, hogy itt, a dór bevándorlás következtében csak egyes nagybirtoku nemzetségek kényszerültek kiköltözni, mig a lakosság földi része megmaradt előbbi állapotában és meg lett kimélve a viszonyok erőszakos felforgatásától. Azon kivándorlási ösztön, mely a félsziget éjszaki részein az összes jóniai nemzetségeket megszállta, lényegesen megkönnyité a viszonyok fokozatos átalakitását. Azon homályos sejtelem üzte ki őket hazájukból, hogy rendeltetésök: a

tengeren túl szebb lakhelyeket és boldogabb jövőt találni. Igy hagyta el Hippasus, Pythagoras őse, Phlius völgyét, Samosban új hazát találván övéi számára.

Ily módon minden partvidéken szabadultak fel jó szántóföldek, melyeket a kis államok hivatalban maradt vagy a kivándorlottak helyére lépett kormányai részletekre osztva, a dór harczos törzs tagjai közt szétoszthattak. Mert ezen utóbbiak czélja nem volt a régi rendet felforgatni és új államelveket érvényesiteni, hanem csupán jövedelmező földbirtokot követeltek maguk és övéik számára és ezzel kapcsolatban polgári jogokat. Ennélfogva a rokon természetü isten- és heros kultusok használtattak fel a békés egyetértés közvetitésére. Igy tűzetesen erősitik, hogy magában Sikyonban a Heraklidák már régi időktől fogva uralkodtak és épen ezért Phalkes, midőn dór csapataival benyomult, nem fosztá meg az uralkodó nemzetséget hivatalától és méltóságától, hanem békés szerződés utján egyezkedett vele[6]).

A saroni tengeröböl partjai felé két hadcsapat vonult Argosból Deiphontes és Agaeus vezérlete alatt, melyek Epidaurus és Troezen ó-jóniai városokat dóriaikká alakiták át; Epidaurusból pedig az Isthmus felé vonultak, hol az erős és nevezetes Korinthusban, az egész félsziget kulcsvárában, a Temenidák letelepedéseinek sora be lett fejezve.

E megtelepülések kétségkivül legfényesebb részét képezik a dórok hadjáratainak a Peloponnesusban. A dórok és e vállalatukhoz mindenesetre nagy számmal egyesült, Herakles törzséből származott vezéreik erélye következtében a sok tagozatu tartomány minden része szerencsésen meg lett szállva és az uj Argos Kythera szigetétől

az attikai határig terjedt, messze felülmulván a szerényebb telepeket a Pamisus és Eurotas mellett. Noha a hadvezérek nem alapitottak mindenütt új államokat, mégis valamennyi vidék egyenlővé lett a dór népcsoport befogadása által, mely ezentúl a lakosság fegyverképes és túlnyomó részét képezte.

Ezen átalakulás Argosból indult ki és ezért eme telepek mint leányvárosok álltak összeköttetésben az anyavárossal ugy, hogy Argos, Phlius, Sikyon, Troezen, Epidaurus és Korinthus dór hatváros-közösség gyanánt tekinthető, mely szövetséges államot képezett ép ugy mint Kariában.

Nem volt az merőben uj intézmény. Az achiv korszakban Mykenae a Hereummal egyetemben volt az ország központja. Agamemnon a Hereumban fogadta el a hűbéresek hódolati esküjét. Ezért, a monda szerint, Hera vezette a Temenidákat Sikyonba, midőn az egymástól külön szakadt városokat ujonnan egyesitették. Ekkép az ujjáalkotás itt is a hagyományhoz füződött.

Most azonban a szövetséges állam központjává az Apollo kultusa lett, melyet a dórok már Argosban találtak és csupán megujitottak és pedig a delphii vagy pythiai isten tiszteletére, kinek pártfogása alatt tettdús néppé lettek és új hazájukba költöztek. A városok évenkint elküldték áldozat-adományaikat az Apollo Pythaeus templomába, mely Argosban állt a Larisa alatt, az anyavárost pedig a szentélylyel együtt fővárosi jog illette[7]).

Azonban Argos nagysága és uj telepitvényeinek fénye veszélyes előny volt. Mert a hatalom kiterjesztésével együtt járt annak szétforgácsolása is, és azt az argosi tartomány, mely a Peloponnesus összes tartományai közül

leginkább van tagolva, természeti alkotásánál fogva nagy mérvben elősegité.

Az egyes államok benső viszonyai is nagyon különbözők voltak, a szerint, a mily állást egymás irányában a régibb és újabb lakosság elfoglalt. Mert ott, hol a fegyver ereje dönté el a dórok diadalát, a régi lakók megfosztattak jogaiktól és vagyonuktól; ily helyeken achiv-dór állam képződött és csupán azok lehettek állampolgárok, kik a három törzs egyikéhez tartoztak.

De ily eset csak ritkaság volt. Nevezetesen ott, hol mezei gazdaságon, iparon és kereskedelmen alapuló régi jó mód uralkodott, mint Phliusban és Sikyonban, a lakosság nem engedte magát teljesen vagy legalább is nem hosszu időre elnyomatni és háttérbe szorittatni. Nem maradt névtelen és jelentőség nélküli tömeg, hanem a három dór törzs mellett elismertetett, bár nem egyenjogu törzsnek, vagy pedig több törzsre oszlott fel. A hol tehát több *phyle* vagy több törzs létezik, a hol a hylleiek, dymanok és pamphylek mellett még »hyrnethiekre« is akadunk, mint például Argosban, vagy aegialiakra (parti nép) mint Sikyonban vagy *chtonophylére*, — mely talán a bennszülöttek törzs-elnevezése volt Phliusban, ott feltehetjük, hogy a dór bevándorlottak a régibb népet nem zárták ki teljesen az ujonnan alapitott közösségből, hanem korábban vagy később bizonyos jogosultsággal ruházták fel. Bármily csekély volt e jog, mégis fontos fejlődésök csirájává lett és ily melléktörzsek létezése elég arra, hogy az illető államok történelmének bizonyos irányt adjon.

Kezdetben a különböző törzsek területileg is külön válva éltek. Valamint a táborban a különböző hadosztályok, úgy Argosban is a hylleiek, a dymanok és a pam-

phylek külön városrészekben laktak, s midőn a hyrnethiek a városi közönség körébe felvétettek, az előbbiek mellett negyedik városrészt képeztek. Hogy általában mily soká tartott, mig a lakosság különböző alkatrészei egymással összeolvadtak, leginkább kitünik abból, hogy oly városok, mint Mykenae, békében fennmaradtak, mint achiv községek. Itt a hely szinén zavartalanul éltek a Pelopidák korának régi hagyományai; Agamemnon halálának évfordulóját rendesen megülték a nagy király sirjánál és Mykenae és Tiryns férfiai megemlékezvén hősies királyuk dicsőségéről, még a perzsa háborúk alatt is részt vettek az Ázsia ellen vivott nemzeti harczokban [8].

Ekkép a félsziget déli és keleti részein, dór befolyás alatt, három új állam alapíttatott, Messenia, Lakonia és Argos, melyek nem csupán legelső alapjukban különböztek, de irányukra nézve is nagyon eltértek egymástól.

Egyidejüleg, a félre eső nyugoti partokon is nagy és messzeható átalakulások történtek. Azon államok, melyeket Homér az Alpheus éjszaki és déli oldalán ismert, merőben megsemmisültek; aetoliai nemzetségek, melyek ősük gyanánt Oxylust tisztelték, új uralmat alapitottak az epeiek és pyliek területén. Ezen alapitások nem állnak kimutatható összefüggésben a dór hadjáratokkal és csak későbbi idők mondái állitják, hogy Oxylus előre kikötötte a dóroktól szolgálataiért a nyugoti tartományt, osztályrészeül. E későbbi koholmány az által árulja el magát, hogy az említett mondák a félszigeten történt ujabb településeket nagy, tervszerű vállalat gyanánt irják le, a mi a történelem tényeivel merőben ellenkezik. És ha továbbá az mondatik, hogy a dórokat ravasz vezérök nem a sik parti

úton, hanem Arkadián keresztül kerülő útakon vezette, nehogy népe az Oxylusnak átengedett vidékek láttára irigységre gerjedjen, vagy épen szószegővé legyen: akkor bizvást állithatjuk, hogy a mondának nincs egyéb czélja, mint az Elisben történt és a dór bevándorlástól teljesen független államalakitást megmagyarázni és azon alapúl, hogy az egész nyugoti partvidék a Rhion tengerszorosától Navarinig oly terjedelmes és termékeny szántóföldekből áll, milyenekhez hasonlót az egész görög földön alig találunk [9]).

A legjobb gabonatermőföld az Erymanthus hegyláncz alatt fekszik, a Peneus által átszelt tágas sikságon bortermő domboktól övezve, szemben a közel levő szigetcsoportokkal. Ott, hol a Peneus az arkadiai hegyvidékből kilép a parti sikságra, bal partján egy szép magaslat emelkedik, melyről szabad kilátás nyilik az egész tájra és a tengerre, és mely ezért a középkorban Kalaskope vagy Belvedere nevet nyert. E magaslatot szemelték ki az aetoliai bevándorlók fejedelmi várul, mely később mint királyi vár az Oxylidák és kiséretök lakhelyévé lett, kiknek a legjobb földek jutottak osztályrészül.

Innét terjeszkedett el az aetoliai állam Elis név alatt dél felé az egész sikságon, hol egykor az epeiek és pyliek az Alpheus körül szomszéd harczaikat vivták, melyekről Nestor oly örömmel regélt. Midőn a Neleidák parti birodalma elpusztult, melyet délről a messeniai dórok, éjszakról az epeiek támadtak meg, az ország belső részeiből aeoli törzsek, minyek nyomultak elő, melyek a Taygetusból kiszorittatván, az Arkadiából a siciliai tenger felé legmesszebb előnyuló hegyeket szállták meg. Itt hat megerősitett városban települtek le, melyeket Poseidon közös kul-

tusa kötött össze és melyek közt Makistus és Lepreus voltak a legnevezetesebbek. Ekkép az Alpheus és Neda közt a későbbi Triphyliában vagy hármastörzs országban egy uj minyi állam keletkezett [10]).

Végre az Alpheus völgyben is egy új állam csirája tétetett le az által, hogy némely szétriasztott achiv nemzetségek a Helikéből származott Agorius vezérlete alatt aetoliai nemzetségekkel szövetkeztek és itt a pisai államot megalapiták. Igy a nyugoti partokon, részint az éjszaki törzsek hóditásai, részint a félsziget egyéb részeiből kiindult bevándorlások által három új állam: Elis, Pisa és Triphylia keletkezett és ekkép a Peloponnesus egész partvidéke lassankint egészen új lakosságot és új beosztást nyert. Csupán a félsziget belső részei nem háborgattatának hagyományos viszonyaikban [11]).

Arkadiát a régiek kiválólag pelasg földnek tartották s véleményök szerint az őslakók autochthon állapota itt maradt fenn legtovább és volt legzavartalanabbul magára hagyva. Azonban a hazai mondák is világosan arra utalnak, hogy itt is több rendbeli bevándorlások történtek, melyek a pelasg élet egyhangu állapotait félbeszakitották és különböző nemű származásu törzsek összevegyülését idézték elő. Itt sem ismerhető félre oly korszak létezése, melylyel épen, ugy mint minden egyéb görög tartományban, a történelmi mozgalom megkezdődött.

A tartomány előtörténelmének új kezdetét Pelasgus és fiai után Arkas képezi, az arkadok ősapja. Arkadokat azonban Prhygiában és Bithyniában, valamint Kretán és Kypruson is találunk, és számos körülmény bizonyitja, hogy a keleti tenger szigeteiről és partjairól bevándorlók költöztek a Peloponnesus fennsikjára, hol aztán a termé-

keny völgyekben letelepedtek. A krétai Zeuslegendáknak szószerinti ismétléseire találunk az arkadiai Lykaionon Tegea és Gortys épen ugy krétai, mint arkadiai városok, egybehangzó kultusokkal; Tegeát régi mondák kötik össze Paphussal, sőt még a kyprusi dialektus is nagyon hasonlit az arkadiaihoz. Az arkadiaiak mint tengerészek voltak ismeretesek a nyugoti, valamint a keleti tengeren és Nauplius, a Peloponnesus legrégibb kikötő-városának herosa, mint a tegeai királyok szolgája szerepel, kiknek családjából némely Argonauták is származtak, mint például Ankaios [12]).

A régi hagyományok e nyomai azt bizonyitják, hogy a Peloponnesusnak közbenső vidékei se voltak annyira elzárva és elszigetelve, mint általánosan hitték, bizonyitják hogy itt is bevándorlások történtek, melyeknek következtében falusi megyékből városok keletkeztek, nevezetesen a keleti részek termékeny völgykatlanaiban, melyek természetes határaiknál fogva legkorábban váltak ki városterületekül, mint Pheneus, Stymphalus, Orchomenus, Kleitor, továbbá a Tegeával összekötött következő városok: Mantinea, Alea, Kaphyae és Gortys. Arkadia délnyugoti részein Lykaion erdős hegyei közt és az Alpheus völgyben ősrégi várak is léteztek, mint Lykosura, de e várak sohase lettek az egyes tartományok állami központjaivá. A községek szerte voltak szórva és csak nagyon laza összeköttetésben álltak egymással.

Ekkép egész Arkadiában számos város és falusi kerület létezett. Történelmi fontosságra csak az előbbiek vergődtek, mindenekelőtt Tegea, mely a nagy arkadiai fennsik legtermékenyebb részén épült és kétségkivül a legrégibb idők óta bizonyos fővárosi szerepet viselt. Épen ezért Tegea egyik királya Echemus »a megragadó« volt az, ki állitólag a dóroknak ellenszegült, midőn a félszigeten előnyomulni akar-

tak. De a tegeaiaknak se sikerült az egész ország egyesitése. Arkadia természettől fogva sokkal különbnemü és magas hegylánczai által sokkal több és sokkal határozottabban elkülönített részre van szakítva, hogysem közös országtörténelemmel birhatott volna. Csupán bizonyos isteni tiszteletek és templomi ünnepélyek léteztek, melyekhez az egész nép előtt érvényes szokások és szabályok füződtek; ilyen volt éjszakon az Artemis Hymnia, délen a Zeus Lykaios kultusa, melynek szinhelyét, a Lykaion hegy ormát, még a pelasgi előidőkben is az összes arkaidiai nép szent bérczének tartották.

Ily állapotban volt e tartomány, midőn a Pelopidák megalkották államaikat; ilyenben maradt, midőn a dórok benyomultak a félszigetre. Arkadia, mint erőteljes emberektől lakott, sürü népességü és nehezen hozzáférhető hegyi ország, nagyon csekély kilátást nyujtott a sikerre a termőföldeket követelő idegen törzseknek és nem bilincselheté le őket, kik főleg a déli és keleti vidékek folyam sikjai felé törekedtek. A monda szerint szabad átvonulást engedtek nekik az arkadiai vidékeken. Semmi egyéb változás nem történt, mint hogy az arkadiaiak mindinkább visszaszorittattak a tengertől és az által a hellén müvelődés gyúpontjától [13]).

Ha tehát a félszigetet egészben véve, ugy a mint állami szerkezete a bevándorlás következtében mindenkorra megalakult, szemügyre veszszük, először a régi állapotában változatlanul megmaradt közép-tartományt találjuk, másodszor Lakedaemon, Messenia és Argos államokat, melyek a beköltözött törzsek által közvetlenül lényegesen

átalakitattak, végre a nyugoti és éjszaki partvidékeket, melyek a dórok által ugyan nem érintettek, de részben a dóroktól felzavart régi törzsek által új telepeket nyertek, mint Triphylia és Achaia, részint pedig másnemü bevándorlások által egyidejüleg átalakultak, mint Elis.

Ily sokféllék voltak azon eredmények, melyek a dór bevándorlást követték. Eléggé kitünik ezekből, hogy az általános átalakulás teljességgel nem történt egyszerre, mint netalán valamely szerencsés hadjárat eredménye. A törzsek hosszas ide-oda vándorlása után, helyhez kötött harczok és kölcsönös szerződések tarka tömkelegében dőlt el lassankint a félsziget sorsa és az átalakulást, mely által a Peloponnesus dór földdé lett, csak akkor tekinthették hirtelen és váratlanul történt eseménynek, midőn a nyugtalanságok és forrongások korszaka, mely nem véshette magát kiváló tények által az emlékezetbe, — már rég el volt feledve.

Még azon három tartományban is, melyet a dórok legnagyobb mérvben szálltak meg, csak nagyon lassan és nagyon tökéletlenül ment végbe a lakosság beolvasztása a dór fajba. De hogyan is lehetett volna másképp? Hiszen a hóditó csapatok se voltak telivér dórok, hanem mindenféle népből összeszedett keverék törzs. A vezérek pedig nem mint dórok, hanem mint az achiv fejedelmek rokonai vették igénybe a hatalmat és az uralmat. Már Plátó is a dórok és achivok közt kötött oly szövetség gyanánt tekinté a Heraklidák hadjáratát, mely a görög népmozgalom korszakában keletkezett és kétségbevonhatatlan tények egész sorozata bizonyitja, mily kevéssé képeztek eredeti és természetes egységet a vezérek és a hadcsapatok egymás közt. Mert mihelyt a harczosok ereje szilárd állást foglalt el az egyes tartományokban, azonnal szétágaztak a Heraklidák

és a dórok érdekei és oly viszályok törtek ki, melyek a települések egész sikerét koczkáztatták vagy meghiusitották.

A fejedelmek iparkodtak összevegyülést eszközölni a régibb és ujabb lakosság közt, hogy az által uralmuk szélesebb alapot nyerjen és magukat a dór harczos nép befolyása alól felszabadithassák. Mindenütt feltaláljuk ugyanezen tüneményeket — főleg pedig Messeniában. De a Heraklidák Lakoniában is gyülöletesekké tevék magukat harczosaik előtt, a régibb lakosságot a dórokkal egyenjogositani akarván, és Argolisban a Heraklida Deiphontes, kinek neve merőben jóniai hangzásu, Hyrnethoval lépett házasságra, ki a partvidék őseredeti lakosságát képviseli (186 l.). Ugyanezen Deiphontes a többi Heraklidák és a dórok nagy boszszuságára újra felállitani segiti a Temenidák trónját Argosban; az új királyság itt is kétségkivül a dórokat megelőző lakosság pártolására támaszkodik.

Igy mindhárom tartományban, közvetlenül a megszállás után, felbomlik az együvétartozás a Heraklidák és dórok közt. Az állami intézmények a dórok ellenére lettek megalapitva és a beköltözött nép ereje csak azon esetben működhetett termékenyitőleg és áldásosan az új földön, ha bölcs törvényhozás az ellentéteket közvetiteni és az egymást elpusztitással fenyegető erőket óvatosan rendbeszedni tudta. Ennek legelső példáját a félsziget határain kivül Kréta szigetén találhatjuk fel [14]).

Krétába a dórok nagy számmal költöztek át Argosból és Lakoniából s habár a szigeteket és tengerpartokat különben nem is nagyon kedvelték itt, mégis egészen másképen állt a dolog. A krétai városok felszerelve levén mindazon segélyforrásokkal, melyekben e föld oly gazdag, távol tarthatták maguktól a tengeri városok nyugtalanságát és na-

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

gyobb csendben fejleszthették azon új élet csiráit, melyeket a dórok magukkal hoztak a szigetre. Itt is mint hóditók jelentek meg, hadcsapatokra oszolva győzték le a sziget lakóit, kiket nem tartott össze az egység köteléke. Dór törzseket találunk Kydoniában, hol a Kytherából átjött idegenek legelőbb megtelepültek. Később Knosus és főleg Lyktus, melynek lakossága magát Lakoniából származtatá, lettek az új telep főhelyeivé.

A dórok itt oly földre léptek, hol a régi művelődés termékeny csirái még nem száradtak el. Ősrégi városokat találtak kipróbált alkotmányokkal és a kormányzás mesterségében jártas nemzetségeket. Az államkormányzás és isteni-tisztelet régi összeköttetései itt a csendesebb viszonyok között fennmaradtak és különösen a régi papi családok által ápolt Apolló-vallás teljes mértékben kifejté rendező, erkölcsjavitó és lélekmüvelő befolyását. A dórok nem hoztak magukkal egyebet mint viharos bátorságukat és lándzsáik erejét, ellenben mindazon dolgokra nézve, melyek a kormányzás mesterségére és törvényhozásra vonatkoznak, merőben kiskoruak voltak a krétai nemesi nemzetségekhez képest. Földet követeltek és másokra bizták kitalálni, mily módon felelhessenek meg követeléseiknek; mert a régi alkotmányok felforgatása legkevesebbé sem állt szándékukban. Azon körülmény, hogy a dór Kréta társadalmi viszonyait semmiféle hagyomány se törekszik dór alapitóktól leszármaztatni, eléggé világosan bizonyitja, hogy itt a dórok nem ugy jártak el, mint kiméletlen győztesek, nem forgatták fel a régi intézményeket és nem alapitottak új államokat. Sőt ellenkezőleg Aristoteles erősiti, hogy a krétai Lyktus város lakói, kiknél a dór intézmények legteljesebben voltak kifejlődve, a fennálló községszervezetet érintetlenül hagyták; az

egybehangzó hagyományok szerint nem létezett szakadás avagy hézag a dór korszak és a megelőző közt és épen azért a régi viszonyokat épen ugy mint az újakat, a krétai cultura képviselője Minos nevéhez lehetett fűzni [15]).

Azon patricius nemzedékek, melyek jogaikat a királyi előidőkből származtatták, a kormányzat élén maradtak. Közülök szemelték ki ezentúl is mint eddig a tiz legfőbb államkormányzót (Kosmoi), közülök választották a senatust, melynek tagjai élethosszig tartó és felelős méltóságot viseltek. E nemzetségek kormányozták a városokat midőn a dórok berontottak. Ezen utóbbiakkal szerződéseket kötöttek, melyek mindkét fél érdekeinek megfeleltek; felhasználták maguk érdekében az idegen hatalmat, az állam rendelkezésére álló földből elégséges osztályrészt adván a bevándorlottak birtokába oly feltétel mellett, hogy kötelesek legyenek hadi szolgálatokat teljesiteni, de egyszersmind fegyveres nép létökre jogukban álljon beleegyezésökkel minden nevezetesebb határozatban, különösebben pedig azon esetekben, midőn a kérdés háboru vagy béke körül forog, részt venni.

A dórok mint harczos néposztály, az államnak rendeltettek alá. Ennélfogva a gyermekeket, mihelyt érettebb korba léptek, az állam felügyelete alá helyezték, csapatokra felosztották, a nyilvános torna-helyeken szabályszerűen kiképezték és a fegyveres szolgálatra begyakorolták, szigorú életmód által megedzették és harczjátékok által előkészitették a komoly küzdelmekre. Igy akarták fenntartani a dór törzs természetszerű harcziasságát, minden elpuhitó befolyás elháritásával; de krétai szokások is vegyültek közbe, jelesen a nyilazás gyakorlata, mely a dórok előtt eredetileg ismeretlen volt. Törekedtek, hogy a felser-

dült ifjak és férfiak mindenek előtt bajtársaknak érezzé magukat még akkor is, midőn már saját hártartással birtak és minden pillanatban készek legyenek síkra szállni. Ennélfogva, valamint a hadseregben együtt szolgáltak, ugy a férfiétkezésnél is naponként csapatokban együtt ültek és közös hálóhelyeken egymás mellett aludtak. A költségek az állam által közös pénztárból fedeztettek, a pénztár pedig oly módon telt meg, hogy mindenki termesztményeiből bevett jövedelmének tizedrészét az illető község pénztárába, ez pedig az állam pénztárába beszolgáltatta. Ennek fejében az állam átvette a harczosok valamint a gyermekekkel és cselédekkel egyetemben a házat őrző nők élelmezését, békében ugy mint háboruban. Mindezekből kiderül, hogy itt szerződés által szabályozott viszony létezett az állam idősebb és ifjabb lakossága közt.

Azonban a dór harczos osztály csak ugy élhetett teljesen hivatásának, ha tagjai fel voltak mentve földeik sajátkezű müvelésétől, ellenkező esetben ennek elhanyagolása miatt a háborukban elszegényedtek, békében pedig vissza lettek volna tartóztatva a harczias gyakorlatoktól és az ezekkel egyenlő fontosságuaknak tartott vadászatoktól, a vadakban gazdag Ida hegységen. Ennélfogva a mezei gazdaságot külön osztály kezelte, mely a háboru jogánál fogva alattvalói és polgárilag jog nélküli sorsra jutott. Nem lehet kimutatni, mikor képződött a rabszolgák ezen osztálya, annyi bizonyos, hogy két felekezetből állt. Az egyik — az úgynevezett mnoiták — azon földeket müvelte, melyeket az állam tartott fenn államvagyon gyanánt; a másik — a klaroták — azon területeket kezelte, melyek adományozás utján jutottak a bevándorlók tulajdonába. Uraik a dór földbirtokosok voltak, kiknek jogában állt, tőlük a földek

jövedelmét bizonyos időben bekövetelni, sőt kötelesek voltak a földek művelésére felügyelni, nehogy az állam jövedelmei megcsonkittassanak. Különben gond nélkül éltek és elmondhatták magukról a krétai Hybrias eme szavait: »Ime itt van kardom, lándzsám és paizsom, összes kincsem, ezzel szántok és aratok, ezzel szűröm boromat« [16]).

Tanulmányaik tárgya fegyverforgatás, önuralom, fegyelem és engedelmesség volt; az ifjabbak engedelmeskedtek az öregeknek, a harczosok előljáróiknak, mindnyájan az államnak. Magasabb és szabadabb művelődés szükségtelennek, sőt veszélyesnek látszott előttük, és joggal feltehetjük, hogy a krétai uralkodó nemzetségek szándékosan rendelték el a dór községek egyoldalú és korlátoltabb kimüvelését, nehogy eszökbe jusson átlépni harczias hivatásuk határait és versenyezni az állam kormányáért a benszülött nemzetségekkel.

De a szigeten a régi lakosságnak még jelentékeny részei maradtak fenn, melyeknek viszonyai teljességgel nem érintettek a dór bevándorlás által; ilyen volt a hegyek közt élő népség, valamint azon apróbb városok lakossága, melyek a nagyobb szigetvárosok hatósága alatt álltak és ezen utóbbiak kormányának régi szokás szerint bizonyos adót fizettek; ide tartoztak továbbá némely földmüvelők és marhatenyésztők, iparosok, halászok és hajósok, kiknek nem volt egyéb dolguk az állammal, mint alávetni magukat rendeleteinek és békésen üzni mesterségöket.

Egészben véve félreismerhetetlen, hogy itt a görög állam oly nevezetes szerve lépett életbe, melyben minden új és régi, hazai és idegen összeolvadt; oly szerv, melylyel Platò eszményi államának rendét összefüzni érdemesnek tartotta, mert itt feltalálható mindhárom osztály: az előre-

látó és óvatos bölcseséggel felruházott kormányzók osztálya, a védelmezők osztálya, melyben a bátorság erénye, a mesterséges és tudományos szabadabb fejlődés kizárásával gyarapittatik, végre az iparüzők, a termelők osztálya, mely a személyes szabadságnak aránytalanul magasabb fokával bir és nincs egyéb feladata mint önmagának és az egész államnak physikai fenntartásáról gondoskodni. Az első és harmadik osztály már egymagában is államot képezhetne, a mennyiben az uralkodók és alattvalók kölcsönös viszonyát kellőleg képviseli. E kettő közé a védelmező vagyis fegyveres osztály nagyobb tartósság és szilárdság elérése végett van közbeszúrva. Ekkép a dór törzs beillesztése a régibb államba Krétán sikerült legelőbb és ez által Minos szigete másodszor is a mintaszerü jelentőséggel biró görög államrend kiindulási pontjává lett [17]).

Az újabb Krétát is inkább az onnét eredt befolyásokból ismerjük, mint saját hazai állapotaiból, épen úgy, mint az égi testeket, melyeknek világitó erejét más testeken tükröződő viszfényökből számitjuk ki. Kréta a hellének számára sokoldalu kulturának bölcsője volt. Krétából a nevezetes férfiak egész sora származott, kik részint a szobrászatot valódi hellén szellemben megalapitották és csiráit az összes görög tartományokban elterjesztették (mert a márvány-szobrászat legelső mesterei Dipoinos és Skyllis, Krétából, a Daedalus hazájából származtak), részint mint jóslók, énekesek és zenészek tüntek fel, kik Apollo szolgálatában nevelletvén, annyira hatalmukba keritették az emberi szellemet, hogy egyéb külállamok meghivták őket, a zavaros községi viszonyok rendezésére és új üdvös rend megalapitására. E krétai mesterek azonban, mint például Thaletas és Epimenides ép oly kevéssé származtak a dór

törzsből, mint ama szobrászok; a hazai cultura régi gyökereiből fakadtak az új hajtások, habár a különböző görög törzsek vegyülése nagy mértékben előmozditotta is az új tevékenység fejlődését [18]).

Daczára annak, hogy Kréta annyi új néperőt fogadott be és azt államainak erősbitésére oly jól tudta felhasználni, mégis Minos kora óta soha se birt többé partjain túlható politikai befolyást gyakorolni. Ennek fő oka, a sziget természeti alkata, mely egy nagy állam alakulását lehetetlenné tette. A különböző városi területek, melyeken a dórok szétoszlottak: Kydonia a sziget nyugoti részén, Knosus és Lyktus éjszakon és Gortys délen gyanakvólag elzárkoztak egymástól, avagy nyilt ellenségeskedést folytattak s igy a dór erő is el lett forgácsolva az apró államok érdekharczaiban. Ehhez járult, hogy a dórok, midőn a tengeren átkeltek, természetszerűleg csak apró csapatonként és többnyire nők nélkül vándoroltak, ennélfogva törzs jellemöket már csak e miatt se voltak képesek oly mértékben megőrizni, mint a szárazföldön. Végre épen a dórok tengerentúli lakhelyein tapasztaljuk, hogy itt-ott nem mind a három törzs, hanem csak egyik közülök telepedett le egyes városokban: igy például Halikarnassusban csak dymanok, és Kydoniában nyilván csak hylleiek laktak. E körülmény természetesen a dór néperő újabb szétforgácsolását és gyöngitését idézte elő és könnyen megérthetjük, miért maradtak a dórok szárazföldi helyei, jelesen a peloponnesusiak, a legfontosabbak és a néptörténelemre nézve legeredménydúsabbak. A Peloponnesusban pedig ismét csak egy pont létezett, hol önálló és messzeható jelentőségü dór történelem fejlődött és e pont Sparta volt [19]).

A Heraklidák országfelosztásáról szóló monda szerint Lakonia volt a legrosszabb a három osztályrész közül és valóban az összes parti tartományok közül egyik sem volt annyira bérczes és kedvezőtlen fekvésü a rendszeres müvelés tekintetében. Ehhez még egy második körülmény is járul, mely káros befolyást gyakorolt az ország viszonyainak fejlődésére. Ugyanis az egyetlen termékeny vidék az ország közepén fekszik, magas hegyek által elzárva a tengertől és a szomszéd tartományoktól; épen azért itt csoportosultak össze legszorosabban a lakosság különböző alkatrészei. Az idegenszerűnek kiküszöbölése és az ellentétesnek eloszlása sokkal nehezebb feladat volt itt, mint például a minden oldalról nyilt Argolisban. Ennélfogva a régi és újabb lakossság sehol se küzdött egymás ellen szivósabbul és makacsabbul, mint az Eurotas völgykatlanában.

És mennyi mindenféle nép gyülekezett itt össze az idők folytán! Mindenek előtt a benszülött lakosság alaprétege, aztán a tulsó partról átjött tengerész népek és pedig legelől a phoenicziek, kik Kytherát tengeri hajózásuk központjává és Gytheion öblét a biborkagyló halászat főhelyeinek egyikévé tevék, mely iparág a partról felfelé terjeszkedett, ugy hogy az amyklaei biborszövetek már igen korán nagy becsben álltak. Utánuk jöttek görög tengerész törzsek, melyek lelegek neve alatt a bennszülöttekkel annyira összeforrtak, hogy a későbbi bevándorlottakkal szemben maguk is bennszülöttekül tekintettek és róluk a legrégibb Lakonia lelegi föld nevét nyerte. A Dioskurok születéshelye, Thalamae előtt lévő sziklaszigeten, a Taygetus nyugoti oldalán, ama törzsek legrégibb kikötő helyeiről tanuskodik, melyekkel együtt Lakoniába jött Leda is,

az isteni ikrek anyja, kik biztos kalauzul szolgáló fénynyel jelennek meg a hajósok előtt, midőn már minden egyéb csillag elhalványult. Valamint Leda régi jelvényeivel együtt felismerhető Lykia műemlékein, épen ugy egyéb összekötő pontokat is találunk Lakonia és a keleti részek partjai közt. Euphemos argonauta (99. l.), ki a monda szerint száraz lábbal tudott járni a tenger hullámain, a Taenarum hegyfokon született. A Dioskurok születéshelyéhez közel létezett Ino álomjósdája — ezen istennőt Helios és Selene mellett Pasiphaë név alatt tisztelték itt is mint Krétán; Amiklae, a lakoniai országtörténelem legrégibb központja, szintén krétai nevet visel. Végre Menelaus tengeri kalandjairól szóló mondák Egyiptomba utalnak és bizonyitják Lakoniának Egyiptommal való tengeri összeköttetéseit is [20]).

Ez volt Lakonia történelmének legelső korszaka, mely mint ilyen, a hazai király-mondában eléggé világosan ki van jelölve. Mert az őskirály után — ki az ország főfolyamának nevét viseli, minthogy az Eurotast »szépen-folyóvá« tette, — egy aeoli származásu uralkodó család következik, a Tyndaridák törzse, mely egészen össze van forrva Ledával és a Dioskurokkal, Lykia világosság- és csillagisteneivel és egykoru s rokon a Perseidákkal Argosban, valamint az Aphareidákkal Messeniában.

Ezen előidőkben lép fel az achivok törzse is és várakat alapit ugyanazon Eurotas sikságon. A monda e törzset békésen összeköti a régibb dynastiával itt épen ugy, mint Argosban; az Atridák Tyndareos vejeivé lesznek és Menelaus tetemei a Dioskurok holttestei mellett nyugosznak Therapne sirhalma alatt. Miután a Pelopidák a bérczes Lakedaemonban megtelepültek, ujabb rázkódtatások következtében, éjszakról kadmeiek és minyek csaklakoztak hoz-

zájuk. Boeotiai minyek sokáig laktak a Taygetus hegyei közt és a hegyláncz, mely magas ormaival az Eurotas sikság felett emelkedik és délen a Taenarus félszigeten végződik, kiválólag alkalmas arra, hogy keblében szétriasztott néptörzsek megőrizzék függetlenségöket és régi erkölcseiket. A minyek annyira össze vannak forrva a taenarusi Poseidon-kultussal, hogy Thera szigetén a taenarusihoz teljesen hasonló isteni szolgálatot alapitottak. Ugyanazon hegyláncz alatt a minyek előtt nagy tiszteletben álló Ino istennő hires álomjósdája létezett [21]).

Igy a szük völgyvidék a tenger és szárazföld felől történt többféle bevándorlás folytán számos különnemű törzsekkel telt meg, midőn a dórok hadi csapatai az Eurotas forrásaitól lejöttek, maguk és övéik számára földet szerzendők. Ők is azon sikságra nyomultak, melynek termékeny szántóföldei mindenkor a győztesek ingerlő dijja voltak. Hatalmukba keriték a magaslatokat az Eurotas jobb partján, hol a folyam, egy sziget által két részre osztva, legkönnyebb átkelést enged. Innét uralkodtak az ország éjszaki szorosain, Argos felől ép úgy, mint Arkadia felől. Itt mintegy Amyklae kapui előtt táboroztak, mely az achivok uralmának központja volt; a balpart magaslatain Therapnében voltak eltemetve a régi herosok és a velök rokon királyok, mig a dórok által megszállt földön egy egész csoport apróbb község feküdt egymás mellett: a folyam mocsáros lapályán Limnae és Pitane, mellette Mesoa és Kynosura. E vidék központját Artemisnek egy szentélye képezte, hol véres áldozatokat mutattak be az istennőnek; a magaslaton pedig Athena egyik régibb szentélye állt. A dórok a dombot és lapályt választották táborhelyül, melyből idővel erődített telep lett. »Sparte« neve azon müvelésre alkalmas

termőföldet jelenti, melyen a bevándorlottak épitkeztek, ellentétben a sziklás talajon épült görög városok legnagyobb részével. Az Athena-halom a telepitvény várszerű központjává lett [22]).

Ezen első megtelepedés csakis erőszakos foglalás által létesülhetett. De ez úton nem lehetett tovább haladni. Az egész régi lakosság leigázásának, az előbbi viszonyok teljes felforgatásának és merőben új rend megalapitásának nyomaira ép oly kevéssé találunk itt, mint Krétán. Sőt a dór tábor oly sokszoros rokonsági viszonyban állt az aeoliai és achiv törzsekkel, melyek még az Eurotas völgyében hátramaradtak, hogy éles ellentét ki sem fejlődhetett és csakhamar az erőszakos leigázástól és dorizálástól egészen eltérő irány jutott érvényre.

Sőt ha az elfogulatlan hagyományok nyomán reánk maradt tényeket élesebben szemügyre vesszük, tisztán kiderül, hogy már a legelső település vezetését sem igazgatták dór kezek. Itt is egy hazai fejedelmet találunk, ki, mint Deiphontes Temenus mellett (200 l.), segédkezet nyujt a dolgok új rendének helyreállitására, még pedig a viszony itt tüzetesebben feltünik, mint Argosban. Mert Theras, ki mint Aristodemus gyermekeinek gyámja, a Heraklidák spártai királyságát állitólag legelső kezelte, a kadmeiek törzséből származott, kik a hétkapus Thebae romjai közül részint a dórok előtt, részint pedig velök együtt költöztek Spartába, és a benszülött dynastiák ellen segédkezet nyujtottak a dóroknak.

Igy Thebaenek nagy része volt a Heraklidák birodalmának alapitásában és ezért Pindar figyelmezteti is szülő városát, hogy örüljön annak, mikép ő teremtett szilárd alapot a dór telepeknek. »De« — igy panasz-

kodik a költő a történelmi viszonyok félreismerése miatt — »a hálakötelesség szendereg és a halandók már nem emlékeznek a multakra.« Csakhamar elfeledték azt is, hogy ugyanazon Aegidák voltak Spartában a hadi mesterség tanítói és hogy az ország védistene, érczfegyverzetű Apollo-Karneios az Aegidák nemzetségének istensége volt. Minden szorosabb megvizsgálás mellőzésével a Heraklidák örökségi igényeiből származtatták a spartai királyok jogát a trónhoz és a kettős királyságot azon körülményből magyarázták, hogy a heraklida Aristodemusnak Lakonia legelső fejedelmének neje, véletlenül ikreket szült (Eurysthenest és Proklest).

De nem Eurysthenidák és Proklidák viselték Spartában a fejedelmi hatalmat, hanem Agiadok és Eurypontidák. Már e körülmény is eléggé bizonyitja, hogy nem a bevándorlott dórok vezetői alapiták azon két fejedelmi házat, mely a történelmi korban uralkodott, hanem hogy itt hézag létezett, melyet később elfödni iparkodtak, hogy a bevándorlás időszakától fogva helyreállitsák az uralkodók törvényes és szakadatlan sorát. Általában ily sajátszerü és más dór telepen fel nem található államforma nem lehetett eredetileg megállapitott terv kifolyása, nem alapulhatott ősi törzsszokáson, valamint a dórok sem ültethették át az ujonnan elfoglalt földre, hanem eredete szükségképen a lakoniai tartomány történelmében, sajátszerü fejlődésében keresendő.

Ha tovább menve, szemügyre veszszük, mily mereven és idegenkedve álltak kezdettől fogva egymással szemben azon »ikerkirályok«, mily szakadatlanul fennállt e merev ellentét nemzedékek hosszu során át, mennyire elkülönitve állt mindegyik család, a nélkül hogy összeházasodtak és

igy örökségi viszonyba léptek volna egymással ; ha fontolóra veszszük, hogy mindegyik külön történelemmel, külön évkönyvekkel, külön lak- és temetkezési helylyel birt, akkor kétségkivül jogunk van feltenni, hogy itt merőben különböző két nemzetség uralkodott, melyek egymást kölcsönösen elismerték és szerződésileg megállapitották a fejedelmi felségjogok közös gyakorlását. A két ház közössége csak arra szoritkozik, hogy hatalmuk nem a dór népből keletkezett, hanem már az achiv előidőkben vert gyökeret. Mert mint hősi nemzetségek álltak a néppel szemben, sérthetetlen és a dór szokásokkal sok tekintetben ellentétes jogaikkal, és minden, a mi fejedelmi jogaik közé tartozott: a főhaduri és főpapi méltóság, a tiszteletrész az áldozati lakomáknál, az ünnepélyes temetkezési szertartás, a szenvedélyes halotti bucsuztatás, eredetére nézve oly korszakban gyökerezik, mely a dór bevándorlást századokkal megelőzte. Ezzel teljesen egybehangzik azon körülmény, hogy legalább egyik a két királyi család közül, ellenmondás nélkül ugyanazon nemzetségektől származtatta magát ,melyek a hősi korszakban a Zeustól származó nép-pásztorok voltak. Hogyan merte volna különben az Agiada Kleomenes Áthén várában (hol a belépést Athena szentélyébe, mint dór állam fejétől megtagadták tőle) nyiltan kijelenteni: hogy ő nem dór, hanem achiv [24])!

A spartai államforma létrejöttének módjáról talán megközelitőleg fogalmat szerezhetünk magunknak, ha szemügyre veszszük azon hagyományokat, melyek a legmegbizhatóbb kutatók részéről a kettős királyságot megelőző korról fennmaradtak. Tudjuk ugyanis, hogy a dórok bevándorlása után az egész tartomány hat városterületre oszlott, melyeknek fővárosai voltak: Sparta, Amyklae, Pharis

belföldi helységek az Eurotas mellett, továbbá Aegys az arkadiai határszélen, Las a gytheioni tenger mellett, végre egy hatodik város (valószinüleg Boeae kikötő). A dórok valamint Messeniában, ugy itt is szétoszlottak a különböző városokban, melyek felett királyok uralkodtak; a régibb lakosokkal összeköttetésekre léptek; később a városokba új jövevények költöztek, mint például minyek.

Világos, hogy itt csatlakozás történt a régibb intézményekhez, mert a lakoniai hatváros fejedelmei nem akkor kezdtek uralkodni. Hiszen már a Pelopidák uralma alatt létezett számos hűbéri fejedelemség, melyeknek birtokosai az országban szerteszét laktak és tulajdon felségi jogokkal birván, több izben vonakodtak magukat a fő királynak alávetni. A hősi mondában számos hagyományt találunk ellenszegülő hűbéresekről, igy például Ornytus arkadiai király vonakodott Aulisban a háboruba vezetni csapatait Agamemnonnal; a hűbéresi galádság legismertebb példánya Aegisthus, hűbéri urának gyilkosa. A hősi korszakban a királyságok a legkülönbözőbb helyeken romba dőltek az alkirályok fellázadásai következtében. Valamint Thyestes, a monda szerint, a Malea hegyfok környékén lakott, ugy a többi hűbéresek is Lakonia különböző részein voltak megtelepülve. Midőn az Atridák elüzettek és mindazok, kik velök közvetlen összeköttetésben álltak, szétriasztattak, a hűbéresek mint önálló fejedelmek emelték fel fejöket. Ők kötöttek szerződéseket a bevándorlott harczos néppel; bizonyos földterületeket adtak ezen utóbbiaknak, kik ezért elismerték fejedelmi jogaikat és támogatásukat igérték. Így a dórok itt is, valamint Krétán, szét voltak oszolva az egyes városokban és a városok államjogi szövetsége tartá fenn az ország összeköttetését. Lakonia tehát a régi és új állapotok

sajátszerű vegyülékéből keletkezett szövetséges hat-városnak tekintendő [25]).

Ezen államban nem uralkodott összetartás; nagyon sok volt benne a forrongó elem, a fejedelmek, kölcsönös irigykedésük folytán, szakadatlan ellenségeskedésben éltek és az erősebbek legyőzték a gyöngébbeket. Ez által a tartomány oly egysége létesült, milyen Krétán soha se jött létre, de ezen egységet itt sem egy fejedelmi családnak feltétlen győzelme létesitette, hanem több család maradt fenn, melyek annyira egyenlő erővel rendelkeztek, hogy végül a fegyveres erővel való hatalmaskodás helyett czélszerűbbnek látták a békés kiegyenlitést, mint más helyeken is történt, például némely jóniai városokban, hol lykiai és pyliai fejedelmi nemzetségeket találunk egymás mellett a királyi jogok birtokában. Spartában még határozottan felismerhetők oly állapot nyomai, melyben három fejedelmi család: az Agiadok, Eurypontidák és Aeidák egyenlő királyi jogokat vettek igénybe. Az utóbbiak lassankint háttérbe szorultak, és kénytelenek voltak tágitani a két első család vagy az egyik elől.

Az Agiadokat régibb és tekintélyesebb nemzetségnek tartották és csakugyan régi időktől fogva nagy tekintélyben álló achiv nemzetség voltak, az Eurypontidák származásáról ellenben semmi bizonyosat se tudunk. Mindkét család az által diadalmaskodott, hogy sikerült a dór nép magvát megnyerniök, a többi lakossággal való összevegyülésökből külön választaniok és egy tömegbe csoportositaniok. A dór harczosokra támaszkodva, ezeknek eredeti táborhelyét Spartát az ország központjává és alkotmányuk székhelyévé tették.

Ez volt az országtörténelem második korszaka, a dó-

rok bevándorlása óta; az Agiadok és Eurypontidák családjából származott királyok sora többé nem szakadt meg. A hagyomány új sort nyit meg velök, a mi világosan bizonyitja azt, hogy itt új kezdet jött létre. Később Agis és Eurypon elé Aristodemus ikrei Prokles és Eurysthenes nevét szúrták közbe, a kettős királyság regeszerű magyarázatául és főleg azon okból, hogy a dolgok új rendét megelőzött zavargások elfeledtessenek és mindkét család békés úton összeköttessék Heraklessel, mint közös ősükkel. De mindamellett soha se bátorkodtak a mesterséges összefüggés kedvéért, a valódi hagyománynyal ellentétben Eurysthenidáknak és Proklidáknak nevezni Sparta királyait [26]).

Ama fejedelmek, kik az achiv királyság bukását túlélték, természetesen, nem álltak egyedül és magánosan az idegen nép közt, mert különben hogyan tarthatták volna fenn hatalmukat! Hasonló származásu nemzetségek által voltak környezve, melyeknek méltósága és tekintélye szintén a hősi előidőkben gyökerezett. A régi hazai istenségek papi méltóságai fennmaradtak, ugy szintén az achiv állam hadi és udvari tisztségei is. A Talthybiadok, kik magukat Agamemnon hirnökétől származtatták, családjokban később is örökösen viselték az államhirnök hivatalát és méltóságát; a lydiai fuvolások, szakácsok, sütők és borvegyitők hivatala fennmaradt örökségi jog alapján és a hivatalok védistenei, Matton és Keraon herosok szobrai a hyakinthi szent útat disziték, mivel ama hivatalok alapitása összefüggött a régi ünnepi szokásokkal.

Ezen kivül a királyok támaszául szolgált a dórokat megelőzött régi lakosság, mely épen úgy, mint a krétaiak, változatlan állapotban maradt. Ezek képezték a királyok udvari hatalmát és feltétlenül fejedelmeiktől függtek, mig

a dórok csak szerződésszerű kötelességeket teljesitettek. Valamint hajdan a Pelopidáknak, ugy most új királyaiknak fizették évenkint az adót és mint alattvalók teljesiték az illő tiszteletet fejedelmeik iránt, jelesen midőn valamelyik király elhunyt, megjelentek az ünnepélyes temetkezési szertartáson.

Ekkép Lakoniában se lett minden újjá egyszerre, itt se szakitottak végképen a multtal. A Pelopidák királysága romba dőlt, de a régi intézmények fennmaradtak, a szent hagyományok épségben tartattak és ama fejedelmi családok, melyeknek hatalma a dórokra támaszkodott, szünet nélkül iparkodtak feleleveniteni a Pelopidák korszakának dicső emlékeit, mint a melyeken hatalmuk alapult. Ez okból visszavitték Spártába Tisamenus és Orestes tetemeit, hogy ily módon az országtörténelemnek az erőszakos forradalom által széttépett szálait ismét összekössék.

Az országtörténelem új korszaka, mely az Agiadok és Eurypontidák fellépésével kezdődött, nem volt fáradság és harczok nélkül keresztülvihető; mert független fejedelmek leigázásán, a városi önállóság megsemmisitésén és azon egyenjoguság megszüntetésén alapult, melyben a dórok mellett a régibb lakosság eddig részesittetett. E szerint tehát az ország új meghóditása kezdődött. Ugyanazon városok, melyek eddig szövetségiek voltak, Aegys, Pharis, Geronthrae, egymásután meghódolnak és önállóságuktól megfosztatnak: a spartai ikerkirályok hatalma a hegyektől elzárt Eurotas völgyéből minden irányban szétterjed s igy véres harczok közt a part felé előnyomulva, lassankint egy egységes birodalom keletkezik [27]).

De e terjeszkedés alatt nem hiányoztak a belső villongások és viszályok a hóditó királyok és a dórok közt.

Mert minden újabb siker arra ingerlé a királyokat, hogy régi alattvalóikra támaszkodva, csorbitsák a bevándorlott harczos népnek engedélyezett jogokat. Kevésbe mult, hogy a zavargások az ujonnan alakuló államot fejlődésének közepette teljesen meg nem béniták és szét nem szaggaták; szerencse, hogy a közviszonyokat egy erős kéz még épen jókor rendezte. E mentő tényt Sparta Lykurgusnak köszönheté és azon tisztelet, melylyel e férfiunak emlékét ünnepelte, világos tanujele azon meggyőződésnek, hogy nélküle a zavarokba merült állam pusztulásnak indult volna. Egyébiránt őt tekinték Sparta valódi alapitójának, vagyis azon új rend létrehozójának, melynek Sparta nagyságát köszönheté.

A mily egyhangu volt azonban érdemeinek elismerése, ép oly ingatag és bizonytalan minden további hagyomány, mely róla szól. Törvényalkotó működése egyidejü a legnagyobb zavarok korszakával, midőn a rendes hatóságok nem folytathatták működésüket, ugyanazért hiányoznak minden okmányszerű adatok és biztos összefüggések egykoru egyénekkel és tényekkel. Már a régiek előtt is korán elmosódtak egyéniségének szabatos körvonalai és történelmi viszonyai, istenség gyanánt tisztelték és ennélfogva jelképes alakokkal vették őt körül: atyját elnevezték Eunomosnak (Jó törvény) és fiát Eukosmos (Jó rend) névvel ruházták fel. De mindemellett Lykurgus nem költött alak, hanem egyike azoknak, kik mint Epimenides és Pythagoras, isten és ember között közvetitők lévén, legendákkal vannak körülszőve és igy kétségtelen, hogy a kilenczedik század első felében csakugyan élt és működött egy ilynevü törvényhozó, ki a Heraklidák családjából származván, hivatva volt a közügyek terén működni. A királyi nemzetségek mindenike mint magáét ve-

szi igénybe, abban azonban egyetértettek, hogy nem mint király, hanem mint egy kiskoru trónörökös gyámja rendezte szülővárosát, és igy az Agiádok törzse, melyet Herodot is követ, Leobotes gyámjává teszi, holott más közönségesebb hagyomány szerint az Eurypontidák nemzetségéből származó Charillus vagy Charilaos unoka öcscse helyett vitte az uralmat. Ebből azt lehet következtetni, hogy általános volt azon nézet, hogy a törvényhozás ideje alatt az ikerkirályság hatalma fel volt függesztve.

Széles látköre, tengeri utazásai és sok oldalu összeköttetései, valószinüvé teszik, hogy ép oly kevéssé tartozott a dóri törzshöz, mint a krétai törvényhozók. Törvényhozásának egyetlen részében sem szolgál irányadóul a dór törzsérdek és egy dórnak aligha jutott volna eszébe Homér rhapsodiáit átültetni Spartába. Alig birunk róla hitelt érdemlőbb adattal, mint hogy Kréta intézményeit tanulmányozta. Itt az osztályrészeül jutott feladatához hasonló feladatot talált és pedig olyant, mely már szerencsés bölcsességgel volt megoldva, és semmi sem volt Spartára nézve üdvösebb, mint ama csatlakozás Kréta politikai és vallási művelődéséhez, melyet Lykurgus alapitott meg.

Azon beható világismeret és állambölcseségnek, mely a Lykurgus-féle törvényhozás alapját képezi, nem Sparta volt a hazája; megbizható hagyomány szerint Delphiben gyökerezik és onnan vette szentesitését. A Pythia elismerte Lykurgust istennek, azaz az isteni akaratnak föltétlenül megbizható képviselőjének; ő tulajdonképen nem egyéb, mint a delphibeli bölcseség közvetitője és hogy műve sikerült, csak azon nagy hatalomból magyarázható meg, melyet a Delphivel szorosan összekötött spartai papság a zavargások alatt szerzett. A törvények jóslatoknak tekintettek, és egy papi

testület meg volt bizva azzal, hogy a Lykurgus-féle törvények értelméről magyarázatot adjon [28]).

Tevékenysége három irányban működött. Mert a legelső szükség az országban pusztító véres harcz megszüntetése volt, épen ezért a béke helyreállításával kezdé meg nagy művét. A második feladat, a rendek és törzsek közt létesitendő kiegyenlités volt, mely kölcsönös jogaik és kötelességeik tüzetes meghatározásán alapult: a harmadik feladat a dór községszervezésből állt.

Mindazonáltal műve nem egyszerre jött létre és az általános lecsillapitás czélja nem egyszerre — mint Plutarch mondja — és nem is többféle küzdelmek nélkül éretett el.

E küzdelmek közül a legelsők még e törvényhozó korában folytak. Mert már ugyanazon Charilaos, kinek gyámjául Lykurgust tekintik, vállalkozó és harczias fejedelem lévén, a dórokkal szemben oly mérvben iparkodott haderejét fokozni, hogy e miatt kényurnak vagyis Tyrannosnak nevezték. Erre a dór nép fellázadt és a dolgok állandó rendje, mely mint spartai államszerkezet, fővonásaiban változatlanul fennmaradt, csak ujabb törvények következtében állt helyre, melyek a királyi hatalmat lényegesen megszoritották a végből, hogy egyszer-mindenkorra kedvét szegjék a fejedelmeknek a pelopida-királyság visszaállitására. A görögök szokása szerint, kik minden nagy történelmi tényt egy szerzőnek tulajdonitottak, a nélkül, hogy a létezőt a később létesülttől megkülönböztetni iparkodtak volna — az egész államrend Lygurkus törvényhozásának tulajdonittatott [29]).

De soha sem állhatott törvényhozó előtt nehezebb feladat. Az egyik oldalon állt két egymás ellen agyarkodó

királyi család, az ország történelmében gyökerező jogokkal, a régebben azonos rangu családokkal örökös viszályban, feltétlen hatalom után sóvárogva és ezért folyvást az achiv eredetü lakosság kedvét keserve, hogy segélyökkel megszabadulhasson a dórok iránt elvállalt kötelezettségeitől; e mellett még a hősi korszakból fennmaradt számos szokás, intézmény és szertartás, melyek századok óta fennálltak és sokkal mélyebb gyökereket vertek, hogysem félrevethetők lettek volna; a másik oldalon az e korral teljesen ismeretlen, merev és érdes dór nép, túlnyomó fegyveres hatalmának öntudatában és féltékenyen őrizve elismert jogait; ezen ellentétek még mindig kiegyenlitetlenül álltak egymással szemben, és a régibb és újabb lakosság különböző alkatrészei, melyek már sokkal szorosabban össze voltak füzve egymással, hogysem ismét szétválasztatni engedték volna magukat, szakadatlan forrongást idéztek elő, melyben a néperő haszon nélkül elfecséreltetett. Görögországban nem létezett zavarosabb és szerencsétlenebb állam, mint Sparta volt Lykurgus előtt. Mint látjuk, itt minden a közvetitéstől, az ellentétek békés kiegyenlitésétől és mindkét félre nézve előnyös szerződési viszony létesitésétől függött. Örök időkre az államrendező bölcseség legfényesebb eredményeinek egyike lesz, hogy mindez maradandólag sikerült.

Az egész törvényhozás lényegileg szerződés volt, — maguk a régiek is igy jelölik, ennélfogva teljességgel nem iparkodott kizárólagosan a dórok érdekeit megvédelmezni.

Az állam élén érintetlenül maradtak a királyi családok, a fejedelmi hatalom mindazon attributumaival, melyeket az achiv korszakból ismerünk. E királyságot nem lehetett nélkülözni az újonnan rendezendő államban, mert a

lakosság régibb és újabb alkatrészeinek összekötő kapcsát és a birodalmi egység biztositékát képezte. A királyok képviselték az egész birodalmat a hazai istenek irányában; a dolgok új rendét csupán általuk lehetett a szent hagyományok megsértése nélkül a multtal összefüzni; a dór nép közt élvén, mely hadi szolgálatok teljesitésére volt kötelezve, ők biztositák egyúttal ama régi lakosság engedelmességét és ragaszkodását is, mely bennök hagyományos fejedelmeit tisztelte. Azon körülmény, hogy két fejedelmi család létezett egymás mellett, még nevezetesebbé tette ezen intézmény előnyét, a mennyiben ez által két hatalmas párt érdekei lettek az államhoz csatolva és a dórokat megelőzött lakosság legtekintélyesebb két családja által, még pedig egyenlő jogokkal volt képviselve az ország legfőbb igazgatásában. Mert az úgynevezett »idősb« ág, az Agiadok családja, csak lényegtelen s mintegy tiszteletbeli előjogokat gyakorolt.

Ezenkivül az ikerkirályság biztositékot nyujtott az iránt is, hogy a két ág kölcsönös féltékenysége lehetetlenné tevé a királyi előjogok önkényes áthágását. Hasonló értelme volt azon törvénynek is, mely a királyoknak megtiltá külföldi családokból nősülni. A törvényhozó nem akarta, hogy a királyok más fejedelmi családokkal való összeházasodásuk által dynastiai politika üzésére vagy zsarnoki önkény gyakorlására csábitassanak. Ily módon a századokig tartott pártharczokban megtanult, gyanakvólag óvatos állambölcseség bámulatos ügyességgel volt egyesitve a hőskori király naiv egyszerűségével és a közös étkezéseknél használt kettős pohár és kettős ételadagok patriarchalis jelvényeivel.

Az ikerkirályok herosi mintaképe az Eurotas vidékén

legrégibb időktől fogva nagy tiszteletben álló Dioskurok voltak; mindegyik király a Dioskurok képét vitte magával a harczba és hogy a hőskorból származott hagyományok mily tiszteletben álltak és mennyire irányadók voltak mindenütt, leginkább abból tünik ki, hogy Lykurgus meghonositá Spartában a homéri költeményeket. Jónia partjaitól a Peloponnesusig hangzott vissza az achiv fejedelmek dicsősége; a királyi jog volt az eposban mint valamely nemzeti okmányban, szentesitve; Spartában is ez képezte a királyság támaszát s a trón védpaizsát [30]).

Valamint a homéri korszak királyai, ugy a spartaiak mellett is egy »vének tanácsa« állt, mely a nép legtekintélyesebb férfiai közül választatott és feladata volt az államkormányzásban, valamint a jogszolgáltatásban, résztvenni. De a mi hajdan a fejedelmi tetszéstől függött, azt most tüzetesen szabályozták, és a királyságot az államtanács közreműködésének elfogadására kötelezték. Mindenek előtt akkor, midőn egy polgár életéről volt szó, a királyok nem itélhettek többé mint ilyenek, hanem csupán mint a tanács tagjai, melyben kivülök még huszonnyolcz egyén foglalt helyet. E senatorokat, kik élethosszig viselték hivatalukat, a nép mint legjobbjait felkiáltás által választotta és csak azok voltak választhatók, kik hatvan évet meghaladott életök után a közbizalomra méltókká lettek.

Ha tehát itt is, mint minden régi községben, az államtanácsot a község képviseletéül kell tekintenünk, akkor méltán feltehetjük, hogy a tanács tagjainak száma sem volt esetleges, hanem a polgárság osztályainak felelt meg. Igaz, hogy ezen osztályozásról semmi biztos adattal se birunk, de valószinű, hogy Spartában a törzsek harmincz alosztályra (Obe) voltak osztva, s ezek közül tiz a hylleiek,

tiz a dimanok és tiz a pamphylok törzséhez tartozott, továbbá hogy mindegyik alosztály egy-egy képviselőt küldött a tanácsba. A királyok tehát csupán azon előjoggal birtak, hogy az illető alosztály született képviselői voltak és a tanácsban elnököltek. Mindegyikök csak egy szavazattal birt a harmincz közt és ha nem voltak jelen (de ugy látszik mindkettőnek jelen kellett vagy egyiknek se volt szabad jelen lenni), akkor a senátorok egyike átvette a két szavazatot és ezenkivül saját nevében is szavazott [31]).

A mi a községi szervezetet illeti, itt is bizonyára sok régi és eredeti intézmény csak ujra helyreállittatott, mert különben a hajdankor oly ismerői, mint Hellanikus, nem vezethették volna vissza az egész törvényhozást a dór bevándorlás és Eurysthenes és Prokles korára. Ezen eredeti intézmények közé tartozott kétségkivül a dór községek felosztása phylek és obék szerint, továbbá lakhelyeik kijelölése és birtokviszonyaik szabályozása.

Midőn a dórok Lakedaemonba jöttek, itt is, mint mindenütt, földbirtokot követeltek és nyertek. Az utalványozások a földekre, akár önkénytesek voltak, akár erőszakkal lettek kicsikarva, az akkori kormánytól származtak és az eljárás lényegileg megegyezett azzal, melyet a telepitvények alapitásánál követtek, tudniillik bizonyos területek, részint az elüzött Pelopidák birtokai, vagy a belháborukban régi birtokosaiktól elvett földek, kihasittattak és a telepitvényesek egyenlő kiterjedésü részleteket nyertek bizonyos kulcs szerint, melynek kiszámitásánál, egy család fenntartására megkivántató birtokterület szolgált alapul.

A legelső intézmények azon viszonyokhoz voltak alkalmazva, melyek Lakoniában a Pelopidák elüzetése után

fennálltak; mert hiszen a dórok itt is, mint a krétaiaknál a függetlenekké lett egyes városterületeken befogadtattak és békében kezdtek együtt élni az achivokkal. Ekkor villongások keletkeztek a kisebb államok közt, egyik a másik után elveszté önállóságát s ez által a bevándorlott dórok viszonyaiban is természetesen legnagyobb zavar támadt. Midőn tehát Sparta új központtá lett, és innét kiindulva megalakult az új lakedaemoni birodalom, akkor a dórokat, kiknek ereje és figyelme egyedül volt képes maradandó sikert biztositani, eddigi szétszórtságukból összegyüjteni, és újonnan rendezett állapotban, a Heraklidák trónja körül mint valamely egységes táborban — tömöriteni kellett. A katonai gyarmat tehát, a mint a dór közönséget méltán nevezhetjük, újra lett szervezve, ezenkivül új osztályozás, új népszámlálás és új földutalványozás hajtatott végre.

Ily gyarmatszerü telepitéseknél nagyon határozott számokat kell feltételeznünk, e részben nem is hiányoznak megbizható hitelességü hagyományok. Minthogy azonban a Lykurgus által szétosztott földrészletek összege különbözőképen adatik elő, némelyek t. i. 4500-at, mások 6000-et, sőt 9000-et mondanak, kétségtelen, hogy e számok különböző időszakokba sorolandók, és joggal feltételezhetjük, hogy a kisebb számok a régiebbek és az által gyarapodtak, hogy később, újabb hóditások következtében, a kiosztandó földrészletek szaporodtak. Hogy azonban a legelső szám (4500) volt az eredeti, már azon körülmény is tanúsitja, hogy hat századdal később, Agis király alatt, a perioekok és idegenek befogadása által, mesterséges úton ismét helyre állittatott; kétségtelen tehát, hogy régi hagyományok által szentesitett szám volt.

A dóroknak utalványozott földrészletek a tartomány közepén összefüggő területet képeznek, melynek határait, Agis reformjai nyomán, szintén határozottan ki tudjuk jelölni. Éjszakon a felső Eurotasvölgy szorosáig terjedtek Pellanánál és az Oinusvölgy szorosáig Selasiánál; délen a lakoniai tengeröbölig és a Malea hegyfokig elnyúló termékeny lapályok még a dór területhez tartoztak; keleten és nyugoton a Taygetus és Parnon magas hegylánczai képezték a határt. Lakedaemon középvidéke tehát egészen a dórok birtokában volt; itt laktak phylék és obék szerint beosztva, ugy hogy mindegyik phyle 1500 és mindegyik obe 150 házhelyből állt. A phylék és obék különös földterületeket is képeztek, igy például »Agiadae« obe az idősb királyi család székhelye, egy kerület volt az Eurotas mellett.

Egyébiránt a dórok teljességgel nem voltak a föld szabad tulajdonosai, még most sem. Nem állt szabadságukban földbirtokukat eladni, gyarapitani, elajándékozni vagy hagyományozni. A birtok mint hitbizomány változatlanul szállt át apáról fiúra és férfi örökösök hiányában az államra, — vagyis a királyok, mint az ország eredeti tulajdonosai, rendelkeztek vele.

Mig tehát Krétában a földutalványozás kettős alakban történt, tudniillik a földbirtokot egy részt a bevándorlottak szabad tulajdonába bocsátá, más részt mint államvagyont visszatartá, addig Lykurgus törvényhozása, mely általában szigorúbb volt a dórok iránt, egyedül az utóbbi álláspontot érvényesitette. A királyok az állam egyedüli fejei és utódai és örökösei azoknak, kik az államot és a községet alapitották, a földet kiosztották, még pedig azon kötelezettség mellett, hogy az illető birtokos a fejedelemnek harczi szolgálatokat tartozik teljesiteni. E viszonyon ala-

pul itt, épen úgy mint Krétában, az állam szervezete. Minden földrészlettel össze volt kötve a hadszolgálati kötelezettség, és valamint ez mindenkire egyenlő, úgy természetesen a részletek nagyságra és értékre is lehetőleg egyenlők[32]).

A helyreállitott rend fenntartásától függött minden és e felett a királyok őrködtek, mint legfőbb hűbérurak: különös gondoskodásuk tárgyát képezte, hogy egyetlen földbirtokrészlet se maradjon gazdátlanul és a harczos községnek azon tagjai, kiknek nem volt földbirtokuk, örökösnőkkel való házasság utján jussanak hozzá. Kora házasság a birtokos dórok szoros kötelességében állt; kötelezve volt birtoka számára erőteljes mivelőket nevelni s ez annyira nyiltan bevallott czélja volt minden házasságnak, hogy a magtalan házasságot nem is tekintették házasságnak és maga az állam követelte az ilyen házasságok felbontását.

A hadköteles dór község képezé a királyok védőrségét vagyis »phrura«-ját. Közöttük állt háboru idején a királyi sátor és általuk környezve laktak a fejedelmek Sparta halmain. Az ország e központja nem volt azonban körülsánczolt erőd, mint a régi achivok várai, sőt inkább a királyoknak védbástyák nélkül is biztonságban kellett magukat érezniök, kifelé ugy mint benn és a dóroknak nem volt szabad mesterséges erődítményekre támaszkodniok. Ennélfogva az ország fővárosa nyilt hely maradt, hol a királyok egyszerü polgári lakban éltek a dór község közepett. Sparta nem képezett különálló házcsoportot, mint egyéb görög városok, hanem falusiasan és szabadon épült a folyam mellett és lassanként összeolvadt a körüskörül elterülő nyilt vidékkel és a dórok messze szétszórva laktak a tágas völgyön végig, a nélkül azonban, hogy a távolabb lakók a miatt kevesbbé lettek volna spartai polgárok mint

azok, kiknek háza az Eurotas révpartján állt. Mindnyájan spartaiak voltak, mint a szorosabb nyelvszokás nevezé, ellentétben a lakedaemoniaiakkal [33]).

E spartai községtől szorosan elkülönitve volt a régibb lakosság, mely eredeti viszonyaiban érintetlenül élt köröskörül a hegyeken (innét származik elnevezésök: perioikoi = körüllakók). Számra nézve a spartaiakat háromszorosan fölülmulták és az aránytalanul hálátlanabb hegyi földeket mivelték, melyeknek lejtőit lejtfoku falak által alakitották át gabonatermő szántóföldekké és szőlőkké. Ezenkivül értékesitették a Taygetus kő és ércz bányáit, marhatenyésztést és tengeri kereskedést űzték és Sparta piaczát ellátták vas eszközökkel, épületanyaggal, gyapjuszövetekkel, bőrárúkkal stb. Saját földjeiken szabad tulajdonosok voltak, de régi szokás szerint adót fizettek a királyoknak.

Ellenben a spartaiak földbirtokán megtelepült népnek szigorubb sorsa volt. Ezeknek egyik része kétség kivül régi lelegekből állt, kik már az achivoknak is bért fizettek; a többi későbbi harczok alkalmával lett leigázva. Régi földeiken azon feltétel alatt maradhattak, hogy jövedelmeik jelentékeny részét tartoztak átszolgáltatni a náluk állomásozó spartaiaknak. E kényszer több izben lázadásokat idézett elő és Helos a régi kikötőváros valószinüleg egy ily lázadás központja volt. Mert csak igy magyarázható meg a régiek azon általános véleménye, hogy azon várostól származik a heloták neve, mely most a háborúban leigázott és szabadságuktól megfosztott régibb lakosok osztályának közös elnevezésévé lett. Itt lényegileg ugyanazon viszony létezett, melyet a dórok már a thessaliai földön a penestáknál tapasztaltak.

A helota családok a spartaiak birtokain szétszórva

éltek; ezek átadták nekik a földet és cserébe azon jövedelem beszolgáltatását követelték, melyre az illető birtokrészlet becsülve volt. A jövedelem minden egyes részletnél nyolczvankét véka árpából és megfelelő mennyiségű borból és olajból állt, a mit a heloták e mennyiségen felül termeltek, sajátukká lett és képesité őket bizonyos jóllét megszerzésére.

A heloták szolgák voltak és nem birtak polgári jogokkal; de mindamellett nem voltak a korlátlan önkény martalékául odavetve. A közönség szolgái voltak és ezért senki se rendelkezhetett életökkel a közönség hátrányára. A spartai, mint az állam tagja, tiszteletet és szolgálattételt igényelhetett minden helotától, de nem volt szabad ugy bánni vele, mint saját tulajdonával. Tiltva volt őket eladni vagy elajándékozni; a földbirtok leltárához tartoztak és a tulajdonos súlyos büntetés terhe alatt még a legtermékenyebb években se követelhetett tőle többet, mint mennyi a törvény által meg volt határozva[34]).

A törvényhozó, Kréta példájára, oly módon szabályozta e viszonyt, hogy a spartaiak minden anyagi gondtól mentesen és nem gondolva az élelem beszerzésével teljes odaadással szentelhették életöket ama kötelességeknek, melyeket a község részére magukra vállaltak. De nem csupán az ország védői és annak fegyveres hatalma voltak, hanem meghatározott befolyással birtak az állam felségjogaiba, a kormányzati és törvényhozási ügyekbe; ők képezték Lykurgus államának szorosabb értelemben vett polgári közönségét. A királyoknak kötelességük volt, havonkint legalább egyszer, holdtölte napján egybehivni a polgárságot s e gyülekezet szinhelyéül nem volt szabad más tért választaniok, mint az Eurotas sikság egy részét »Babyka és Knakion«

közt, tehát valószinüleg az Eurotas hidja és az Oinus folyam torkolata közt, a dórok lakhelyének kellő közepén, a spartai város területén, melynek közelében az állam sulypontja örök időkre változatlanul fenntartandó volt.

E gyüléssel egyúttal a fegyverképes polgárság hadi szemléje volt összekötve; itt választattak a gerontok és egyéb hivatalnokok, itt vétettek tudomásul a kormányközegek jelentései és terjesztettek elő alkotmányszerü megerősités végett a fontos államügyek, hadüzenetek, és békekötések, szerződések és új törvények. Vitatkozni nem volt szabad; a polgárság nem inditványozhatott módositásokat és nem tehetett új inditványokat; csupán szavazni volt joga igennel vagy nemmel. E szavazás is rendszerint csak üres formaság volt, mint a szavazás módjából is kitünik, mert a népakarat nem szavazó cserepek vagy kézfelemelés, hanem egészen katonai módon, felkiáltás által nyilatkozott. A gyülekezetek lehetőleg rövid ideig tartottak, a tagok mindnyájan álltak; gondosan elkerülve volt minden, a mi hosszasabb és kényelmes együttmaradásra csábithatott volna; nyoma se volt semminemü fénynek vagy épitészeti disznek. Ülőhelyek valószinüleg csak az ügyvezető főbb hivatalnokok számára voltak. Épen ezért a gyülekezetek tere kezdetben egészen el volt különitve a piacztól. Mindezekből láthatjuk, hogy a dórok beavatkozási joga az államügyekbe ugy volt rendezve, hogy az állam felségjogainak gyakorlásában való részvevésök és a fontos kérdések tárgyalásánál érvényesithető végleges elhatározási joguk öntudatában megnyugvást találhattak; a törvényhozó szándéka az volt, hogy ne jövevényeknek, hanem polgároknak érezzék magukat az államban; nem csupán tárgyai, hanem önálló részesei is voltak a törvényhozásnak, mert csupán oly rendszabá-

lyoknak engedelmeskedtek, melyek saját hozzájárulásukkal jöttek létre. És mégis rendesen ugy történt, hogy nem ők uralkodtak, hanem mások uralkodtak felettök. Egész müvelődésük is oly irányban érvényesült, hogy nem volt se hivatásuk se hajlamuk a politikai ügyekkel foglalkodni és látkörük korlátoltsága sem engedte itéletet mondaniok a közés nevezetesen a külügyek felett. Ezenkivül Spartában annyira meg volt állapitva minden dolog rende, hogy nem könnyen lehetett bármit is megváltoztatni az államszerkezetben [35]).

Egészben véve tehát a politikai jogok gyakorlata csak ritkán és igen kevéssé vette igénybe a spartaiakat. Annál több időt és gondot forditottak a harczias gyakorlatokra. Mert a törvényhozás figyelme mindenek előtt arra volt irányozva, hogy csorbitatlanul fenntartassék a nép védelmi ereje, melynek birtokát az állam legtermékenyebb földterületének árán vásárolta meg. Ennélfogva a dór nép mindazon erkölcseit, melyekkel egykor oly hatalmasan és ellenállhatatlanul lépett az elcsenevészedett achivok közé, különösen pedig a komoly fegyelmet és a sivár, egyszerü életmódot szorosan helyreállitották és a törvény teljes szigorával iparkodtak megőrizni.

E szigor annál szükségesebb volt, mivel a völgyvidék buja termékenysége kiválólag alkalmas volt elpuhult életmódra csábitani. A spartai ifjuságnak egyoldalu czélja és a neki átengedett jogok és előnyök élvezetének egyetlen feltétele harczias bátorság volt; mert maga a születés még nem adott arra igényt. Az állam határozottan fenntartotta magának azon jogot, hogy a spartaiak gyermekeinek testalkotását megvizsgáltassa mindjárt születésök után, mielőtt családtagokul elismertetnének. A gyöngéket és nyomo-

rékokat a Taygetuson tették ki, azaz ezeknek csak a perioikok gyermekei közt volt szabad nevelkedniök, mert az állam érdekét veszélyeztetné, ha fegyverviselésre képtelen gyermek lett volna egy földbirtokrészlet örökösévé.

Oly gyermekeket is meg lehetett fosztani, kik mint valódi spartaiak nevelkedtek; egy ilyen elveszté jogait, ha nem felelt meg teljes mértékben hadi kötelességeinek. Más részről Sparta törvényhozója bölcsen gondoskodott arról, hogy a spartaiak községének más vérrel és új erőkkel való felfrisitése és kiegészitése lehetővé tétessék; mert olyanok is, kik nem származtak dór törzsből, jelesen a perioikok és heloták gyermekei felvétethettek a dór községbe és beléphettek egyes megürült földrészletek birtokába, ha lelkiismeretesen elvégezték a katonai nevelés egész iskoláját. De ez csak a királyok beleegyezésével történhetett; ő előttök történt meg a nem dór eredetüek örökbefogadása valamely dór földbirtokos által. Ily módon az állam új polgárokat nyert és Sparta ezen intézménynek köszönheti legnagyobb államférfiainak és hadvezéreinek nagy részét. A fegyelem és nevelés alkotta tehát a spartaiakat, nem az ősök vére [36]).

Bizonyos, hogy a spartai fegyelemben számos részlet volt, mely az eredeti dór erkölcsöknek megfelelt és hogy az a nemzedékek hosszu során át folytatott mindennapi gyakorlat által a közönség tagjainak mintegy második természetévé vált. Lykurgus még ez irányban is szigorúabbakká tette a krétai intézményeket. Kréta a fiatal dórokat az anyai házban hagyta növendék korukig, Sparta már a hétéves fiut köznevelés alá vette és besorozta az illető osztályba, hol a hadi szolgálat összes előgyakorlatait elvégeznie és testét szorosan azon szabályok szerint megedzenie és begyakorolnia kellett, mint azt az állam, hivatal-

nokai által, megállapitotta. Ekkép a gyermek, mielőtt még gondolkozni kezdett volna, szilárd és szigoru rendszabályok közé került, melyek közt elszokott saját hajlamaitól és irányától. Igy lett a gyermekből ifju és ugyanezen érzelemben éltek tovább az ifjak és férfiak, szorosan összecsoportosulva a méhek példájára, mintegy természetes ösztönük sugallatából.

Ezen érzés élénkitésére szolgáltak a karénekek, mert sikerük merőben az egyesek alárendelésétől és minden egyesnek önmegtagadó közreműködésétől függ a közös feladat megoldásában; továbbá a közös fegyvergyakorlatok és tánczünnepek, valamint a közös férfilakomák (syssitia, phiditia), melyek alól a már külön háztartással biró férfiak, sőt a királyok se vonhatták ki magukat. A család és a háztartás csak második sorban állt és a családfőben még otthon se volt szabad lankadnia a folytonos hadiszolgálat és táborélet érzésének és megszokottságának. Ezért az együttes lakoma neve »együttes táborzás«; az asztaltárs egyúttal tábortárs és az élelem oly egyszerü volt, hogy hasonló minőségüt a táborban is könnyen lehetett előállítani. Tizenöten ültek ugyanazon asztalnál és pedig nem bizonyos szabály nyomán csoportositva vagy lakhelyeik szerint, hanem szabad választás szerint. Ugyanis minden egyes tag felvétele előtt titkos szavazás történt és egy szavazat is elég volt a bejelentés visszautasitására. E valóban katonás rendszabály czélja a bajtársi összetartás megalapitása volt, mert minden egyes tagot kötelezett kölcsönös védelemre otthon épen ugy mint a táborban. Ez pedig annál fontosabb volt, mert az asztalközösség képezé azon egységet, melyen az egész katonai szervezet alapult. Az egész dór közönség 300 ily asztalközösségből állt, mely

az egyhangu helyi és rokoni viszonyokat jótékonyan osztályozta és a szigoru szabályok körében tág tért engedett a szabadságnak, válrokonságnak és hajlamnak. Más részről e körökben a régi szokás nemzedékről nemzedékre fenntartá magát és oly karszellemet teremtett, mely az egyéni hajlamok minden túlkapását lehetetlenné tette [37]).

Minthogy azonban a szigoruan szabályozott és fegyelmezett életmód az emberi szabadság-ösztönnek nagyon kevés tápot nyujtott, a törvényhozónak érdekében kellett állnia a kifelé való érintkezést korlátozni, nehogy a kényelmesebb és emberiesebb életviszonyok megismerése az otthoni állapotokat gyülöletesekké tegye a spartaiak előtt. Az egész községi élet a zárkozottság és titokszerüség jellemével birt. Az Eurotas völgyének elrejtett fekvése a Taygetus és Parnon közt, megkönnyité e feladat megoldását; e völgy hasonlitott egy jól őrzött táborhoz, hol jelentés nélkül senkit se bocsátottak be vagy ki. Örsök álltak Belmina, Selasia és Karyae völgyszorosainál, melyek mintegy az Eurotas kapuit képezék. Ha egy spartai kivándorolt és elfogatott, halállal lett büntetve, mert hiszen bünténye egy hadkötelesnek elszökése volt; az utazást ellenben már az által is lehetetlenné tették, hogy a spartaiaknak csak hazai vas pénzzel volt szabad birniok, mely nemcsak a legnagyobb mérvben kényelmetlen volt, de az országon kivül el sem fogadtatott. Az arany és ezüst oly szorosan el volt tiltva, hogy halállal büntették azt, kinek birtokában ily nemes érczet találtak. Minthogy ekkép minden szellemi fejlődés ki lett küszöbölve, mely szélesebb látköröket nyithatott volna, minthogy továbbá a költészet és zenei müvészet termékeiből, melyek a hellenek közt a legszorosabb kapcsot képezték, szintén csak azt lehetett meg-

honositani, a mi hivatalos alakban el volt ismerve; ennélfogva a spartaiak müvelődése csak otthon birt értékkel épen úgy mint pénzök és valamint minden szabadon nevelt görög magát korlátozva és kellemetlenül érezte Spartában, ugy a spartaiak is hazai körükön kivül szükségképen idegeneknek és kellemetlenül érezték magukat.

Az, a ki a Taygetus magaslatairól letekintett, az egész vidéket egy nagy hadgyakorló helynek vagy tábornak tarthatta, hol egy csatakész hadsereg egy meghóditott országrészt tart megszállva. A meghatározott órákban az ifjuság kivonult az Eurotas mellett elterülő tornatérekre; a legénység fegyveresen vagy pálczával, mint a hatalom jelvényével ellátva, zárt csoportokban összegyülekezett; a rövid posztóköpeny, a hosszu haj és szakál tüzetesen megkülönböztető a harczosokat a többi osztályoktól, melyektől tiszteletet követeltek. Katonás szinezettel birt minden, még az ünnepélyek is. Parancsolni és engedelmeskedni — ebből állt a spartaiak tudománya; ugyanezen szabás szerint beszéde is rövid és tartalmas volt, de a tréfát és élczet nem zárta ki. Ellenkezőleg a polgárok társas együttléte erre elég alkalmat nyujtott és a találó élczek és jó ötleteknek kitünő gyakorlati iskolája volt. Maga Lykurgus állitólag kultust alapitott a nevetés istenének tiszteletére, mert a törvényhozás bölcs czéljai közé tartozott, a száraz és komoly életmódot, melyben csak a szigoru kötelességérzet uralkodott, lehetőleg élénkiteni és enyhiteni. A spartai szónoklat és az egész Görögországon ismeretes számtalan spartai élcz bölcsője a »lesche« volt, a dologtalanok gyülhelye, a nyilvános tornatérek közelében, hol a spartaiak apró csapatokban egybegyültek és vidoran beszélgettek, mint a táborban az őrtüzek körül láthatjuk. Itt lehetett

megtanulni a spartai beszélgetés modorát és gyakorolni a találékonyságot [38]).

Mindamellett az egyhangu élet, mely összes érdekeivel a fegyvergyakorlatok és fegyveres szolgálat körül forgott, bizonyára nyomasztóvá vált volna, ha a vadászat nem nyujt változást és kalandokat béke idejében is. Azon erdőkben, melyek a Taygetus közép magaslatait boritják, számtalan vadkecske, vaddisznó, szarvas és medve tartózkodott. Vadakban leggazdagabb főleg azon hegyvonal volt, mely Sparta felett a Taleton és Eurotas csucsai közt terült el és Therai (vadászkerület) nevet viselt. Itt másztak fel a szük hegytorkolatok közt, melyekből az erdei patakok az alföldre rohannak, a dór férfiak vidor vadászcsapatai türelmetlenül ugató és a maguk nemében legjobb lakoniai kopóik kiséretében. A szilaj sziklabérczek, melyek az év három negyedrészén át hóval boritvák, elég alkalmat nyujtottak a férfias ügyesség, bátorság és edzettség bebizonyitására. A vadat hadi zsákmány gyanánt tekintették és Spartában a közlakomáknál feltálalták a phiditiák egyhangu étlapjának változatossága kedveért; mig a vadászati kalandok elég anyagot szolgáltattak a *leschékben* folyó beszélgetések füszerzésére.

A lykurgusi fegyelem csak oly módon felelhetett meg azon czéljának, hogy az egész életre kihasson, ha a házi kör és házi rend se lett kizárva belőle. Nem is hiányoztak törvényerejü szabályok, melyek a házasságra, a szüzek testi kiképezésére, a nők életmódjára és fegyelmére, valamint a gyermekek táplálására és nevelésére vonatkoztak; a lakoniai dajkákat legjobbaknak tartották egész Görögországon. Azonban még se sikerült a törvényhozónak, szigoru rendszabályaival átlépni a ház küszöbét és az állami fegyel-

met kiterjeszteni a családi körre is. Itt a házi nő jogaiban maradt és minél inkább lett utóvégre a házi kör azon egyetlen helylyé, hol a spartai még magát embernek érezhette s mint ilyen mozoghatott, annál inkább nyert ez által tiszteletben és befolyásban a házat igazgató nő, a »mesodoma«, ki egyuttal a férj távollétében az egész házi gazdaságot is kezelte és a helotáknak mint urnőjök parancsolt. Állása rendkivül nehéz de egyszersmind befolyásos lehetett, ott hol különböző családoknak egy és ugyanazon birtokrészleten kellett elélniök; ily esetekben nem ritkán történt, hogy több testvérnek csak egy közös neje volt [39]).

Ily államnak nem volt szüksége sok hivatalnokra. A spartai állam összetartó kapcsát képezte az öregek felsősége az ifjak felett, a vezéreké a harczosok felett és a törvényé az összes lakosság felett; az achiv bennszülötteket helytartók kormányozták, kik a perioikok különböző kerületeibe küldettek ki; a helotákat megfékezé a folytonosan fegyverben álló hatalomtól való félelem; az egész államrendszer pedig a Heraklidák törzséből származott királyok őrizete alatt állt, kik az államot isteneivel és herosaival az ősi időktől fogva szentesitett és áldást biztositó összeköttetésben tartották fenn, a törvényhozásra és nevezetesen az egésznek alapul szolgáló birtokviszonyokra felügyeltek. Segitségökre volt ebben a négy pythiai, a delphii isten képviselői, kiknek feladatuk volt őrködni, hogy a védelme alatt alapitott állam folytonos összhangzásban maradjon akaratával.

A királyok szemelték ki a csapatvezéreket és azokat, kik az ifjuság nevelésére felügyeltek, végre az ország fő felügyeletének kezelésére szintén segédeket és helyetteseket vettek maguk mellé.

Ily segitség különösen szükséges volt Lakoniában,

hol annyi különböző származásu és állapotu ember lakott sürüen összecsoportosulva, nehogy ezek közt csendzavarást előidéző surlódások keletkezzenek. Főleg a spartai piaczon, hol az egész nép összetolult, szigoru rendőri felügyeletre volt szükség. Minden csendzavarás, minden forrongás kétszeresen veszélyessé lehetett oly államban, mint Sparta, mely háboritatlan megállapodásra volt alapitva. A spartai állam fő büszkesége abban állt, hogy nincs szük utczákon nyugtalan csőcselléktől hemzsegő fővárosa, hanem már lakházainak külsejében és a napi forgalom nyugalmasságában is a rend képét tükrözé vissza. Ily értelemben magasztalja Terpander e várost, »melynek széles utczáin az igazság uralkodik«[40]).

Valószinü, hogy a közrend felügyeletében, az adásvevésből keletkező viszályok kiegyenlitésében, keresendő az ephoria eredete, mely hivatal alkalmasint sokkal régibb a lykurgusi törvényhozásnál és nem gyökerezik a dór államéletben. Mindemellett fennmaradt Lykurgus államában mint annyi más, sőt egészen új jelentőséget nyert, midőn e törvényhozó nagy kiengesztelési müve hajótörést szenvedett a királyok zsarnoki hajlamán és a régi csirákból folytonosan felburjánzó bizalmatlanság oly hivatali hatalmat igényelt, mely a dór közönség érdekeit minden támadás ellen megvédelmezze.

Az ephorok hivatalával, mely csak későbbi időkben fejté ki egész hatalmát, midőn Sparta már hóditó állammá lett — a dór elem befolyása is növekedett. Sparta külsőleg megtartá régi kinézését és a ki a város utczáin járkált, csupán oly emlékekre talált, melyek az achiv-aeoliai előidők isteneire és herosaira vonatkoztak. De belsejében gyökeres változás történt, a Lykurgus törvényei által megedzett és

szabályozott dór néperő mindinkább felülkerekedett, és igy a leglényegesebb intézményeiben achiv állam lassankint dór állammá alakult át.

E dorismus a körüllakók, a régi lelegek és achivok közt is elterjedt; a dór dialektus hivatalos nyelvvé lett. Sparta piaczáról elterjedt azon vidékekre, hol a dórok más törzsek közelében laktak; az egykor argivi keleti part egészen lakedaemoniaivá és dóriaivá lett; az ország közigazgatása dór férfiak kezére került. Kytherára, a lakedaemoniai uralom e legveszélyesebb pontjára, (mert itt legrégibb idők óta tarkavegyületü nép lakott (47. l.) és a hajózás ily csomópontján az idegen elemek teljes kizárása nem volt oly szigoruan létesithető) évenkint egy helytartó küldetett ki, dór helyőrséggel, mely a nyugtalan szigetlakókat féken tartotta.

A hadi szolgálat is közelebb hozta egymáshoz a dór népet és a többi törzseket. Most habár eredetileg a dór közönség képezte kizárólagosan a szoros értelemben vett véderőt, mindamellett a perioikok se voltak felmentve eredeti védkötelezettségök alól és nem ismerünk lakedaemoniai hadsereget, melyben ezen utóbbiak is ne szolgáltak volna mint nehéz-fegyverzetü harczosok. E szolgálatra a spartaiak által gyakoroltattak be, kik született tisztek voltak. Midőn megtanulták az éhséget és szomjúságot tűrni, az ostorozás vérző fájdalmát Artemis Orthia oltáránál megvetni, midőn kitűntették vitézségöket az Eurotas tornatérein, valamint az ifjak fegyvergyakorlataiban, az árnyékos Eurotasszigeteken és az egész hadi iskolát befejezték, akkor mindenek előtt saját vidékökön teljesitettek hadiszolgálatot, annak bebizonyitására, hogy önállólag erélyesen és teljes lélekjelenléttel tudják teljesiteni kötelességeiket. Később az-

tán mint a tartomány urai léptek fel, őrizték a mindig alattomosan forrongó helotákat és fenntartották a fegyelmet és rendet az arkadiai határhegyektől a Taenarum hegyfokig, a helota lakosság központjáig. A lakosság minden érintkezésében a dór szellem volt a tulnyomó, — az ó-achiv szellem mindinkább elhalványult és elenyészett [41]).

Oly eredmények ezek, melyek a lykurgusi intézmények eredeti czéljain kivül álltak, de belső szükségesség következtében fejlődtek belőlök és ennélfogva hozzájuk tartozóknak tekintettek. Annál nagyobb volt a régiek bámulata e törvényhozás iránt, mely eredményeire nézve egyetlen a maga nemében. Mi a legjobb esetben csak általános vonásokban ismerhetjük fel az alapjául szolgált szempontokat, a mintaképeket, melyek után indult és a vallási tekintélyt, melynek védelme alatt létrejött: mig ellenben a törvényhozó egyéni működése homályba van burkolva szemeink elől. Maga Thukydides is, ott hol a lakedaemoni törvényhozásról beszél, szándékosan nagyon tartózkodólag nyilatkozik annak szerzője felől, mig ellenben a kort tüzetesen meghatározza. Fennállását a peloponnesusi háboru végén négyszáz és nehány évre számitja, a törvényhozást tehát Kr. sz. e. 820 évre teszi. Léteztek királyi családfák, melyek felnyúltak Proklesig, de csak nevekből álltak, számok nélkül és a névsorban Lykurgus neve nem fordult elő. Később az uralkodók sorozatát átlagok szerint szamitották ki és Lykurgus gyámi hivataloskodását a Heraklidák visszatérésére (1103) utáni 219-ik évre, tehát 884-re tették. E számitás, melynek szerzője Eratosthenes, általános érvényünek lett elfogadva [42]).

A mi azonban a lykurgusi alkotmány megitélését illeti, ez csupán az állam történelméből merithető, mert

Sparta csak általa lett történelmi állammá, kilépvén legszükebb köréből.

A spartai állam eredetileg korántsem volt terjeszkedésre alapitva, sőt ellenkezőleg hivatása volt elzárkozni kifelé a természetes határok közt; minden idegen érintkezés veszélyesnek látszott. A hadseregnek, a trón véderejének feladata volt fenntartani a létezőt. Azonban lehetetlen egy állam egész polgárságát harcziasan nevelni és minden egyéb szellemi irány szándékos elhanyagolásával csak ezen egyetlen irányban serkenteni az ifju egész becsvágyát és ébren tartani a férfiut a nélkül, hogy fel ne ébredjen a vágy a harczias tevékenység után. Lakonia perioikusai visszatértek foglalkozásaikhoz a hadjárat befejezése után, mint minden más állam polgárai, de a spartiaták folyvást fegyverben maradtak és csupán a kényelem ingerét is nélkülöző békés katonai élet egyhangusága és a tábor szabadabb életmódja közt választhattak. Hiszen úgy voltak nevelve, hogy a csatába is épen úgy mint az ünnepélyekhez teljes diszben és fegyverzettel, zenekiséret mellett vonultak ki! Semmiféle kétely se tartotta őket vissza. Kitől félhettek volna Hellas legkitünőbb harczosai, kik megvetőleg néztek le a többi államoknak a mezőkről és mühelyekről összetoborzott katonáira!

Ehhez járult a spartiaták szorult helyzete földbirtokaikon. Itt-ott több testvér volt kénytelen egyetlen birtokrészleten élni, fenyegetett a veszély, hogy számosan elvesztik teljes polgári jogukat, ha nem lesznek képesek beszolgáltatni azon jutalékot, melyet minden dórnak lefizetni kellett a közös étkezések költségeinek fedezésére. Nem maradt

hátra más menedék, mint hóditás és újabb földfelosztás. A győzelem jogosult reménye fokozta a háboru utáni vágyat és igy a spartiaták állama önkénytelenül is egy hóditó állam ösvényére lett terelve, melyen mindinkább elveszté érzékét a békés állapotok iránt.

De mindez lassankint fejlődött ide. Mindenekelőtt a spartiaták közönségének meg kellett hóditania a tartományt a természetes határokig és e határok kijelölése idézte elő egyuttal a legelső surlódásokat a szomszédállamokkal Messeniával és Argossal.

Igaz, hogy a természetes határok schol se lehettek élesebben kijelölve, mint ott, hol a Taygetus magas, éles gerincze hozzáférhetlen hegynyakaival elválasztja egymástól a két déli tartományt. E gerincz tetején az ország határainak őre gyanánt állt Artemis Limnatis szentélye, melynek ünnepélyét a békés egyetértésben élő szomszéd államok közösen ülték meg. Azonban az esküvel pecsételt szerződések se voltak képesek a harczvágyat lecsillapitani. Hiszen Messenia az achiv korszakban, melynek emlékéhez oly szivósan ragaszkodtak, szintén Lakedaemoniához tartozott, és a dór államok alapitása után, hagyomány szerint, az olympiádokat megelőző időkig Lakedaemon fensőségi joggal birt Messenia felett, úgy hogy a messeniai háboruk előtt Messenia elszakadt volna Lakedaemontól [43]).

A birodalmi határok kiterjesztésének ingere annál nagyobb volt, mivel épen a hegy nyugoti lejtői aránytalanul enyhébbek és termékenyebbek a keletieknél és mig az Eurotas völgye még mindig viselé ama hosszas polgárháboru nyomait, melyek azt egész kiterjedésében elpusztitották, addig Messenia, a dór bevándorlás legelső rázkódtatásainak lecsillapulása után, a békés uralkodások hosszu

sora alatt lassankint rendkivüli jóllétre vergődött. A lakosság különböző törzsei összeolvadtak; a sűrű népességü Pamisus völgye a legvirágzóbb földmivelés szinhelyévé lett, az öböl tele volt hajókkal és Menthone kikötője rendkivüli élénkségnek örvendett. Igen természetes tehát, hogy a spartaiak kopár sziklabástyáikról irigykedve tekintettek le az áldott szomszédországra és a közel lejtőkre, melyek jól mivelt olaj- és borültetményeikkel a folyamig nyultak le.

Ehhez járult még, hogy a szomszédországba bevándorolt dór nép egészen elvesztette eredeti jellemét a régibb lakosság és a kényelmes jólét befolyása alatt. Nem hiányoztak ugyan vitéz férfiak és a messeniai győztesek diszes sora Olympiában arról tanuskodik, hogy a nyolczadik században a testgyakorlat Messeniában is nagy mértékben virágzott, de a tartomány egészen a félsziget többi törzseihez csatlakozott, mintha csak Arkadia kiegészitő része lett volna, melylyel a legszorosabb összeköttetésben állt az Aepitydák dynastiája (187. lap) mysteriumai és szentélyei valamint egyéb ronkonsági viszonyai által. A hegyormokon lakó, kép nélkül tisztelt és embervért kivánó pelasgiai Zeus épen ugy uralkodott a Lykaeumon mint Ithomén. A harcz tehát nem folyt dórok és dórok közt, sőt inkább Sparta hivatva lenni látszott a pelasgiai állapotokba visszasülyedt Messeniának egykor meghiusult átalakitását dór szellemben, jobb szerencsével után pótolni és magába olvasztani a dór népnek még fennmaradt töredékeit. Szóval számos ok működött közre, hogy a hóditó terjeszkedés épen ezen irányban induljon meg és az Artemis szentély ünnepelyén jelenlevőknek viszálkodásai csupán véletlen alkalmat szolgáltak arra, hogy a régóta forrongó czivódás nyilt háboruvá fokozódjék. A messeniai földön is sok lappangó

surlódás létezett, mely könnyü sikert igért az ellenfélnek. Már a legelső viszályoknál egy tekintélyes párt azon nézeten volt, hogy a spartaiaktól nem szabad megtagadni a követelt elégtételt és oly nagy volt az egyenetlenség, hogy e párt hivei kivándoroltak és Elisbe költöztek át. Az Androklidák törzse nyiltan átpártolt a spártaiakhoz [44]).

Ezek megkezdték a háborut (régi hagyomány szerint Ol. 9, 2; 743) oly módon, mint őseik egykor az egyes félszigetországok megháditását. Megszállták Amphiát azon hegy legvégső pontján, mely a Taygetus felől nyugat felé előnyulik. Két meredek sziklafal, melynek alját patak mossa, a magaslatot hozzáférhetlenné teszi a stenyklariai sikság felől, mig ellenben a völgy termő földei nyitva állnak minden, a várból eredő támadás előtt. Innét kezdték a spartaiak az ostromot és a pusztitást. Hatalmukba ejték a szorosokat és elfogták a küldönczöket, kik a szomszédtól Delphiben és Argosban tanácsot és segélyt kértek.

A messeniek ellentállása minden várakozást felülmult. Midőn a nyilt térséget már nem birták védelmezni, Ithome sziklavárát, országuk közös szentélyét választák gyülhelyül, az erdős lejtőkön előnyösen levén felállitva, még a hadjárat tizenegyedik évében is legyőzték a spartaiakat. De erejök kifáradt, midőn évről évre az ellenség hatalmába látták kerülni földjeik termését és haszontalanok voltak azon véres áldozatok, melyeket Ithomén Zeusnak bemutattak. A két Heraklida, az Eurypontidák törzséből származott Theopompus és Polydorus a hőskirály ujult erővel folytatá a háborut, husz évi hadjárat után Aristodemus vára és vele az egész ország az ellenség kezére került. A királyi székhelyek elpusztultak, a várak leromboltattak, Aphareus fejedelem műemlékeit átszállitták

Spartába, jeleül annak hogy itt van egyedül az egész ország fővárosa. A földbirtok nagy részét elkobozták és a dór birtokrészletek mintájára felosztották, a részletek szaporitása 9000-ig (224 l.) valószinüleg ezen időtájban történt. Ez által lehetővé lett azon földbirtokokat, melyeken nagyobb családok éltek, terhök alól felszabaditani és a fiatalabb spartiata sarjadékot teljes önállósággal felruházni. Messeniai dórok szintén felvétettek a polgárság kebelébe. Ezenkivül az Androklidákat visszatelepitették s családi jószágokkal ajándékozták meg Hyamiában. Végre Messeniába még dryopi népet ültettek át, melyet az argivok üztek el partvidékeikről. A menekülteknek kitünő lakhelyet jelöltek ki a messeniai öböl mellett, hol ezek egy új Asinet épitettek. A régibb lakosság főrangu családai kivándoroltak, új hazát keresendők Arkadiában, Argolisban vagy Sikyonban. Különben az ország lakossága változatlanul maradt. A messeniek meghagyattak házaik és földeik birtokában, de mindent a spartai államtól nyertek és az évi jövedelem fele részét be kellett szolgáltatniok. Sparta volt fővárosuk. Ott kellett összegyülniök a halotti pompára minden fejedelem elhunytakor és általában békében ugy mint a báboruban készen lenni tartoztak ugyanazon szolgálattételekre, melyeket a perioikok teljesitettek [45]).

Felső Messenia legkevesebbet szenvedett a spartaiak berontásaitól. Itt a néperő törhetlenül fenntartá magát és itt gyültek össze mindazok, kik az idegen iga keserü kényszerének magukat alávetni vonakodtak. Andania, az arkadiai hegyszorosok végén fekvő régi királyi város, lett a nemzeti felkelés tűzhelyévé és miután Ithome falai két emberéleten át romokban hevertek, az ország tompa nyugalmát egy határozott felkelés szakitá félbe.

A hegyi nép fegyverben állt; vezetői az ithómei hősök unokái voltak; ép oly vitézek mint ezek; a bosszuszomjban nevelkedett harczosok közül leginkább kivált az ifju Aristomenes, az Aepytidák nemzetségéből. Ő volt a felkelés lelke és róla nevezték el a régiek az egész hadjáratot aristomeni háborunak.

Kezdetben a messeniek egyedül álltak: a hegyi nép és az alsóbb vidékek felkelői, kikhez az Androklidák is csatlakoztak, mi eléggé tanusítja, mily kevéssé tudták a spartaiak lekötelezni saját pártjukat az országban. A messeniek eléggé merészek voltak saját erejökkel szembe szállni a spartaiakkal és megtartották a csatatért. E siker rendkivüli hatást idézett elő. A spartaiak bátorsága csökkent, ellenben a messeniek felhasználták az alkalmat és követeket küldtek mindenfelé a szomszédországokba azon izenettel, hogy itt az idő egyesült erővel visszataszitani határai közé a hóditásvágyó államot; a Peloponnesus összes népének szabadsága forog kérdésben.

A segélykiáltás nem hangzott el nyomtalanul. Hiszen Polydorus király, legelső kivonulása alkalmával azon kérdésre, hogy hova indul, eléggé nyiltan igy felelt: »azon országba, mely még nincsen felosztva«. E szók kellőleg jellemezték a spártaiak gőgjét; a Peloponnesus egész területe spártai birtok volt, vagy legalább azzá kellett lennie. Argos és Arkadia már eléggé tapasztalta, hogy Sparta őket is komolyan fenyegeti ama szavak megvalósitásával. Charilaus mindkét államot háboruval támadta meg; Charilaus fia Argolis nagy részét elpusztitá és az argivi városokat, melyek fejedelmeik ellen fellázadtak, mint pl. Asine, fegyveres segélyben részesité; a menekült asineiek pedig baráti fogadtatást nyertek Spartában (242 l.) Ezen időben

a Temenidák nemzetsége saját országában új igényekkel lépett fel és a spartai politika által boszantó módon akadályoztatva lett a parti városok meghóditásában. A szomszéd viszályok véres háboruvá fajultak Pheidon argivi király alatt és Pheidon halála után az andaniai felkelés idejében még javában folyt a harcz a hegemonia elnyeréséért. Hogyan utasithatta volna tehát vissza Argos Aristomenes segélykérését?

Hasonló helyzetben volt Arkadia is, hol Orchomenus akkoriban Aristokrates királyával fővárosi hatalomállást foglalt el. Itt a messeniek nem csupán dynastiai érdekekkel, hanem egy egész ország élénk rokonszenvével találkoztak. Minden kerületben megindult a mozgalom, harczvágyóan csoportosult össze a nép Aristokrates körül, a városiak érczfegyverzetben, a hegyi lakók farkas- és medvebőrbe öltözve. Az éjszaki tenger partjairól sikyoniak jöttek, kiknél már korán kifejlődött a spártaellenes irány; az athéneiek Eleusisből, hol a pylusbeli nemzetségek utódai Messeniát régi hazájuk gyanánt tekintették. A nyugati partok államainál ez alkalommal éles ellentét nyilvánult a pártállásra nézve. Elis, a Peneus melletti állam (195 l.), már régóta a Spartához való csatlakozás által keresett támaszt politikája számára, minthogy uralomvágyó terveit nem hitte önerejével megvalósithatni. A pisaták ellenben szemközt álltak az elisiekkel akkoriban, Omphalion fia Pantaleon uralkodása alatt, kinek dynastiai érdekei csak nyerhettek az által, ha Sparta hatalma megtört. Teljes hévvel csatlakozott tehát Pantaleon a messeniek ügyéhez és ő maga is, nagyravágyó reményekkel eltelve, mint hadvezér lépett a Sparta ellen egyesülő szövetségbe. Ekkép az andanei felkelés tüze tágas körben gyujtotta fel a harczi

lángot, az elszigetelt felkelésből peloponnesusi háboru lett; Spartát minden oldalról hatalmas ellenségek környezték és az elisieken kivül még csak a lepreatákra és a sikyoniakkal ellenséges viszonyban élő korinthiakra számithatott [46]).

A legveszélyesebb ellenség azonban a spartaiak saját táborában volt. Mert mig eddig legfőbb hatalmuk azon alapult, hogy minden körülmény közt hivek maradtak önmagukhoz és mint egy ember szilárd rendben szálltak szembe az ellenféllel, most a szilárdság hiányzott és az összetartás legmélyebb gyökerében volt megrendülve. A drágán megvásárolt győzelmek káros hatást gyakoroltak az ország állapotára és az államhatalmak valamint a különböző néposztályok egymás közti viszonyait a legaggasztóbb módon összebonyoliták, mint ez az első háboru befejezése után csakhamar kitünt.

Ennek oka közvetlenül abban rejlett, hogy a hadjáratok alatt egy részről a dór harczosok önérzete, más részről a királyok tekintélye jelentékenyen fokozódott, és pedig ezen utóbbi annyival inkább, mivel Polydorus és Theopompus megszűnteté a két család régi viszályát (melyet a spartaiak nem ok nélkül tartottak szabadságuk egyik legfőbb biztositékának), és közös politikát követelt.

A királyság és polgárság közt feszült viszony keletkezett. A dór közönség megkisérté befolyást gyakorolni a belügyek igazgatására, alkotmány-válság állt elő, melynek eredménye azon törvényből tűnik ki, mely a két király uralkodása alatt a lykurgi alkotmány függeléke gyanánt lett kihirdetve. E törvény tartalma az volt, »hogy ha a polgárság hibás vagy káros határozatot hozna, a királyok a gerontokkal egyetemben feljogosittatnak azt az állam

érdekében megsemmisiteni és a gyülekezetet feloszlatni«. A királyság tehát diadalmaskodott e küzdelemben a senatus segitségével, a polgárság alkotmányos joga meg lett semmisitve; a közönség megkérdezése ezután csak üres formaság volt, mert nem maradt egyéb teendője, mint legfőbb hadurának engedelmeskedni [47]).

De a diadal nem volt tartós. Tovább folyt a pártharcz az achiv és dór államok alkatelemei, a régi családokkal szövetkezett monarchia és a dór közönség közt. E harcz, melyben a szenvedély minden fegyverével küzdöttek, már Polydorus es Theopompus alatt teljesen megváltoztatá a viszonyokat. Polydorust, a Heraklidák diszét és a nép kedvenczét, megölték és gyilkosát Polemarchust nem üldözték mint bünöst, hanem tiszteletére emléket emeltek Spartában, mely ellentét csak abban találhatja magyarázatát, hogy zsarnok gyilkosul, a közönség jogainak védőjéül és szabadságainak megmentőjéül tekintették. Theopompus pedig önmagát és a királyságot csak az által mentette meg, hogy elfogadott oly újitásokat, melyek a királyi teljhatalmat lényegesen korlátozták.

Azon merőben új jelentőség idézte ezt elő, melylyel az ephorok hivatala felruházva lett. Ezek előbb a királyok hivatalnokai voltak és most a királyokkal szemben a törvényes szokások őreivé lettek; jogot nyertek minden törvénysértést megróni és a megrovás után szabadságukban állt a törvényszegőket hatalmuk gyakorlásában megakadályozni. Ez a közönséges számitás szerint a lykurgi törvényhozás után 130 évvel történt, ugyanazon Theopompus uralkodása alatt, a ki azt hitte, hogy Polydorussal egyetemben megsemmisité a dór község jogait. Most meg kellett érnie, hogy neje a legkeserübb szemrehányásokkal

illette királyhoz nem illő magaviseletéért. Szégyenelnie kellett magát, hogy királyi hivatalát nem adhatja át utódainak ugy, mint ő azt átvette. Theopompus mentsége csak az volt, hogy tartósság tekintetében megnyerte azt, a mit hatalomban vesztett. Igaz, hogy e hatalom most már teljesen ártalmatlanná tétetvén, nem csábított visszaélésekre és annyira korlátozva volt, hogy megszünt irigység és ellenségeskedés tárgya lenni [48]).

Ez volt vége a Polydorus és Theopompus alatt kitört nagy alkotmányválságnak, de ezzel nem végződtek még be az első messeniai háborut követő zavargások. E harcz az ország népessége közt is nagy nyugtalanságokat idézett elő. A dórokon kivül a lakosság többi részét is nagy mértékben igénybe kellett venni a harczban; egy rész megtagadta a szolgálatot és annak következtében helotákká lett. Mások vitézül harczoltak, kipótolták a háboru folytán a spartaiak soraiban támadt ürt; ezért megengedték, hogy összeházasodjanak spartai nőkkel és kétségkivül osztályrészt helyeztek nekik kilátásba az újabb földfelosztásnál. Ez teljesen megegyezett a két király czéljaival és valószinüleg népszerüségök egyik tényezője volt. De a dórok semmit sem akartak hallani ilynemü összevegyülésről az achiv vérrel és nyilván a királyság megalázásával összefüggésben volt, hogy nem akarták érvényeseknek elismerni a Heraklidák igéreteit, törvényeseknek az achivok és a dór nők közt létrejött házasságokat és a dór községbe befogadni az ily házasságokból származott gyermekeket, kiket e miatt gunyból parthenieknek, vagyis fattyuknak, neveztek el.

A jogos reményeikben megcsalatottak összeesküdtek és ez által nagy veszélybe sodorták az egész államot.

Az összeesküvést nem tudták legyőzni és végre a delphii papok közbenjárása folytán egyesség jött létre, melynek következtében a partheniek kivándoroltak Italiába. Phalanthus Heraklida vezette őket át a tengeren (Ol. 18, 1 ; 708), de csak azon feltétel alatt, hogy ha a tengeren túli megtelepülés nem sikerülne, szabadon visszatérhessenek hazájukba és igényt tarthassanak Messenia ötödrészére. E körülmény világosan bizonyitja, hogy már előbb is nyertek hasonló igéreteket. De nem tértek többé vissza és a csakhamar virágzásnak indult Tarent tanusitja, mennyi férfiui erőt vesztett a haza a kivándorlás által [49]).

E rosz jelek nyilvánosakká tevék a közélet bajait: a belső egység hiányát, a dórok kiengesztelhetlen kasztszellemét, a dór irány egyoldaluságát, a durvaságtól megvédelmező finomabb müvelődés elhanyagoltságát. Iparkodtak pótolni a mulasztásokat; összeköttetésre léptek idegen városokkal, hol a hellén müvészet a közügyek előnyére szabadabb viszonyok közt fejlődött; idegen dalnokokat hívtak az országba, kiknek énekei alkalmasabbak voltak az éles ellentétek kiegyenlitésére és a kedélyek felhangolására, mint a homéri rhapsodiák. Talán még e partheniek felkelésével állt összefüggésben Terpander a lesbosi dalnok fellépése is.

Lesboson a kivándorlott boeoták nagy tökélyre vitték az éneket és lantverést, a szigetország felséges fekvésének és az ázsiai partokkal való sürü érintkezésnek befolyása alatt. Boeotiából származtak az Aegidák is, és azoknak nagytehetségü nemzetségéhez tartozott azon Euryleon, a ki Pylydorus és Theopompus között a lakedaemoni seregnek derék csapatát vezérelte a messeniai háborúban. Háborúban és békében a lakedaemonoknál nagy befolyással

birtak, és nemzetségök messzire terjedő összeköttetéseinél fogva nagyon alkalmasok voltak arra, hogy a merev dorismusnak ellene hassanak és Spártába bevigyék az általános hellen müveltségnek termékeny csiráit. Igy tehát az ő befolyásuknak is tulajdonithatjuk, hogy Terpander meg lett hiva, hogy Spártában meghonosítsa a lantos müvészetet, melyet ő teremtő lángeszével rendbeszedett, hogy gyógyhatásu zenével a viszálkodásnak gonosz démonait megfékezze és a hazai müveltségnek szük körét tágítsa. Az ő müvészetét az állam fogadta el és a közügyek között rendezett állást nyert; héthúros cziteráját törvényesen szentesitették. A nyilvános isteni tisztelet magasztos hymnusai által újra feléledt, és mindenek előtt az Apollo Karneios, az Aegidák törzsistenének nagy országos ünnepélye, melyhez a dór hadjáratok és vándorlások minden emlékei fűződtek és mely kiválóan katonai ünnepélylyé változott, úgy lett átalakítva, hogy azzal egy aeoliai zenében való verseny összeköttetett. Az ünnepély fokozódott fényében a pártok kiengesztelődését, a réginek elfeledését, új szerencsés kezdetet akartak elérni. Ez történt igen hiteles hagyomány szerint Ol. 26, 1. 676.[50]).

De Terpander meghivatása nem állt elszigetelve Sparta belső mozgalmainak e fontos idejében. A karneok ünnepélye rendeztetése után nehány évvel új szükség jött az országra. Veszedelmes betegség tört ki, a milyen az Eurotas elzárt forró völgyében sokszor igen makacsul be szokott fészkelődni; a betegséggel együtt rosz kedv, rendetlenség és lázadás. Ujra az országon kivül kerestek segitséget és nagyon természetesen azon államnál, mely már a lykurgusi államnak mintaképül szolgált és össze tudott sziget országában egyeztetni régit és újat, törvényt és vallást, szigoru fegyelmet és haladó müveltséget (201 l.).

Kretából tünt fel egykor minden görög államnak mintegy új élethajnala, Apollo vallása büntörlesztő erejével és itt még akkor is Apollo engesztelő papjai nagy tiszteletben részesültek. A muzsák müvészeteinek eszközeit teljesen elsajátitották, a nélkül hogy azoknak az isteni tisztelettel való összefüggését elhagyták volna és valamint Apollo szolgálatával együtt jár a léleknek nyugodt magába való térése, zavartalan, istenbe való bizalom, és a nemesebb lelki erőknek biztos uralma minden zavaros és alárendelt szenvedély fölött, úgy ama papi énekesek a költészet és zene teljes hatalmát ugyan azon czéloknak vetették alá. Másrészt a krétai müvészetnek politikai czélja is volt. A hazai állami rend érdekében arra törekedett, hogy a dórok bevándorlott törzsében ébren tartsa a harczképességet és élessze a harczi bátorságot. Erre szolgált elevenebbb dallamok szerinti zene, ének és táncz; továbbá a rendezett ünnepélyek, melyeken majd teljes fegyverzetben, majd meztelenül gyermekek és ifjak a fuvolya hangjára tánczoltak, hogy testi és lelki épségöket örömmel mutogassák.

Ezen sokoldalu müvészetnek a gortynbeli Thaletas volt a mestere és minél közelebbi rokonságban álltak eredetileg egymáshoz a lakoni és krétai intézmények és minél inkább az utolsó háboru veszedelmében Kreta és Sparta között fenmaradt a köztök létező szövétség, annál inkább gondolhattak a viszálkodásba merült spartaiak Thaletasra, kinek nagy érdemeit az állami fegyelem felélesztése körül a krétai segédcsapatok által ismerték meg. A mint Terpandernek köszönhették a karneok ujjáalakitását, ugy Thaletasnek a gymnopaediák berendezését. Ez a nyilvános nevelésnek szentelt ünnepély volt; a meztelen fiuk táncza a betegség éveinek átélése után, arra kellett hogy szolgál-

jon, hogy a testet erősítse és megedzze, az általános részvétnek új lendületet adjon és kedves mulatságban egyesitse a kedélyeket. De hogy Thaletas tovább és mélyebben hatott, hogy mint törvényalkotó hatott és a sokáig elhanyagolt zenei müveltséget a Terpandertől fektetett alapon, összeköttetésben a vallásos intézményekkel állandóan rendezte, már abból is kitünik, hogy őt minden chronologia daczára Lykurgussal hozzák összeköttetésbe, a mit mindennel szoktak tenni, a mi maradandóan és hathatósan beolvadt a spartai közügyekbe, a mi ugyszólván, annak vérévé és velejévé vált.

Terpander valamint Thaletas fellépése azon belső mozgalmakkal függ össze, melyek az első messeniai háboru bevégeztével napfényre jöttek. Sparta azon háború által szokott járásából ki lett zavarva és új, messzire ható viszonyokba vitetett. Ezekhez nem illettek a közügyeknek régi, elszigetelést czélzó alakjai, szük látkörükkel és tisztán katonai fegyelmökkel. Láttuk, hogy érezték és hogyan elégitették ki a hazai müveltség kitágitásának szükségét [51]).

De még igy sem felelt meg a lykurgusi állam azon nehéz feladatoknak, melyek Messenia sikerült lázadása után felmerültek. A sík mezőn való ellentállás váratlan volt és megrenditette a seregnek nyugodt harczi bátorságát. De a mint még azon felül a körül fekvő tartományok a lázadókhoz csatlakoztak és az egész félszigeten egy sparta-ellenes párt emelte fel a fejét, akkor Spartában megint gyengeség és tájékozatlanság mutatkozott. A látszólag oly erős állam sohasem volt elkészülve valami rendkivülire, mivel a dolgok bizonyos folyására mintegy be volt tanitva. Azon nagyobb szerephez képest, mely neki jutott, szellemi segély forrásokban még mindig szegény volt és korántsem

érte el azon tökéletes önállóságot, melyet a régiek egy jól rendezett államban megkívánnak. Legnagyobb bajt okozott ismét a szántó földek viszonya. Nagy számu spartiatának Messeniában utalványoztak földet; ezek a háboru kitörése óta az övéikkel együtt nem tudtak miből élni és kárpótlást követeltek, azt pedig új földosztás nélkül meg nem lehetett nekik adni. A legnagyobb zavargások törtek ki és úgy látszott, hogy az állam akkor roskad össze önmagába midőn kifelé a legnagyobb erőmegfeszitésre volt szükség. A királyoknak, mint főhűbéruraknak kötelessége volt a földbirtok fennálló rendje fölött őrködni, ellenök fordult az elégületlenség, a Heraklidák trónja legelőször volt fenyegetve. E szorult helyzetben azon ország felé fordultak, melylyel nemzetségök ősrégi összeköttetésben állott, Attika felé, mely épen a görög népek vándorlásától kevésbbé érintve, csendesen rendezte viszonyait.

Fekvéséhez képest a hellén szellemi müveltségnek csiráit mindenfelől, különösen Jóniából vette fel magába, hogy otthoni gondos ápolás által a teljes megérésig fejlessze azokat. Igy különösen sikerült náluk az elegia, a költészet azon faja, mely Homér hazájában volt otthonos és az epikai versmértéket olyanformán változtatta, hogy egy uj vers, a pentameter hozzáadása által, egy uj mérték jött létre, az elegiai distichon, melyben a homéri vers méltósága meg lett tartva, de egyuttal a lyrikus strophának kellemes mozgékonysága is bele olvadt. A költészet terén ily csekély változtatás által sohasem értek el ily nagy eredményt. Már Jónia városaiban használták az elegiát, hogy erőteljes rythmusával a polgárokban a harczi bátorságot felköltsék. Attika csendesebb viszonyaiba átültetve arra szolgált, hogy fokozza a hagyományos törvényekhez való

ragaszkodást és a polgári rendhez való szeretetet. Ily czélra használta az elegiát Tyrtaeus, ki Aphidnában, Attika északi részében született; őt már hazája, mint a mely a dioskurok mondája által a Heraklidákkal összeköttetésben állott, ajánlotta és még inkább költészetének komoly, oktató de egyúttal fennkölt iránya.

Hogy Tyrtaeus a megtámadott királyság érdekében lett meghíva, abból látszik, hogy elegiái különösen kiemelték a Heraklidák isteni gondviselésen alapuló uralmát, és a pythiai jósda szentesitésével történt felosztását a hatalomnak a király, tanács és nép között. A katonai becsület érzetét, és az uralkodó királyi család iránti hűséget — ezeket dicsőitette Tyrtaeus; azért az ő dalait énekelték a harczosok a királyok sátrai előtt. Ő maga a spartai község tagja lett, a spartiaták nevében költött, és azon időből, »midőn Erineos (126 l.) szeles hegyi zugából lejöttek a Heraklidákkal Pelops szigetére« leszállt a dicső jelenbe és dicsőitette Theopompust »az istenek barátját, ki által Messenia dúsgazdag rónáit elfoglalták.« Rövid szavakban, melyek könnyen megragadják az emlékező tehetséget leirja, hogyan kell hogy mutatkozzék a dór fegyelem az egyesek magatartásában, a sorok csatlakozásában, a rendezett harczi modorban, az egészhez való feltétlen odaadásban, leirja, hogy a rendnek elhagyása minden egyesre valamint az egészre szégyent és veszedelmet hoz. Tőle indulók is léteztek, melyek az ütemszerü támadásnál a csapatokat harczvágygyal eltölték.

De ő nem csak énekes volt a sereg és a nép számára, ki a költészet gyöngéd erőszakával a felizgatott kedélyeket lecsillapitotta és az ingadozókat kötelességökhez visszatéritette; ő mint államférfiu is beleavatkozott az állam

ügyeibe. Ő keresztül vitte, hogy a spartiaták aristokratikus makacssága, mely a partheniekkel szemben oly hajthatatlannak mutatkozott, uj polgárok felvételét megengedte s igy Ol. 35 (640) óta a spártai nép új erővel és új rendben haladt győzelmi pályáján[52]).

A háboru azalatt más fordulatot vett, mint a messeniek remélték és a spartaiak féltek. A sokkal erősebb ellenség, — ez tünik ki mindenből a mit Tyrtaeusról hallunk, — időt engedett a spartaiaknak, hogy bensőleg erősödjenek és gyarapodjanak. Amazok nem tettek kisérletet megtámadni Lakoniát, melyet a természet oly hatalmasan megerődített. A szövetségesek sokkal távolabb voltak egymástól, hogysem egyöntetü eljárást követhettek volna. Még fontosabb volt azon körülmény, hogy a szövetségesek külön más-más czélra törekedtek; Argosban, valamint Pisában a sereg élén álló fejedelmek tulajdonképen csakis családi hatalmukat akarták megerősiteni; segédcsapataik elmaradtak. Leghivebben és legközelebb állt Messeniához Arkadia; seregeik egyesitve voltak és az ujolag elfoglalt vidéket oly túlnyomó hatalommal védték meg, hogy a spartaiak a mint mondják, a megvesztegetés segélyéhez voltak kénytelenek folyamodni, hogy a szövetségeseket egymástól elválasszák. Azt mondják, hogy e tervök Aristokrates gyarlósága miatt sikerült. Midőn a két sereg a »nagy árok«-nál, egy csatornánál a messeniai síkon, a döntő csatában egymással szembe szállott, a hitszegő király, kinek csapatai a sereg két harmadát képezték, visszahivta népét a már megkezdett csatából, állitólag kedvezőtlen jósjelek következtében. Ez által a messeniek jobb szárnya megzavarodott és a rendje megbomlott, könnyü szerrel körülvették őket a spártaiak és teljesen

megverték. Az arkadok megátkozták királyukat, mikor gyalázatos tettét megtudták; mint felségsértőt megkövezték, és az arkadiai tartomány legszentebb helyén, magasan fenn a Lykaeumon, Zeus hamvas oltára mellett, évszázadokon keresztül állott az oszlop intő feliratával »hogy Messenia Zeus segitségével felfedezte az árulót, a kit hitszegése büntetése el is ért. Semmi gonosz tett nem marad rejtve.« Azonban azért uj segitség nem jött és Messenia veszve volt.

A harczot ugyan folytatták, de egészen más fordulatot vett. A sikságot már nem védhették a messeniek; igy keletkezett egy guerillaháboru, melynek középpontja az arkadiai határnak hozzáférhetlen hegységeiben volt. Innen sikerült Aristomenesnek bátor kalandos betöréseket intézni egészen Lakonia közepéig és még a jófekvésü Pharisból is, hol a spartai állam készlete és kincsei le voltak téve, zsákmánynyal megrakva visszatérni. Habár nem volt képes sereget gyüjteni, mégis reszkettek tőle a spartaiak az Eurotas partjain, és mély fájdalommal nézték, a mint kalandor csapataival évről évre pusztitgatta szántóföldjeiket. Hadművészetök, mely csak nyilt csatára volt berendezve, ilyen háboru elvégzésére épen nem volt alkalmas. Azért Aristomenes éveken keresztül folytathatta ezt a háborut.

Főhadiszállása Ira volt, meredek, de terjedelmes magaslaton a legzordabb hegyi vidéken, két patak között, mely a Nedába folyik. Az egész hegyi vidék, mely inkább Arkadiához mint Messeniához tartozik, olyan mint egy vár. Hegytorkain semmiféle sereg nem tudott rendezett menetben áthatolni és az egyes csapatok külön külön elvesztek úttalan sziklahasadékokban. Itt telepedett meg a

szabad messeniek maradéka nyájastul minden ingóságával együtt, és Aristomenessel, ki még mindig régi szövetségeseiben bizott, várták a jobb időt. A spartaiaktól mindinkább körülvétetve, utoljára csak a Neda keskeny völgye maradt meg nekik, mint a melyen keresztül élelemmel láthatták el magukat és fentartották az összeköttetést a barátságosabb helységekkel. Mert még két fontos parti város, Methone és Pylus maradt a messeniek birtokában, melyek tengeren ugy iparkodtak kárt tenni a spartaiaknak, mint Aristomenes a szárazon. Nem igen sokáig tarthatták a három egymástól távol eső helyet és a mi a messeniai nemzetségek zöméből még megmaradt, az évekig tartó háborúk nyomoruságában, utoljára kénytelen volt magát arra szánni, hogy elhagyja a hazai földet, miután minden segélytől elhagyatva, nem volt semmi kilátása annak visszaszerzésére. Visszavonultak tehát ezek arkadiai területre, hol szives fogadtatásban részesültek.

A nyughatatlanabbak, tettekre vágyódók tovább mentek; egyrészt Kyllenébe, Elis kikötőjébe, mely a legrégibb idők éta Arkadiát összekötötte a nyugoti tengerrel és innen a tengeren át azon irányban mentek, melyben már az első háboru bevégezte után jártak messeniai csapatok a siciliai szoros felé. Az egyik csapatot vezette Gorgus, Aristomenes fia, a másikat Mantikles, Theokles, ama látnok fia, a ki az isteni jelek beteljesedéséből Ira közel lévő vesztét előre megismerte. Azon messeniektől, kik magukat ezen ősöktől származtatták, szerencsés és hatalmas nemzetség származott, mely Rhegiumban, később Zanklén is uralomra jutott. Mások a keleti tengerek felé fordultak; ezek közt maga Aristomenes, ki Rhoduson halt uj boszu-terveinek közepette, melyeknek kivitelére, azt mondják, még ázsiai zsarnokok köz-

remüködését is kereste. Rhoduson a Diagoridák azzal dicsekedtek, hogy Aristomenes leánya által, hősi vére az ő nemzetségökbe származott által.

Messenia maga, nemzetségeitől megfosztatva, szomoru állapotba sülyedt alá : a szép tartomány, egykoron mint a Heraklidák legszerencsésebb osztályrésze dicsőitve, a görög nép történetéből ki lett törölve. A Pamisus forrásai utóbb úgy mint elébb öntözték a buján termő mezőket ; de a hátra maradottak, mint a spartaiak rabjai, ugy kényszerültek hazájuk földjét müvelni, és minél távolabbak voltak az uralkodó hatalom középpontjától, annál több kegyetlenséggel és annál több gyanuval bántak velök. A messeniai Zeus hegyi áldozatai, minden ősi isteni tiszteletek és szent szertartások, melyek a pelasgi tölgyesekben ünnepeltettek, erőszakosan nyomattak el. A mi a földből el nem lett osztva, az legelőnek maradt. Leginkább pusztult el a parti vidék, melynek lakosai tömegesen kivándoroltak ; Pylus neve feledésbe ment, a félsziget legszebb kikötője puszti és elhagyatva volt. A part őrzésére az asineiek mellett a naupliaiak is, kiket hasonló sors Argolisból űzött, telepedtek le Methoneben [53]).

A messeniai háború vége (628 körül) egyszersmind befejezése egy Spartára nézve döntő fejlődési korszaknak. Kivül-belül megváltozva úgy lépett ki ezen korszakból. A lykurgusi államból egészen más lett ; az ősatyai szokások, melyek a régi időkből származtak, nem léteztek többé ; a fejedelmi és községi jog szándékba vett egyensúlya nagyon is mesterséges volt, hogy sem fennállhatott volna ; az achivok és dórok közti kibékités nem sikerült. Kölcsönös, hüséges szövetségen alapuló és közös isteni tiszteletek által erősitett bizalom helyett a gyanuskodás harapódzott el és az

egész állam társadalmának jellege volt a bizalmatlanság; nem biztak a dórok a királyokba, a perioikokba, a helotákba. Mindig, valahányszor az ephorok collegiuma hivatalba lépett, úgy szólván újra hadat üzentek a heloták mindig növekedő tömegeinek, mert azokban egy mindig leskelődő ellenséget láttak, a ki készen áll arra, hogy minden közbajt és szerencsétlenséget mint az elpártolásra való alkalmat felhasználja [54]).

Azért Lakedaemon még a béke idejében is mindig harczkészen állott, és időről időre a védtelen falusi lakosságon a legnagyobb kegyetlen ségeket vitték véghez. A mi pedig a szabad vidéki lakókat illeti, az ellenök való gyanu határozottan fokozódott, azon alkotmányellenes szövetkezés után, mely Polydorus és Theopompus alatt a királyság között és a senatusban képviselt achiv nemzetségek között jött létre. Ahhoz járultak még a politikai mozgalmak is a második messeniai háboru idejében és a tyrannis létrejötte a szomszéd tartományokban; ez által a feszültség a dórok és vezéreik között mindig nagyobb, a hangulat mindig ingerültebb lett. De mióta az ephoria a bizalmatlanság alkotmányos eszköze lett, azóta a viszály az alkotmány egyik tényezője gyanánt szerepelt, a belső küzdelem mint törvényes rend szentesittetett. Már azért sem maradhattak meg a régi intézmények, és az ephorok hatalma folytonosan növekedett a régi államhatalom rovásán, miután azok részint azon királyi jogokat sajátitották el maguknak, melyek a külügyre és fővezérségre vonatkoztak, részint pedig a senatus hatalmát a törvényhozást illetőleg.

Az ephorok hatalmának legelső feltétele pedig az volt, hogy a királyságtól teljesen független volt; e szerint valószinü, hogy az ephorok megválasztatása a dór községet

illette. A választás módozatát nem ismerjük, hanem az arra vonatkozó megjegyzésekből lehet következtetni, hogy már jó régen meg lett állapitva, és ama határozott változás az állami hatalom viszonyaiban, mely állitólag már a nevezett fejedelmek alatt megtörtént, csak abból magyarázható ki, hogy az ephorok kinevezésénél egészen mellőzték a királyok befolyását.

Az ephorok hatalmának uj gyarapodása Asteropustól eredt, ki maga is e hivatalt viselte; e gyarapodás valószinüleg abból indult ki, hogy ezen, a királyok ellenőrzésére alapitott hivatal, a kormány teendőinek nagy részét magához vonta és a törvényhozásban önállóan járt el. Végre Ol. 55 (560) körül, midőn a bölcs Chilon az ephorok között volt, harmadszor lett tágitva hatáskörük, és ez annyi mint döntő győzelem a királyság felett.

Az ephorok behozatala által csakugyan, mint Theopompus mondotta, a Heraklidák hatalma lett megerősítve; az ephoria megmentette a királyságot akkor, mikor más államokban meg lett szüntetve. De tulajdonképen mégis megszüntette a királyságot. Sparta megszünt monarchia lenni a nélkül, hogy a herosi idővel való összefüggése erőszakosan megszakittatott volna; megtartotta a kettős trónt disz gyanánt, de ezért nem volt pusztán értéktelen ékszer; mert utóbb is úgy mint előbb összetartotta az achiv lakosságot a dór községgel, kifelé pedig nagy tekintélyt szerzett az államnak, miután a hőskor ez ereklyéje oly szentséget adott rá, melyet a többi államok mind nélkülöztek; a legkésőbbi időkig arra szolgált, hogy az egyoldalu dórismusnak gátot vessen, a mellett azonban a két királyi család igazán kitünő tagjainak mindig alkalmat

szolgáltatott arra, hogy döntő befolyást szerezzenek magoknak.

Rendes időben a királyság semmi sem volt az államban, az ephoria minden. Chilon ideje óta az ephorok hónaponként megeskettették a királyokat az alkotmányra. Ők voltak az állam képviselői kifelé és az államszerződéseket aláírták a község nevében. Még a királyi hivatal tulajdonképen való köréből is, a sereggyüjtésből és vezérségből kiszoritották a Heraklidákat. Az ephorok által választattak a hippagretek vagy a lovasok vezérei, kik hogy minden pártoskodásnak még szinét is elkerüljék, bizonyos általuk megnevezendő okból az egész seregből háromszáz embert választottak a királyok személyes szolgálatára. A királyoknak maguknak testőrségök szervezésére semmiféle befolyásuk nem volt, és azért annak közepette inkább úgy érezhették magukat, mintha meglesnék és megfigyelnék, mint úgy hogy megőrzik és szolgálják őket. Mindent a mit tettek, az ephorok megdorgálhattak.

Az ephorok Sparta valamennyi hivatalnokai között csak egyedül magok voltak azok, kik teljesen független állásuk jeléül a királyok előtt nem álltak fel ülőhelyökből; a királyok pedig, legalább harmadszori idézésre, kénytelenek voltak az ephorok itélőszéke előtt megjelenni. Az ephorok minden kilenczedik évben megfigyelték az eget, és e megfigyeléstől függött a királyi hivatal szakadatlan fennállása; kedvezőtlen jelek beállta következtében a királyi jogokat semmiseknek kijelenteni volt hatalmukban, mig Delphiből azok gyakorlása ujból meg nem lett engedve. Tehát az istenekkel is közvetlen érintkezésben állottak, sőt Thalamaeben (208. l.) a Pasiphaë szentélyében saját jósdájuk is volt; Delphi tehát nem volt többé egyedüli vallási

főhatósága az államnak, és a királyok már nem voltak képesek hivatalnokaik, a pythiek által azt megállapitani, a minek, mint isteni akarat az állam kormányzatában feltétlen irányadónak kellett volna lenni.

Épen úgy mint a királyságot, úgy mellőzték az ephorok a vének tanácsát is. Ők maguknak tulajdonitották azt a jogot, hogy a községgel értekezzenek, ők voltak tovább fejlesztői a törvénynek, a mennyiben Spartában megengedték a viszonyok, ők döntöttek minden nyilvános ügyben. Szóval, a régi méltóságok és hivatalok, melyek a hőskorból eredtek, mindinkább elenyésztek, mig az ephorok hivatala teljhatalomra vergődött. Az év azoktól, mint elnököktől veszi nevét, ők tartják össze az államot, hivatali helyiségök az állam középpontja, Sparta tűzhelye, mellette áll a félelem (phobos) szentélye, annak jeléül, hogy a szigoru fegyelem innen veszi eredetét.

Csodálatos harcz volt az, melynek ez lett az eredménye, Polydorus és Theopompus dynastiai politikájának ez teljes visszahatása és ellentéte, ez demokratiai győzelem demokratia nélkül; mert a dór község magvában csak hadsereg maradt, harczra gyakorolva, de nem politikai tárgyalásokra; e község úgy érezte magát mint aristokratia a régibb lakosokkal szemben, de hosszas küzdelmekben főurait megfosztotta minden királyi jogoktól, az állam sulypontját a községbe tette által és a királyságot oly tökéletesen megbénitotta, hogy képtelen lett a község iránti kötelezettségeiből magát kivonni az által, hogy a dórokat megelőző lakosságra támaszkodott, vagy papi tekintélyekre hivatkozott.

Ha most már a dór község jelentéktelen befolyása mellett annak képviselői kormányozták az államot, és pedig

az évenkénti változás daczára úgy, hogy Sparta politikája egészen határozott és egyöntetű maradt, holott a csonkitatlan királyi hatalom idejében minden megállapodás nélkül ingadozott: akkor e határozottság csak abból magyarázható ki, hogy maga a község a lykurgusi intézmények által biztos magatartásra tett szert, hogy benne igen határozott traditio alakult a felől, hogy mi üdvös az államra nézve; ezt a hagyományt követték az ephorok és ezeknek köszönheti Sparta tiszta dór jellegét, következetes politikáját és azon nagy eredményeket, melyek abból következtek. Bármennyire különbözik is tehát az ephorok alatt álló Sparta a lykurgusi államformától, nagysága mégis a lykurgusi intézményekben gyökerezik, és ennyiben igazuk volt a régieknek, mikor az egész fejlődésében lényegesen változott államszerkezetet az egy Lykurgustól származtatták.

A mi a külső intézményeket illeti, Messenia elfoglalása után uj részekre való osztás történt, és mint a régi Kreta, úgy Sparta is, az isteneknek kedves száma szerint, száz helységgel birt, melyek közül némelyek Argolis határán, mások a Neda folyó közelében voltak, és az ekképen nagyobbitott ország részére a királyok évenként a száz bikából álló nagy állami áldozatot hozták, hogy az isteneket kérjék, hogy a Heraklidák oltalma alatt a hatalmas államot csonkitatlan nagyságában megtartsák [56]).

Sparta azonban vivmányai megőrzésével nem érhette be, mióta a hóditás pályájára lépett és a sziget harmadrészénél többet erős házihatalommá egyesitett. A messe-

niai háboruk alatt az ellenséges áramlatok nagyon is jöttek napfényre, hogy sem győzelme után arról ne kellett volna gondolkoznia, hogy az ellenpártot örökre földre tiporja és saját hatalmát a félszigeten terjessze és megszilárditsa. Igy gondolkozott a dór község és a királyok is szerencsés háboruktól állásuk javulását várták; mert új, azonban nem-dór alattvalók meghóditása csak arra szolgálhatott, hogy a királyok az állam belsejében annál könnyebben mozdulhattak.

A harczias politika iránya felől nem lehetett kétség. A félszigetnek nagyterjedelmü belső tartománya volt az egész messeniai mozgalomnak támpontja. Az arkadiai városok szives fogadtatásban és polgári jogban részesitették a menekülteket; Aristomenes leányai Phigaliában és Heraeában voltak férjnél és gyermekeiket a hódító Sparta elleni gyülöletben nevelték. A messeniai háború egyuttal arkadiai is volt, és Phigaliát, az erős várat a Neda völgyében, Ira városa szomszédságában a spartaiak már egyszer, — Ol. 30. 2; 659 — bevették. De a hegyi tartomány e legzordabb zugában nem sikerült nekik lábra kapni.

Annál erélyesebben nyitották meg a támadást Kelet felől, mely része könnyebben volt megközelithető.

Itt alacsony hegynyakokon keresztül vezetett az út az Eurotas felső völgyéből az Alpheus vidékére; forrásai azon terjedelmes fensikon gyülnek egybe, melynek szétszórt megyéi Tegea városában régtől fogva mint erős központban egyesültek. Az arkadiai lakosságnak azon része, mely az Eurotas lejtőin lakott, már régen spartai perioikok lettek. Most már ugy látszott, hogy elérkezett azon időpont, hogy a foglalást biztositsák és kiegészitsék, hogy

a régi, Tegeatól szenvedt jogtalanságot megtorolják, hogy uj győzelmekkel törüljék ki Charilaus és Theopompus királyuk elfogattatásának emlékét, és annál inkább látszott, hogy elérkezett az ideje, mivel Arkadia Aristokrates bukása után egészen megyei kormányokra oszlott. Miután tehát a messeniek kiutasitását megtagadták, a spartaiak seregei Tegeatisba benyomultak és a királyok delphii mondásokkal iparkodtak nekik bizonyitani, hogy a sikmező mindenfelé nem sokára, mérő-kötéllel fog felméretni és a spartaiak közt kiosztatni.

De nem sokára belátták, hogy milyen nehéz oly hegyes országot elfoglalni, mely a mellett, hogy zord, még azon felül erős és kevéssel megelégedő emberektől van lakva. A spartaiak a háboruban nagy szükséget szenvedtek, és a helyett hogy kedvökre felosztották volna az elfoglalt tartományt, igen sokan közülök mint foglyok kénytelenek voltak az Alpheus csatornáin ásni megtanulni és a hadi foglyok sorsát tapasztalni. Erőszak nem használt semmit, Tegea a szabad hegyes tartomány rendithetlen bástyája volt; akkor kellett tapasztalniok a spartaiaknak, hogy hóditási politikájuknak mégis csak van határa, és a delphii jósda, mely mindig müködött a Heraklidák dicsőségéért és tekintélyök emelésében, az agiada Anaxandridasnak, Polydorus ötödik követőjének 560 körül más utat mutatott. Győzni fognak Orestes csontjai által, melyeket, miután a tegeai határban el vannak temetve, titkon Spártába kell vinni. Hanem az ereklyék ezen átvitele kétség kivül a hadi szerencse fordultának volt következménye, melyet a spartai had kitartása és taktikai felsőbbsége eredményezett. Mindkét felől megunták a pusztitó háborut; Spartának fel kellett hagyni azon gondolattal, hogy Arkadiát magának

aláveti, és a tegeai polgárok vitézsége által, mely Arkadiát Messenia sorsától megmentette, Sparta külpolitikája más utra, a szerződésnek utjára lett terelve. Hogy egymás között kiegyezkedjenek, arra használták a közös heroscultusokat és megujitották annak emlékét, hogy Agamemnon egykor dicsőségesen Arkadiára is terjesztette uralmát. Sparta Heraklidái elismertettek utódai gyanánt és ezen elismerés jeléül Orestes maradványai Lakoniába vitettek által. A vizválasztón pedig, hol az Alpheus és Eurotas forrásai egymáshoz közel vannak, felállitották azon oszlopot, melyre a Sparta és Tegea közötti szerződések fel voltak irva.

A tegeaták fegyverök becsületének megcsonkitása nélkül kezdték meg az uj viszonyt, a midőn most már a spártai politikához csatlakoztak és a Heraklidáknak megfogadták a hadi szolgálattételt. Azon tiszteletteljes hely, melyet a szövetséges sereg bal szárnyán elfoglaltak, mutatja, hogy a spártaiak örültek, hogy makacs ellenségeik harctársakká változtak és a hűség, melylyel a tegeaiak a szövetséghez ragaszkodtak, épen oly megtisztelő bizonyság a polgárok derék voltáról, mint eredménydús kitartásuk szabadsági harczukban [57]).

Az Alpheus melletti oszlop forduló pont a Peloponnesus történetében; az államjogi intézmények, melyek már az előbbi századokban Spárta törvényhozói által állapittattak, csak most jutottak teljes érvényre.

Már Lykurgus az ország belügyein kivül az egész félsziget ügyeit vette szemügyre és belátta annak szükségét, hogy gondot viseljen a félsziget minden törzseinek és államainak államjogi egyesitéséről. A bevándorolt törzsek között azonban a dór törzsön kivül az aetoliai birt legtöbb

önálló erővel; ez a nyugoti oldalon terjeszkedett, úgy mint a dórok a keletin (194. l.). E miatt a félszigetnek kettős sulypontja volt. Ennélfogva erőteljes és egységes fejlődésnek csak akkor indulhatott, ha a nyugoti államok a keletiekkel békés és egymáshoz való állandó viszonyba lépnek. E czélból vallásos központra volt szükség és oly szentélyre, mely mind a bevándorolt, mind az őslakók számára általános jelentőséggel birjon.

A pelasgi Zeusnak őrségi szentélye volt az Alpheus-völgyében, ott, a hol a félszigetnek legnagyobb folyója az arkadiai hegyek szűk torkaiból a nyugoti part lapályába folyik. A magasra emelkedő magaslat, az istenek székhelye, Olympus nevet viselt, mint az arkadiai Lykaeum; töve körül a villámban leszálló Zeus szent helyeket jelölt meg a földön, melyekhez a láthatlan isten különös közelétének érzete csatlakozott; az áldozatok hamvaiból emelkedett oltára, és papi családok ott jelentették ki titkos akaratát. E jósdai helyiség már régóta fennállott, midőn Elis és Pisa államok alapittattak, és az achivok, kik a Pelopida Agorius alatt jöttek Helikéből, hogy Pisa alapitásában részt vegyenek, Zeus ezen tiszteletéhez csatlakoztak; ehhez hozzáfüzték ősük, Pelops herosi cultusát és az ő tiszteletére rendezték az ünnepélyes játékokat.

Zeus mellett tisztelték Herát; szentélye a két szomszéd államnak szövetségi szentélye volt, és a tizenhat nőből álló kar, kik közösen szőtték Hera ruháját, képviselte a tizenhat helységet, melyek Elisben és Pisatisban egyformán voltak elosztva. E viszony a szövetségben Zeus cultusára is lett alkalmazva, mely az achiv Pelopidák bevándorlása által egészen uj jelentőséget nyert. Pisa, mely elejétől fogva gyengébb volt, a déli és keleti szom-

szédok, különösen az arkadiaiak ellen, kik az Alpheus torkolatának vidékére régtől fogva igényt tartottak, szentélyei számára védelmet keresett az Elishez való csatlakozásban. Elis amannak igazgatásában való részvétben jó alkalmat látott, hogy tartománya határán túl hatalmat és befolyást szerezzen. Mindkét állam osztozott a szent szolgálatra való felügyeletben. Olympia a nyugoti államok központjává lett, és ha Sparta ezekhez akart csatlakozni, úgy itt ajánlkozott a csatlakozásnak olyan módja, melynél alkalmasabbat nem lehetett volna találni. Mert Zeus, különösen az achiv törzsek felfogása szerint, a népek közös pásztora, minden hellének frigy-istene, és egyúttal minden Heraklida fejedelemség védője a Peloponnesusban. Olympiában való tiszteletéhez annál szivesebben csatlakoztak a spartaiak, mivel ő vele szorosan össze volt kötve Pelops tisztelete, mint a ki az olympiai ünnepi játékoknak szerzője és minden olympiai versenyzőnek mintaképe; mert a Heraklidák családi politikája volt Pelopsot tisztelni.

Hera templomában Olympiában még az Antoninok idejében egy érczkorongot őriztek, melyen köralaku irással az olympiai ünnepélyekről szóló határozatok törvényképen fel voltak jegyezve. Aristoteles e feliratot mint a peloponnesusi történet legfontosabb okmányát, megismerte és vizsgálta; az ő állitása szerint Iphitus elisi király neve mellett rajta volt Lykurgus neve is. De arról sehol sem találunk bizonyságot, hogy ezen okmány ama korból való és hogy Iphitus s Lykurgus azt államaik nevében kiállitották volna. Sokkal későbbi okmányon is a kölcsönös egyezkedés inditványozói gyanánt őket lehetett emliteni. Mindenesetre Iphitus királyt tartotta a hazai hagyomány a szövetségi ünnepély alapitójának, a ki annak jelentőségét

a szomszéd tartományok határán túl is terjesztette. Azért állott a Zeus templomának pitvarában egy magas nő érczszobra, mely az olympiai fegyverszünetet (Ekkecheiria) ábrázolta; mellette volt Iphitus, kit hálásan megkoszorúzott. Ha még a pisai Kleosthenes is emlittetik mellette, azért már akkor mégis a hatalom túlsúlya, a tiszteletnek előbbsége Elisé volt.

Iphitus neve e korszak fejlődésében a legfontosabb szakaszt jelöli. Oxylus törzséből származó elődjeivel nem tudták biztosan összekötni. Ő maga Heraklidának neveztetik; legalább, úgy látszik, a Herakles tiszteletét hozta be, melytől az eliek eddig idegenkedtek, és a delphii istennel magát és az államot is érintkezésbe tette. Ez által Elis és Sparta mintegy rokonokká lettek és szoros összetartásra képesekké. Ez azon korszak volt, melyben az Achajával való régi összeköttetés, melyről Agoris meghivatása tesz tanuságot, feloldatott és annak helyébe Spartához való határozott fordulat állott be; bizonyosan ezen időben képződtek azon mondák, melyek az Oxylus és a Heraklidák közti szoros bajtársi szövetkezést tárgyalják (194 l.). Elisnek és Spartának közös volt politikai érdeke, és hogy egymást abban támogassák, a pisai Zeus szentélye felől szövetséget kötöttek, mely fővonásaiban kész volt és jó alapra fektetve, midőn 776-ban Kr. e. Koroebus győzelmével az olympiai győzőknek rendes feljegyzése vette kezdetét és azzal együtt a szövetségi szentélynek okmányszerü története.

A szövetségnek alapja volt az olympiai Zeus közös elismerése és ünnepélyén való közös részvét, melyet rendesen minden ötödik évben megtartottak a nyári napforduló után következő holdtöltén. Ezzel igen sok állott

összefüggésben, a mi a félszigetnek eddig különvált részeit szoros és eredménydús összeköttetésbe hozta. Utakat egyengettek, az ünnepek idejét rendezték és kölcsönös kötelezettséget vállaltak el. Elisnek megerősitették elnökségi jogát, melyet a pisaiaktól elvettek; az eleieknek az volt a hivatala, hogy a közelgő ünnepet szent hirnökök által hirdettette. Ezen hirdetéssel kezdődött a fegyverszünet; a Pisába vezető utak megnyiltak és háboritatlanoknak kellett lenniök, a templom egész környékének teljes biztonságban. A ki e nyugalmat erőszakosan megzavarta, azt az eleiek templomi törvényszéke elé idézték; a kit elitéltek, a megbántott istennek lett tulajdona és rabja és csak bizonyos összegen válthatta ki magát. Igy képződött a templom kincse, és bizonyos intézmények jöttek használatba, melyek mint olympiai sértetlen jog jutottak érvényre.

Legelőször is Elis ravasz uralkodói használták e szövetkezés előnyeit. Természetes alkotásánál fogva Elis volt a félszigeten a legnyitottabb és legvédtelenebb tartomány, és e miatt az arkadiai hegyi népek támadásainak szüntelen ki volt téve; most pedig Spartával való összeköttetése által azt nyerte, hogy e leghatalmasabb állam nem csak területének csonkitása ellen biztositotta, hanem egyáltalában kinyilatkoztatta, hogy minden támadást az olympiai isteni béke megszegésének fogja tekinteni. Ez által korlátlanságát megnyerte és a Peneustól délfelé nyomulva, minden akadály nélkül terjesztette és erősithette hatalmát.

Sparta pedig e szövetség által kilépett külön megyei állásából és az ország közös ügyeire nézve vezérségi befolyásra tartott igényt. Mint a dór lakosságnak képviselője, Elissel egyetemben dór szellemben rendezte az olympiai intézményeket. A versenyezők már a tizenötödik ünnepély

óta meztelenül versenyeztek az Alpheus partján úgy, mint az Eurotas mellett, és elejétől fogva a győző dija volt az olajfának ága. Sparta és Elis együtt határozták meg, hogy a közös áldozatokhoz és versenyekhez jelenkezők közül kik vehessenek részt azokban [58]).

A pisaiak maguk pedig csaknem úgy jártak, mint a Parnassus alján Krisa polgárai. Kénytelenek voltak nézni midőn a kapuik előtt fekvő, őseiktől alapitott szentélyök, minden hozzá tartozó tisztelettel és joggal együtt, idegen kézbe ment által. Elkeseredett harag fogamzott meg bennök, mely csak várta az alkalmat, hogy kitörhessen.

Ez pedig megtörtént, midőn náluk egy erőteljes nemzetség lépett fel és a nép segitségével terjedelmes fejedelmi hatalmat szerzett magának; ez volt Omphalion nemzetsége, mely valószinüleg az aetoliai nemességnek egy Pisába vándorolt ágához tartozott. Omphalion fia Pantaleon volt. Ő akkor vette át az uralmat, mikor a spartaiak az első messeniai háború után a belső zavargásokkal ugy el voltak foglalva, hogy lehetetlen volt nekik kifelé befolyást gyakorolni. Arkadiához való csatlakozása által erősödve, ezen időt oly jól fel tudta használni Pantaleon, hogy a pisaiaktól elvett jogokat és tiszteleteket ujra visszaszerezte; a huszonhetedik olympiádát ők és az eleiek egyenlő jogokkal ünnepelték.

E viszony még kedvezőbb lett, midőn a félsziget keleti részén a Temenida Pheidon nagy sikerrel elindult, a spartaiakat Argolis elfoglalt határszéleiből kiszoritotta és őket Hysiae mellett nyilt csatában legyőzte (27, 4; 669); azután seregével Arkadián keresztül vonult, hogy a nyugoti parton megdöntse Sparta befolyását. Elis nem csak szövetségeseitől el volt hagyva, hanem még harczba is keve-

redett az achivokkal, kik nemzetségeik Olympiából való kizáratása miatt régi de igazságos haraggal voltak szomszédaik iránt. Igy sikerült az argivi dynastának nagyravágyó kivánságainak czélját elérni. Mint Herakles örököse, az ős által kimért szent mezején az Altisnak mutatta be a nagy áldozatot, melynek már a félsziget határain túl is volt jelentősége. Ő ez ünnepélyt (Koroebus óta a huszonnyolczadik volt) a pisaiakkal együtt tartotta; az eleiek ki voltak zárva, valamint a spartaiak is; a félsziget hegemoniája, melyről a spartaiak már azt hitték, hogy kezökben tartják, ujból azon fejedelmi családhoz tért vissza, mely Agamemnon székhelyét elfoglalta.

Azonban e fényes siker nem volt tartós. Ugy látszik hogy a spartaiaknak még a messeniai háboru kitörése előtt sikerült az eleiek segitségére menni, kik a maguk részéről mindent megtettek, hogy jogaikat visszaszerezzék. A huszonnyolczadik olympiada mint forradalmi ünnepély kitörültetett az olympiádok sorából és a következők az előzött hivatalnokoknak elnöklete alatt tartattak. De ez által a forrongás anyaga nem lett eltávolitva. Pisa megmaradt dynastiája alatt és fentartotta Olympiára való igényeit. Sparta szorultságát ujból felhasználta (egy évvel a második messeniai háboru kitörése után, a szerint mint mi számitjuk), és pisaiak, arkadiaiak és triphyliaiakból gyüjtvén sereget, az eleieket erőszakkal kizárván, saját nevében ünnepelte meg a harmincznegyedik olympiádát. Ez volt az Omphalionidák vitéz nemzetségének utolsó diadala. Mert Ira bevétele után, — mit megengedni nagy hibája volt a spartaellenes pártnak — tökéletes reactio állott be, és a spártaiak egy perczig sem késtek az elisi viszonyokat saját érdekök szerint elintézni. Pisával most is igen kiméletesen

bántak, kétségkivül azért, mert féltek a templom szent földjét azok vérével áztatni, kiknek ott volt a hazájuk. Ők függetlenek maradtak és huszonhárom olympiádán keresztül volt részök az ünnepélyek vezetésében [59]).

Kevésbé kimélték azokat, kik az utolsó lázadásban részt vettek. Triphylia városai, melyeknek Poseidon templomában Samikumban volt központjuk, és habár minyek által alapittattak, mégis Arkadiával voltak szoros összeköttetésben, azon időben pusztittattak el; a spartaiak érdekében volt itt a régi Messenia határát megtisztitani és minden lázadási kisérletnek elejét venni. Lepreumban két párt állott egymással szemben, mint a welfek és ghibellinek; a messeniai párt élén állott Damothoedas, Aristomenes veje; de a másik elég erős volt arra, hogy a spártaiakat Messeniában segitse. Hálából azután nem csak épségben maradt Lepreum, hanem kisebb helységek megszüntetése által nagyobbittatott és erősittetett. Arra volt rendelve, hogy Arkadia, Elis és Messenia határán erődített helyül szolgáljon és egyuttal támpontja legyen a lakonikai érdekeknek.

E szerint a messeniai háboruk bevégeztével úgy látszott, hogy az ország viszonyai Sparta által állandóan vannak rendezve; de az Elis és Pisa közti régi gyülölség nem szünt meg.

Pantaleon két fiat hagyott maga után, Damophont és Pyrrhust. Már Damophont, az idősebbik testvért gyanus szemmel nézték az elisi fejedelmek, mivel azt sejtették hogy ujból készül tőlük elszakadni. Az elisiek már átléptek a határon; hanem visszamentek, miután a szerződések megtartását egymásnak esküvel megfogadták. De alig hogy Pyrrhus jutott a trónra, azon elhatározással, hogy fel-

bontja a nyomasztó szövetségi viszonyt, fegyverre szólította az Alpheus egész völgyét Elis ellen. Triphylia is hozzá csatlakozott, valamint Arkadia szomszéd megyéi, melyek ha nem vettek is részt mint állami hatalom, mégis mindig készek voltak önkéntes csapatok által segiteni a pisaiakat. Ezen háboru eldöntötte az egész nyugati part sorsát. A pisaiak nem voltak képesek Elis és Sparta egyesült seregeinek ellentállni; haderejük csekély volt, tartományukban nem volt egység, és mivel ez alkalommal az ország szent békéjét megszegték, nem volt semmi tekintet városuk régi szentségére. Elpusztitották azt és pedig annyira tervszerüen és fenekestül, hogy később az Olympia melletti szőlőkben hiába keresték nyomát. A lakók, kik az országban maradtak, a Zeus-templom rabjaivá lettek. Igen sokan a közellévő partról kivándoroltak, hogy az elisiek gyülölt járma alól felszabaduljanak, igy különösen a dyspontiumbeliek, mig a közeli letrinabeliek, kik Elissel tartottak, zavartalanul ott maradtak szántóföldjeiken. Ez, úgy látszik, közvetlenül Ol. 52, 1 (572) után történt; mert ezen olympiadával, megbizható hagyomány szerint, megszünt a pisaiaknak az ünnepély rendezésében való részvétök.

Pisatis Messenia után a második tartomány volt, mely erőszakosan kitörültetett a félsziget történetéből. Jó hangzásu régi neve a nép ajkán és a költők dalában tovább élt; és a főhely Pisa kivételével, melynek helyét más pótolta, a tartomány régi nyolcz helysége nem lett elpusztitva. Megmaradtak falusi községeknek Elis fensősége alatt és valamint a föld növényzete a csatasikon és sirhal-

mokon zavartalanul tovább virít, ugy minden harcz után a tizenhat nő kara megmaradt, kik Hera ünnepi köntösét himezték, a két tartomány eredeti rokonságának kedves mintaképe.

Az uralkodó nemzetségek, melyek Oxylus régi királyi lakhelyét elfoglalták, végre elérték vágyaiknak czélját. A gyülölt szomszédtartomány alávetett terület volt, saját területök kétszerte nagyobbodott és a mellett az ujból megerősitett szerződések által külső támadás ellen biztositva volt. Most már az olympiai szentélynek igazgatását fővárosukba, Elisbe tették által, és Pisának alapjából való felforgatása biztositotta őket arra nézve, hogy itt többé nem keletkezik helység, mely képes volna tőlük a játékok vezetését elvitatni.

Miután az utolsó háborút az olympiai isten nevében viselték, a zsákmány annak birtokába jutott, és az elisiek mint a templom kincsei kezelői, azon kötelezettséget vállalták el, hogy a pénzeket az isten tiszteletére fogják használni. Zeus tisztelete rájuk nézve kényelmes módja volt annak, hogy saját uralkodási vágyukat kitöltsék. Mert azon ürügy alatt, hogy szaporitják a kincseket, ravaszság és földvétel utján lépésről lépésre tudták területöket délfelé terjeszteni. A spártaiak által lefegyverezett Triphylia is ezen az úton mint perioekok földje Elisnek jutott, és ez most már az achiv Larisustól a Nedáig terjedt, mint rendezett tartomány és el volt osztva tizenkét kerületre, mely közül négy az urak földjét, nyolcz pedig az alávetett perioekok földjét képezte. E fényes eredmény bizonyitja az uralkodó nemzetségek politikai életrevalóságát, melyek a Peneus mellett szigoruan elzárkózva együtt laktak.

Szabadalmaik fentartására igen okosan használták

fel tartományuk viszonyait. Mert habár Elis terjedelmes parti tartomány volt is, mégis kikötők hiánya miatt nem volt hivatva tengerészetre, hanem földmüvelésre, melyre talajának egyforma jósága miatt akármelyik peloponnesusi tartománynál inkább volt alkalmas. Mindenekelőtt arra volt gondja a kormánynak, hogy ezt előmozditsa. A szántóföldekre vonatkozó igen gondos törvények, melyek mint mondták, Oxylustól származtak, megtiltották, hogy pénzt vehessenek föl azon földre, melyet az állam kinek-kinek rendelt; ez által meg akarták tartani a bevándorolt harczosokat hűbéri birtokukon és elejét akarták venni a családok elszegényedésének, a földbirtok viszonyai felforgatásának. A kisebb földbirtokosok e szerint maradjanak minden megzavartatás nélkül foglalkozásuknál és még az elintézendő pörös ügyek miatt se legyenek kénytelenek a városba menni. E czélból helységbirák rendeltettek, kik a falusi nép között laktak és bizonyos határozott időben körutakat tettek. Az országos béke kedvéért nem voltak körülfalazott városok; a sürü lakosság csak nyilt helységekben vagy egyes pusztákon lakott. Mivel az ország bővében volt a gabonának, bornak és gyümölcsnek, nem volt szüksége a bevitelre; a part lagunái kitünő halakat szolgáltattak, a hegység vadat. A nép kényelmes jólétének kényelmes egyformaságában élt. Sem a kereskedés, sem felvirágzó városok nem veszélyeztették, és igy évszázadokon keresztül megmaradtak azon nemzetségek kiváltságai, melyek határozott alapelvek szerint az ország sorsát igazgatták. Innen van az elisi politikának okos következetessége és politikájának aránylag nagy eredménye.

Elis szerencséje volt Spartának távoli fekvése, melynek szüksége volt Elisre, a nélkül hogy túlnyomó hatalma

rá nézve veszélyessé vált volna; legdrágább kincse volt az Olympiára vonatkozó felügyelete, mindenféle eszközök és igények ki nem apadó forrása, melyet lehetőleg felhasználni tudott. Ennélfogva szakadatlanul azon müködtek az elisiek, hogy az olympiai ünnepély fényét nem csak fentartsák, hanem időszerü gyarapitás által mindinkább fejlesszék, és más ünnepélyek vetélkedésével szemben biztositsák. A spártai gyakorlatok szük körét már régen elhagyták; az egyszerü futáshoz hozzá adták a kettőset és a tartamos futást; azután a birkózást, az ugrást, a diskus és a dárdahajtást és az ökölviadalt, melyek Ol. 18, 1; 708 óta mint ötös viadal vagy pentathlon, külön csoportot képeztek. Ezen versenyjátékok mind a stadiumban tartattak, mely az Olympia hegység erdős magaslataiba bele nyult.

E lovagi játékok behozatalával uj korszak kezdődött. A hippodromot megegyengették; e volt a futtató pálya, körülbelől két olyan hosszu mint a stadium, melylyel derékszögben találkozik. A huszonötödik olympiadán történt (680), hogy legelőször gyültek össze az Alpheus partján versenyfutásra a négyes fogatu szekerek. De miután a görögök minden ujat régi hagyományokhoz szoktak fűzni, úgy most is azon monda képződött, hogy már Pelops is szekérfuttatás által az ország régi királyától elnyerte az országát, habár Hippodamia képe a győzelmi szalaggal ott állt a stadiumban. A szekéren való versenyfuttatás után következett a lóháton való versenyfuttatásnak behozatala, valamint a pankration is, mely magában egyesitette a birok- és ökölviadalt. Azután a férfiak viadalait fiuk is üzték.

Ilyenképen megszaporodtak a verseny nemei, és minél nagyobb lett a részvét, annál inkább vették tekintetbe a

különféle törzsek hajlamait; annál inkább vétettek fel az olympiai játékokba olyan gyakorlatok is, melyek a dór fegyelemmel épen nem egyeztek meg. A mint a versenyjátékok nemzeti jelentősége nevekedett, nagyobbodott az elisiek tekintélye is; hellén hatalommá lettek, és hivatalnokaik, kik hagyományos szakismeretöknél fogva dönthetlen tekintélylyel birtak, a hellének biráinak (hellanodikok) nevezték magokat, mert ők itélhettek régi törvények szerint a hellén polgárok a versenyekhez való hozzábocsáttatásáról és a viadalok eredményéről. A versenyezők vizsgálata Elisben történt, a város gymnasiumában, mely hellen mintaintézetté vált, a hol más államokból való görögök is mindinkább hozzászoktak a tiz hónapig tartó gyakorlatokban részt venni, hogy annál több kilátásuk legyen az olympiai koszorura. Azon dicsőség és előny, mely Elisnek e játékok vezetéséből jutott, a pisaiak irigységét keltette fel és ama sulyos harczokat idézte elő. A szomszédállam legyőzetése után a dicsőség és nyereség csak az elisieké volt, és igy szerencsés esetek lánczolata következtében a Peneus melletti kis városból, mely nem tudott homeri dicsőségére hivatkozni, mivel nem volt, az egész nyugoti partnak fővárosa lett; Sparta által lett ugyan nagygyá, hanem azért mégis Spartától független nemzeti jelentőségre jutott, mely az egész félszigetre és annak határain túl is terjedt [60]).

Sparta átengedte az elisieknek az Olympiával való összeköttetésnek vallásos részét, mindennel együtt a mi csak hozzá tartozott. A politikai jogokat azonban maga vette kezébe. Miután Arkadia ellentállásából megismerte, hogy a messeniai háboru pályáján való haladás lehetetlen, többé nem törekedett arra, hogy a félsziget egyetlen állama

legyen, hanem csak arra hogy első legyen; czélja nem volt a gyengébb államok feletti uralom, hanem csak azok feletti elsőség. De valamint mindenütt az achiv kornak emlékeit visszaidézni vagy megóvni iparkodott, úgy most is az volt a szándéka, hogy Agamemnon uralkodása a spártai Heraklidák által ujra megalapittassék, és ezen czélra a legjobb sikerrel felhasználta a nemzeti szentély vallásos jellegét. Az elisiek mellett ugy állott mint Olympia védője, mint az eskü alatt megkötött szerződések őre. Az ünnepélyek idejében fegyverével óvta az országos békét és a szövetséges hadaknak is e czélra készen kellett állniok. A delphibeli jósda saját szent voltát átruházta Olympiára, és olyan amphiktyoni jelentőséget szerzett neki, milyennel Delphi a dórokra nézve már régen birt. Az olympiai ünnepély évei a pythiai év szerint voltak szabályozva, melyben kilenczven kilencz hold hónap volt. Apollo valamint Spartában az államot rendező istenség volt, ugy most Zeus mellett védelmezte az olympiai intézményeket. Valamint a spartaiak, ugy szövetségesei is arra kötelezték magukat, hogy elismerik az Olympiában keletkező törvényeket, és ezeknek engedelmeskedve vagy leteszik a fegyvert, vagy ha kell, felveszik. Sparta befolyásával együtt terjedt Olympia elismerése is, és viszont ezen elismerés Sparta hatalmának támasza. Sparta nem az Eurotas partján szerezte meg magának vezéri állását, hanem az Alpheus partján; itt lett a félsziget fejévé, mely előre látva és erélyesen vitte szerepét. Miután oly házi hatalommal birt, mely a félsziget valamennyi egyes államán túl tett, igényt tartott arra is, hogy legyen neki döntő szava. Polgárai katonai kiképeztetésök miatt mintegy született hadmesterek és vezérek voltak. Hatalmával vissza nem élhetett az eskü alatt kötött szerződések miatt, melyek felett

az olympiai Zeus őrködött, és okunk van feltennünk, hogy Sparta Arkadiában tett tapasztalásai után örökre legyőzte foglalási vágyait és hogy uralmának határait megtalálta bölcs önmérsékletben. A szövetségesek közti viszályok peloponnesusi hivatalnokok által egyenlitettek ki, kik, mint az elisi versenybirák, hellanodikáknak neveztettek. Nagyobb ügyek az olympiai templom itélőszéke elébe kerültek.

Igy alakult csekély kezdetből egy uj görög amphiktyonia, mely egyrészt nemzeti jelentőségre tartott igényt, mint a hellenek neve mutatja, mely minden amphiktyoni törekvésekkel együtt fel szokott tünni, — de másrészt ez uj amphiktyonia bizonyos, természetes határokkal keritett tartományokat foglalt magában, a melyeket az Alpheus melletti Pelops-ünnepélyre való tekintetből Pelops szigetének vagy Peloponnesus névvel nevezték el általában [62]).

De bár mennyire látszik is, hogy a félsziget természeténél fogva arra van rendelve, hogy egészet képezzen, mégis ennek daczára mindig bajjal járt annak egyesitése és igy most is az amphiktyonia és a vele járó intézmények kivitele makacs ellentállásra akadt a félsziget belsejében, mivel tekintélyes városok és államok olyan irányban fejlődtek, mely a dór Spartának és mindennek a mi onnan eredt, határozottan elleneszegült.

A spártai alkotmány szervezete oly mesterséges volt és hosszas harcz után lassanként oly sajátságos körülmények között jött létre, és annyira alapszik Sparta különös helyi viszonyain, hogy abban meg nem ütközhetünk, hogy a félsziget más tartományaiban semmi sem jött létre, a mi a spartainak megfelelt, habár ezekbe is ugy mint Spartába dórok vándoroltak be és hasonló körülmények között szereztek földbirtokot. Legkevésbé sikerülhetett ez a félsziget

keleti és éjszaki szélén, hol az uj államok egy jón parti lakosság talaján alapittattak. Itt sohasem lehetett azt a kifelé való elzárkózást elérni, mely a spartai alkotmány alapja volt. Az uj államoknak itt a görög világ általános mozgalmaiban részt kellett venni, itt legkorábban kellett megköttetni az aegaei tenger két partja közötti viszonynak és ennélfogva a spártai állami alkotmánynak ellentétei itt nyilatkoztak leghatározottabban.

A törzsek áttelepülése után következő zavar és forrongás semmivel sem volt csekélyebb a joniai parton, mint az anyaországban. Daczára annak hogy a tulsó parti telepedések egyes csapatok által létesittettek, mégis általános és fényes sikert eredményeztek; mely siker azonban csak úgy magyarázható meg, hogy a bevándorlók sehol sem akadtak összefüggő és rendszeres ellentállásra. Nem volt ott állam, mely az idegenek partra való szállását összegyüjtött erővel gátolta volna, mint Ilion területén tettek, és a mely a part szélét mint saját területét nyomatékkal védte volna. Csak egyes helyeken maradtak emlékezetben azon harczok, melyeket az első telepitvényesek folytattak. Smyrnát, a Tantalidák ősi kikötő helyét a maeonok vagy lydok makacsul védték; hasonlóképen a Kaystrus torkolatának vidékét, melynek völgye a lydiai hatalom központjához legközelebb volt és egy harczias erőkkel ellátott templommal birt. (149 l.) Itt harczoltak legelőször hellen férfiak keleti seregekkel Ázsia uralmáért, és a mit a hagyomány Ephesus alapitásáról beszél, azt bizonyitja, hogy nem könnyü dolguk volt az atheneieknek, kik Sámosból kisérlették meg ephesusi területen letelepedni. A parti lakosokkal való

rokonságuk megkönnyitette nekik a harczot, mert azok sok helyen önkényt csatlakoztak hozzájuk. De azért azokkal is folyt a harcz, különösen a karokkal, kik a dolgok uj rendébe legkevésbé tudtak belenyugodni. Legkönnyebben ment a telepedés a szigeteken, vagy azon szárazföldi gyarmatoknál, melyek később jöttek létre és szerződés utján nyertek telepedésre való helyet, mint Phokaea Kymétől. A jónok közül egyedül a phokaeabeliek tudtak harcz nélkül Kis-Ázsiában megtelepedni.

A harczok nem csak az első partra való szálláskor folytak, vagy csak akkor, mikor a kiszemelt városhelyeket elfoglalták és fallal körülkeritették. A városok alapitásuk után is kénytelenek voltak erőszakos támadások ellen magukat védelmezni, és egyesek saját erejükből nem is voltak képesek azon támadásoknak ellentállni. Azért kellett az ephesusbelieknek segitségére menni a prienebelieknek a karok ellen. A városok szűk területei ily harczok alatt megerősittettek és terjesztettek; kariai és lydiai faluk csatoltattak hozzájuk.

A parton mutatkozó zavarok a tengeren is terjeszkedtek. Mert minél kevésbé tudtak a telepitvényesek az ország belsejében terjeszkedni, annál inkább túltelt a tengerpart, mely a régi és ujabb folyton növekedő lakosság tömegét nem tudta magába fogadni. Azért kezdődött ott a néptömeg uj kivándorlása, a midőn azok az aeoloknak és jónoknak engedték át területöket és hajón uj lakhelyeket kerestek. De mivel az archipelagus két szemközt lévő partja már el volt foglalva, a menekülő tengerészek csak rabolva és fosztva mehettek itt végig, a nélkül hogy magoknak telepedésre való helyet találtak volna. Mindig

tovább meg tovább kellett menniök, ismeretlenebb utakon, távolabb partok felé.

Sokfelé elágazó mondákban maradt fenn a hagyomány a kisázsiai parti népeknek e futásszerü vándorlásáról, mely az aeol és jón városok alapitásának természetszerü következménye volt; és ama mondák tartalmazzák a trójai hősök bolyongásait, a tyrrhenek Lydiából való kivándorlását, menekülő dardanok Lydia-, Pamphylia-, Kilikia- és Sicilia-, alsó és közép Italiában való letelepedését, tartalmukat pedig később »Troja eleste utáni« vándorlások neve alatt össze szokták foglalni [63]).

A régibb és ujabb népelemek ezen különválása igen sokáig tartott, és e korszak igen fontos volt a görög tengeri hajózásra, a görög müvelődés terjedésére és a későbbi gyarmatok előkészitésére nézve.

E vándorlások által számos uj összeköttetés jött létre és Jónia lett mindinkább a parti közlekedés központjává a földközi tengeren. Egyuttal ez által lett lehetővé a túlnépes parti vidék lassankénti csillapodása; a városok most békés jólétben virágozhattak, és a telepités ideje, kalandjai és harczaival, most már bevégzett multnak látszott, melynek emlékezete csak hősköltemények ben élt tovább.

Miután tehát a forrongó mozgalmakra kényelmesebb állapot következett, annak szükségét kezdték érezni, hogy a szétszórt emlékeket összegyüjtsék és a hősök idejének vonásait egy teljes képben egyesitsék. Igy fejlődött körülbelől a tizedik század közepén Kr. e. a homéri epos a jóniai dalnokok iskolájában, először az Iliás, mely a kisázsiai telepitések történeti eseményeihez közvetlenül csatlakozott (155 l.) és azután az Odyssea, melyben egy eredeti-

leg egészen önálló mondakör a trójai háboru mondájához csatlakozott.

Azért az Odyssea sokkal inkább ábrázolja a jóniai életet, a mint Kis-Ázsiában fejlődött, mint az Ilias. Mert Odysseus kalandjai azon összeköttetéseket tükröztetik vissza, melyeket a jón parti városok a nyugottal kötöttek; és ezen összeköttetések részben régiek és eredetiek, a mennyiben a Kis-Ázsiában bevándorlókra vonatkoztak, kik Pylus, Aegialea, Euboeaból jöttek, részben későbbiek, melyek csak Kis-Ázsiában köttettek meg és azután arra használtattak, hogy a régi mondákat kibővitsék és diszitsék. Ide számithatjuk a Kirke, Skylla és Charybdisről szóló hagyományt, valamint a lotophagok mondája, melynek alapja azon tapasztalás, melyre a jóniai városokban jutottak, hogy a kik a lybiai partokra kivándorlottak, az égalj varázsától megigézve, hazájukról elfelejtkeztek.

Igy az epos azon időnek történeti okmánya gyanánt tekinthető, melyről még összefüggő tudomásunk nincsen, a mely időben a bevándorlottak végre egészen meghonosultak uj hazájukban és a jelen kényelmes élvezetében összegyüjtötték a mult emlékeit. Az epos tanubizonysága egy a legszerencsésebb viszonyok között megérett szellemi müveltségnek, a jóniai nép szelleme Kis-Ázsiában való dúsgazdag és összhangzatos fejlődésének[64]).

A mi Jónia történetéről elszórt hagyományokban megmaradt, az igen nagy változatosságot mutat. Külön fejlődése van mindeniknek a tizenkét város közül, mely a part szélén körülbelől 14 mértföldnyi hosszú téren csaknem egymást érte. Mindenik iparkodott fekvésének különös előnyeit kiaknázni, részben a belfölddel való közlekedésre törekedvén, mint p. o. Ephesus, részben elejétől fogva a

tenger felé fordulva. Szokások és nyelv szerint bizonyos csoportokat képeztek először a kariai városok, Miletus, Myus és Priene, azután a lydiaiak, Ephesus, Kolophon, Lebedus, Teos (minyek városa az egész sor közepén); Klazomenae és Phokaea; egy harmadik szomszédcsoportot képezett Chios a szembe levő Erythraevel. Samosnak pedig saját külön dialektusa volt.

A lakosság vegyületének viszonyai nagyon különfélék voltak. Samoson p. o. a régibb és újabb lakosság közös államban egyesültek. A samosiak azért egy ideig a jón parti városokkal szemben a karokkal tartottak. Chiosban is, úgy látszik, túlnyomó jelentősége volt a lakosság régi törzsének.

A különféle városok egyesitésére szolgáltak a kiváló isteni tiszteletek, mint p. o. Poseidon ó-jóniai szolgálata, továbbá az Apollo Delphinius cultusa; Athenának szolgálata is, mint a ki azon nemzetségek gondviselője, melyekben a városok községe fentartatik és megújul. Ez értelemben ünnepelték a városokban az apaturiákat; ez ünnep volt a jónok megismertető jele, kiknek szűkebb köréből az ephesusbeliek és kolophonbeliek kizárattak. Az ephesusbeliek az Artemis szentélyéhez csatlakozván, már elejétől fogva igen sok hazai különösséggel hagytak fel, és azért a szárazföld belvidékein régtől fogva nagy tekintélyü artemisiumot arra használták fel, hogy ennek oly amphiktyoni jelentőséget adjanak, mely az egész környékre kiterjedjen. Ennélfogva Ephesus és Miletus a politikai rendre nézve lettek főhelyekké nem csak fekvésüknél fogva, mely a két legfontosabb folyam völgyét foglalta el, hanem az ottan letelepedett nemzetségek kiváló tekintélyénél fogva. Mert ezek voltak az attikai királyok utódai, és ezek befolyása

alatt jöttek létre azon szövetségi rendszabályok, melyek szerint, valamint Attikában és Achaiaban, ugy itt is Jóniában, tizenkét város szövetkezett egymással. A szövetség központja volt Poseidonnak a Mykale hegyfokán lévő temploma. Mykale aljában volt a közös ünnepély szinhelye, a hol mint az állam tűzhelyénél a városok követei összegyültek. Az amphiktyonia alaptörvénye volt, — és ezt különösen Phokaeában alkalmazták — hogy minden szövetségi városban Kodrus utódai uralkodjanak, és e szerint e törvény még azon időben jött létre, midőn az Androklidák Ephesusban, és a Neleidák Miletusban hatalmuk teljes birtokában voltak.

Igy tehát a városok a legbajosabb viszonyokban rendbe jöttek a Miletus és Ephesus közti vetélkedés daczára, azon királyi nemzetségek által, melyek az anyaországból jöttek át; e városok anyavárosaiknak képmásai voltak. De a mint biztos talajukon virágzásnak indultak, akkor azután oly uton haladtak, mely teljesen uj volt, és a görög államok minden előbbeni fejlődésétől különbözött [65]).

A gyarmatok többnyire azon helyeken, a melyeket a telepitvényesek legelőször foglaltak el, városokká nőtték ki magukat, közvetlenül a part szélén kinyúló félszigeteken, melyeknek keskeny bejárását a szárazföld felől lehetett megvédeni, mert innen fenyegette a városokat a veszély, itt voltak a régi városok, a kariai városok, mint p. o. Mylasa és Labranda és a lydiai városok, mint p. o. Sardes és Magnesia. Volt most már a városok első és hátulsó sora, és amazoknak befelé kellett lassanként terjeszkedni.

E körülmény az egész fejlődésre nézve döntő befo-

lyással volt. Mert az anyavárosokban, melyek a tengeri kalózoktól való félelem miatt egy vagy több órányira a parthoz termékeny sikságok közepette alapittattak, e sikságok megművelése volt jólétük alapja; a jóniai városoknál azonban egészen háttérbe szorult a földmüvelés. A földbirtok csekély és bizonytalan volt. Miután a tenger felől alapittattak ezen városok, tengeren is kellett függetlenségüket biztositani és jóllétök forrásait különösen a tengeren való foglalkozásokban keresni.

Az anyaországban a lakosság túlnyomó része szántóföldön lakott, és a szük fejedelmi várakat csak nyitott tanyák vették körül; a hol városok alakultak, mint p. o. Attikában, a falusi nép összetelepedéséből jöttek lassanként létre, miután a tartomány már évszázadok óta egy egészszé össze volt olvadva. Egészen másképen történt ez Jóniában. Itt a városok hajókról épültek; a városok épitésével kezdődött Jónia története; a telepedők a kőfalakon belől érezték magokat először összetartozó egésznek; a város piaczán volt községök eredete. A telepitvényesek pedig csak hosszas bolyongás után értek czélt; csapatonként, tarkabarka vegyülékben jöttek, legtöbben már régen elfelejtették a hazai szokást. Most már szük téren, veszély és harcz között szorult össze a lakosság. A legelső alapitókhoz uj csapatok jöttek, kalandorok, a hellének minden törzséből; hellének és barbárok össze-vissza laktak egymással. Ebből sokféle mozgalom keletkezett, minden erők vetélkedése, az emberi fejlődés feltétlen szabadsága, a mi az anyaországban lehetetlen volt.

Ennek az alkotmányra is kellett hatással lenni. Egységes vezérletre szükség volt azon harczokban, melyeket szárazon és tengeren az ellenségek ellen folytattak, vala-

mint az ujonnan alapitott városok első rendezkedésében; a régi fejedelmi nemzetségek vitézség és bölcseség által az uj hazában is áldásos müködés közben fenn tudták magukat tartani. De a viszonyok változtak. A régi hagyományok elvesztették erejöket, minél inkább elhomályosodott a hazára való emlékezés egy új fejlődés pezsgő forrásában, a jelen sokoldalu benyomásai és igényei között. Minél inkább függött az uj államok virágzása minden erő felszabaditásától és vetélkedésétől, annál inkább mutatkozott a községi életben a szabad egyenjoguság érzete. Hozzá járult még az államok kicsinysége.

Mig nagyobb országokban a fejedelem nélkülözhetlen központ gyanánt tünik fel, addig itt, hol állam és város egyet jelentett, fejedelemre nem volt szükség. Itt az állam minden tagja oly közel állott egymáshoz, hogy nehezen tudta a fejedelem a személye és a község közti különbséget annyira fentartani, hogy a dynastia fennállását biztosithatta. Lassanként mindannak el kellett oszlani, a min a fejedelem és nemzetségének kiváló állása alapult, t. i. a tulnyomó müveltségnek, a praktikus ügyességnek és a gazdagságnak, és ezekkel elmult a hajlam is, hogy az uralkodó fejedelmi családnak régi szokás szerint hódoljanak. Lázadás és harcz következett; olyan harcz, melyben az uj kor ereje általában győzött. Igy azután mindenütt, hol a városi élet kifejlődött, eltörülték a fejedelmi méltóságot, mint a hőskor örökségét.

Az első támadások nem az egész községtől eredtek, hanem azon nemzetségektől, melyek magukat egyranguaknak tartották; azoknak is jutott az örökség. Mint az állam alapitóinak utódai, az állam vezetésének tisztét is vették igénybe, és a teljhatalommal felruházott állami hivata-

lokat bizonyos sorban járatták körül magok között. Ezen viszonyok uj harczot idéztek elő. Mert most a polgári egyenlőség helyett, melynek a fejedelmi méltóság esett áldozatul, türhetlen egyenlőtlenség mutatkozott. Egynehány család mint egyedül jogos polgárság akart magának érvényt szerezni és mig a régi királyok természetes és elutasithatlan érdekében volt a lakosság különböző osztályainak igazságot szolgáltatni, most minden egyezkedés, minden közvetités hiányzott; a két párt mereven állott szemben egymással. Az osztályok közötti harcz meg volt és a mint a nemesség ereje megfogyatkozott és a polgárság számban és önérzetben növekedett, az állam szükségkép uj változásoknak ment elébe.

Mikor a község békéje meg van renditve és a közjó koczkára van téve, akkor egy megmentő erő utáni vágy keletkezik, mely a foszladozó államot összetartsa. A segitség leggyengédebb formája az, hogy a község egy emberére közös elhatározás utján rendkivüli teljhatalmat ruháznak rá, hogy az állam zilált állapotát rendbe hozza. Ilyeneket neveztek aisymnetáknak.

Ha ilyen egyezkedés lehetetlen volt, erőszakosabb úton fejlődtek a viszonyok. Vagy az állam hivatalnokai felhasználták állásukat, hogy korlátlan teljhatalommal a község fölé emelkedjenek és hogy az alkotmány ellenére egyeduralomra jussanak (ez volt a hatóság köréből eredő tyrannis), vagy a nemesség ellen fellázadó nép vezért keresett magának és meg is találta azt vagy saját körében, vagy a nemesség azon emberei között, a kik valami sértés következtében vagy ki nem elégitett dicsvágyból pártjuktól elszakadtak. Ezen férfiak ékesszólásuk hatalma, okosság és vitézség által tüntették ki magukat és e miatt személyesen nagy tekin-

télyök is volt. Ő alattuk összegyült a nép, ő tőlük eredt a lázadásnak egysége és nyomatéka, és e miatt ők voltak az ellenfél részéről a bántalmazás és leselkedés főczélja. E veszélyeket, melyeknek személyök a község érdekében ki volt téve, az ilyen emberek igen ravaszul felhasználták, hogy védelmökre fegyvereseket gyüjtsenek maguk körül.

Testőrségükre támaszkodva és erőditett pontok birtokában lévén, végtére korlátlan hatalmat szereztek az egész állam és pártjai felett, melyeknek viszálkodásából hatalmuk vette eredetét. A nép ügye helyett csakhamar a magokét védték, fényüzéssel és pompával körülvették magokat, és magok és utódaik számára erős házi hatalmat törekedtek alapitani. De minél törvénytelenebb alapon állottak otthon, annál inkább törekedtek kifelé támaszkodni és erre a jóniaiaknak legjobb alkalmul szolgált a félsziget belsejében uralkodó dynastiák.

Az ázsiai birodalmak e közelléte az egész népéletre nézve döntő befolyással volt. A jónoknak főfigyelmet arra kellett forditaniok, hogy a belvidék kincseit a partra és a tengeri forgalomba hozzák, és ők természetöknél fogva sokkal jobb kereskedők voltak, hogysem merev hellenismus által elrontották volna üzletöket. Nem is gondoltak arra, hogy ők is, mint a dórok, a barbarokkal szemben visszataszitó nemzeti büszkeséget mutassanak, hanem életrevaló okossággal simulván a világhoz, felhasználtak minden alkalmat hasznos összeköttetésekre és bizalmas érintkezésre. A templomok berendezése, melyek egyszersmind nagy forgalmi helyek voltak, mint p. o. az artemisium Ephesusban, mindenekelőtt előmozditá ezen nemzetközi érintkezést, a templomok voltak a jón kosmopolitismus iskolái. A népek ősrégi összeköttetései megujultak, a határok a

jóniai, lydiai és phrygiai között mindinkább tünedeztek. Még magát Homért is phrygiainak nevezték és Midas phrygiai királylyal, kinek dynastiája a nyolczadik században uralkodott, hozták vonatkozásba.

Valamint a nép egészben véve a belvidékhez csatlakozott, úgy a fejedelmek is. Már a Neleidák között, a kik csakugyan még ragaszkodtak az attikai hagyományokhoz és régi fejedelmi jog szerint uralkodtak Miletusban, találunk egy Phrygiusra, kinek neve a phrygiai fejedelmekkel való barátságos viszonyt mutatja. De a jón városok zsarnokai még sokkal inkább találták mintaképöket Phrygiában és Lydiában; el akarták érni az ottani dynastákat fényüző udvartartásban, fényes testőrségben és kiméletlen autokratiában, a mi eddig a görög községekben nem történt és azért megszokták először Jóniában, azután minden más görög vidéken is, hogy ilyen kényurakat e phrygiai vagy lydiai sóval »tyrannos« jelöljék.

A rendek hosszadalmas küzdelmeiben, melyek a Neleidák bukása után Miletusban folytak, emlittetnek az első aisymneták, valamint az első zsarnokok is (700 előtt Kr. e.), Thoas és Damasenor [66]).

De a belvidékkel való érintkezésnek sokkal messzebbre ható következménye is volt, mely a görög parti népek egész társadalmi és gazdászati életét átváltoztatta.

Elő-Ázsiában a legrégibb idők óta arany és ezüst volt a szokásos mérője az értéknek; kerek vagy négyszögletü alakban járt e két nemes fém kézről kézre és azon mértékrendszer szerint volt szabályozva, melynek Babylon a hazája. Itt mértek meg először a chaldaeiek eget és földet, és idővel és térrel együtt a sulyt is rendezték bizonyos számok szerint. Az assyro-babiloniai birodalmi mérték

egysége 60 mana vagy minából állott, a mina pedig maga is 60 részre oszlott. Ninivében könnyebb és nehezebb súlyt különböztettek meg; a nehezebb szerint egy mina hatvanadrésze 16·83 grammot nyomott, a könnyebb szerint 8·4-et. A mesopotamiai nagy államokban azonkivül a két nemes fémre nézve bizonyos értéket hoztak be, mely szerint az arany ugy viszonylik az ezüsthez, mint 1 : 13½.

Azon árukkal együtt, melyek a gazdag belvidékről a tengerpartra érkeztek, azoknak mértéke és értéke is hozatott be a görögöknél, részben a keleti nevekkel együtt (mint mena, mina). De a görögök itt is mint mindenben, a mit a régibb culturnépektől vettek által, azt a mit átvettek, sajátságosan és önállóan tovább fejlesztették. Ők megváltoztatták a beosztást, a súlyegység (talentum) számára megtartván a hatvanas rendszert, a minát azonban nem 60, hanem 100 részre osztották. Másodszor a városi pénzt is hozták be.

A pénz feltalálását a lydoknak tulajdonitják és nem is valószinütlen, hogy a Kybele szentélyében Sardesben az aranyos Paktolus mellett verték először a megmért fémre a czimert, úgy hogy az által a mérleg felesleges és egy nehezék darabból pénz lett. A pénzforgalom templomokban volt otthonos és a későbbi időkben is a pénz lapja szent symbolumnak maradt a helye.

A görögöknél azonban azon haladás vehető észre, hogy a városi község vette kezébe a pénzverést és jót áll a pénz értékéért. Ez történt a jóniai parton, és mindenekelőtt Phokaea emlitendő azon kereskedelmi városok között, melyeknek igényök van arra, hogy a legelső hellén pénzt verték. E város községe babyloniai mérték szerint a tengeri borju képével verte városi aranyát és pedig a babyloniai nehezebb mina hatvanadrészének egész darabját; ez

egy arany volt (stater), melynek sulya 16·80 gramm, körülbelől három Friedrichsdor, és a mint egyszer meg volt egyengetve az ut, csakhamar praktikusabb rézpénzek jöttek forgalomba, részint aranypénzek (különösen a hatodok), de ezüst pénzek is, azon érték szerint, mely keleten meg volt állapitva [67]).

Igy lett elháritva azon akadály, mely addig a kereskedés utját állotta, mig minden kereskedelmi üzletnél fémrudakat és darabokat meg kellett mérni. E haladás annyira vitte a görögöket, hogy a keletnek legravaszabb népeit is túlszárnyalták, és ez volt politikai belátásuknak és köztársasági érzületöknek eredménye, mert a pénz azon közbizalom kifejezése, mely a polgárt polgárral köti össze. E haladás valószinüleg nem történt meg elébb a nyolczadik század közepénél.

Most már a kereskedés és ipar uj lendületet vett; a szomszéd városok városi pénzeik kölcsönös elismerése tekintetéből szövetkeztek és a jóniai parton oly kereskedelmi terület alakult, hol a görögök közt az uj találmány áldása alatt oly élénk forgalom jött létre, a milyent a világon sehol sem lehetett találni. Ezzel igen sok más átalakulás és ujitás függ össze. Jóniában a tengeri forgalom nyugtalan volta a népnek egész életére terjedt ki, itt a földmüvelés helyett kereskedelem és hajózás lett a polgári jólétnek alapja; a földbirtokokat elhanyagolták, mint p. o. Miletusban, a hol a kikötő annyira lett központja a polgári életnek, hogy a tengeri nagy kereskedők a hajókon tartották párt-gyüléseiket. A társadalmi átalakulásoknak elkerülhetlen következménye volt a polgári pártoskodás, és az egyes államok sorsa többnyire attól függött, valjon képesek voltak-e a nemes családok az uj fejlődés

előnyeit magoknak elsajátitani, vagy átengedték-e azokat az alsó rendeknek és ez által kiszorultak-e rövidebb vagy hosszabb idő mulva az uralomból. Most azonban mindenütt az ingó vagyon lett a mérvadó; mindenütt emelkedtek oly emberek hatalomra és méltóságra, kiknek nem volt földbirtokuk; és innen van, hogy Jónia az a görög tartomány, a melyben először állitották föl a polgári egyenlőséget a nyilvános élet alapelve gyanánt, és a hol azon demokratiai mozgalom vette kezdetét, melynek kifolyása a tyrannis [68]).

Ezen nagyjelentőségü mozgalmak nem szoritkozhattak Jóniára. Mert habár Uj-Jónia alapitása után az első századokban a tenger bátorságtalan volta az Archipelagus két partját egymástól elválasztotta, ez elválasztás még sem tarthatott sokáig, mivel a partok és lakosainak természetes összefüggésével nagyon is ellenkezett. A mint Jónia tengeri kereskedelme terjeszkedett, a szemben levő partok is ujból érintkeztek egymással.

Ez érintkezés nem volt mindig békés. Mert a kereskedelmi helyek rendkivüli szaporodása mellett azt el nem lehetett kerülni, hogy érdekök ne ellenkezzék egymással és hogy egymás utját ne állják. Ennek következtében sokféle surlódás és ellenségeskedés keletkezett, először magok között a jóniai városok között, Miletus és Naxus, Miletus és Erythrae, Miletus és Samus között. Azután a barátságos és ellenséges érintkezés köre mindinkább tágult. Már a Neleidák idejében harczba keveredtek a miletusbeliek az euboeai Karystussal. A görög hagyományokban az egyike a legnagyobb hézagoknak, hogy lehetetlen követni e városi harczok történetét, melyek többnyire kereskedelmi irigységnek következményei.

E harczok legfontosabbika az volt, mely Chalkis és Eretria között folyt és ez eredetileg nem volt egyéb szomszédi czivódásnál, mely a köztük fekvő lelanti mezők miatt keletkezett. De e harczban lassanként annyi állam vett részt, hogy Thukydides szerint a trójai és perzsa háboruk közti időben nem volt háboru, mely az egész nemzetre nézve nagyobb jelentőséggel birt volna. Miletus Eretriának fogta pártját, Samos Chalkisét; a thessaliaiak is a chalkisbelieknek küldöttek segélyt, valamint az általok alapitott thrákiai városok is. Az egész hajózó Görögország két pártra oszlott, az egész Archipelagus volt a háboru szinhelye.

E háboru, mely valószinüleg a Kr. előtti hetedik század elejére esik, világosan mutatja, hogy milyen összefüggés létezett az Archipelagus partjai között, hogyan egyesültek szövetkezés által a távol levő városok, és mily jelentősége volt a tengeri kereskedelemnek, melynek érdekében a hatalmas tengeri városok semmi áldozatot nem kerültek. A háboru csak rövid időre szakithatta félbe a közlekedést, általában csak arra szolgált, hogy az európai és ázsiai városok közt már régóta meglévő cserekereskedést nagy mértékben előmozditsa. A jónok hajóival nem csak pénzük és fényüzési áruik jöttek Európába, hanem müveltségök, életnézetök és szokásaik is. A kereskedelmi gazdagság fényes képe a parti lakosokat mind arra csalogatta, hogy a nagyszerü életben vegyenek részt. Nyugtalanság és izgatottság fogta el a Peloponnesus parti lakóit is. Most már mind csak attól függött, hogy hatnak vissza az anyaországra az ujkor azon mozgalmai, melyek Jóniában vették kezdetöket [69]).

Argolis elejétől fogva a félsziget azon tagja volt, mely fekvése és tagozásánál fogva leginkább volt alkalmas is hivatva arra, hogy a tulsó tartományokkal közlekedjék. Itt a történet kezdetétől fogva meg volt a lakosság jón zöme, mely még a vándorlás idejében sem veszett ki. Sőt inkább a bevándorló dórokkal együtt ama törzshez tartozó uj csapatok jöttek, a mit különösen Epidaurus városáról bizonyosan tudunk, a hol a Heraklidákkal együtt Attikából való jónok is telepedtek le. Ily talajon lehetetlen volt a tartomány olyféle dorizálása, a milyent a spartaiak Lakonia partjain eszközöltek és ennélfogva azt is látjuk, hogy a Temenidák kezdettől fogva nem a dór harczosokra támasztották uralmukat, hanem a jón lakosságra. Ők magok ugy sem voltak dórok, valamint a többi peloponnesusi Heraklidák nem voltak azok; a tengerpart felől az Inachus sikját foglalták el, és a jón Deiphontes, ki épen azon nemzetségekhez tartozott, melyekkel Epidaurus kivándorolt lakóit pótolta, a helybeli monda hüséges hagyománya szerint leginkább volt segitségére a Temenidáknak uralmuk rendezésében és erősitésében (189 l.). Minél kevésbé jutott határozott egységre ezen uralom, és minél inkább elszéledtek a dórok kisebb csapatokban a tartományban, (189 l.) annál inkább gyengült befolyásuk, és a régi lakosság hű maradt törzs szokásához, vele született hajlamaihoz és életmódjához [70]).

E szerint fejlődött Argolis egész története. Mert ebben rejlik a Spartával való ellenségeskedésnek alapja, mely azon mértékben növekedett, a mely mértékben a spartaiak dórizálódtak és ennélfogva mindenütt megkisérlették az ó-jón lakosság elnyomását. Ebből lehet megmagyarázni a

két szomszéd állam közötti harczokat, ezzel függnek össze a belháboruk is, melyek Argost sujtották.

Az első harczokban Kynuria tartományért vivtak, azaz a Parnon hegyi vidékért, mely mint járhatatlan ország az Eurotas völgyéhez keletre a tenger felé terjed; lakosai igen sokáig állottak ellen az Argosból és Spartából előre nyomuló dóroknak.

Eleinte a két szomszéd állam a közös harczban támogatták egymást, de azután e határtartomány miatt véres harczba keveredtek egymással, mely már Lykurgus előtt, azután Charilaus, Lykurgus kortársa, Charilaus fia és Theopompus alatt folyt. Egészben véve a spártaiak győzedelmeskedtek, és győzelmöket támogatták Argosnak belvillongásai.

Itt t. i. a Heraklidák és dórok között veszedelmes viszálkodás tört ki. A királyok egyike Arkadiában viselt hadat, valószinüleg azon időben, midőn Charilaus alatt Sparta és a tegeabeliek között folyt a harcz, és talán feltehetjük, hogy Argos királya támogatta a tegeabelieket. Ő elfoglalta Arkadiának egy részét, és dór harczosai arra kényszeritették, hogy az elfoglalt földet közöttök kiossza; ő vonakodott ezt tenni, ennek következtében elűzték őt és Tegeában halt meg mint száműzött. A dórok tehát azon időben lázadtak fel vezérfejedelmeik ellen, midőn e kényes viszony Spartában uj szerződések által rendeztetett. Ugyanezen lázadással, úgy látszik, összefügg a Temenida Karanus kivándorlása, a ki a hazai állapotokkal elégületlen lévén, Makedoniába ment.

Voltak, kik azt hitték, hogy ez események következtében egy mellékág jutott a trónra; de mindazon kisérletek, melyek az argivi királyságban az összefüggést helyre

akarják állitani, bizonytalan alapra vannak fektetve, mivel nem létezik határozott hagyomány azon sorrendről, melyben a Temenidák házából származó fejedelmek egymást követték. Csak annyit ismerhetünk meg biztosan, hogy Argos királyai a nyolczadik század közepe felé erélyes és következetes politikával éltek, melynek legközelebbi czélja a tartomány egyesitése volt.

Eratus király Asine parti várost Kr. e. 760 körül foglalta el, Damokratidas utódja pedig Naupliát.

Miután az ország belsejében állandó egység jött létre és a tengeri partot elfoglalták, új erélylyel inditották meg a háborut Sparta ellen, mely azon időben Elissel szövetkezvén, ez által a félszigeten vezéri állást akart elfoglalni. Most már nem csak a kynuriai határterületen lévő nehány négyszeg mérföld forgott kérdésben, hanem az, melyiké legyen az első hely a félszigeten, melyiké a peloponnesusiak hegemoniája, melyik elnököljön Olympiában a nemzeti ünnepélyen ; az forgott kérdésben, valjon korlátlanul uralkodjék-e a lakoniai dorismus vagy ujabb, szabadabb irány törjön-e magának utat, mely irányban a népnek jón elemei is megszerezzék magoknak jogaikat. Az egymásra féltékeny szomszéd államok most már nyilt csatában mérkőznek. A spartaiak Ol. 27, 4; 669-ben Hysiae mellett legyőzetnek, és most már nem csak Kynuria, hanem az egész parti vidék a Malea hegyfokig az argivok kezében van [71]).

A győztes király nevét nem mondhatja meg nekünk a hagyomány; hanem több összevágó körülményt megfontolván, aligha van okunk kételkednünk, hogy ez a király Pheidon volt Ephorus szerint a tizedik a Temenidák sorában, a peloponnesusi történet legjelesebb emberei

egyike. Ő neki sikerül, a mi eddig a Heraklidáknak nem sikerült; ő egészen megszüntette azon kötelezettségeket, melyek a királyságot a bevándorolt dórokkal szemben korlátozták, és azért fejedelmi származása daczára törvénytelen királynak vagy tyrannusnak tekintik őt, úgy mint Charilaust, a kinek Spártában hasonló czélja volt (219 l.). Egyuttal most már, a meddig befolyása terjed, mindenütt annak ellenkezője vitetik keresztül, a mit a spartaiak magoknál rendeltek és a többi államokra zsinórmérték gyanánt rá akartak erőszakolni, — a belföldön való concentratio helyett a tengerre törekvő irány, a rendek elkülönitése helyett összevegyülés és egyezkedés, a kifelé való zárkózás helyett szabad közlekedés, és e közlekedés most annyira megkönnyittetik, a mennyire Lykurgus megnehezitette [72]).

A kereskedelmi forgalomra nézve uj korszak kezdődött, miután a babyloni mérték szerint szabályozott nemes fémeknek használata és azoknak kezelhető darabokban való veretése Lydiából Kis-Ázsia görög parti városaiban elterjedt. Itt némely kereskedelmi piaczok Kr. e. 700-ban városi pénzt kezdtek verni és ezen uj találmány egyik helyből terjedt a másikba, különösen Miletus, Chius, Klazomenae, Ephesus, Samosba. Tehát a tengeri városoknak két csoportja létezett, az egyik behozta a pénzt, a másik még nem, és e szerint a hetedik században az aegaei tenger melletti városokban az volt a legfontosabb kérdés, valjon csatlakozzanak-e az ujitáshoz vagy sem.

E kérdés nem csak közgazdászati, hanem igen nagy

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

jelentőségü politikai kérdés is volt. Mert fokozta azon ellentétet, mely a görög világot ketté osztotta. Spartában a nemes fémekre vonatkozó tilalmak annál szigorubban kezeltettek, minél veszélyesebbeknek mutatkoztak e fémek pénz alakjában. A másik részen pedig voltak a parti államoknak iparos lakossága, mely sürgetve kivánhatta a közlekedés ily fontos könnyebbitését, és azon fejedelmi házak, melyek ezen kivánságok teljesitése által saját hatalmukat iparkodtak erősiteni.

Mindenütt találunk ily törekvéseket a Kr. előtti hetedik században, a zsarnokok századában, kiknek egy időben való föllépését már Thukydides ismerte meg egy nagy és messze terjedő mozgalom jeléül; e mozgalom a természetes haladás, ellentéte a mesterséges és erőszakolt rendnek, mely az achiv fejedelmek és dór harczosok összeköttetésének eredménye, és e mozgalom egyszersmind a bevándoroltak által elnyomott régi lakosságnak egyarántos felkelése.

Az uttörő volt Pheidon király, és a legbizonyosabb a mit e hatalmas emberről tudunk, az egy mérték, súly és pénzrendszer kiképzése, a mely az archipelagus európai részén az első volt a maga nemében, hanem azért természetesen a tengeren túli találmánynyal volt összefüggésben; mert a szemben lévő két part közti közlekedésnek könnyitése volt az egész törvényhozásnak legfontosabb czélja.

Kis-Ázsiában az arany pénzbeli értéke mellett egy ezüst érték is lett megállapitva, és pedig miután a két fém viszonya egymáshoz volt $13^1/_2 : 1$, azért a nehezebb aranystaternek (293 l.) egy 224,4 súlyu ezüstpénz felelt meg, a könnyebb minának egy 112,2 súlyu. Ennek vagy tized-

részét 11,22, vagy tizenötödrészét 7,48 vették, hogy könnyen kezelhető pénzdarab legyen. Ezen két ezüstértéket egymás mellett használták Kis-Ázsiában; az elsőt (a tiz státerlábat) Mesopotámiában és Lydiában, a másikat (a tizenöt staterlábat) Kis-Ázsia nyugoti partján és Phoenicziában.

Ha most az európai görögök a kis-ázsiaiakhoz akartak csatlakozni, akkor vagy az egyik vagy a másik rendszerre kellett magokat határozniok, vagy a kettő között közvetitő utat keresniök. Ez megtörtént a Peloponnesusban. Egy 12,40 súlyu statert vertek, a mely külsőleg a tiz staterláb ezüstpénzéhez nagyon közel állott, és a mellett a suly nagyobbitásának nem volt más czélja, mint az áruforgalom előmozditása. Mert jó pénzt akartak, hogy a tulsó kereskedelmi piaczokon könnyen vehessenek és minden concurrentiát kiállhassanak. Másrészt pedig igen kényelmes viszony jött létre a kis-ázsia-phoenicziai értékhez és a pénz beosztásában is ahhoz csatlakoztak. A statert kétfelé osztották és a fele volt a drachme a helléneknek igazán nemzeti forgalmi pénzük, egy ezüstpénz, melynek értéke 5—6 garas, (25—30 ezüst krajczár, körülbelől 1 frank vagy shilling). A drachme ujból hat részre osztatott, mely részeket vonatkozással a Görögországban eddig használt vasrudakra, obeloi (rudak) névvel nevezték el. E régi rúdpénz darabjait most az áthaladott müvelődési fok emlékére a régi idők ereklyéje gyanánt a Hera templomában függesztették fel, az uj pénzt pedig Aeginán verték. E szigeten, mely a dór bevándorlás daczára folytonosan tengeri forgalmában megmaradt, állitották fel Pheidon király alatt az európai szárazföld első pénzverdéjét, eleinte ezüst számára, azután nem sokára arany

számára is. Bélyegnek használták a teknős-békát, a phoeniczia-assyriai kereskedelmi istenségnek, Aphroditenek jelképét (63 l.). Egyszersmind a hossz- és ürmértéket is rendezték ázsiai minta után [73]).

Azon nagyszerű mérték, melyben Pheidon ujitásait keresztülvitte, mutatja, hogy nem csak egy város szük határának voltak rendelve. Ezek oly férfiunak vállalatai, a ki birodalmat akart alapitani, és erre kétségkivül Ázsia felől lett ösztönözve, hol a hellén parti városok háta mögött nagy birodalmak, jól rendezett forgalmi viszonyokban, léteztek.

Pheidon két elődje példájára egyik kikötőhelyet a másik után tudta a főváros területéhez csatolni. Ravaszság és erőszak utján sikerült neki az elpártolt városokat az isthmusig leigázni és a Temenidák (189 l.) szétdarabolt örökségét erős kezében egyesiteni. Sikerült neki az egész lakosság katonai szolgálatba való szólitása által oly hadi erőt létrehozni, mely a spártaiakkal meg tudott mérkőzni; egész Kythera szigetéig elvette a spártaiaktól a perioekok földjét, melyet azok nagy nehezen elfoglaltak volt és dorizáltak, és melynek lakosai szivesen vonták ki magokat Sparta keze alól, és nemzetiségök valamint a szabad forgalom helyreállitásának örültek. Miután ilyen módon a félszigetnek egész éjszaki és keleti része Pheidon uralma alatt egyesült, a spartaiaknak mindent meg kellett tenniök, hogy az évről évre növekedő hatalomnak utját álljàk; szövetségeseikkel Tegea felől mentek Argos ellen; Hysiae szük völgyében találkoztak ellenfelökkel (299 l.) és megverettek. A győző azonnal a nyugoti partra ment, hogy Sparta ott lévő ellenségeivel egyesüljön, Spartát az Alpheus mellől is kiszoritsa, Elissel való szövetségét feloszlassa és

ez által a dór főhely gyülölt hegemoniáját megszüntesse. Midőn a hysiaei csata utáni évben a pisaiakkal a huszonnyolczadik olympiádát ünnepelte (668 nyarán) akkor csakugyan azt hihette a bátor férfiu, hogy elérte czélját, hogy Argos ujra lett a Peloponnesus fővárosává és hogy ő arra van hivatva, hogy a félszigetnek saját eszméi szerint adjon összalkotmányt.

De diadalmát korán ülte. Az uj kor szelleme, melylyel győzni akart, kevésbé megbizható szövetségtárs volt mint Sparta merev következetessége és a szokás szivós hatalma. Egyrészt a nép minden erejét fel akarta szabaditani, másrészt korlátlanul akart uralkodni. Ezen belső ellenmondás miatt, mely minden tyrannis csirájába van beleoltva, Pheidon müve is megbukott. Már a következő olympiadára a spártaiak a magok és az elisbeliek tekintélyét a játékok vezetésében helyreállitották. Tehát Pheidon maga is megérte még élete tervének tönkrejutását. A félsziget éjszaki részében sem tudott nyugalmat élvezni és midőn Korinthus ellen ment, azt állitják, hogy ott (kürülbelől Ol. 30; 660 Kr. e.) ellenpártjával való harczban elesett. Fiának gyenge kezében, kit Herodot Leokedes név alatt mint Klisthenes vendégét Sikyonban ismer, a Temenidák fejedelmi hatalma elvesztette minden jelentőségét; unokája Meltas törvényszék elé állittatott, elitéltetett és méltóságától megfosztatott. Ezzel meg volt szüntetve a Temenidák királysága, habár később is voltak Argosban czimzetes királyok.

Pheidon e szerint fényes tüneményhez hasonlit, mely nyomtalanul eltünik. Mégis van maradandó érdeme is. Ő nem volt hetyke kalandor, a milyennek a spártaiak tekintették, hanem oly fejedelem, a ki a népnek nagy és jogosult

érdekeit csodálatos erélylyel védte. Ő az egyoldalu dórismussal szemben érvényre juttatta a jóniai népelemeket, az Ázsia iránti természetellenes elzárkózást megszüntette, a Peloponnesust az Archipelagus parti forgalmába bevezette, azokat a bilincseket feloldotta, melyekkel Sparta önkénye az egész félszigetet fenyegette és a félsziget éjszaki és keleti részében uj életet keltett, mely azután soha meg nem szűnt. A régi egyformaság meg volt szakitva. A kereskedelem és ipar, a vállalkozó szellem és tehetség előtt új utak álltak nyitva, és nagy tehetségü férfiak, a milyenek a dór államokban sem nem képeztethettek, sem nem türethettek, állottak a községek élére [74]).

Azon népmozgalom, mely először Pheidon által jutott hatalomra és befolyásra, Argoson kivül alkalmasabb talajt nem találhatott az istmusnál, mely Pelops szigetét a szárazfölddel összeköti. Itt a legrégibb idő óta phoenicziai és jóniai nép lakott; itt hol a két tengeröböl mint széles országút kelet és nyugot felé vezetett, legkorábban kellett felébredni a hajlamnak a hajózásra és kereskedelemre és a dór államrendnek korlátoló nyomása ellen feltámadni. Itt, különösen a nyugoti vagy krisaei szoros mellett fekvő városokban jutott hatalomra a dór elleni irány. Nyugot felé nyitották meg a forgalmat, mint Pheidon kelet felé. Egész Achaja lakosságának főalkatrészére nézve jón ország maradt (189 ↘), és a kereskedelem és hajózás korai virágzása mellett a dór törvények itt tudtak legkevésbé meggyökerezni.

A jónok, valamint mindenütt folyók torkolatai mellett telepedtek le, a hol egy részt a tenger közelléte, minden

előnyét élvezték; másrészt a belföld terményeit kényelmesen kiaknázhatták, úgy Sikyont is az Asopus alsó völgyében alapították, melynek forrásai az argivi hegyeken fakadnak és Phlius borban dús magas völgyében egy patakká folynak össze; az egy hosszu, szük hegytorkon keresztül kanyarodik és végre Sikyon tágas magaslatának aljában a tengerparti sikra ér.

Sikyon azon jón kultárának volt kiindulási pontja, mely az Asopus egész völgyét áthatotta; a sikyoni királyok hosszu sora azon régi korról tanuskodik, melyet a városnak tulajdonítottak. Valamikor egész Asopiának volt fővárosa valamint az előtte lévő partvidéknek; a dór bevándorlás később feloldotta az Asopus városainak politikai összefüggését; Sikyon maga kénytelen volt dór nemzetségeket befogadni.

Ez minden erőszak alkalmazása nélkül történt; egy régibb, a Heraklidák törzséből származó fejedelmi nemzetség megmaradt a bevándorolt Heraklidák mellett (191 l.); de mégis a dórok jutottak túlsulyra, a legjobb föld három törzsük birtokába jutott, ők képezték a védő rendet, a polgárság zömét, melynek méltóságok és hivatalok voltak rendelve. Ők laktak a magaslaton, mely közvetlen a part mellett emelkedik, a vadban gazdag hegység szomszédságában; a régi jónok a lakosság pelasg alaprétegével összeolvadva, alant éltek, egész életök a halászatra és az öbölben való hajózásra volt utalva. Azon nemzetségekkel szemben azért »parti lakók«-nak vagy aegialioi-nak nevezték.

Ugy látszik, hogy a szomszédokkal való harcz adott először alkalmat a régi polgároknak, hogy aegialiokat alkalmazzanak az állam szolgálatában; fegyveres szolgák

gyanánt használtattak és szükség esetében a nehéz fegyverzetü phalanxot mint könnyüfegyverzetüeknek kellett támogatniok. Ehhez füződtek a község első igényei; azon államból nem akartak idegenek gyanánt kirekesztetni, melynek védelmében részt vettek. Az aegialiok negyedik törzs gyanánt rendeltettek a három dór törzs mellé; tehát itt is fel kell tennünk, hogy a törvényhozás utján kisértették meg a törzsök egyesitését. Sikyonnak e szerint már a tyrannis létre jötte előtt volt állami alkotmánya és Aristoteles arról tesz tanúbizonyságot, hogy az odavaló tyrannok az ország törvényei szerint uralkodtak, ugy mint a Pisistratidak Solon törvényei szerint uralkodtak, a mennyiben zsarnoki uralmukkal összefért [75]).

De ilyen törvények Sikyonban úgy nem tudták az államot csendes fejlődésben előre vezetni mint Áthénben nem tudták. A forgalom életbe léptetésével, mely a nyolczadik század óta az Archipelagus partjait ujból összekötötte, az aegialiok népében is uj élet keletkezett; müveltséget, jólétet, önérzetet szereztek magoknak, és ennélfogva azt követelték, hogy a község dolgaiba akadálytalanul avatkozhassanak. Köztük egy nemzetség emelkedett, mely a néppárt élén a dór államot megdöntötte, olyan nemzetség, mely tovább akármely tyrannus családnál, t. i. egy egész évszázadig, kezében tartotta a hatalmat és jobban lealázta az aristokratiát mint akár mely más helyen történt.

E család eredete bizonytalan. Ha tekintélyének megalapitóját szakácsnak nevezik, ez természetesen nem egyéb mint az ellenpárttól költött gúnynév. Az első uralkodót e családból nevezték Andreas-nak, és úgy látszik hogy fejedelmi név gyanánt az Orthagoras »helyesen szóló« nevét vette fel, hogy ellenfeleinek fondorkodásával

szemben annak mutassa magát, a kinek tiszta az érzülete a nép irányában. E szerint a sikyoni uralkodók egész sorát Orthagoridáknak nevezték [76]).

A dór földbirtokosok és harczias urakkal ellentétben messzire terjedő kereskedelmi összeköttetésekből, gazdagságot, müveltséget és bátor vállalkozó szellemet nyertek. Gazdagságuk által hatalmat tudtak magoknak szerezni. Gazdagságukat büszkén fitogtatták és mindenekelőtt pompás lótenyésztésre használták, hogy ebből alkalmuk legyen tágabb körökben nevet szerezni és a nemzeti játékokban győző koszorút nyerjenek. Ez olyan fényüzés volt, melyre a dóroknak sem hajlamuk, sem tehetségök nem volt; mert csak a leggazdagabbak tudták a szükséges költséget arra adni, hogy hosszú éveken keresztül ló- és öszvér-fogatokat tartsanak és az ünnepi játékokra begyakoroljanak. Tehát már az antidór irány győzelme volt a Peloponnesusban az, hogy Olympiában is ol. 25. (680) szekér fogatokkal versenyeztek.

Ezen idő óta a félszigeten a lótenyésztők és szekérgyőztesekből uj lovagi nemesség fejlődött, a mely úgyszólván az archivi anaktok fényét megujította; e jón eredetü nemesség bőkezü, mozgékony, és ép oly kedves volt a nép előtt, melynek fényüzése által sok keresetet adott és győzelmi ünnepélyei által pompás látványosságot és lakomákat szerzett, a milyen utált volt a fukar dór harczi rend.

Ezen irányhoz a tyrannok teljes buzgalommal csatlakoztak; ez volt hatalmuk forrása és egyuttal alkalmat adott nekik, hogy Hellas nemzeti szentélyeivel érintkezésbe tegyék magokat. Pheidon olympiadája után (304 l.) húsz évvel az orthagorida Myron szekérgyőzelmet aratott, mely

az előre haladó család dicsőségére nézve korszakot alkotott. A peloponnesusi isten tekintélye alatt polgári állásának közönséges mértékén fölül érezte magát és hogy mennyire törekedett arra hogy a szentélyhez közel álljon, mutatják azon ajándékok, melyeket Myron a szentély részére adott, valamint a kincses ház épitése is, mely arra volt rendelve, hogy abban mindazon ajándékok őriztessenek, melyeket az ő családja az istenségnek szentel.

De ez a ház nem csak arra volt rendelve, hogy az Orthagoridák győzelmeinek és kegyeletének állandó emléke legyen, hanem egyszersmind emléke az uj segédforrásoknak, az iparnak és a technikai találmányoknak, melyek a sikyoni fejedelem rendelkezésére állottak. Ő épitésze által egy kettős termet épittetett, melynek falai, mint a fejedelmi palotákéi, érczlemezekkel voltak borítva. Az ércz Tartessusból való volt és valószinüleg az alsó-italiai városok közvetitése utján hozatott, mely városok között Siris és Sybarisnak szoros érintkezése volt Sikyonnal. De nem csak a művészet régi alakzatát akarta itt fényesen megujitani, hanem még az oszlop és oszloppócznak épitését is, mely különösen Italia és Jónia ujonnan alapitott városaiban fejlődött és pedig egy időben kettős alakban, azon szűk és szigoru szabály szerint, melyet dórnak neveztek, és azon szabadabb modorban, mely a jónok sajátsága volt; a hellen nemzeti épitészet e két művészeti modora, a mennyire tudva van, itt lett legelőször egymás mellett alkalmazva, és ez fényes bizonysága az uj emelkedésnek és sokoldalu művelődésnek, melyhez Sikyon a kelet és nyugottal való érintkezése által jutott.

Lybiáig is terjedt az érintkezés, mely a sikyoni lótenyésztésre nézve bizonyosan nem volt jelentéktelen. Onnan, ugy mondják, tért vissza Klisthenes hazájába és Aris-

tonymus, Myron fia után, foglalta el a trónt. Ez eseményekről többet nem tudunk ennél, hogy csak ismételt alkotmányi harczok után, tehát a dór részről történt ellenhatás után sikerült Klisthenesnek, az Orthagoridák dynastiáját helyre állitani [77]).

Mindenben, a mit a kényúr tett, fokozódott pártirány, tekintet nélküli hathatós erély mutatkozik. A régi idővel határozottan akart szakitani és az ahhoz való visszatérést lehetlenné tenni. E miatt feloldattak azon kötelékek, melyek Sikyont dór anyavárosával, Argossal összekötötték. Ezen összeköttetés mythikus képviselője volt Adrastus, kinek ünnepélyét mindkét helyen fényes polgári ünnepekben megülték, annak emlékére, hogy hajdan összeszövetkeztek a Thebae elleni harczra. Adrastust az ellenséges seregnek egy herosa, a thebaei Melanippus szoritotta ki; vele együtt thebaei családok honosodtak meg. Sikyonban, a régi nemzetségek, melyek eddig az Adrastus kultusának képviselői voltak, kivándoroltak. A hős király neve elenyészett; évi herosi áldozatai Melanippusra szálltak által és azon karok, melyek máskor Sikyon piaczán Adrastus oltárát körülállották, hogy tetteit és szenvedéseit megénekeljék, most a földmüvelő nép istenének Dionysosnak lettek szentelve.

Az Argos elleni ugyanazon ellenszenvből — Argosban azon időben Pheidon bukása után valószinüleg dór reactió jött létre, — azon rendszabály keletkezett, mely a homéri költemények nyilvános előadását megszüntette; mivel a dór anyaváros iránti kegyeletet ki akarták irtani, azért azt a költőt is el kellett távolitani, ki ugyan Argos dicséretét hirdette, de a lykurgusi heraklida államot is támogatta [78]).

A legfontosabb kötelék azonban, mely Argost vala-

mint Spartát Sikyonnal összekötötte, a törzsök rokonságában rejlett és azoknak egyező tagolásában, melyet az ősrégi szokás szentesitett. Klisthenesnek elég bátorsága volt, hogy ezt a rendet megdöntse. Az aegialiokat az archelaoi, »nép elsei« neve alatt a község kiváltságos osztályává tette; a másik három, mely egykor a teljesjogu polgárságot képezte, de időközben vagy kivándorlás, halálozások és elszegényedések által megfogyott, alárendelt helyzetbe jutott. Régi tiszteletbeli neveik mellőztettek és más három adatott reájuk, mely nem hősöktől hanem állatoktól vétetett: hyaták, oneaták, choireaták. A guny, mely ezen nevek alapját képezi, talán azon ellentétből magyarázható ki, mely a lakosság két alkatrészének táplálkozási módjában volt. A dórok étkezésénél a husos ételek vitték a főszerepet, a jónoknál pedig a gazdagok nyalánksága és szegény osztályok egyszerü étele volt a hal. Azért könnyen elgondolható, hogy a nép élcze azon állatok szerint alkotta a gunyneveket az aristokratiai törzsökre, melyek a jónoknak legkellemetlenebbek voltak és e neveket körülbelől »disznóházi, szamárdi és malaczfalvi«-val lehet forditani [79]).

Valamint már Myronnak volt arra gondja, hogy az olympiai Zeus irányában bőkezü hódolat által tiszteletet tanusitson és ez által azon szent intézményeknél, melyek a hellen élet központjai voltak, tekintélyt szerezzen magának, úgy Klisthenes is hasonló módon fáradozott dynastiája erősitésében, itt mint másutt is bátor erélylyel haladva és az idő viszonyait a félszigeten kivül okosan felhasználva.

Közép-Görögország valamennyi tartománya között a sikyonbeliekhez egyik sem volt közelebb Phokis partjánál, a hol épen velök szemben a Parnassus hegysége emelkedik, azon táj nagyszerü háttere gyanánt, melyen naponta szemö-

ket gyönyörködtetéK, előtte a mély vendégszerető öböl, melytől kezdve termékeny lapály terül el másfél órányi távolságban felfelé a Parnassus sziklás aljáig.

Ez öbölben régi időben krétai tengerészek szálltak partra; a parton Apollónak első oltárát alapitották és beljebb a szárazföldön, egy a sikot uraló magaslaton azon hegytorok végénél, melyből a Plistus a síkságba folyik, közvetlen a magas hegység kiszögellésénél, Krisa városát alapitották, mely egy kis állam központjává lett és oly tekintélyes kereskedelmi város, hogy róla neveztetett el az egész öböl. Krisából alapittatott Kirrha a kikötőhely a parton; fenn a hegységen a Kassiatis forrásánál egy templomi helység Pytho vagy Delphi; az egész part pedig apolloi szentélyeivel Krétától függött. Krétai hymnusok énekeltettek, krétai engesztelő szertartások alkalmaztattak; még Kastalia hegyi forrása is egy krétaitól vette nevét.

A krétai telepitvény viszonyai változtak, miután a Parnassus aljában a dór törzs állapodott meg (126 l.). A delphii papság azzal jött összeköttetésbe; általa terjesztette mindenfelé befolyását; annak segitsége által kiszabaditotta magát Krisa fensősége alól; Krisának anyavárosi jogai megszorittattak, Delphi önálló község lett és szentélyeinek alapitását közvetlenül Krétából származtatták. Ezen időből származik a pythiai Apollóra irt homéri hymnus, mely Krisáról hallgat és a krétai istent közvetlenül a partról emelkedteti fel Delphibe, ottani kultusa alapitására [50]).

Ez időtől fogva meg volt Delphi és Krisa között az ellenszenv. Delphi növekedő jóléte különösen azon utak biztos voltában gyökerezett, melyeken szárazon és tengeren a zarándokok jöttek és legfontosabb kiváltságainak egyike abból állott, hogy az utak fel voltak mentve mindenféle

vámtól azon kormányok részéről, melyeket illette. Ezen kiváltságok fentartásáról gondoskodtak a szövetségesek vagy amphiktyonok, melyeknek szövetségi tanácsa e templomi jogok védői voltak (131 l.).

Minél inkább virágzott Delphi, minél számosabban jártak oda a kincsekkel megrakott zarándokcsapatok, annál inkább nőtt a körüllakó községek irigysége, melyeknek a dús és elkényeztetett Delphi szemet szurt és annál inkább növekedett a viszketeg, hogy az átvonuló zarándokcsapatoknak mindenféle bajt okozzanak és vámmal terheljék. Ez különösen Krisa részéről történt, a mely fekvése szerint a Parnassus küszöbe volt és a hegységhez való feljárást ép úgy uralta, mint a tengeren érkező zarándokok kiszállását Kirrhánál. A krisabeliek tehát mindenféle ürügy alatt kezdették a kikötőt és az országutat vámmal terhelni és a zarándokcsapatokat fosztogatni, hogy régi leányvárosuk virágzásának ők is vegyék hasznát.

A viszonyok általában előnyükre voltak. A szövetség a dór államok alapitása által külsőleg nagyon gyarapodott, hanem belső összefüggése nagyon meglazult. A dór törzs számos államokra oszlott, mindenikben más-más volt feladata, és czélja, úgy hogy egészben véve az éjszaki hazájához való ősi viszonyát épenséggel nem tudta fentartani. Sparta ugyan, a mint belsejében rendbe jött, Delphihez való viszonyát ujra kötötte meg, hanem a nagy távolság a régi védszövetségnek létrejöttét gátolta. Ehhez járult még saját országuk szükséges, a külső és belső sanyargattatás, a lycurgusi államnak nehézkes volta, valamint a dór törzsnek azon sajátsága, hogy szeret szük határok között megszokni és nehezére esik neki azon szempontokhoz ragaszkodni, melyek tőle távol esnek. A legtágasabb látkör, melyhez Sparta tu-

dott emelkedni, a peloponnesusi viszonyokat foglalta magában és ezek számára a pisai szentélyben (270 l.) új központ képződött, mely a Delphi iránti vonatkozásokat háttérbe szoritotta.

Mivel a dórok, kik a közel lévő hegyi vidéken visszamaradtak, a tetrapolis lakosai, gyengék voltak arra, hogy a szövetség nevében Delphi védnökségét elvállalhatták volna, azért a delphii papság máshol volt kénytelen segitséget keresni, és akkor a jón államokra gondoltak, melyek a régi amphiktyoniához tartoztak. Athénre és a hatalmas a Parnassussal épen szemközt fekvő szomszéd államra, Sikyonra, az Orthagoridák székhelyére, mely a jón nép zöméből nőtte ki magát.

Itt ugyanazon időben oly alkotmány állott fenn, mely a Delphitől ajánlott és szentelt rendszabályokkal merően ellenkezett és régi elve szerint nem volt megengedve Delphinek, hogy olyan bitorló és forradalmárral legyen összeköttetése, a milyen Klisthenes volt, a ki a politikai és istentiszteleti hagyományt kiméletlenül megszüntette. De a szükség szorongatta őket; a Spartához való viszony, a Heraklidák lealázása után meglazult, mert azzal együtt a pythiaiak befolyása háttérbe szorult, ellenben az ephorok folytonosan növekedő hatalma, ugyszólván antidelphii volt; sőt volt nekik külön, Delphitől nem függő jósdájuk. (262 l.).

Nem csoda tehát, ha Delphiben a tyrannis iránti ellenszenvet legyőzték és ez annál könnyebben történt, mivel a dúsgazdag és bőkezü kényurral való összeköttetés nagyon csábitó volt és a templomi helység dicsőségére nézve sok haszonnal kecsegtette őket. Olyan embernek, mint Klisthenes volt, semmi sem lehetett kedvesebb illő alkalomnál, hogy a késlekedő dórok helyett a Delphi fölötti

védnökséget elfoglalja. Szivesen elfelejtette azon zord elutasitást, melyben követei részesültek, midőn egykor vallásos ujitásainak elismerését kérte, és derék sereget állitott ki, hogy Apollo székhelyét azon védelemben részesitse, melyre most volt szüksége. Ez a háboru »szent háboru« volt, mivel az amphiktyonok joga szerint viseltetett, hogy a megszegett isteni békét megboszulja; ez hellén nemzeti vállalat volt és egyuttal olyan, mely Sikyon legközelebbi érdekeivel összefüggött. Mert jólétének alapja a tengeröből biztonsága volt; nagyon is érdekében volt, hogy kereskedő barátjai Italiából, Siciliából és Lybiából itt veszély nélkül közlekedhessenek; arra kellett törekednie, hogy a tulsó parton is legyen hatalma és hogy örökre megszüntesse Krisa igényeit, mely egykor egymaga az egész öbölben uralkodott [61]).

Klisthenes nem volt egymaga; Athén, melyet akkor Solon vezérelt, szivesen csatlakozott hozzá. Mind a kettő érezte, hogy alkalmasabb idő nem is jöhetne, melyben államaikat a hellén ügyekbe dicsőségesen bevezethetnék. A skopadokkal való összeköttetésük által sikerült Thessalia véderejét magukhoz csatolni, és igy egy uj amphiktyoni hatalom képződött, mely az elavult szövetség helyett hathatós és kitartó tevékenységet tanusitott.

Mert a harcz nem volt könnyü és feltehetjük, hogy a krisaiakon kivül még mások is a körüllakó törzsek és a városok közül Delphi ellen fogtak fegyvert. Krisa elpusztittatott és hosszasabb ellenállás után Kirrha tengeri város is. Ezek elpusztulása után is szétszórt csapatok fentartották magukat a zord Kirphis hegységben, a kikkel úgy látszik még hat évig harczoltak, mig mind lecsillapodott és a dolgok uj rendének engedett. Krisa helye puszta maradt; neve

a hellen városok sorából kitörültetett, és területe most a delphii istennek szenteltetett, határa már a kirrhai tengerig terjedt, úgy hogy a tengeren járó zarándokoknak idegen területen nem kellett járni. A delphii papi állam érdekében volt, hogy közte és a tenger között erődített hely ne legyen. Arról az amphiktyonok itt ép oly szigorral gondoskodtak, mint Elis és Sparta Olympia tekintetében. (275 l.).

A győzelem különböző módon ünnepeltetett. Sikyon piaczán annak emlékére egy márványcsarnok emelkedett, mely az apollói isteni tiszteletnek ünnepi helységét körül vette, a háboru helyszinén pedig a szövetségesek közös határozata szerint a győzelem emlékére a delphii istennek régi ünnepélye fényesen megújittatott és kibővittetett. Egyedül azon intézményekhez füződött a helleneknél a szent háborunak határozott emlékezete és pedig hármas ünnepély köttetik össze vele.

Az első 47, 3; 590. a Kirrha feletti győzelem ünneplésére, a mely alkalommal a hadi zsákmány dijakul tüzetett ki. Ezen pythiai ünnepély még a régi cyklushoz tartozik, mely szerint a pythiai isten minden nyolczadik évben zenei és költői versenyekben dicsőittetett. Azután elhatározták, hogy az ünnepélyt minden negyedik évben megtartják és hogy a múzsai versenyt testgyakorlati és lovagi harczok által kibővitik. Ez tehát a pythiádák új sorának kezdete volt, melyek most már hasonló időközökben, mint az olympiádák, nemzeti ünnepély gyanánt ünnepeltettek. Végre ezen új pythiádák másodikánál, miután a hegyek közti háboru is végét érte, még egy másik uj alak hozatott be. Nevezetesen az értékes díjak, melyek eddig a háboru utján szereztettek, eltörültettek és azok helyett eszményi értékü dijak, t. i. a szent borostyánból való koszoruk, osztattak ki

a győzők között az amphiktyonok elnöklete alatt. Ez mind hitelt érdemlő tény. De nem oly hiteles az ünnepi korszakok vonatkozása a háborura. Ha az említett ünnepek elseje csakugyan Kirrha bukására vonatkozik, akkor a krisai háborut, mely állitólag a tizedik évben Kirrha elfoglalásával végződött, 600—590-re kell tennünk [82]).

A második pythiai ünnepélynél Klisthenes maga győzött versenyszekerével; ugyan azon időben Olympiában is volt győztes. Dicsősége tetőpontján állott; külső összeköttetései tisztességesek és messzire elágazók voltak, tekintélye az állam határán túl terjedt, a melynek területét a tengertől befelé is nagyobbitotta; a kereskedelmi utak ujra biztosak voltak, a jólét minden segélyforrásai tárva voltak. Belül megelégedés uralkodott; mert miután erőszakkal ragadta magához az uralmat, alattvalói irányában jóakaratu fejedelem volt; vendégszerető udvara volt kitünő tehetségek gyülhelye, dicső istenünnepélyek szinhelye.

Csak egy hiányzott neki; fejedelmi nagyságának nem volt örököse. Annál fontosabb volt reá nézve felserdülő leányának, Agaristének férjhez menetele; és azért hirdettette, mint olympiai győztes Olympiában, hogy a ki magát méltónak tartja arra, hogy Klisthenes veje legyen, hatvan nap mulva jelenjen meg Sikyonban; ott egy évnek leforgása után, meg fog tartatni a lakadalom; az ünnepélyre futó és birkozó játékok rendeltetnek. »Akkor« úgymond Herodot, »valamennyi hellen, a ki magával és nevével nagyra volt, fölment mint kérő a vendégszerető fejedelmi várba. Ily leirásnál egy költeményt vélünk hallani, melyben a fejedelmi udvar fénye dicsőittetik és Sikyonban bizonyosan nem hiányoztak az udvari költők, kik az ünnepi

vendégek tekintélyes sorát megénekelték és anyagot szolgáltattak a történetiróknak novellaszerü leirásra.

A kérők névsora átnézetét adja az akkori görög városoknak, melyek Sikyonnal kereskedelmi és barátságos viszonyban voltak.

Alsó-Italiában Sybaris volt a legvirágzóbb görög város; alapitása körül achivok és jónok fáradoztak; mert a Görögország déli részéből ide üzött achiv nemzetségek, hogy tudtak volna a tengeren túl oly tevékenységet kifejteni, ha az ott lévő ó-jón lakosság nem szolgáltatott volna arra alkalmat, hajókat és legénységet? Azért azon úgy nevezett achiv városok valójában jón jelleggel birtak és nagyon hajlandók voltak arra, hogy a sikyoni dynastiával kereskedelmi összeköttetésbe lépjenek. A sybaritákhoz egy görög város sem hasonlitott a hetedik században jólétének gazdagságára nézve, és ha a ruhák pompája és a pénzköltés döntött volna, akkor valamennyi kérőnek hátrálni kellett volna, mikor Smindyrides, Hippokrates fia kiséretével bevonult Sikyon kapuin.

A sybarität követte Damasus, Amyris fia Syrisből, hol atyja a »bölcs« nevet szerezte magának. Ez volt a hellen Italiának két képviselője. A jóniai tenger partjáról jött az epidamnusbeli Amphimnestus; az aetoliai földről Males, Pitormus fivére, ki testi erőre a helléneket mind fölülmulta, de sötét bánatba merülve, a városokat, mint az élvezetek buja székhelyeit kerülte és Aetolia határán magaválasztotta barbarságban élt.

A peloponnesusi fejedelmek közt jött a Temenida Leokedes Argosból (304 l.); Arkadiából a trapezuntbeli Amiantus és Laphanes Euphorion fia, Paius városából. Egy szép monda beszéli, hogy Kastor és Pollux egykor,

mint eltévedt vándorok jöttek azon az uton, és ott ismeretlen létökre is befogadtattak. Euphorion háza azóta dúsan megáldva virágzott; a dioskurok lettek házi istenekké és az ő nevökben minden idegen előtt nyilt meg a vendégszerető ajtó. Onomastus, Agaeus fia Elisból fejezte be a peloponnesusiak csoportját, kiknek dicsvágyuk mellett meg volt a gazdagságuk is, hogy a külföldiek mellett Sikyonban felléphessenek. A Skopadok háza Krannonban Diaktoridas által volt képviselve és Alkon által a molossok fejedelmi családja Epirusban. De a jón műveltségnek még a két főhelye hiányzott, Euboea és Attika. Az Euripus mellett Eretria volt akkor a legvirágzóbb kereskedelmi város és onnan érkezett Lysanias; Athénből pedig két férfiu, ki gazdagsága és személyes tehetsége miatt mindenek előtt arra látszott jogosulva, hogy nagy szerencsét igényeljen, Tisander Hippoklides fia, a Kypselidák egy rokona és Megakles Alkmaeon, a leggazdagabb ember fia, a kit csak europai Görögország ismert [83]).

Nem lehet esetleges dolog, hogy épen tizenkét város, válogatott férfiak által képviselve, Klisthenes trónja körül gyül össze. Számuk annál kevésbé lehet feltünő, mivel látnivaló, hogy csaknem valamennyi város a jón törzs érdekével volt összeforrva, mely törzs Pheidon korától a dórokkal folytonosan küzködött és hogy Klisthenes bizonyosan még valami másra gondolt, mint lakodalomra, midőn ama tizenkét város képviselőit maga körül gyüjtötte, a mint Herodot kedves elbeszélése, melynek költői forrását nem lehet fel nem ismerni, fogja fel a dolgot. A költőnek meg volt engedve hogy a fejedelem szép leányát központtá tegye és az egész vitéz társaságot kérők gyülekezete gyanánt tüntesse fel, habár koros férfiak voltak is

köztük, a kik legalább saját nevökben, már mint kérők nem léphettek fel. Az életkor nem nyomott sokat a latban, midőn oly költői korrajzot kellett alkotni, mely a sikyoni kényúr messzire terjedő összeköttetéseit megmutassa, a melyekre nézve egész más valami forgott fenn, mint egy lakodalom [84]).

Ha meggondoljuk, hogy az egész Peloponnesus akkor forrongott, hogy Sparta ellen sok erőt kellett egyesiteni, és hogy a régi amphiktyonia a szent háboru következtében feloszlott, akkor be fogjuk látni, hogy egy nagy eszmékkel foglalkozó férfiu, a milyen Klisthenes volt, életének legméltóbb feladatának tarthatta, hogy a hellének között új összeköttetést hozzon létre. Ő nem csak saját kivánságának kielégitésére alapitotta meg hatalmát; annál inkább volt érdekében, hogy tervei őt magát tuléljék. Agariste férje vagy fia majd folytatja müvét. Azért akart ő hosszabb együttlét után a legelőkelőbb nemzetségek válogatott képviselői köréből férjet választani és a többieket háza érdekében lekötelezni. Mert feltehetjük, hogy arra kötelezték magukat, hogy a választott vőt és utódot birtokában el fogják ismerni és támogatni.

Mig az ünnepi vendégek Klisthenesnél tartózkodtak, belátta az áthéniek felsőbbségét. Megérezte bennök a szellem azon röptét, mely minden földi kincsből ki tudja csalogatni igazi jelentőségét; ő megérezte szülővárosuknak azon jövőjét, melyre csendesen érlelődött. A két áthéni között különösen Hippoklides nyerte meg az atya kegyét, gazdagsága, szépsége és lovagi ügyessége által, mely az ünnepély versenyeiben fényesen kitünt. Azonkivül Hippoklides rokonsága a Kypselidák házával Korinthusban különös jelentőséget szerzett neki Klisthenes szeme előtt.

Azalatt közeledett a válság napja. A barom a nagy ünnepi hekatombára hajtatott a városba; valamenynyi sikyonbeli vendégnek volt hiva és a fejedelem csarnoka körül telepedett le; ez volt a legfényesebb nap, melyet Sikyon valaha ért. Hippoklides szerencséjének érzetében, kitörő jókedvében mindenféle ügyességet mutogatot, és midőn végre részeg fejjel annyira elfelejtkezett magáról hogy illetlen ugrálással és tánczokkal mulattatta a társaságot, felháborodva e miatt felkiáltott Klisthenes: »Hippoklides, te szerencsédet tánczoltad el« és a komolyabb Megaklesnek adta Agariste kezét. A csalódott vetélytárs azonnal magához térve, mondá: »Mit törődik azzal Hippoklides?« E beszéd azóta közmondássá vált és igen jól jellemzi a jóniaiak bátor kedvét, a ki, ha valami nem sikerül, fittyet hány a világnak és minden bánkódás nélkül más számon koczkáztatja szerencséjét.

Klisthenesnek sikerült leányát azon város legjelentékenyebb családjával összekötni, melyben előre sejtve megismerte a jón törzsnek jövendőbeli fővárosát. Remé nye teljesedéséhez közeledett, mikor Agariste fiut szült, a kire nagyatyja nevét adták. De sem veje, sem unokája nem követte a trónon: az Orthagoridák szerencséje vége felé járt és vele együtt a jón politikának minden nagyszerü eszméje. Klisthenes úgy látszik, már nem érte a szerencse fordulatát, mivel még halála után jó ideig használtattak a törzsöknek azon nevei, melyeket ő hozott be. De fel kell tennünk, hogy a spártaiak, mihelyt szerét ejthették, t. i. különösen a pisai kényurak (273 l.) legyőzetése után, kikkel a sikyonbeliek bizonyosan összeköttetésben állottak, nem késtek semmit sem, hanem Sikyon ellen mentek, a hol a dór név leginkább lett megbecstelenitve. Azon időtájban

rendeztettek a nemeai játékok (ol. 51, 4; 573.), melyeket Heraklestől, a dórok védőjétől származtattak és azon Adrastus emlékét megujitották, kit Klisthenes tiszteletétől megfosztott. Az ünnepély önálló vezetésére a kleonaeiek is tartottak igényt, tehát bizonyosan megszabadultak Sikyon uralmától. Ez időben tehát a kényurak állama hanyatlott; százéves fennállás után (körülbelől 670—570.) összedült az Orthagoridák trónja, még mielőtt a fiatalabbik Klisthenes felnőtt volna, a ki arra volt rendelve, hogy más téren legyen nagyatyja utódja[85]).

Sikyon lakosai tevékenységének és kiváló családjai tehetségének köszönhette, hogy azzá lett, a mi volt; e nélkül ismeretlen zugváros maradt volna. Más viszonyok között volt szomszédvárosa, Korinthus; az mindent fekvésének köszönhetett. Az isthmus melletti kettős tenger, egész Hellasnak ott összetalálkozó szárazföldi és vizi utai, a magasra emelkedő, tengert és szárazföldet belátó sziklavár, melyen dús források csergedeztek és körülötte folytak, ezen előnyök oly rendkivüliek voltak, hogy a forgalom zavartalan viszonyai egy fontos város alapitását könnyen idézhették elő.

Mint Argolisban, úgy az isthmuson is nem csak dór családok alapitották a vándorlás idejében az új államot. A tenger felől Sisyphus régi városa (37. l.) ujra lett alapitva. Az új alapitásról szóló mondák hajós mondák. Hajón jön a Heraklida Aletes; a parton jövendőbeli uralma zálogául egy göröngyöt kap; neve valamint személye épen nem dór. Aletes inkább a phoenicziai mythologiának

egy alakja, mely az égi istenek köréhez tartozik. A régi Sisyphidák is megmaradnak a városban és mindenfelől jön új népség; közte van Thessaliából Melas, a ki családját a lapitháktól származtatta. Később a szárazföld felől dór harczosok jöttek oda és erőszakosan szereztek magoknak földbirtokot és polgári jogot. Korinthusban a dór törzs mellett öt nem-dór is volt és ez mutatja a különféle lakosság nagy tömegét, melyet a Heraklidák királysága, a dór haderőre támaszkodva, egy államban tartott össze.

Aletes után ötödik királynak emlittetik Bakchis Pramnis fia, ki egy új ág alapitója lett. Családja az előbbeni uralkodók családfájához köttetett, de itt mégis új kezdet volt és oly fontos időszak, hogy az utódok, mint külön dynastia Bakchidáknak vagy Bakchiadáknak neveztettek. Ezen uralkodóház rendkivüli tehetsége által alapittatott meg lényegében Kr. előtti kilenczedik században Korinthus nagysága és történeti jelentősége[86]).

A Bakchiadák megnyitották a várost ipart űző telepitvényesek számára, a kik itt, valamennyi görög kereskedelmi ut érintkezési pontján, több reménynyel voltak, mint máshol, hogy szerencséjök lesz. Minden fontos találmányt ápoltak és előmozditottak; megismerték, hogy minél inkább növekedik Korinthus lakossága, annál inkább nem száraz földön, hanem tengeren kell e városnak keresni területének nagyobbodását és hogy nem úgy, mint számos más parti helység, pusztán látogatott kikötőnek van rendelve és nyereménydús átviteli üzletre hivatva, hanem a tenger feletti uralomra.

E tekintetben az euboeai Chalkissal való összeköttetés nagyon is fontos volt, mert onnan indult ki a fémek feldolgozása és a velök való kereskedés. Ezen iparág on-

nan lett az isthmuson megalapítva és azon túl megnyittattak a tengeri utak Italiának fémekben dús partjai felé. Chalkis, az aetoliai parton, bizonyitja e kereskedelmi út létrejöttét, melyen Korinthus eredetileg csak közbe eső állomás volt.

A Bakchiadák alatt a korinthusbeliek, mint önálló kereskedelmi nép lépnek fel. Önkezökbe vették a forgalmat és elkészitették a vontató utat (diolkos) az isthmuson, a melyen a hajók hengereken szállittattak egyik öbölből a másikba. Ennek elkészitése sokféle technikai találmányra vezetett; a korinthusbeliek mások számára oly hajókat kezdtek épiteni, melyek az isthmuson való szállitásra alkalmasak voltak és a szállitás maga az állam kincstára számára jelentékeny bevételt biztositott, minek segitségével egy városi hajóhadat lehetett tartani. A tengeröbölt, mely eddig Krisától viselte nevét, lassanként »korinthusi«-ra változtatták és szűk bejárását biztositották Molykria erőd által, melyet Naupaktus és Chalkis között Antirrhiumon alapitottak. Tovább mentek a part hosszában, az Achelous mellett a legfontosabb pontokat elfoglalták, mely folyónak tágas, gabonában és fában dús környéke mindennel ellátta őket, a mit száraz és szűk hazájukban nem találtak. Az Achelous partján anyira meghonosodtak, hogy a folyó istenét, mint Pirene atyját hazai mondájuk körébe bevonták[37]).

Uj hivatás nyilt meg előttük, midőn hajóik az öböl külső végéből éjszak felé vették utjokat a jóniai tengerbe. Itt oly államokkal jöttek érintkezésbe, melyek a görög müvelődés körén kivül állva, más törvényt nem ismertek el, mint a hatalom törvényét. Itt fegyveres erőre volt szükség, hogy a kereskedelmi utak nyitva tartassanak. Ennek kö-

vetkeztében a korinthusbeliek nagyobb részt önmaguknál képezték ki a tengerészetnek magasabb technikáját; ők Lechaeum vizhordta fövenyében épitették az első mesterséges kikötőt és hajóépitő helyekkel vették körül, a melyeken egyik fontos találmány a másikat követte, mig végre a törékeny naszádból a görög triera fejlődött; ama magas hajó, melynek mindenik oldalán három sor evező volt, oly erősen el volt készitve, hogy kiállhatta a tenger hullámcsapásait és gyorsasága miatt nagyon alkalmas a támadásra, valamint a nehézkes kereskedelmi hajók védelmére.

Ez volt Korinthus hősi ideje, midőn trierái évenként a fiastyuk feljöttével új merényletekre és új dicsőségre vitték a fiatal legénységet a nyugati tengerbe; Korinthus megtalálta utját és a Bakchiadák megtettek mindent, hogy a várost azon uton előre vigyék. Az idő magaslatán tartották magokat és a külfölddel való sokféle összeköttetéseik által igen terjedelmes világismerettel birtak. A hazai ipart előmozditották, hogy a tengeri kereskedelmet mindinkább egy általános jólét forrásává tegyék. A göröncsér korongja Korinthus találmánya volt; az agyagedények plastikája, festői kiállitásuk Korinthusban volt otthonos, az Eucheir (»ügyes kezű«) és Eugrammos (»szépen rajzoló«) hazájában. A göröncsér mestersége itt is volt az érczöntésnek szülője és semmiféle ércznek nem volt jobb hire, mint annak, a mely a Pirene forrás vizében hűttetett. A szövés és finom gyapjuszövetek festésének mestersége már az Aphrodite szolgálatával együtt jött Phoeniciából (571.), hasonlóképen jó illatu kenőcsök készitése is. Gyárak alapittattak, melyekben az élet alsó vagy magasabb igényei számára a legnélkülözhetlenebbek készültek. Ez által a magában véve szegény tartomány a legelső árupiacz lett és oly hely-

zetbe jött, hogy igen jó sikerű kiviteli üzletet tudott életbeléptetni, különösen a távoli partok felé éjszakon és nyugaton, mely vidékek korinthusi hajók által ismerkedtek meg a hellen fényüzéssel és egyuttal meg is kapták a fényüzési czikkeket. Az ipar és kereskedelem ezen összeköttetése által számos szegény sorsu embernek jutott foglalkozás és kereset, mig a Bakchiadák a vállalatokat igazgatták és a nagy kereskedést kezökben tartották.

A város mindenben bebizonyitotta, hogy a találékony Sisyphus hazája. Habár maga szegény volt nemes kőzetekben, még is a templomépités ott fejlődött határozottan; különösen a templom teteje, mely jobbra és balra ereszkedő oldalaival mintegy sasszárnyakkal fedte az isten házát, a korinthusbeliek találmányának tartatott a nélkül, hogy más város ezt tőle elvitatta volna. A lótenyésztés is Korinthusban Bellerophontes hazájában volt otthonos. Valamennyi isten és heroskultust a hellen müveltségnek hozzá csatlakozó ágaival itt találjuk egyesitve; a dór állam alapitó vezérei mellett a syriai istennőt, a phoenicziai Melikertest, a jóniai Poseidont. A »lovat hajtó« Athena szolgálata is úgy virágzott itten, mint a Dionysus szolgálata. A dionysusi ünnepélyek kitörő jókedvéből keletkezett itten a dithyrambus kardala. A Bakchiadák magok hódoltak a muzsák művészeteinek. Eumelus dicső epikai énekekben ünnepli a dicső tengeri város alapitását, és dalai azon szellemi emelkedés bizonyitékai, melyek az anyagi virágzást kisérik. Az alapitásról szóló mondák arra használtattak, hogy a kortársakat lovagi tettekre buzditsák. A Bakchiadák magok állottak a hajóhad élére, mint a nobili Velenczében és a tengeren túl keresték dicsvágyuk kielégitését,

melynek a haza szűk határaiban nem tudtak elég tág tért találni[88]).

Már Korinthus királyai pártolták ezen vállalatokat, hogy a gazdag családok tagjait, kik növekedő igényekkel vették körül a trónt, az ország határain kivül foglalkodtassák. De midőn a nyolczadik század közepén a királyság legyőzetett a hasoneredetű családok nagyravágyása által és kétszáz család, mely mind Bakchistől származtatta magát, új kormányformát állitott fel, mely szerint évenként egy közülök, mint prytanis királyi teljhatalommal birjon: akkor új küzdelmeknek és forrongásoknak kellett beállani; fiatalabb ágak, melyek a kormányra képesek köréből kirekesztettek, az ujonnan alapitott oligarchiát megtámadták és a hajóhadnak ujra arra kellett szolgálni, hogy a fenyegető forradalmárokat a városból eltávolitsa. Azért nem sokára fiatal Bakchiadák vezérlete alatt a tenger tulsó partján egész sora keletkezett a fontos telepitvényeknek.

A nyolczadik század közepe táján alkotmányi harczok törnek ki. Telestes, Bakchis ötödik utódja, Korinthus utolsó királya gyanánt emlittetik. A hason eredetü családok többé nem akarták egy háznak átengedni az uralmat. Helyette azon kétszáz család, mely magát Bakchistól származtatta, vette át az állam kormányát, mint közös jogukat és az oligarchiai kormány olyan módon lett berendezve, hogy évenként egy közülök, mint prytanis birja a királyi teljhatalmat.

De ezzel a forrongás nem érte végét. A kormányzó házak egyes tagjai elbizakodottságukkal megsértették a nyilvános jogérzetet és a telepitvényesek kiküldése bölcs politikával arra használtatott, hogy a gyülölt oligarchák eltávolittassanak, a dynastia biztositassék és a Bakchia-

dáknak a távolban dicső tetteknek új szinhelye nyittassék meg. Ez alkalommal, úgy látszik Archias is Aktaeon veszte után, kinek halálát incselkedése által okozta, a jósda tanácsára ment Siciliába[89]).

A középső állomás Kerkyra volt, — a jóniai tenger minden utainak találkozó pontja. Itt számos uj kereskedelmi utakkal ismerkedtek meg. Itt is követte Korinthus az euboeai hajózás nyomait, melyeken Chalkis és Eretria egymással vetélkedtek. A chalkisbeliekkel rokon lévén Korinthus, kiszoritotta az eretriabelieket Kerkyrából és innen új utakat kezdett részint éjszak felé Illyria kikötőihez, részint nyugot felé Italiába és Siciliába.

E sziget is jóniai tengerészek által köttetett össze a jóniai szigetekkel, különösen a chalkisbeliek által, kik a Pythia utasitását követve, Apollo első oltárát alapitották a sziget keleti oldalán. A korinthusbeliek hozzájuk csatlakoztak, trieráikkal megvédték a telepedést, mely a krisai öbölből nyugat felé ment és azután önállóan léptek fel. A legfontosabb lépés történt a főbenjáró tette miatt menekülő Archias és Chersikrates által. Chersikrates Kerkyrában maradt vissza; Archias a chalkisbeliek nyomán tovább haladt és Sicilia legszebb kikötője mellett Ortygia szigetén tette le (ol. 4, 3; 734) Syrakusae alapkövét. A Bakchiada Eumelus, a ki egy személyben dalnok és hős is volt, részt vett e vállalatban, mely az anyavárosnak a dicsőség és hatalom növekedését, valamint a gyarmati kereskedés kiapadhatlan új forrásait megnyitotta[90]).

Korinthus messze elágazó összeköttetések központján állott és harczképes hajóhada által arra volt hivatva, hogy a kereskedelmi háborukba, melyek azon időben kitörtek, döntőleg beavatkozzék. Nevezetesen azon nagy tengeri háborutól

nem maradhatott távol, mely a Chalkis és Eretria közti viszályból eredt. Pártállása nem lehet kétséges. Ha tehát a korinthusbeliek ol. 49; 704-ben, mivel a trierák építési módját eltitkolták, Ameinokles hajóépítő mesteröket Samosba küldötték, hol a samosbelieknek, Chalkis szövetségeseinek négy hadihajót épitett, akkor ez alkalmasint a lelanti háboruval (296 l.) függ össze és mutatja, hogy Korinthus mennyire vett részt a görög kereskedelmi világ nagy ügyeiben[91]).

Az állam belsejében a Bakchiadák kettős feladatuknak iparkodtak megfelelni, részint annak, hogy előmozditsák a néperőnek szabad fejlődését, mely egy kereskedelmi városra nézve szükséges, másrészt, hogy fentartsák a fegyelmet és rendet és gátot vessenek a jón kereskedelmi és kikötői nép mértéktelen ujitási viszketegének. — Erre szolgált nekik a Spartához való csatlakozásuk, melynek ügyét a messeniai határokban védték, valamint a dór harczosok is, kik itt úgy mint Kréta városaiban, egy nemzetség uralmát támogatták. A feladatok nehéz volta, melyek Korinthus vezéreire nehezedtek, ébresztette és gyakorolta a gondolkozást a belpolitika kérdése iránt. Különösen a korinthusbeli Pheidon tartozik azok közé, kik a görögöknél a politikai tudományt megalapitották. Ő belátta, hogy a nagy földbirtok szétdarabolás által mindinkább vesztette jelentőségét, mialatt a kézi munkája után élő népnek száma nőttön nőtt, úgy hogy a nagy tömeg vezetése mindig nehezebbé vált. A viszonyok hatalma már annyira vitte, hogy az iparosoknak egyik dór államban sem volt oly jó állásuk, mint Korinthusban. Ők városi fölbirtokot is szerezhettek magoknak és attól lehetett tartani, hogy lassanként a legjobb földbirtokot szerzik meg maguknak az által, hogy a

régi elszegényedett családok tagjaitól megveszik. Pheidon törvényei e miatt arra akartak hatni, hogy a nagy földbirtok megtartassék és az oda tóduló lakosság száma megszorittassék és ez által növekedjék a régi polgárok befolyása a közügyekre.

E nehéz kérdés kezelésében többé vagy kevésbé merev elvek állottak egymással szemben, és a kormány tagjai között pártoskodás keletkezett. Ily pártoskodás következménye volt az, hogy a Bakchiada Philolaus Thebaebe vándorolt ki, a hol tapasztaltságát az ottani jog kiképzésére használták. Az örökbe való fogadás egy törvényét tőle származtatják, a minek csak az a jelentősége volt, hogy az állam alkalmas felügyelete alatt a családok megtartassanak és a birtok lehető egyforma nagyságu legyen. E szempontok a lykurgusi törvényekre emelékeztetnek minket[92]).

E szerint a Bakchiadák Korinthuson kivül is tekintélylyel birtak a törvényhozás terén, hazájukban pedig nem voltak képesek az alkotmány erőszakos megváltoztatását megakadályoztatni. Az igazi Bakchiadák száma mindinkább fogyott és minél kevesebben voltak, annál féltékenyebben őrizték kiváltságaikat, annál inkább tekintették az egész államot birtokuknak, annál igazságtalanabbnak és türhetlenebbnek látszott hatalmuk a nép előtt. Gögjük mindig sértőbb lett, puhálkodó pazar életök megvetést idézett elő és végre a külső szerencsétlenség, nevezetesen a Korkyra elleni szerencsétlen háboru arra szolgált, hogy az oligarchák ellen forrongó ellenszenv kitörjön.

A forradalom összefüggött azon visszavonással, mely a korinthusi nemesség között fennállott. A Bakchiadák csak magok között házasodtak össze, hogy idegen be ne

tolakodhassék az uralkodó házak szűk körébe. Ez által más családok, melyeknek családfája szintén a város alapitására volt visszavezethető, kizárattak minden jogból és az uralkodó nemességgel való minden érintkezésből. Azon családokhoz,melyek méltatlankodva visszavonultak,Melas(323 l.) utódjai is tartoznak. A városon kivül Petra megyében volt lakhelyök és ugy látszott, hogy minden nagyravágyó tervektől távol vannak.

E miatt történt, hogy e családnak egy tagját Eetiont, arra méltatták, hogy a Bakchiadákkal családi összeköttetésbe jusson. De ezen összeköttetés inkább gúny volt. Mivel t. i. a Bakchiada Amphionnak egy leánya volt, ki éktelen alakja miatt nem tarthatott igényt arra, hogy Bakchiada elvegye, azért Eetionnak adta nőül, a ki Petrába vitte házába. E házasságból fiu származott, kinek a jósda nagy jövendőt igért. A megrémült oligarchák megkisértették őt megölni, de Labda, a Bakchiada leány, fiát elrejti rokonai cselvetése elől és csendes magányban növekszik Kypselus — így nevezték állitólag a fiut, azon láda után, melybe anyja elrejtette — és férfi korát is éri el. Valósággal pedig a nevéből keletkezett a monda.

Kilenczvenszer változtak az évi prytanok a Bakchiadák házából, mikor Kypselus a dolgok ezen rendjét felforgatta. A nép kegyébe bizva, a város és tartomány, a sereg és hajóhad korlátlan urává tette magát, és harmincz éven keresztül tudta magát a mozgalmas tengeri városban a hatalom e polczán fentartani. Mint a Bakchiadák rokona, ismerte az állam elébbeni politikáját és abból azt sajátitotta el magának, a mit jónak látott. Azért nem állott az ő tyrannisa oly merev ellentétben minden előbbeni in-

tézménynyel, mint a sikyoni és ha nem volt szüksége testőrségre, hogy élete végéig Korinthus ura maradjon, (mint mondják), akkor valószinü, hogy a dór hadközséget is magának meg tudta nyerni. A kegyetlenség, a melyet ellenfelei Kypselus szemeire lobbantnak, nem lehetett czéltalan. Számüzetéssel csak az oligarchia fejeit büntette és ha pénzzsarolását emlegetik, akkor az csak azon sötét árnyéknak tekintendő, a mely mindenütt követi a kényurak emlékét, bár mily nagy legyen is különben dicsőségök. Mert az volt a különbség egy szabad község között és olyan között, melyen kényur uralkodott, hogy amabban a polgárok csak szükség esetében és csak közös határozat után hoztak önkénytes áldozatokat a hazának, mig a kényur, hogy seregét fentarthassa, udvarát elláthassa és azon nagy, uralma dicsőitésére rendelt munkákat elvégezhesse, minden tekintet nélkül megadóztatta a birtokosokat.

A Kypselidáknak az isteneknek szentelt ajándékait közbeszédben emlegették Egyiptom pyramisai mellett. Kettő azokból, Zeus roppant nagy szobra, mely vert aranyból készült és Kypselus ládája az olympiai gazdag leltár legértékesebb darabjai közé tartozott.

Igen elmés gondolat volt, cedrusfából művésziesen utánozva azon ládát, melyben Kypselus gyermek korában megmentetett, azt a megmentő Zeusnak szentelni. Ezen szentelt ajándékot a görög mondaköltészet teljes áramlatába mintegy bele sülyesztette; mert finom elefántcsont lapokra, egymás fölött öt sorban, le voltak ábrázolva a nemzeti legendák legfontosabb vonásai. Arany irással irt hexameterek magyarázták az ábrákat, melyek összevéve, egy kereken összeillő egészet alkottak és jó alkal-

mul szolgáltak arra, hogy a fiatal fejedelmi család a hellének ős idejével összeköttessék, a melyhez thessaliai ősei, a minyiek és lapithák által tartoztak. Azonban a felajánló személyes viszonyai egészen háttérben maradtak, e kegyes tartózkodás azonban nem jogosit fel minket arra, hogy a szent ajándéknak a Kypselidák történetével való összefüggését tagadjuk.

A peloponnesusi nemzeti istennek ezen remekmű elküldése által hálás hódolat mutattatott be; a papság pedig nem volt érzéketlen, mikor ilyen ajándékot adtak a szentély dicsőségére és kész volt arra, hogy az uralkodó ház érdekét előmozditsa. A delphii papság hasonló módon nyeretett meg és tekintélyével nagyon könnyitette az alkotmány változását Korinthusban. Egy érczből való pálmafa, kigyó és békától boritott talajból büszkén emelkedve, hirdeti Delphiben Kypselus győzelmét, a ki ugyanott a község nevében egy korinthusi kincses házat szentelt az istenségnek[93]).

A korinthusi kényúr műkedvelő udvaránál, messze terjedő kereskedelmi összeköttetések közepén, melyek áttekintést engedtek a hellének városai felett Ázsiában és Afrikában, Italiában és Siciliában, továbbá azon művészek és bölcsek körében, kik példájuk és tanitásuk által neveltek, ott nevekedett Kypselus fia Periander. Tüzes lelkébe minden benyomást befogadott; állásának előnyét arra használta, hogy rendkivüli terjedelmes műveltséget szerezzen magának és arra személyének bélyegét úgy rá tudta adni, hogy még kora bölcsei is bölcsnek tartották. Másrészt a fejedelmi fiatalkor veszélyeit nem tudta elkerülni. Nagyon kevéssé tanulta meg azt, hogy más jogát is meg kell becsülni; azért meglátszott rajta a hajthatlan ön-

kény fékevesztett vadsága, szokásainak minden nyájassága és életnézete, szelid bölcsesége daczára is.

Midőn Periander mintegy jogos örökség gyanánt elfoglalta az uralmat, mely atyja háboritlan uralkodása alatt megerősödött, akkor ő elvont elmélkedésre alkalmas lelkében már régen át meg átgondolta fejedelmi feladatát. Mindenben meggondolt cselekvést, öntudatos politikát mutatott. Ő volt a tyrannis rendszeresitője és a legtöbb bölcs tanács, melylyel az uralkodóknak hasonló esetekben szoktak szolgálni, állitólag Periandertől származik.

Atyja uralkodása átmenetnek látszott neki; ő magáról azt hitte, hogy arra van hivatva, hogy a Kypselidák trónját állandósitsa egy változást szerető tengeri város sikamlós talaján, az erőszak minden eszközeivel és ravasz okossággal. Ő különvált a néptől, hogy hatalma eredete elfelejtessék; magas fellegvárában, honnan, a nélkül hogy őt láthatták volna, az öböl és az Isthmus forgalmát megfigyelhette, ott ült erős testőrségtől környezve, azon hellének körében, kiket izlése szerint magának kiválasztott. Ezek költséges udvart képeztek és hizelgő engedékenységök által elkényeztették.

Növekedő pénzhiánya pénzügyi politikussá tették. Különösen közvetlen megadóztatás által iparkodott mindig új meg új pénzforrásokat nyitni magának. Nagy vásári adót szedett és szaporitotta a kikötők jövedelmét. Bizonyosan mindenek előtt arra törekedett, hogy a diolkos (324 l.) czélszerü berendezése által az isthmus forgalmát élénkitse; sőt állitólag arról is gondolkodott, hogy a földszoroson keresztül csatornát ásat, úgy hogy az egész tengeri forgalom az aegaei tengerből a jóniaiba az ő területén átment volna és neki a tengerszoros gazdag jövedelme ju-

tott volna. De sem vásári, sem kikötői, sem átviteli vám nem volt elegendő; a polgárok vagyonát közvetlenül is vette igénybe és értékes női ékszert, mint mondják, zsarnoki önkénynyel követelt. Ilyen rendszabályok gyülöletes voltát azzal akarta Periander enyhiteni, hogy a pénzt nem magának tartotta meg, hanem az isteneknek való rendkivüli ajándékokra forditotta. Más pénzéből bőkezü lévén, az istenekkel és befolyásos papjaikkal megkedveltette magát, gyarapitotta a város dicsőségét, számos művészt és kézművest foglalkoztatott és népszerüségre tett szert, mivel a tőkepénzesek pénzét a szegényebb emberek közé hozta.

Mint Sikyonban, úgy itt is a nem-dór isteni tiszteletek megtartattak. A földmüvelők cultusai a városba vitettek és az isteni tisztelet minden pompája, melyet a nemesség istenei élveztek, rájuk ruháztatott. Igy fejlődött Korinthusban a Dionysus szolgálatából a dithyrambus és Arion vezetése alatt az állam részéről nyilvános karénekké képeztetett ki.

A dór polgárságot is, mely még Korinthusban létezett, mint a köztársasági érzületnek központját megszüntette Periander. A férfiak ne beszélgethessenek többé szabadon a községi választásoknál, az ifjak vidám és buzditó társaságban többé ne gyakorolják testöket és lelköket. Mindenféle ürügy alatt eltörültettek azon intézmények; a község ismét csupán csak egyes házakra oszoljék, minden polgár saját tűzhelyével gondoljon és mindenütt azt érezze magán, hogy az államhatalom rá ügyel. Egy külön rendőri tanács őrködött az erkölcsök felett. Mert még a magánélet sem volt magára hagyatva. Periander mindent eszméi szerint akart idomitani és minden

tekintet nélkül belenyúlt a társadalmi viszonyokba. Számos családot kiűzött a városból, hogy annak nyugalmát a túlnépesedéstől megóvja. Mindenki foglalkozására ügyelt, megbüntette a henyélőket, korlátolta a rabszolgák számát, megfenyitette a tékozlókat, az egyesek háztartását számon kérte.

Negyvennégy évig uralkodott Periander Korinthusban és minden kegyetlensége daczára, mint a fejedelmi bölcseség mintaképe mindenütt elismertetett, hajóhada által hatalmaskodván a jóniai tengertől Thrakiáig. Mivel a tudomány és művészet minden nemesebb törekvéseit bölcs belátással kegyében részesitette, azért nincsen kétség arra nézve, hogy mint államférfiu is nemesebb czélokra tört. Ő eleinte elnézőbb, hozzáférhetőbb volt atyjánál, tetszett neki szabadabb mozgalmat engedni. Akkor hallották tőle azt a szép mondást, hogy a mely fejedelem biztonságban akar trónján ülni, környezze magát jóakarattal és szeretettel, de ne fegyverrel és testőrséggel. Nagyon is dús hellen műveltsége volt, hogy meg ne ismerte volna az erény és barátságnak és az ember legfőbb javainak értékét. Ő boldogitani akarta az embereket, de ő a maga módja szerint akarta, a maga eszméi szerint. Mikor ez nem sikerült neki, nem volt annyi ereje, hogy magát legyőzze és türelmesen más utat keressen, hanem minden ellentállástól felingerelve, minden sikertelenség által elkeseredve, erőszakkal ki akarta vinni, a mit szép szerével nem tudott elérni. Az erőszak egyik rendszabálya követte a másikat: minden kényúri eszköz, a melyet alkalmazott, jobban jobban elválasztotta népétől, és saját maga jobb önjétől[94]).

Az öreg Periander egészen más ember, mint az, a ki annyi nagy reménynyel lépett a Kypselidák trónjára. Ezen

változást azon befolyásnak tulajdonitották, melyet a más kényurakkal való érintkezés, például a miletusi Thrasybulussal, és ragadós példájuk reá gyakorolt. Talán lázadási kisérletek és külső fenyegetések is megtették azt, hogy mindinkább gyanakodó kényúrrá lett. Végre családi viszontagsága a legfeketébb felhőkkel boritotta az öregedő Periander fejét és keserítette szivét. Az ő neje Lyside volt, Proklesnek, Epidaurus kényurának leánya, a kit megszeretett, midőn atyja palotájában látta, hogy könnyű dór ruhában kecsesen járva, egy lakoma alkalmával bort töltött a cselédségnek. Mikor neje volt, Melissának nevezte.

Miután Melissa két fiút és egy leányt szült, váratlanul meghalt és a ki tudni akarta, az tudhatta is, hogy kinek lelkét nyomja annak halála. Perianderre a rosz lelkiismeret átka nehezedett, és azt babonás eszközökkel meg akarta nyugtatni. Ő az Acheron melletti epirusi halottak jósdájával tette magát érintkezésbe, a hol Melissa lelke megjelent neki, fényesen tartotta meg a halotti ünnepélyét, mely alkalommal hir szerint a korinthusi nők díszruháit Hera templomában elégette.

Azalatt Melissa gyermekei mit sem gyanakodva ártatlanságban nevekedtek fel. Két fia, Kypselus és Lykophron szivesen jártak nagyatyjukhoz az epidaurusi udvarba. Prokles magához édesgette őket és midőn az élet komoly igényeire éretteknek látta őket, egy napon, mikor palotájába vezette őket, azt a kérdést intézte hozzájuk, valjon ismerik-e anyjuk gyilkosát? Az idősebbik, kinek kevesebb éles esze volt, nem ügyelt arra a kérdésre, Lykophronnak azonban e kérdés fulánkként hatott szivébe. Ő addig nem nyúgodott, mig biztos nem volt e dologról és azután egész szenvedélylyel neki adta magát élete ezen

első fájdalmának, úgy hogy más érzés nem volt benne, mint anyja iránti bánat és atyja iránti utálat. Periander egészen megváltozva találta fiát; ez neki se nem köszönt de még csak reá sem nézett; haragosan kilökte házából és súlyos büntetés alatt megtiltotta, hogy akármelyik polgár nyissa meg ajtaját hálátlan fia előtt. Csakhamar látták, hogy éhség és teste elhanyagolása következtében eltorzítva, a gazdag város csarnokaiban kóborolt, inkább hasonló egy megőrült koldushoz, mint a nagy Periander biborban született fiához. Akkor megesett rajta az atyja szive; hozzá ment, midőn már azt hitte, hogy a szükség megtörte; és mindennel kínálta, a mire Hellas leggazdagabb trónörököse igényt tarthatott; hadd ismerje meg, hogy mennyivel jobb, ha irigykednek reá, mint ha sajnálkoznak rajta. De feleletül mást nem kapott, mint azt a gúnyos figyelmeztetést: »meg fog büntettetni, mert Lykophronnal beszélt.«

Nem maradt egyéb hátra, mint hogy elküldje. Ő Kerkyra szigetére vitette őt, melyet a Kypselidák ujra Korinthus uralma alá hajtottak és azt remélte, hogy ott, a szülői ház minden hatásától távol, majd eszére tér. Ott maradt évekig, mintegy elfelejtve és elveszve. De Periander magányosan élvén palotájában, mindinkább elkomorodott, minél inkább megöregedett és lelkének ereje hanyatlott, a melylyel a terjedelmes kormányügyeket elintézte. Fiatalabbik fia volt egyedüli reménye; öregségére arra számított; erős akaratában biztosítva látta dynastiájának fennállását. Most a szerencsétlen daczos ellentállásban mutatta ki erős akaratát. Látta, hogy utálja őt azon egy emberi szív, melynek szeretetét meg akarta nyerni és életének terve abban szenvedett hajótörést, kire épitve volt.

Mit használt a szerencsétlen öregnek, hogy Proklest, a baj okozóját haddal támadta meg és ipának országát valamint Aeginát is a korinthusi területhez csatolta? Melissa átka rajta maradt, és a büszke ember ujra kénytelen volt fiának könyörögni. Leányát küldötte Kerkyrába. Ő neki kellett elmondani fivére előtt, hogy atyjuk öreg korában mennyire el van hagyatva, mily veszély fenyegeti a dynastiát. Hasztalan; ő kijelentette, hogy addig nem megy Korinthusba, mig anyjának gyilkosát ott látja. Periander ereje meg volt törve és elhatározta magát arra, hogy mindent feláldoz, csakhogy házánál leselkedő ellenségei diadalmát ne lássa. Ujra kötött ki egy triera Kerkyrán. Egy hirnök hirdette, hogy Periander át akarja adni fiának az uralmat, az atya hátralevő napjait Kerkyrán akarja tölteni.

Lykophron szivében mindig fejedelem maradt. Az ő akarata győzött; most azt remélte, hogy egy korinthusi uralkodó minden eszközeivel tisztelheti anyjának emlékét. Azt az üzenetet küldötte, hogy majd megy. De a ház átka még most sem nyugodott. Azon kilátás, hogy az évről évre zordabb Periander náluk akar lakni, aggasztó félelemmel töltötte el a kerkyrabelieket; mindent meg kellett tenniök, hogy tervét meghiusitsák; megölték Lykophront és ezzel a legmélyebb lealázás, melyre a kényúr magát elhatározta, eredménytelen volt. A kerkyrabeliek most mégis meglátták haragos arczát, mivel mint fia boszulója hajóhaddal rájuk tört, szigetöket kirabolta és a legnemesebb ifjakat a lydiai udvarhoz küldötte gyalázatos csonkitás végett. De a Kypselidák hatalma minden időre meg volt törve. Bánatának sulya alatt meggörnyedve esett halálos ágyába azon fejedelem, kit költői, mint a hellének leg-

gazdagabbikát, legbölcsebbikét és legboldogabbikát dicsőitettek.

Herodot előadásán észre lehet venni, hogy itt is, mint Klisthenesnél, költői források után indult. Azért az események egyes csoportjai, melyek az általános érdek keltésére különösen alkalmasak, sok részletekkel felékesítve kerekded alakban állanak előttünk, holott a történetirás nem törekedett arra, hogy a kényurak idejét egész hosszában leirja. Abban nem lehet általában a történeti valóságot tagadni, a mi költői hagyományként jutott reánk, habár lehetetlen a valóságot a költői toldástól megkülönböztetni

Periander halálakor családjának egy mellékága létezett Ambrakiában. Itt Kypselusnak egyik ifjabbik fia, Gordias, uralmat alapitott; Gordias fia Psammetichus Korinthusba sietett, hogy nagybátyja trónutódja legyen. De uralmát alig három évig tudta fentartani. Spartai befolyás alatt a dór alkotmány lett helyreállitva; az elüzött családok visszatértek. A Kypselidák egész uralma most már a törvényes alkotmány vétkes félbeszakitásának látszott és a fiatalabb nemzedékek Periander nevét, mint egy átkos zsarnok nevét utálni tanulták. Igy igaza lehet a Pythiának, a ki egykor atyját, midőn három lábuja előtt házának jövendőjét tudakolta, igy fogadta:

> Boldog a férfi, ki most küszöbén belépe e háznak
> (Eetion fia Kypselos az, fejedelme Korinthnak),
> Boldog gyermekivel — de ezek fiait veri balsors.

Korinthushoz keletre a vándorlások következtében Megara állama képződött (140. l.). Itt is nyomultak be dórok, ugyanazon nemzetségek vezérlete alatt, melyek Ko-

rinthust alapitották. A korinthusi Bakchiádák a szomszéd tartomány függetlenségét meg tudták gátolni, és a megarabeliek, úgy mint a lakoniai peroikok arra köteleztettek, hogy egy Heraklida király halálakor a köteles gyászra jelenjenek meg. A királyság bukása után a Megarában letelepedett nemzetségeknek sikerült önállóságra jutni. Mint a dór félsziget határőrei, hatalmas szomszédoktól körülvéve, meg tudták óvni szabadságukat, és mennyi eredménynyel üzték dór szokás szerint testeik edzését és a harczias tornázást, annak bizonyitéka Orsippus, a ki szülővárosának nevét dicsőitette, midőn ol. 15; 720. Kr. e. az olympiai stadiumban legelőször valamennyi hellén között egészen meztelenen futott versenyt és győzött; ugyanazon Orsippus alatt sikerült a megaraiaknak országuk régi hatalmát helyreállitani [96]).

Egy erőteljes nemesség, mely a bennszülött néphez tartozott, dór harczosoktól környékezve, tartotta kezében az uralmat, az bírta a várost és köröskörül a gazdag szántóföldeket, mig a község emberei a hegység és tengerpart silányabb talaján szétszórva laktak, és terményeiket csak a vásári napokon vihették a kijelölt helyre. A tartomány túlnépesedését a kényurak meg tudták gátolni gyarmatok kibocsátása által, mivel ez országnak két tengermelletti szerencsés helyzetét felhasználták és pedig először a korinthusbeliekhez csatlakoztak, a mit a siciliai Megara bebizonyít; de azután inkább kelet felé fordultak, ott terjesztették hatalmukat és azon messzire vivő utakon jártak melyeket a chalkisbeliek az Archipelagus legéjszakibb partjai felé nyitottak. Miután csak keskeny vizeken szoktak meg, nagy előszeretettel hasonló helyeket kerestek és különösen iparkodtak a Propontis partjain letelepedni.

Már ol. 46. (674.) körül a Propontis bejárását foglalták el, először az ázsiai partot és azután azzal szemben, de inkább éjszak felé, Byzantiumot alapitották (658.) A kis Megara második Korinthus volt, egy világváros, melynek polgárait skytha rabszolgák szolgálták; Nisaea kikötőjük a legélénkebb kikötőhely volt, Közép-Görögország kiindulási pontja az éjszaki vizekre. E kivándorlást az oligarchák nagy okossággal intézték el, mivel a nyughatatlan lakosság eltávozása által uralmukat biztositották, és egyuttal a tengeri hajózást és a vele összefüggő kereskedést Megarában rendkivüli módon felvirágoztatták.

De ebben bukásuknak csirája is rejlik. Mert mindazon előnyöket nem tudták maguk és osztálysorsosuk részére kiaknázni; nem tudták meggátolni, hogy a jólét növekedtével önérzetre ne jusson a nép és részt ne vegyen az alsó rendek azon általános mozgalmában, mely az oligarchák gyámkodása ellen fordult. A pártok már régóta léteztek és már régóta lesték egymást, a midőn Theagenes a község embereit azon erőszakos tettre inditotta, melylyel Megarában a lázadás kitört.

A legközelebbi ok nagyon jelentéktelen volt. Egy, a Megara folyócska melletti legelő forgott kérdésben, melyet a régi polgárok használtak a nélkül, hogy, a többiek nézete szerint, arra joguk lett volna. Theagenes rárontott a nyájakra, nagyobbrészt levágatta és midőn a nemesség ezen tettét tőle számon kérte, akkor a néptől testőrséget adatott magának, mely arra képesitette, hogy a nemességi uralomnak végetvessen és a nép nevében, valószinüleg a szomszéd zsarnokok által támogatva, minden hatalmat maga számára lefoglalhasson.

Most a viszonyok mind egyszerre változtak. A demos

(nép) emberei, kik eddig mint »félénk szarvasok« távol tartózkodtak, a városba vonultak; az iparosok voltak most az urak és a nemesség bukott nagyságán diadalmaskodtak. Theagenesnek volt arra gondja, hogy a nyilvános életnek e forduló pontját fényesen tüntesse ki, mint egy uj időszak kezdetét. Hosszu csatornában vezette a város központjába a hegység csermelyeit, a hol a viz, szökőkutból felszökvén, a piaczot diszitette. A város most uj értelemben lett a tartomány központjává; a gyülöletes korlátok, melyek eddig az ország különböző területeit és osztályait egymástól elválasztották, eltüntek, és szabadon mozoghatott minden erő, mely régtől fogva forrásban volt.

Maga Theagenes, noha okos és erélyes volt, és a kényurak szokása szerint külföldi összeköttetésekre támaszkodott, nem tudta a felingerült nép feletti uralmat megtartani. Bukása után egy mérsékelt pártnak sikerült rövid időre az államot kormányozni; de azután ujra népvezérek kezébe jutott a kormány, kik a legvadabb pártdüh szószólói voltak.

Megarában a lázadás elejétől fogva a gazdagok ellen volt intézve; mert az oligarchák sokáig tartották kezökben a földbirtokot, a nyájakat és a tőkepénzeket; pénzökkel üzték a kereskedést, hajószerelést és banküzleteket. Azért a mozgalomnak épen itt inkább társadalmi mint politikai jellege volt. A szenvedélyesség azért volt itt oly nagy, a zavar oly határtalan és az egyezkedés oly nehéz. Azon rendszabályt alkalmazták, hogy a tőkepénzeseknek kifizetett kamatokat vissza kell követelni. A gazdagok számüzetése, a földbirtok lefoglalása minden határ nélkül lett alkalmazva, mihelyt a nép ilyen erőszakos eszközökkel megismerkedett. Utoljára a birtokokból elüzöttek száma oly

nagy volt, hogy azok az államon kivül oly nagy hatalmat képeztek, mely elegendő volt hazájuk visszafoglalására és fegyveres reaktió végrehajtására. Ekképen a szerencsétlen állam kiengesztelhetlen pártok szenvedélyei között ingadozott és átkos polgárháboruban tette magát tönkre [97]).

Ezen harczok között növekedett Theognis. Ha ilyen költő Megarában tudta magát képezni, ha polgártársai a lázas izgatottság közepette szivesen meghallgatták elegiáit, ha egyáltalában arra a gondolatra juthatott, hogy szülővárosának belső történetét, a dolgok fordulata feletti bánatát, a béke háborgatói elleni gyülöletét ily tökéletes költeményekben kinyilatkoztassa, akkor valóban a szellemi és társadalmi rend rendkivül magas fokát tehetjük fel, különösen azon életkörökben, melyekhez az aristokratiai költő tartozott. Ezeket azért külön osztálynak tekintette; ezek a »müveltek«, a »derék emberek«, a »legjobbak«. Eddig is a legelsők, a páratlanok voltak az államban; és most mind megváltozott. A külső emberek a régi polgárok birtokain dőzsölnek, ezek pedig örökségüktől meg vannak fosztva; amazok tudnak jog és törvényről fecsegni; a régi Megarát többé nem lehet megismerni.

»Itt van a város, igaz, az a régi, de milyen a népe?
E nép törvenyrol tudni sehogyse akar.
E helyt oldalain a kecskék bőre fityeg le
S városokon kivül, a vadonokba' tanyáz.«

Ő elhagyta a várost, mint egy második Odysseus járt szárazon s tengeren, uj hazát keresendő, de Megarát nem felejthette el:

»Láttam Siciliát, termékeny partjain álltam,
Euboeát láttam, hol terem isteni nedv;

Spártát is láttam a dicsőt . . . és bárhova léptem
Tárt karok és keblek mennyje mosolyga reám.
Szívem még se örült, még sem volt nyugta seholsem . . .
A honnal, lépjek bárhova, nincs mi felér.«

Visszajön és látja, hogy az előbbi birtokos cselédjei tompa közönyösséggel életének városában örülnek és keservében felkiált:

»Hogy tudtok, kérlek, vígadni lant s zene mellett?
A mikor oly dúsan rakva van itt a piacz
Földünkön termett ezer ízű, színü gyümölcscse',
És a virággal, a mely fürtimet ékesité!
Jobb, nyírd meg fejedet, Skythám s némuljon el a lant —
Elvesztett honomat sírva zokogja dalod!«

De legjobban bánja a költő, hogy a pénz kedvéért osztálysorsosai is a község embereivel lépnek összeköttetésbe, és azért az a legfontosabb feladata, hogy a kik még hívek maradtak, az igazi érzületben megtartsa, különösen a fiatalságot, hogy müveltség és jó erkölcs által belsőleg az elsőséget megóvják, ha külső előnyük durva erőszak által el is ragadható.

Költeményei e szerint lovagi tükörnek tekinthetők, melyekben aristokratiai önérzete kinyomatára ismerünk; azért azon korszak belső történetére nézve igen nagy fontossággal birnak; többek közt azért is, mert a dór és jón jellem közötti különbséget épen nem tüntetik fel. A dór bevándorlás következtében uralomra vergődő nemzetségek ép úgy jónok, mint a tartománynak, mely úgy is Attikának egy része volt, régibb lakossága. Innen származik a kibéküles kivánsága, a közvetítés kisérlete, mely a költőnél itt-ott Solonra emlékeztető enyheségben találja kifejezését:

»Járj a közép úton, mint én, ez a józanok útja,
Más romlásával önfeledet ne segéld!«

Máshol meg a pártdüh fékezetlen vadsága tör ki belőle és ha azon kívánságot találjuk a költőnél, hogy bár ellenségeinek véréből ihatnék, akkor fogalmunk lehet azon szenvedélyről, mely a nép nagy tömegét hevitette. A politikai izgatottság e heve tette tönkre Megara államát és népéletének erejét örökre apasztotta ki, úgy hogy azon dicső idők után, melyeket az olympiadák kezdetét követő két évszázad kitölt, többé sohasem tudott önállóságra jutni [98]).

A peloponnesusi tyrannis történetét adni lehetetlen. Számos tény van előttünk, mely a részletek bőségével jutott reánk; egyes, költői szinezettel fényesen világított kulturképeket látunk, melyek a hetedik század forrongó mozgalmairól, a z udvarok fényüzéséről, az osztályok harczairól eleven képzelmet támasztanak bennünk; csodálkozással látjuk ez életerős csirák sokaságát, melyek oly szük és egymáshoz oly közelfekvő területen, mint Argos, Korinthus, Sikyon, Megarában a történeti alakulás annyi különböző alakjait tudták életre hozni, — a görögök egész társadalmi életének nagymérvű fejlődését meglepetve látjuk szemeink előtt. Már olyan alakokban, milyen p. o. Titormus (318. l.) úgy is már bizonyos undort és tullakást látunk. Hanem azon egyes embercsoport és viszonyok fényes szembetünő voltának oly források szolgálnak alapul, melyek nem tekinthetők történeti hagyománynak; azon kor történetének más részeire nézve, az argosi, orchomenusi, pisai tyrannist illetőleg egészen hiányoznak a források és a peloponnesusi történet egykoru és egynemü eseményei közötti összefüggést inkább sejthetjük, mint hogy azt biztosan ki tudnók mutatni.

Argolisban legelőször tör magának utat a nagy népmozgalom, Pheidon fényes sikerrel használta fel arra, hogy oly fejedelmi hatalmat alapitson, mely ugy látszott, az egész félsziget történetének uj fordulatot ad. De ő nem birta a forrongó néperőt, melyet müvéhez felszabaditott, összetartani. Uralma a milyen gyorsan létrejött, épen olyan gyorsan dőlt össze, mialatt a megindult mozgalom szakadatlanul tovább folyt.

Országának felzavart talajában, a szomszéd városokban, melyek alkalmasint ő általa Argostól függőkké tétettek, különösen Sikyonban és Korinthusban, a tyrannis tartósabb hatalommá fejlődött, miután Pheidon Sparta gyengeségét kimutatta.

A Kypselidák Ambrakiában egy mellékágat hoztak a trónra, mely Periander halála után Korinthusban is elfoglalta a trónt; Prokles családjával Epidaurusban rokonságban volt. Prokles meg Aristokratessel, Orchomenus urával, a messeneiek hitszegő szövetségével (256. l.). Theagenes Kylon vejének Athénében tyrannist iparkodott alapitani. Pheidon már a pisai kényurakkal fogott kezet. Klisthenes arra való törekvését, hogy a kereskedelem és uralma kedvéért messze terjedő összeköttetéseket létre hozzon, már ismerjük.

A mint Görögországban a kereskedelem és állami forgalom növekedett, azon mértékben terjeszkedett szemlátomást a tyrannis, és ezt nemcsak ugy ragadta el egyik város a másiktól, hanem ez tervszerü összeköttetés volt, mely a kényuri hatalom szilárditására és terjesztésére az egyes kényurak között létre jött.

A spartaiaknak ugyan nem volt olyan vezérállásuk, mely arra jogositotta vagy kötelezte volna őket, hogy a

félsziget városainak alkotmányát számon kérjék ezektől. Sőt inkább azoknak a belügyekre nézve teljes független állásuk volt. De a hegemoniával együtt ugy szólván azon kötelezettség is járt, hogy minden veszélynek elejét vegyék, mely a félsziget nyugalmát és biztonságát, valamint közös intézményeik fennállását fenyegette. Ezen conservativ érdek kötötte össze a hegemoniát azon nemesi családokkal, melyek a tyrannist szülő demokrata mozgalmakkal ellenségesen álltak szemben. Spartának e mozgalmakban forradalmi propagandára kellett ismerni, mely az általa képviselt politikai rendet, mindig tágabb körökben végveszedelemmel fenyegette.

A félsziget közös alkotmánya, mely Sparta vezetése alatt jött létre, e mellett nem állhatott fenn. Mert habár a peloponnesusi nemzeti szentély a kényurak részéről a legfényesebb hódolatokban részesült is, mégis azon szolgálattételekre nem lehetett számitani, melyeket a szövetség feje a félsziget államaitól követelt. Az alkotmányok erőszakos változtatása, a Heraklida nemzetségek elüzetése, a pór törzsek lealázása és kigúnyolása — mindez az engedelmesség tényleges megszegése, a dór vezérváros iránti ellenségeskedés volt. De nemcsak a peloponnesusi szövetség növekvő bomlása nyugtalanitotta Spartát, hanem a saját házában lévő veszély is, mely a kényuri hatalom szilárditásával aggasztólag nagyobbodott. Mert a peloponnesusi part egész környékén oly népelemekben nem volt hiány, melyek a dór államrend elleni lázadásra hajlandók voltak; sőt saját Heraklidái között olyan fejedelmei voltak Spartának, kik ugyanazon irányt követték, a melyet Pheidon. Végre a kényurak is igen komoly kisérleteket tettek, hogy Sparta ellen államszövetséget hozzanak létre. Spar-

tának Közép-Görögországra való befolyása a krisai háboru által meg lett semmisitve; Delphi a kényurak pártjára állott. Mily könnyen juthatott volna a peloponnesusi nemzeti szentély ujból is a kényurak kezébe.

A tyrannis azalatt jött létre, mialatt Sparta el volt gyengülve és azért terjeszkedett, mert Sparta a félsziget partjait nem tudta elzárni a tulsó tengeri városok ragályos befolyása előtt, miután a belső mozgalmak sokáig akadályoztatták, a messenei háboruk elfoglalták és igy kényszerült arra, hogy csak magával foglalkozzék. A mint mindezektől megszabadult, politikai feladatát abban kellett megismerni, hogy a mennyiben hatalmában áll, a tyrannissal szembeszálljon, a forradalmat leküzdje és az elfajult államokat a régi rendhez vezesse vissza.

E feladatnak nehéz volta az által könnyebbedett meg, hogy a tyrannis saját területén is többnyire bizonytalan alapon állt és a bomlás csirjait magában hordta. A spártaiak tehát óvakodtak attól, hogy meggondolatlanul neki menjenek; bölcs ovatossággal megvárták, mig a tyrannis keserü gyümölcse megérett és a zsarnokság nyomása alatt ujra feléled a törvényes rend utáni vágy. Sparta második szövetségese ellenségei táborában volt, t. i. az egyes kényurak önzése, kik közül mindegyik csak saját házi hatalmának nagyobbitását kereste. Azért nem tudtak sohasem Sparta ellen állandóan szövetkezni, azért nem volt tartós a köztük kötött sparta-ellenes frigy. Egymásnak voltak ellenségei, mint Sykion és Korinthus, és ha csakugyan közös harczra állottak össze, egymást cserbenhagyták és ez által lehetővé tették Spartának, hogy egyenként győzze le ellenségeit.

A peloponnesusi kényurak elseje kétségkivül a leg-

veszélyesebb is volt, mivel birodalmat alkotott és Spartával nyilt harczban a hegemoniáért küzködött. Leveretése ennélfogva a legnagyobb eredmény volt, melyet Sparta általában e téren szerezhetett, és az olympiai nemzeti ünnepély törvényszerü megünneplését, melyet ol. 29. (664)-re tehetünk, emlithetjük mint Sparta legelső és legfontosabb diadalát. Mert Pheidon utódjai közül egyik sem követett ily merész politikát és Sparta részéről egyik sem vett igénybe hasonló erőmegfeszitést. Többnyire már a második nemzedéknél szakadt vége az uralomnak; az uralkodók maguk buktatták meg magukat az öröklött hatalommal való visszaélés és a személyes méltóság hiánya által, úgy hogy rendszerint fegyveres közbenjárás nem is volt szükséges arra, hogy a dór törvényekkel egyező rend állittassék helyre, hanem elég volt arra, hogy egy egyszerü polgár, minden kiséret nélkül, Spartától hivatalos teljhatalommal felruházva, lépjen fel, és ez arra inditotta a kényurat, hogy hatalmáról mondjon le és a községet arra, hogy a Sparta vezérlete alatt álló szövetséghez ujból csatlakozzék [99]).

A kényurakkal való harcz Sparta történetének legdicsőbb ideje. Mert politikájuknak higgadt keresztülvitele által a spartaiak nemcsak hogy megmentették a félsziget dór jellegét és a vele szorosan összefüzött hatalmi állásukat, hanem még vissza is tartóztatták a hellen nemzetet egy igen veszélyes elfajulástól. Mert bármilyen fényesen lépett is fel a tyrannis, bármennyire szolgált is arra, hogy a kötött néperőt feloldozza, a népet és országokat önkénytes csereviszony által összehozza, a jólétet és müveltséget kiterjessze, a müvészetet, tudományt és ipart előmozditsa, azért e fényes külsőségeknek nem szabad, hogy kápráztas-

sák az ember szemét. Azt nem szabad félreismerni, hogy a kényurak mindenütt ellenséges ellentétben voltak azon néppel, melyben hatalmuk gyökerezett, és hogy forradalmi trónjuk fentartására szükkeblü házi politikát üztek, mely minden eszközt jónak talált és a jón természet világpolgári ösztönének engedve, a külföld csábító erejének odaengedte magát.

Kereskedelmi helyeken és tengeri városokban mindenütt az idegen árúkkal együtt idegen életmód is szokott elterjedni; a népszokás egyoldalusága, korlátoltsága és szükkeblüsége, de ezzel együtt jellege és sajátságos kinyomata is el szokott tünni. A kényurak ezen iránynak minden tekintet nélkül hódoltak. A hellének és barbarok közötti különbség eltünedezett. A természetes egyszerüség, a mértéktartás mindenben elhagyatott a keleti dynastiák csábító pompájával, érzékies fényüzésével és kevélykedésével szemben. A legnemesebb családok elüzettek, a kiváló emberek láb alól eltétettek, a gyanusak perzsiai szokás szerint az udvarnál tartattak és figyelemmel kisértettek. Egy titkos rendőrség arra hatott, hogy a kölcsönös bizodalom megsemmisittessék, minden önérzet megölessék, úgy hogy a község emberei, kik igényeik érvényesitése végett adták át hatalmukat a zsarnokoknak, ezek által még roszabb rabságra juttattak, mint előbb voltak.

A tyrannis minden hátránya Korinthusban jött legjobban napfényre. Itt legkevésbé tartózkodtak a zsarnokok attól, hogy azon népeket, melyektől a hellenek különben csak rabszolgáikat szokták válogatni, mintájukul használják és fejedelmeik kegyét hajhászszák. Periander testvére, ki Ambrakiára költözött által, Gordiasnak neveztetett phrygiai fejedelmek után; annak fia Psamtiknak, azon

egyiptomi királynak nevét kapta, a ki a nilusi tartományokat először nyitotta meg a görög kereskedelemnek, valószinüleg azért, mert Kypselidák és a saïsi pharaók rokonságba elegyedtek. Végre Periander nem is szégyenelt hellen ifjakat eunuchi szolgálatra a lydiai udvarnak eladni [100]).

Ha ezen irány győzött volna, akkor a perzsák nem találtak volna semmi ellentállást, mikor Görögország főuralmát igénybe vették, hanem egy elgyengült s erkölcstelen népet, melynek élén oly fejedelmek állnak, kik felsőségük elismertetése árán azonnal készek lettek volna a nagy királynak, mint főuroknak és védnöküknek annak rendje szerint meghódolni. Erre nézve tisztába kell jönnünk, hogy megismerjük azt, a mit Görögország a spartaiaknak köszönhet.

Sparta pedig maga a félsziget államai között mindig méltóbb és méltóbb állást foglalt el, a mi általában minden következetes és erélyes politikának eredménye. A két Heraklida nemzetség állott élén és ezért volt a rendithetlen törvényszerüség tisztelete és méltó mintaképe és a fejedelmi hatalom alkotmányszerü korlátozása mellett egyuttal a törvényes rend mintája, melynek befolyása annál nagyobb volt, minél roszabb dolgokat láttak az emberek a kényurak városaiban a kegyetlenség, önkény és kényuri változó kedv tekintetében.

Mivel az átmenet a régi rendhez lassanként és többnyire békés uton jött létre, nem is gondoltak arra, hogy az államok belsejében erőszakos reaktiot vigyenek keresztül. Mert ama jón népzendülés, melynek a kényuri uralmak köszönhették létezésüket, azt a maradandó eredményt szülte, hogy Spartának minden időre le kellett mondani azon gondolatról, hogy az egész félszigetet nagy tengeri

városaival együtt a dór rend szük korlátai közé szoritsa, a mi az Eurotas szárazföldi belvidékén ugyan lehetséges volt, de nem a korinthusi kettős tenger mellett. Ilyen egyformaság alól a félsziget egyszer-mindenkorra megmenekült. Nem is az volt a dórok jelleme, hogy többel gondoljanak, mint a mennyivel kellett; megelégedtek azzal, ha az államok szövetségi kötelességüket megtették. Ők igazgatták a közösügyeket, ők határozták meg, hogy mennyit tartson készen minden állam hadtartalékjából, melyik napon és hol adja királyaik vezetése alá a legénységet. Fontos ügyekben közös tanácskozmányra hivták össze a félsziget államainak küldöttjeit, és olyan állam, a milyen Korinthus volt, itt tudta érvényesiteni, mint kereskedelmi és gyári város, különös érdekeit, bő tapasztalatát, és a viszonyokat szabadabban megbirálni. Olympiáért legvéresebben folyt annak idejében a harcz, és nem volt véresebb kényuri küzdelem a pisainál. Most az ünnepély biztosan volt Sparta kezében, és Olympia mellett még két nemzeti ünnepély létezett a Peloponnesusban, az isthmusi és nemeai. Mindkettő a zsarnokok feletti diadalnak emléke volt, állandó emlékezete a Kypselidák és Orthagoridák bukásának és a dórokra nézve fényes kárpótlás a pythiák helyett, melyek a jónok befolyása alá kerültek.

E szerint Sparta a lázadás megfékezése után a félszigetnek igazi fővárosa lett, oly szövetség központja, melyben határozott általános rend mellett a szövetségi tagoknak szabadabb mozgalom is volt megengedve. A büszke polgárság, a nélkül, hogy külsőleg sokat mutatott volna, minden fellegvár és paloták nélkül lakott az Eurotas völgyében, melybe nemcsak a körülötte lévő megyék utasai

jártak, hogy a görög városok királynéját egyszerü diszében lássák.

Sparta ugyan az idegen országot kedvelő tyrannissal szemben nagy ellenszenvvel viseltetett a külföld irányában, és félt attól, hogy az idegen vétek mérgét elragadja maga is. Azonban ezen irány azért még sem fajult az idegenek iránti vak gyülöletté és a külföldi befolyást nem utasitották mereven vissza. Sparta azért Kretából, Lesbosból, Joniából, Attikából tulajdonitotta el magának egy gyümölcsöző müvészi fejlődésnek csiráit. Bárhol fejlődött is a müvészi szokás és ügyesség, melynek Sparta szellemi életében lehetett helye, azt kitüntetéssel fogadták el és a müvészek, kik nemzeti elismerésre akartak szert tenni, Spartában jelentkeztek és hallatták magukat. A sardesi Alkman, Tyrtaeus és Terpander kortársa büszke szivvel dicsekszik, hogy Spartához tartozik, a szent háromlábban (tripus) gazdag városhoz, a hol a helikoni muzsákkal legelőször megismerkedett. De nem mindent, a mi uj volt, hagytak jóvá; mert a dór jellemmel semmi sem ellenkezett inkább, mint az, hogy a divat változásának meghódoljanak. Azon változó kedvvel szemben, mely szerint a kényurak udvarainál a muzsák müvészeteit ápolták, arra ügyeltek a spartaiak, hogy ebben is minden törekvésnek legyen határozott mértéke és oly törvénye, mely az állam szellemével egyezzék.

Miután a görög nemzet szemeláttára ily nagy dolog sikerült Spartának, miután Messeniát magához csatolta, Arkadia vele szoros véd- és daczszövetségbe lépett, a tyrannis ellenséges hatalma megtöretett, miután Argos is, tökéletesen megbénitva, a hegemoniára való minden igényével felhagyott, akkor a győztes város tekintélyének a félsziget

határain túl messzire el kellett terjedni. Mert a meddig csak hellenek laktak az aegaei és jóniai tenger messzire nyuló partjain, azoknak városai mind csak egyes városok voltak, melyek itt-ott tág kötelékek által nagyobb közösségben egyesültek, a nélkül, hogy állami jelentőségök lett volna.

A peloponnesusi állami közösség is laza és tökéletlen volt ugyan, mert Achaia és Argos nem csatlakozott Sparta fővezérségéhez. De igy is a régi amphiktyonia hanyatlása óta nem volt ily jelentőségű egyesült hellen hatalom. A félsziget természetes határoltsága is arra szolgált, hogy lakosaiban az összetartozás érzetét felkeltse, mig a kivül lakó görögök a Peloponnesust ugy szokták tekinteni, mint Hellasnak legbelső, legbiztosabb és legfontosabb részét, mint annak fellegvárát. Ez arra szolgált, hogy a peloponnesusi államszövetségnek és vezérlő tagjának nemzeti szinezetet adjon. A spartaiak pedig vezéri állásuknál fogva minden más állam fölött be voltak gyakorolva a politikai rendezkedésbe, valamint a külügyek kezelésébe. Őket szólitották fel birói eldöntésre és távoleső államok náluk kerestek tanácsot és segitséget.

Igy már a nyolczadik században Kr. e. Alkamenes király alatt ment Charmidas, a bölcs spartai Kretára, hogy azon városokat, melyek a spartai alkotmány mintái voltak, a belső zavarokból kisegitse. Hasonlóképen az athéneiek és megaraiak közti sokáig tartó harczban, melyet Salamis birtokáért vivtak, a küzdő felek az eldöntést egy öttagu spartai bizottságra bizták; ez annak a jele, hogy olyan ügyben is, a mely jón és dór állam között fenforgott, mindkét fél bizalommal viseltetett a dór vezérváros igazságához és részrehajlatlanságához. Sőt midőn

a plataeiak Thebae követelései által szorongattattak, — a melyeknek épenséggel nem akartak meghódolni, a törzsrokon Athenéhez való természetes hajlamuk daczára mégis azt hitték, hogy a spartaiakhoz kell fordulniok és készeknek nyilatkozniok arra, hogy szövetségökhöz csatlakoznak.

Igy a spartaiak mindinkább hozzászoktak, hogy nemzeti ügyekben az ő szavuk döntsön. Erős és jól rendezett államuk, melyben a politikai változások minden idejében egyedül és minden megszakadás nélkül tartotta fenn magát a hőskorszak királysága, szabad harczias polgárságtól támogatva, számos alattvalótól körülvéve, — ez a Sparta minta-államként tüntette ki magát, melynek polgárai, már mint ilyenek, a nemzet elseinek ismertettek el. Helyesnek találták, hogy ha ezen polgárok hatalmukat még az isthmuson tul is és az aegaei tengerben azért érvényesitették, hogy a kényuralmat megdöntsék, és ekképen a peloponnesusi hegemoniából lassanként minden hellén nemzeti ügyekre nézve fővezéri hatalom és méltóság fejlődött ki[101]).

Ez állásban Spartának fenn kellett magát tartani, mig nem létezett állam, a mely hasoneredetünek érezte magát és annyi önálló élettel birt, hogy lehetetlen lett volna magát Sparta igényeinek alávetni. Ily ellentét csak a jón törzsből eredhetett, mert már a tyrannisnak az az eredete, hogy a jón törzs érvényesitette szabad fejlődésre való igényét és követelte, hogy neki is legyen egyenjogu része a néptörténetben. De ez esetben az ellentét nagyon elszigetelve, nagyon erőszakosan, és nagyon is forradalmi alakban tört ki, hogysem oly hatalom fejlődhetett volna abból, mely a spartaiakra nézve veszélyes lehetne. Egészen

másnak kellett az eredménynek lenni, ha Spartától távol a félszigeten kivül egészséges és békés fejlődésben oly állam érik meg, mely a jón törzsnek nagy tehetségeit nemesiteni, és ereje bőségének határozott központot adni tudott, és ez az állam Athén volt.

JEGYZETEK

az első könyvhez.

1. (17. l.) Ἐτησίαι ἄνεμοι éjszaki passatszelek, ἐτεσίαι βορέαι, Arist. Probl. 28, 2. Aquilones etesiae Pliniusnál II, 47. Tramontana. Miltiades vento borea Lemnosba érkezik: Corn. Nepos Milt. 2. — πόντος annyi mint út (πάτος, pons) Curtius G. Grundzüge d. gr. Etym. 254. l. Müller Miksa Essays 2, 41. l. Pontos ὑγρὰ κέλευθα-ival annyit jelent, mint πόρος; azért mondja Thuk. I, 120: οἱ τὴν μεσόγαιαν μᾶλλον καὶ μὴ ἐν πόρῳ κατῳκημένοι.

2. (18. l.) Hogy az ideje előtt elhaló ifjakról szóló mythus a folyóknak elapadására vonatkozik, az legjobban látszik Selemnusnál (Paus. VII, 23. l.). V. ö. Pelop. 1, 405, 446. Rokon ezzel a nymphákról szóló monda, kik Aristaeus dajkái és Keosból oroszlánok által üzetnek el (Preller Grich. Mythol. 2, 358.). Görögország kiszáradását és az égalj azzal összefüggő változását leginkább Fraas (Klima u. Pflanzenwelt 1847.) emelte ki. Ellene van Hehn »Kulturpflanzen und Hausthiere« 1870. 5 l. sk. V. ö. Unger, wiss. Ergebnisse einer Reise in Griechenl. 1862., a ki a fődologra nézve azon nézetemmel egyezik, melyet a »Peloponnesus«-ban kifejtettem.

3. (12 l.) A nyelvrokonsági viszonyok vázlatos előadásában és a görög nyelv jellemzésében különösen azon nézeteket követtem, melyek Curtius György irataiban találhatók vagy testvéri szivességből velem közlött. Azon feltevés, hogy egy ázsiai és európai, valamint egy éjszaki és déleurópai nyelvcsoport létezik, Schleicher nézeteivel egyezik. Az A-hang kétfelé való eloszlása az európai nyelvcsoportnak közös ismertető jele: Curtius Gy. Berichte der Sächs. Ges. d. Wiss. phil. histor. Classe. 1864. 9 l. s k. Zur Chronologie der indog.

Sprachforschung 1867. 196 l. (12.). A mi a déleurópai csoport osztályait illeti, Schleicher egy graeko-italo-kelta osztályt tesz fel, »melyből először a görög vált külön és azon törzs maradt meg, a mely később kétfelé válván, italiai és keltaira oszlott.« Rhein. Museum 14, 342. és az i. h. — A hangsuly törvényét illetőleg v. ö. különösen Corssen »Kritische Beiträge zur lateinischen Formenlehre« 1863, 568. l., a ki azonban 585. l. megengedi testvéremnek, hogy a háromszótag törvényé a graeko-italiai korszakba tartozik.

4. (32 l.) Str. 333. *πάντες οἱ ἐκτὸς ἰσθμοῦ πλὴν Ἀθηναίων καὶ Μεγαρέων καὶ τῶν περὶ Περνασσὸν Δωριέων καὶ νῦν ἔτι Αἰολεῖς καλοῦνται — καὶ οἱ ἐντὸς Αἰολεῖς πρότερον ἦσαν εἶτ' ἐμίχθησαν Ἰώνων μὲν ἐκ τῆς Ἀττικῆς τὸν Αἰγιαλὸν κατασχόντων, τῶν δὲ Ἡρακλειδῶν τοὺς Δωριέας καταγόντων . οἱ μὲν οὖν Ἴωνες ἐξέπεσον πάλιν ὑπὸ Ἀχαιῶν, Αἰολικοῦ ἔθνους, ἐλείφθη δὲ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ τὰ δύο ἔθνη, τό τε Αἰολικὸν καὶ τὸ Δωρικόν. Ὅσσοι μὲν οὖν ἦσσον τοῖς Δωριεῦσιν ἐπεπλέκοντο, καθάπερ συνέβη τοῖς Ἀρκάσι καὶ τοῖς Ἠλείοις — οὗτοι αἰολιστὶ διελέχθησαν, οἱ δ' ἄλλοι μικτῇ τινι ἐχρήσαντο ἐξ ἀμφοῖν, οἱ μὲν μᾶλλον, οἱ δὲ ἧσσον αἰολίζοντες.* A dialektusok egymáshoz való történeti viszonyára nézve l. Hirzel Zur Beurtheilung des äolischen Dialekts 1862. Curtius Gy. zur griech. Dialektologie. Gött. Nachr. 1862. 483.

5. (32 l.) V. ö. Virchow, Berichte der Berliner Gesellsch. für Anthropologie 1872. 18 l. Glykera koponyájáról.

6. (37 l.) Theognis 535 : *οὔ ποτε δουλείη κεφαλὴ ἰθεῖα πέφυκεν.* Arist. Pol. 7 29 *τὰ ὀρθὰ χρήσιμα πρὸς πολιτικὸν βίον.* — *Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε, Πελασγικέ.* II. XVI. 233. és Hes. *φηγόν τε, Πελασγῶν ἕδραανον·* Str. 327. Ha Strabo és Herodotus VIII, 44. a pelasg. közös őstörzsnek és olyannak tekintik, melynek története és változása nincsen, mások pedig a görög nép változó sorsu és épen nem állandó ágának tartják : akkor ezen ellenmondás csak ugy érthető, ha a vándorló pelasgok alatt azokat értjük, kiket fiatalabb törzsek lakhelyeikből kizavartak. A hellének és pelasgok nemzeti egységére nézve, a régi történészek nézete szerint — v. ö. Deimling Leleger 108 l. Különösen fontos Her. I, 58. *τὸ Ἑλληνικὸν ἀποσχισθὲν ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ* v. ö. I, 60 : *ἀπεκρίθη ἐκ παλαιτέρου τοῦ βαρβάρου ἔθνεος τὸ Ἑλληνικὸν ἐὸν καὶ δεξιώτερον* stb.

7. (39 l.) A jónok ősi lakhelyére vonatkozó nézetemet kifejtettem ily czimü munkámban : »Die Jonier vor der ionischen Wan-

derung« 1855.; különféle támadások ellen megkisértettem annak védelmét a Gött. gel. Anzeigen 1856-ki évfolyamában 1152 k. l. és 1859. 2021 l. és bővebben beszéltem róla Jahrb. für class. Philol. 1861-ki évfolyamában 449. kk. ll. Nézetem nem egészen uj, mert Bernay Jakab barátom által figyelmeztetve, nagy meglepetésemre láttam, hogy már Casaubonus Isaac diatribe in Dionem Chrysostomum (ed. Reiske II, 465 l.) ugyanarra érthetően és röviden utalt, midőn azt mondja: ex his discimus, etiam ante illas Jonum, Aeolorum et Dorum colonias, quae celebrantur ab historicis, consedisse Graecos in Asia et quidem iam inde a Troicis temporibus. Nos vero alibi demonstrabimus, ignaros suae originis Graecos fuisse, cum Jones asiaticos ex Europaeis scripserunt esse propagatos; nam contra Graecorum omnium antiquissimi fuerunt asiatici Jones, quippe soboles Javanis.« Casaubonus e nézetének bővebb kifejtését, — a mint megigérte — tudtommal nem adta ki; de 200 évvel később Niebuhr is ezen nézetre jutott és azután Buttmann. Miután ujból feleleventettem, számos tudós elismerte a görög ethnographiának kiinduló pontjának, habár — az ilyen tudományos vitás nézetnél nagyon természetes — különféle változatokkal, melyekről részletesen utóbb fogunk szólni. Hogy a gyarmatositás előtt Kis-Ázsiában jónok léteztek, azt hiszi Welcker griech. Götterlehre 1, 23. Jansen »Bedingtheit des Verkehrs« Kieli gymn. értesítő 1861. Dieffenbach Lor. Origines Europeae 78 l. Löbell Weltgeschichte in Umrissen I, 517. Ewald Gött. Nachrichten 1857. 160 l. Chwolson (Überr. der altbabyl. Litt. 1859. 85 l.) Niebuhr Márk (Assur und Babel 435 l.), Bunsen, Lepsius és mások. A fődologban egyetért velem Schömann, Griech. Alterth. 1^3, 41. Hasonlóképen Vischer, Erinnerungen aus Griechenland 301 l. Stark, »Mythol. Parallelen«, Berichte der Sächs. Ges. der Wiss. 1856. 67, 118 l., Classen, Bursian. Deimling ellenvetései, a ki a görögök eredetére nézve az én nézetemen van, különféle, még eddig meg nem magyarázott körülményre utalnak, de nézetem föltételeit nem tudják megingatni. Mert lehetetlen a jónokat a szárazföldnek azon törzsei gyanánt tekinteni, melyek »a tengerre kiszorultak.« Hogyan képződött volna a jóniai dialektus mint a parton lakó görögök dialektusa, és hogyan tűnhetnének fel a jónok oly határozottan, mint az attikai partra vándorló telepitvényesek?

8. (40 l.) A származási viszonyokat megforditva adják : Abel O. Makedonien 42 l. Az örmények Phrygiából : Steph. Byz. Ἀρμ. Karok a szigetekből Ázsiába : Her. I, 171. Höck 2, 290. Pelasgok a Peloponn.-ból Lesbosba : Hesiod. Fr. 136. Gg. Phrygok Európából Str. 680. Deimling 76 k. l. V. ö. »Jonier« 52 l. 55 j. Igy mondják Apollóról, hogy Abderából jött Teosba. Hermann K. F. Ges. Abh. 98 l.

9. (41 l.) A phrygok a legrégibb nép : Her. II, 2. Az örmény nyelv közvetitő a görög és perzsa nyelv között : Ewald Gött. gel. Anzeigen 1868. 18 l.

10. (41 l.) A Hellespontus a népek hidja : πόλης ἔχει διάθεσιν διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν Polyb. XVI, 29. A phrygok hadjáratai Európába Midas alatt : Athen. 683.

11. (42 l.) Asios Paus.-nál VIII 1, 4. ἀντίθεον δὲ Πελασγὸν ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη.

12. (44 l.) Agenor, a phoenicziai Χνᾶς fia, Bekker Anecdota 1181 l. A phoenicziek származása az ἐρυθρὰ θάλασσα mellől (Ázsia déli tengere) : ἐντεῦθεν ὑπερβάντας, τῆς Συρίης οἰκέουσι τὰ παρὰ θάλατταν Her. VII, 89. Ugyanazon hagyomány Strabonál 42 l., vonatkozva a perzsiai öbölre. Justin XVIII, 3.

13. (46 l.) Herod I, 1. V. ö. értekezésemet : Die Phoenizier in Argos (Rhein. Museum 1850. 455 kk. ll.) Elis (I. Móz. X, 4. Ezek. XXVII, 7. 1. Krón. I, 7.) — Hellas a syr. és chald. fordítás szerint ; Josephus szerint : Aeolia. Bochart óta Elisre gondoltak, mig Knobel (Völkertafel 1850.) ujból Josephus véleményét védte, mely csakis rosz etymologián alapulhat. Annyi bizonyos, hogy e név egy szigetvagy parti országot jelent és az Archipelagusban keresendő. Vajon görög helységnek a neve az alapja és melyik, az kétséges.

14. (47 l.) Biborkagyló Gytheum mellett. Paus. III 21. 6. κόχλους ἐς βαφὴν πορφύρας παρέχεται τὰ ἐπιθαλάσσια τῆς Λακωνικῆς ἐπιτεδειοτάτας μετά γε τὴν Φοινίκων θάλασσαν. Más állomás : Kythera »Porphyrussa« (a murex brandaris tömérdek héjával, Saulcy Rev. Arch. N. S. 8, 216. ; Tyrusnál állitólag csak a m. trunculus található), Hermione (Pelop. 2, 5. 79.), Nisyrus, Kos, Gyarus ; Meleboea is Magnesiában (Lucr. II. 500. Verg. Aen. V, 251.) ; Herakles kutyája : Poll. I, 45.

14. a) (48 l.) Pelion, Neriton mint ὄρη εἰνοσίφυλλα Homérnál. Ἴδαι χωρία δασέα : Paus. X. 12, 7. Pindar Opust dicsőiti mint Λοκρῶν

ματέρ' ἀγλαόδενδρον. Ol. IX 20. Ezeknek ellentéte a hegyfokok φαλάκρια, φάλακρα, melyek erdei előbb vágattak ki, ὄρη ἐψιλωμένα, v. ö. Gött. Nachr. 1861. 157 l. Tölgynemek: Paus. VIII 12, 1. Fraas synopsis plant. florae cl. p. 248. Quercus coccifera p. 251. Grisebach Hehn, »Culturpflanzen« czimü munkájának birálatában Gött. gel. Anzeigen 1872. 1771 l. Διὸς βάλανος-t gesztenyének tartja, melyre nem volt a görögöknél külön név: quercus castaneifolia levele alig különböztethető meg a gesztenyéétől. A gesztenyefa déli Európában otthonos.

15. (49 l.) Kranae a tyrusbeliek kiszálló- és rakodóhelye l. Peloponn. 2, 269. — Cziprusfa: Hehn 192 l., füge 41 l., datolyapálma (az Ilias nem ismeri) 182 l., szőlőtenyésztés 24 l., olajfatenyésztés életviszonyai szerint Syriában és Kis-Ázsia déli partján otthonos 44 l. Grisebach az olajfát Görögországban otthonos növénynek tartja.

16. (50 l.) Phoenicziai szemfényvesztés és hazugságok: Od. XIV 288. Herodot megtámadása: Plut. Malign. Her. 830 F. l. V. ö. Bähr, Her. V 57. Solymok és lykiaiak: Herod. I 173. A phoenicziai származás gyalázat: Anth. Pal. VII 117., v. ö. Movers Phoen. 3, 115., birálatomat Dondorff »Jonier« czimü munkájáról Fleckeisen Jahrb. 1861. 450 l.

17. (51 l.) A tyrusi »lovak« Movers 3, 167. A kisebbek neve gauloi, ἵπποι Str. 99. A sarkcsillag ἡ Φοινίκη: Arat. Phaen. 36. Movers 3, 186 l. Régi viszonyra utal Byblusnak Miletussal való összeköttetése Steph. Byz.-nél Βύβλος alatt.

18. (54 l.) Mióta »Jonier« czimü munkámban megkisérlettem a görög történetet ugy hozzáfüzni az egyiptomi tört. okmányokhoz, hogy abból meglehetős eredmény származzék, azóta a Dümichen által közzétett történeti okmányok által uj anyag jött napfényre, mely fontos dolgokra fényt derit és még ezentulra is azt igér. Rougé csatlakozván Brugsch kutatásaihoz, melyek az egyiptomi nép- és földismére vonatkoznak, az uj anyagot feldolgozta (Revue archéologique 1867. Les attaques dirigées contre l' Egypte par les peuples de la Méditerranée) és azután Lauth Aegypt. Texte aus der Zeit des Pharao Menophtha, Zeitschr. der D. Morg. Gesellsch. 1867. 652 l. Legújabban mindent, a mi az egyiptomiak a földközitenger népeivel való összeköttetéseire vonatkozik, Chabas F. dolgozott fel: Etudes sur

l'antiquité historique d'aprés les sources Egyptiennes, Paris 1873. Az »éjszaki barbarok« neve Hanebu később arra szolgál, hogy hangtanilag is az iaonok nevét fejezze ki. Chabas azon idegen népek között, melyek II. Ramses alatt felléptek, a dardanokat, lykiaiakat, mysokat és maeonokat találja, III. Ramses alatt a Pelashakat (szerinte pelasgok) és a teukrokat.

19. (54 l.) Joel IX, 11. A Javan nép elterjedése: »Jonier vor der jonischen Wanderung« 6 l. Yauna takabara Oppert szerint a »fonott hajat viselők«. Zeitschr. der D. Morg. Ges. 1869. 217 l.

20. (58 l.) Karok és jónok mint phoenicziek: Jonier 15, 49 l. Renan, Histoire générale des langues Sémitiques 1, 46 azon nézeten van, »que le nom des Phéniciens couvrait en réalité les migrations des peuplades ioniennes vers l'occident.«

21. (58 l.) A lelegekre nézve v. ö. most már mindenekelőtt Deimling »Leleger«. E név »σύμμικτος«-sal magyaráztatik Suidasnál; a görög történetelőtti korszak vegyes népeiről (σύγχυσις ἐθνῶν, μιγάδες) Str. 678. Deimling 99 l.

22. (59 l.) A lelegek, háboruban legyőzetve, a kariai népnek egy részévé lettek (τοῦ Καρικοῦ μοῖρα, ἅμα τοῖς Καρὶ στρατευόμενοι): Str. 611. Κᾶρες βαρβαρόφωνοι (= ἀγριόφωνοι) Il. II 867. Az elisieknek is az volt a neve és az eretriaiaknak: Deimling 22 l. Apollo karul beszél Her. VIII 135. πλεῖστα ἑλληνικὰ ὀνόματα suangelai Philippus szerint Str. 662. Attikai családokban kariai vér: Her. V 66. Themistokles Phanias szerint kariai származásu Plut. Them. 1. Lelex és Kar Megarában: Paus. I 39, 6. Megarában a görög parti népnek három főtömege legtisztábban lép fel egymás mellett. V. ö. Vogt Gedeon de rebus Megarensium 5 k. l. A karok származásáról Schömann Griech. Alterh. 1^3, 2. 89. Renan Histoire générale des langues sémitiques 1, 48: la plupart des argumens apportés en faveur de l'origine sémitique des Cariens sont sans valeur. V. ö. N. Jahrb. f. Philol. 1861 444 l.

23. (61 l.) A pelasgok isteni tisztelete: Herod. II 52. ἐπωνυμίην οὐδ' ὄνομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ αὐτῶν. Zeus Lykaios: Peloponn. 1, 302. A pelasg időnek aránylag monotheistikus alapnézetéről l. Stark »die Epochen der griech. Religionsgeschichte, a 20-ik philol. gyülés értekezéseiben 59 l. egyetértve Welckerrel. Ez ellen Overbeck Zeus-

religion Abh. d. K. Sächs. Ges. d. Wiss. Phil. Hist. Classe IV. Διπάτυρος: Curtius Gy. Etymol. 563 l.

24. (63 l.) Zeus, nymphák és folyók tisztelete: Stark Niobe 412 l. A phoenicziai Baal viszonya a monotheistikus Zeus eszméhez: Vogué Journal asiat. 1867 135 l. Ζεὺς ἐπικοίνιος Salamison: Hesychius ἐπικοίνιος alatt. Movers Col. der Phön. 239 l. Szöveg Athén 7 topograph. térképéhez 9 l. Érczképei (ποδιαίων οὐ μείζονες) a dioskuroknak és korybantoknak: Paus. III 24, 5. Gerhard Poseidon (Abh. der preuss. Akad. d. Wiss. 1850.) 194 l.

25. (65 l.) Aphrodite Urania: Böckh Metrolog.Untersuchungen 44 l. Vogué Journ. asiat. 1867 Août. Ξείνη Ἀφροδίτη: Herod. II 112. Melikertes az Isthmuson: Pelop. 2. 517. A Melkart tiszteletére vonatkozó helynevek Olshausen Rhein. Mus. 8, 32 9 l. Thebae »νῆσοι Μακάρων« Lykophr. 1204. A makarok nyelve: Zander Lesbos 22 l. Ἡράκλειος κύων: Pollux. I 45. Tarentinumbeli pénzeken murex cui inhiat çanis. Millingen, Considérations 109 l. Ἡρακλεία ὁδός: ‚Arist.' Mirab. ausc. c. 36. Kettős Herakles-szolgálat Sikyonban: Paus. II 6. Ἱροσηῶσι δαίμονες: Fr. Hist. Gr. III 175.

26. (65 l.) Kabirokról: Schömann Gr. Alt. 2^3, 403. 385. Szövés Aphrodite szolgálatában: Peloponn. 1, 438. A gyarmatositás három korszaka: Movers Colonien der Phoenizier 58 kk. l.

27. (67 l.) Poseidon szolgálata: Jonier 15 l. Odysseus Od. XI 122. V. ö. Steph. Byz. Βούνειμα. H. ἀμοιβεύς: Gerhard Poseidon 194 (36) l. Proteus Od. IV 352.

28. (68 l.) Kauniok: Her. I 172. A dodon. Zeus uj istenek behozataláról dönt: Her. II. 53.

29. (68 l.) Harcz a »Ἀλίαι« ellen: Paus. II 22. l. Athena Onka: Stark Mythol. Parallelen 56 l. Arch. Zeitschrift 1865. 68 l.

29. a) (70 l.) Apollo Delphinius: Preller Aufsätze 244 l. Deimling Leleger 202 l. Engesztelések αἱ νομιζόμεναι λύσεις: Ar. Pol. 26. 27.

30. (71 l.) Olajfa a tyrusi Herakleumban: Achilles Tatius II 14. V. ö. Stark Mythol. Parall. (Ber. der Sächs. Ges. der Wiss. 1856.) 51 k. l. — A byssusról Paus. V 5, 2. VI 26, 6. borostyán Hehn 149. Griesebach szerint Gött. Gel. Anz. 1872 1772 l., nem lehet kimutatni, hogy a borostyán keletről lett behozva. Hehn a byssust gyolcsnak tartja (106 l.). Ellene van az egészen idegenszerü

jelleg, melyet Pausanias e növénynek tulajdonit, l. Pelopon. 2 10. Egyetért vele Ritter K. über die geogr. Verbreitung der Baumwolle Berl. Akad. Juli 1850, Nov. 1851. — A styraxot Haliartusnál Plutarch szerint (Lys. 28.) a haliartusbeliek a Kretáról való bevándorlás ismertető jelének tekintették. V. ö. Welcker Kretische Colonie in Theben 44 l. Fraas synopsis plant. flor. class. 124 l.

31. (74 l.) Herakles mint isten, Peloponn. 2, 294. Gurlitt Tetrap. Att. 42. Wachsmuth Rhein. Mus. 24, 45 l. Iolaos: Movers Colonien 565 k. l. »Jonier vor d. ion. Wanderung« 30 k. l. Iolaidák, régi családok a jóniai Thespiaeben. Müller Orchomenos 232. Diod. IV 29. C. I. Gr. I 729. Dondorff Iolaost a keleti mondakörhez tartozó alaknak tartja »Jonier auf Eoboia« 1860. 7 l. — Theseus mint jóniai Herakles: Preller. Griech. Mythol. 2², 285. Az argosi mondakörről Peloponn. 2, 343 k. l. — Palamedes: Rhein. Mus. 1850. 455 l. Sisyphus = sapiens Curtius Gy. Griech. Etym. 424 l. Sisyphus jelleméről Nitzsch Od. XI 597. — Az argonauták mondája »Jonier« 22 l. Kadmus: 6 l.

32. (75 l.) A régi és ujkor theoriáiról, melyek Egyiptomból vándoroltatnak görögöket l. Müller Orchomenos 101 l. »Jonier« 4 l.

33. (76 l.) Az ΑΙΓ szótörzs magyarázatára szolgál ama jegyzet Hesychiusnál αἶγες οἱ Δωριεῖς τὰ κύματα. Ezzel össze lehet hasonlitani az αἶξ χαλκῆ mystikus jelvényét a jóniai Phlius piaczán (Pelop. 2, 474.) és a kecske képét több rokonnevü város pénzein, mint p. o. Aigeira Sicilián, Αἰγόσθενα, Αἰγὸς ποταμός és mások. Movers az αἶξ gyököt sémi tőhöz akarja kötni. Colon. 367 l. — »Samos« sémi szó: »Jonier« 52 l. Weisshaupt a Jahnféle Archivban 19, 510 l. Σαμους ἐκάλουν τὰ ὕψη Strabo 346.

34. (78 l.) Jónmondák az ádriai tenger mellett (Ἀδρίας Ἴωνος υἱός Schol. Dion. Perieg. 92 l. Jonicum mare ab Jone, qui ibi transivit Schol. Lucan. II 625. ἀπό τῶν ἀπολλυμένων ἐν αὐτῷ Ἰαόνων Archemachos, l. Schol. Pind. Pyth. 3, 120. Fr. Hist. Graec. IV, 316. Dondorff »Jonier« 8 l. — Jas, Illyriának egy része, annak lakói Ἴαται és Ἰωνικοί-nak neveztetnek: »Jonier« 46 l. — Gephyraeok: «Geschichte des Wegbaus.« Abh. der Berl. Akad. d. Wiss. 1855. 214 l. (7). — Ἄργος πᾶν παραθαλάσσιον πεδίον Hesych. V. ö. Pelop. 2, 557. A larisabeliek ποταμόχωστος χώρα-ja: Str. 621. »Jonier« 49 l.

Müllenhoff, Deutsche Alterth. kunde 59 l. tagadja, hogy az

Ἰόνιος alakot az Ἴωνες névvel össze lehessen kötni, és ennek annyiban van igaza, a mennyiben Ἰάς és Ἴαστι alakok, melyek kétségen kivül Ἴων-hoz tartoznak, rövidebb tőre utalnak, mint a milyen Ἴων-ban található. Ugyancsak ide tartozik eme nevezetes alak Ἴαννα, melyet Hesychius Sophoklesből idéz. Továbbá Ἴων, mint az ékezet is mutatja, nincsen Ἰάων-ból összevonva, hanem mind a kettő párhuzamos, származtatott alak IO törzsből. Ehhez Ἴων ugy viszonylik, mint κύφων κυφός-hoz, Ἰάων ugy mint Διδυμάων διδυμός-hoz, mint ξυνήων ξυνός (= κοινός)-hoz. A tőalakból, IO-ból, bővitett tő származhatott, mint τρηρός-ból τρήρων. E szó mennyisége valószinüleg a patronymika mintájára alakult, tehát Ἴωνες mint Αἰολίωνος, Ἱππίωνος, és a mellett Ἴονες Κρονίονος, Δολίνος, Ἐχίονος analogiája szerint. Heradian Choeroboskusnál (Lentz II 723.) erre nézve azt a szabályt adja: vagy ἴωνος vagy ἴονος és e szerint az ι hosszú Ἰόνιον πέλαγος-ban, Ἴωνες-ben rövid. Az Ἰάωνες alak mindig költői maradt. Az Σ-vel képzett alakok a legnehezebbek. Itt az ember Ἰαντ tőre gondolhatna, abból Ἰάντιος, Ἰάσιος v. ö. Φλιάσιος. Ezeket, hogy kimutathattam, Curtius Gy. testvéremnek köszönhetem.

35. (79 l.) Odiss. III 73. Thukyd. I, 5. Arist. Pol. 12, 2. λῃστρικὸς βίος mint a keresetnek egy módja a vadászat és földmivelés mellett.

36. (85 l.) Nem határozhatom magamat arra, hogy ugy mint Dunker M. A. G. 3², 73. Minost a phoenicziai uralom személyesitésének és Baal Melkart képviselőjének tekintsem, és azt még kevésbé engedhetem meg, hogy a görögök »mindazon helyeket, a hol ezen istennek tiszteletét találták, Minoae-nek nevezték.« Minos képviselője tiszta görög és a görög néptörténetben messzire ható intézményeknek, a milyeneket a phoeniczieknek sohasem lehet tulajdonitani. V. ö. Schömann griech. Alt. 1³, 12. Hogy minden »Minoae« félsziget: Spratt Crete 1, 139.

37. (87 l.) Phrygek: Abel. O. Pauly Realencycl. Phrygiai nyelv Lassen Zeitschr. der D. Morg. Ges. 10, 369 kk. Midias sirja: Leake Asia Minor 22 l. Homér utáni összevegyülés sémi törzsökke Deimling szerint Leleger 16 l. és Stark Gaza.

38. (88 l.) A lydiai dynastiák: Niebuhr kl. Schr. 1, 195. Brandis J. Rerum ass. tempora emend. 1853. 3 l.

39. (90 l.) Assyriai nevek Trojában: Assarokos. Etym. M.

Ἀσσυρία a. Ninus király elfoglalja Phrygiát, Troast, Lydiát, Ktesias szerint Diod II. 2. Οἱ περὶ τὸ Ἴλιον οἰκοῦντες τότε, πιστεύοντες τῇ τῶν Ἀσσυρίων δυνάμει τῇ περὶ Νῖνον γενομένῃ: Plato Legg. 685. V. ö. Nahum ed. Strauss Otto LVII. l. — Phrygiai nevek: Deimling 89. l. Τρῶες δίγλοττοι Hom. Hymn. Ven. 113. Kettős nevek (Paris-Alexandros, Dareios-Hektor): Curtius Gy. Kuhn Zeitschr. 1, 35. Τροία partí ország, átkelési ország? Curtius Gy. Etym. 209 l. — A trójai ország kiterjedése és háborui a szomszéd Tantalidákkal: Welcker Epischer Cyklus 2, 33 l. — Nyolcz vagy kilencz részre oszolva laknak a trójaiak a Kaïkusig Str. 582. A trójaiak és achivok egyformasága: Deimling 37 l.

40. (91 l.) Dardanie régi város: Ilias XX 216. Ilion fekvéséről Welcker Kleine Schriften II.; Hahn die Ausgrabungen auf dem homerischen Pergamos Lipcse 1865. τὰ ἐπὶ Προίᾳ Πέργαμα: Soph. Phil. 353. Samothrake Poseidon őrhelye II. XIII 12. Trója fekvésére nézve v. ö. utazási jelentésemet 1 reuss. Jahrb. 29, 6 l. Gelzer H. Wanderung nach Troja. Basel 1873.

41. (92 l.) Τροία, Ἴλιον, Skamandros és más nevek elterjedése, különösen Klausen »Aeneas«-ában van tárgyalva.

42. (93 l.) A Sipylus és Tantalus mondáról l. Stark, Niobe 99 k. l. Sipylus városa és annak veszte: Strabo 58, 579. Arist. Meteor. II 8. Stark az id. h. 404 k. l. Stark »Aus dem Reich des Tantalus u. Croesus« 1872 12 k. l. Hirschfeld G. ily czimü munkámban »Beiträge zur Gesch. u. Topographie Klein-Asiens« 1872, 80 l.

43. (96 l.) Schmidt M. (The Lycian inscriptions after the accurate copies of the late Augustus Schönborn 1868.) ugy képzeli a dolgot, hogy a pelasgok előtt árják vándoroltak be Armeniából déli Kis-Ázsiába, a hol semiták laktak, és hogy a lykiai nyelv közép helyet foglal el a baktriai és görög között. — Διττοὶ Δύκιοι Deimling 99 l. Lykiai királyok a jónoknál. Her. I 147. — Azon lykiai szokás, mely a származást az anyától vezette le, már régen ugy magyaráztatott, mint anyatisztelésnek jele. Herakl. Pont. fr. 15. Bachofen das lykische Volk 31 l. Azonban az anyai névnek használata tökéletlen társadalmi állapotok maradványa, melylyel rendezettebb életviszonyok között felhagytak és a későbbi Görögországban azon általános szokás elől eltünt, hogy a gyermekeket az atyjuk után nevezték el. Különben e régi szokás a lykiai nép határainál sokkal messzebbre

terjedett. Megvan az indoknál, a régi egyiptomiaknál (Schmidt, Griech. Papyrus 321 l.); emlittetik igen nyiltan okadatolva Sanchuniathonnál 16 l. ed. Orelli, Philónál ed. Bunsen p. 31. az etruskoknál fordul elő, valamint a lykiaiakkal szoros összeköttetésben álló krétaiaknál, kik hazájukat szülőországnak nevezték, és az áthéneieknél. V. ö. Bachofen a stuttgarti philologiai gyülés értekezéseiben 446. l. és »Mutterrecht« czimü munkájában. Az anyai viszonynak különös kiemelése a régi görögöknél az ἀδελφὸς szóban mutatkozik. (Curtius Gy. Die Sprachwiss. in ihrem Verh. zur kl. Philol. 1848, 57. l.) Ha tehát Her. I. 173. felemliti, hogy a lykiaiaknak sajátsága anyától nevezni meg az embert, akkor e régi szokás maradványa tovább maradt fenn náluk, mint bárhol. — Zeus Triopast l. Arch. Zeitung 1855, 10. l.

44. (98 l.) Összefüggés Trója és Lykia között: Deimling 100 l. Schönborn Über das Wesen Apollons und die Verbreitung seines Dienstes Berlin 1854. Delos jelentősége: Stark, Mythol. Parallel. 77, 83, 115. Delos mint központi kereskedelmi hely phoenicziektől is volt lakva: C. I. I. 2290., 2319., 2271.

45. (100 l.) Minyek és jónok: »Jonier von der ion. Wand.« 94. l. Erginus minyi és ó-jóniai Miletusból: Buttmann Mythologus 2, 208. Leukothea Miletusban: Zeitschr. f. Alterthumsw. 1841, 557 l. Euneos a kereskedő: Müller Orchomenos 298. Euphemus: Apoll. Rhod. I 179. Énekek az Argóról πᾶσι μέλουσα Od. XII 70. Az Argo különböző állomásai: Jonier 25. l. Az argonauták mondájának lokalizálása Kyzikusban: Hirschhoff, Monatsb. der B. A. 1861, 578. l. Aia a távoli, határozatlan fekvésü csodaország: Müller 274. l. Deimling 172 l. Phineus Agenor vagy Phoinix fia: Preller Mythol. 2² 330. Zeus Laphystios: 310 k. l.

46. (102 l.) Ó-Orchemenos fekvése Boeotiában l. Ulrichs Reisen und Forschungen in Griechenland 1, 218 l. Ὑλικὴ λίμνη: Str. 407.

47. (107 l.) Chalkis: Stark, Mythol. Parell. 66 l. Anthedon: Müller Orchomenos 23. Κάδμος, δόρυ, λόφος, ἀσπίς, Κρῆτες Hesychius. V. ö. Orchom. 212 l. Καδμεία, cadmia, Galmei: Plin. XXXIV 100. Thebae mint város neve Ázsiában is (a Plakus alatti Thebe phoenicziai gyarmat volt). Európára nézve l. Vogué Journ. asiatique 1867. Août 169. — Athena Telchinia = Athena lindia = Astarte. νῆσος μακάρων l. 25. j. Vonatkozás Krétára: Welcker über eine kretische

Colonie in Theben 1824. — Amphion az Iasida: Od. XI 283. — A lydo-phrygiai összhangzat A. által behozva: Stark, Niobe 375 l. A chaldaei csillagimádás volt irányadó Thebae körülfalazásánál: Brandis J. die Bedeutung der Sieben Thore Thebens, Hermes 2, 279 kk.

48. (108 l.) Aeolok és Aeolidák: Deimling 132, 148, 158 l. Αἰολεῖς vegyes nép: Gerhard Poseidon 192. (34.) Az achivokról, kik középhelyet foglaltak el a pelasgok és hellének között: Gerhard »Volksstamm der Achaeer« Abh. der Berl. Akad. 1853. 419 l. Deimling 123, 212 l. — Achivok egyiptomi emlékeken a lábvért jelvényével Rougé Rev. arch. 1867. (Sur les attaques stb.) 29 l. Ebers »Aegypten und die Bücher Moses« 1, 154 k.

49. (110 l.) Pelops a Tantalida: Stark Niobe 435 k. Pelops egy Aphrodite-képet készit Paus. V 13, 7. Tantalidák a Kybeleimádás képviselői Paus. III 22, 4. Pelopidák és Artemis imádása Arch. Z. 1853. 156 l. Deimling 169 l. Skythák aranya Herod. IV 5. Az achivok éjszakról való bevándorlása: Ἀχαιοὶ οἱ Φθιῶται συγκατελθόντες Πέλοπι εἰς τὴν Πελεπόννησον Str. 365. Ἀχαιοὶ Φθιῶται τὸ γένος ὤκησαν ἐν Λακεδαίμονι 383. οἱ Φθιῶται Ἀχαιοὶ a Thermopyláknál 429.

50. (112 l.) A Perseïdák kora Argosban: Pelop. 2, 345. Schiller Stämme und Staaten Griechenlands, Argolis 1861. Perseus mint ὑπόπτερος λέων Euripides (?) Danaëjának prologusában. V. ö. Nauck Trag. gr. fr. — Az Amphithaonidák: Str. 372. Paus. II 18, 4. Apollod. II 2, 4. Schiller 5 l. Csata Glisasnál: Welcker Ep. Cyclus 2, 396. Argos nevének története: Pelop. 2, 557.

51. (114 l.) A kik a peloponnesusi őskort legjobban ismerték, azt mondták: Πέλοπα πρῶτον πλήθει χρημάτων, ἃ ἦλθεν ἐκ τῆς Ἀσίας ἔχων ἐς ἀνθρώπους ἀπόρους, δύναμιν περιποιησάμενον τὴν ἐπωνυμίαν τῆς χώρας ἐπηλύτην ὄντα ὅμως σχεῖν Thucid. I 9. Atreus trónralépte βουλομένων Μυκηναίων (tehát nem volt tyrannis) hajtotta végre az uralom átmenetét a Perseïdáktól a Pelopidákra (τῶν Περσειδῶν οἱ Πελοπίδαι μείζους καταστάντες) Thuk. l. c. Agamemnon πολυχρύσου Μυκήνης királya v. ö. Veckenstedt Regia pot. 40 l. Az Elisbe való bevándorlás későbbi monda.

52. (116 l.) Még eddig nem sikerült a kalauriai tengerikutyát (Str. 374.) történeti vonatkozásában megismerni. Pelop. 2, 449. Gerhard »Poseidon« Abh. des Berl. Akad. 1850. 9. l. (167.) Schiller »Argolis« 26 l.

53. (120 l.) Σελλοὶ Ἕλλοι (= Salii? Curtius Etym. 500) χαμαιεῦναι Overbeck Zeusrel. 35. ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι Il. XVI 235. Δωδώνη: Steph. Byz. e szó a. Ἑλλὰς ἀρχαία περὶ Δοδώνην καὶ τὸν Ἀχελῷον· ᾤκουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δὲ Ἕλληνες Arist. Meteor. I 14. — Φοινίκη: Str. 324. Arch. Z. 1855. 37 l. — Τρωία πόλις ἐν Κεστρίᾳ τῆς Χαονίας. Steph. Byz. — Dione és a Peleiadák Welcker griech. Götterlehre 1, 352 kk.

54. (122 l.) Kettős Dodona: Welcker G. G. 1, 199. Bursian Geogr. 1, 23. — Overbeck Zeusrel. (Abh. der philol. hist. Cl. der k. Sächs. Ges. d. Wiss.) 31 l. Ellene Unger Philol. 20, 377. — A thessalok vándorlása Thesprotiából: Her. VII 176. Arne-Kierion: Bursian Geogr. v. Gr. 1, 73. — Πενέσται Athen 85. Arist. Pol. ed. Bekker 1855. 44, 27 l. Ἀγορὰ ἐλευθέρα 115 l. 6.

55. (124 l.) Arnaeok Boeotiába: Thuk. I 12. Diod. IV 77. Str. 401. Ἄρνη χηρεύουσα μένει Βοιώτιον ἄνδρα: Steph. Byz. — Arne Boeotiában: Müller Orchomenos 384. — Athena Jonia, Koralios: Str. 411. — Chaeronea: Steph. B. — Opheltas és Peripoltas: Plut. Kimon 1. Orchom. 386. V. ö. Giseke Thrak. pelasg. Stämme der Balkanhalbinsel 75 l. Áthén és Eleusis: Orch. 122. — Thespiae: Paus. IX 26, 6. Diod. IV 29. Plataeae Thuk. III 61.

56. (126 l.) Δωρικὸν γένος πολυπλάνητον κάρτα Herod. I 56. A dórok μετανάσται ellentétben az autochthon (VII 161.) áthéneiekkel. — Her. I 56: Ἐπὶ μὲν Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε γῆν τὴν Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Ὄλυμπον χώρην, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ, Μακεδνὸν καλεόμενον v. ö. VIII 43. — Három részre oszoltak: Δωριεῖς τριχάϊκες: Böckh. expl. Pind. Ol. VII 76. Heraklidák: οἱ Δωριεῖς (τὴν Ἑστιαιῶτιν οἰκοῦντες) κατέφυγον ἐπὶ τὸν Ἡρακλέα, καὶ σύμμαχον αὐτὸν ἐκάλεσαν ἐπὶ τρίτῳ μέρει τῆς Δωρίδος χώρας καὶ τῆς βασιλείας: Diod. IV 37. Müller Dorier 1, 47 k. — A d. Perrhaebiában: Schol. Aristoph. ed Dübner 562 l. Liv. XLII, 53 és 55. Müller Dorier 1, 27. A Pythium Selusnál (az apostolok temploma): Heuzey Le mont Olympe 1860. 58 l. Gött. gel. Anz. 1860. 1382 l. Bursian Geogr. v. Gr. 1, 51. — Her. I 56. ἐντεῦθεν (ἐκ Πίνδου) αὖτις ἐς τὴν Δρυοπίδα μετέβη. Tetrapolis a Parnassus mellett: Str. IX 427. — Κοινὸν τῶν Δωριέων Dorisban még a 2-ik században Kr. e. Arch. Zeit. 1855 37 l. és Wescher-Foucart Inscr. de Delphes 365. sz.

57. (129 l.) Zarándokok utja Delphi és Tempe között: Aelian. V. H. III 1.

58. (130 l.) A vallásos σύνοδοι és πανηγύρεις-ből a szomszéd-törzsek elzárt csoportjai lesznek vagy amphiktyoniák (περικτίονες, ἀμφικτίονες), conventionalis közös elnevezéssel (mint diutisci, populares) Γραικοί, később Ἕλληνες. Azért a marmor parium 8—11. sor: Ἀμφικτύων Δευκαλίωνος — συνῆγε τοὺς περὶ τὸν ὄρον οἰκοῦντας καὶ ὠνόμασεν Ἀμφικτύωνας (1257.) Ἕλλην ὁ Δευκαλίωνος Φθιώτιδος ἐβασίλευσε καὶ Ἕλληνες ὠνομάσθησαν, τὸ πρότερον Γραικοὶ καλούμενοι. Három csoport: 1) Az oetaiak a Δημήτηρ Ἀμφικτυονίς körül Antheleben (Her. VII 200.) Μαλιεῖς, Αἰνιᾶνες, Δόλοπες, Λοκροί, 2) a thessaliai törzsek (Θεσσαλοί, Παρραιβοί, Μάγνητες, Ἀχαιοί) kiknek Tempében, és 3) a parnassusiak (Φωκεῖς, Βοιωτοί, Δωριεῖς, Ἴωνες) kiknek Delphiben volt központjuk. E szentélyek összeköttetése és a delphii amphiktyonia berendezése a thermopylaei szerint l. Schol. Eur. Or. 1087.

59. (132 l.) Maliok (Παράλιοι, Ἱερῆς, Τραχίνιοι): Thuk. III. 92. v. ö. Müller Dorier 1, 44. Herakles Trachisban: Hermes 7, 381. — Aenianok: Plut. Quest. Gr. 13. 26. — Strophios: Preller Aufsätze 234 l.

60. (133 l.) Az amphiktyoni összeköttetésekből szövetségi νόμοι és ὅρκοι fejlődnek, melyekből egy töredék megmaradt Aeschinesnél de f. leg. 115 §.: μηδεμίαν πόλιν τῶν Ἀμφικτυονίδων ἀνάστατον ποιήσειν μηδ' ὑδάτων ναματιαίων εἴρξειν μητ' ἐν πολέμῳ μητ' ἐν εἰρήνῃ, ἐὰν δέ τις ταῦτα παραβῇ, στρατεύσειν ἐπὶ τοῦτον καὶ τὰς πόλεις ἀναστήσειν καὶ ἐάν τις ἢ συλᾷ τὰ τοῦ θεοῦ ἢ συνείδῃ τι ἢ βουλεύσῃ τι κατὰ τῶν ἱερῶν, τιμωρήσειν καὶ χειρὶ καὶ ποδὶ καὶ φωνῇ καὶ πάσῃ δυνάμει.

61. (133 l.) Deukalion oltára a tizenkét isten számára: Hellanikos 15. Fr. Hist. Gr. I. 48. l. Preller Gr. Myth. 1, 86. 2, 332. Összefüggése az istenrendszernek a forgalommal: Petersen das Zwölfgöttersystem der Gr. und R. Hamburg 1868. V. ö. Arch. Z. 1866, 290 l. A conventionalis tizenkettes számról: Ross Arch. Aufs. 1, 266.

62. (136 l.) Hellen és Amphiktyon, a hellén háboruk mint nemzeti háboruk: Rh. Mus. 24, 308. Hellas határai: Str. VIII 334. Skylax 33. Bursian 1, 3.

63. (138 l.) Miután Hyllus alatt a kisérlet nem sikerült (Herod. IX 26.) következik ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος: Clem. Alex.

Str. I 403 l. (337 l. Sylb. k.) Fr. Hist. Gr. I. 232. Müller Dor. 1, 47. Szent ut az attikai tetrapolisból D.-ig. Wegebau 20 l. Heraklidák az att. tetrapolisban 56 l.

64. (139. l.) A szoros változó szélessége: Pelop. 1, 46. A Στεμματιαῖα ünnepélye Spartában: Hes. e sz. a. Dorier 1, 61. Az Oxylus mondája (Str. 357.) valószinüleg csak abban az időben jött létre, midőn a Sparta és Elis közötti politikai összeköttetésre nézve mythikus alapot kerestek. Artemis Laphria Paus. IV 31, 7.

65. (141 l.) Jóniából Achaia lesz: Peloponn. 1, 413. Tisamenus: Skymus Chius 528. Ephorus Strabónál 389. A Peloponnesus lassankénti elfoglalása Paus. II 13. Müller Dorier 1, 64. 80. kk. Megaris Her. V 76.

66. (143 l.) Jóniai vándorlás: Str. 621. ἡ τῶν Ἰώνων περαίωσις εἰς Ἀσίαν. Paus. VI 1, 5. Her. I 146. Jonier 27 l.

67. (146 l.) Αἰολικὴ ἀποικία: Str. 582. »Βοιωτική« is 402. (v. ö. Thuk. VII 57. VIII 100.) Müller Orch. 392. 465. Her. I 149. k. Müller O. minden alap nélkül tagadta az aeoliai csapatok vándorlását a thrakiai part hosszában.

68. (147 l.) Áthén része ebben: Paus. VII 2. Kolophoniak Pylusból: Mimnermus Strabónál 633. Klazomeneiek Kleonae és Phliusból: Paus. VII 3, 8. Kettős kivándorlás Epidaurusból Samusba (Paus. VII 4, 2.) Kosba stb. (Her. VII 99.) Az ázsiai Doris gyarmatositása: Str. 653. A rhodusbeliek Ἀργεῖοι γένος Thuk. VII 57.

69. (149 l.) Ephesusi alapitási mondák: Beiträge zur Gesch. und Topogr. Kleinasiens (Abh. des Ak. der Wiss.) 19 l. — Egy Kreophylusból való attikai telepitvényről szóló legenda Athen. 362. C.

70. (150 l.) Harczias összeütközések: ἐκράτησαν τῶν ἀρχαίων Μιλησίων οἱ Ἴωνες Paus. VII 2, 6. Aeolok és lydok között: Biogr. ed. Westermann 22 l. Erythrae alapitása: Paus. VII 3, 7. A krétai alapitónak, Erythrusnak heroskénti imádása (ΕΡΥΘΡΟΣΚΤΙΣΤΗΣ): Arch. Zeit. 1869 103. Lambrecht de rebus Erythraeorum publicis Berol. 1871.

71. (151 l.) Uj-Jónia alapitásáról általában: Jonien vor der ion. Wand. 5 l. és N. Jahrb. f. Philol. 1861 454.

72. (152 l.) Visszafelé történt vándorlásra nézve v. ö. Giseke Stämme der Balkanhalbinsel 72 l. Müller Dorier 1, 47. Theseus és az Amazonok: Beiträge zur Gesch. u. Top. Klein-Asiens 12 l. Áthé-

neiek Sigeumban: Her. V 95. Theseus Skyrusban: Vischer Kimon 46. Theseidák Thrakiában: Weissenborn Hellen 137. Dorieus Siciliában Her. V 95.

73. (155 l.) Az itt elmondott nézet lényegében azzal egyez meg, a mit Rückert Emil és utána Völcker (Allg. Schulzeitung 1831 39. sz.), nézetem szerint helyesnek találtak. Nagyon lényegtelen az, mit Welcker Ep. Cycl. 2, 21. ellene felemlit. V. ö. Bonitz Ursprung der hom. Gedichte 2. kiad. 50 l., 3. kiad. 79 l. Müllenhoff D. Alterthumskunde 1, 13. — Bergk. Lit. Gesch. 1, 116 a trójai hadjárat történeti voltát állítja. Az aeoliai Ilion (ἡ τῶν Ἰλιέων πόλις τῶν νῦν): Str. 593, melyről Hellanikus χαριζόμενος τοῖς Ἰλιεῦσι azt mondta, hogy Priamus városa: 602 l.

74. (157 l.) Smyrna jelentőségéről az Epos történetére nézve Müller Otfr. Gesch. d. griech. Lit. 1, 74. Bergk 1, 454.

75. (159 l.) Orchomenus mint világváros: Od. XI 459. Phoeniczieк: Il. XXIII 743.

76. (160 l.) Ἔργα γυναικῶν Σιδονίων Il. VI 290. A rabszolgák müvelődéstörténeti jelentőségéről Movers Phoen. Alt. III 1, 6. Βασιλεύς a »herczeg« Curtius Gy. szerint, Grund. d. Etym. 116. l. Bergk szerint a »törvényt tévő«, a birói székről elnevezve. — Királyi áldás: Od. XIX 111.

77. (165 l.) Oroszlánok féldombormüben: Arch. Zeitung 1865. 1 l. leirással Adlertől. A földalatti tholos-épitmények rendeltetése még ez ideig nincs felderitve. Thesauroknak ujból Böttticher tartja. Arch. Zeit. 23 l. Hogy együtt sir és szentély volt az ilyen épület, mutatja Diod. IV 79. Igy az előcsarnoknak aránytalan nagysága is volna magyarázható.

78. (169 l.) Lydiai dombsirokról: Arch. Zeit. 1853. 156 l. Tholosépitmények a Sipylus aljában: Hamilton Reisen 1, 53. A királyság eredete: Arist. Pol. 85, 27. Tantalus, Kreon, Minos és mások keleti viselete Compte Rendu 1861. 26 l. Belföldi és külföldi főnökökről Str. 621. Γερανοὶ βασιλῆες ἥμενοι εἰν ἀγορῇ νόσμος λαοῖσι ἰδέσθαι: Hom. Carm. min.

79. (171 l.) Οἷον νῦν βροτοί εἰσιν: Il. V 304.; XII 383. 449. Vell. Paterc. I 5. Bekker homer. Blätter II 67.

80. (184 l.) A πολυκοιρανίη már ki van próbálva. Il. II 204.

81. (175 l.) Már Homérnál is sedentes conciones épen meg

nem támadott versekben, a phaeakoknál ἀγοραί τε καὶ ξῦραι (tehát ellentét): VIII 16. Kirchh. 186 l. Menelaus a dór: Il. III 213.

82. (177. l.) A homéri talentom: Brandis Münz-, Mass- und Gewichtswesen in Vorderasien 4 l. Az epikai ének virágzását nem lehet a 10-ik század kezdetén tul felvinni. V. ö. Bergk Litt. 1, 486.

83. (178 l.) Plato Homérról: Rep. III 393.

84. (180 l.) A trójai háboru időpontjának geneologiák szerinti kiszámításáról Brandis J. Comm. de temp. graecorum antiquissimorum ratione, Bonn 1857. Volt attikai és lakedaemoni számitás; az első szerint Trója pusztulása az 1209. évre esett, a második szerint 1183-ra. Az utóbbit követték az alexandriai grammatikusok és pedig Eratosthenes, valamint Apollodorus a trójai háborut 1193—1183-ra teszik; Sosibius 12 évvel későbbre. V. ö. Kohlmann Quaestiones Messeniacae, Bonn 1866. 47 l. A trójai háboru chronologiájában létező nagyobb eltérésekről: Böckh Corp. Inscr. Gr. II 329. kk.

JEGYZETEK

a második könyvhez.

1. (183 l.) A Heraklidák vándorlását (Δωριεῖς σὺν Ἡρακλείδαις Thuk. I 12.) Ephorus mint ellentétét a παλαιαὶ μυθολογίαι-nak a görög történet kezdete gyanánt állapitja meg. Diodor IV. 1. Schäfer A. Quellenkunde 50. l.

2. (184. l.) A hagyományt a vándorlásról és vetus inter Herculis posteros divisio Peloponnesi-ről (Tac. Ann. IV 43.) ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος καὶ ὁ τῆς χώρας μερισμὸς ὑπ' αὐτῶν καὶ τῶν συγκατελθόντων αὐτοῖς Δωριέων Str. 392 l. Müllernél Dorier 1, 50. l. Az attikai költők által változott monda mellett, mely Apollodorusnál található, a történeti tudósitás maradványai Ephorusnál és a helyi hagyomány Pausaniasnál olvasható.

3. (186 l.) A Heraklidák örökösödési jogát, mely a Perseïdákhoz való csatlakozás által jön létre l. Niebuhr Vorl. über A. Gesch. 1, 274 (»Mily nagy gondot forditottak az angol-szász krónikák arra, hogy hóditó Vilmos származását a szászokra vezessék vissza?«). Ez az, a mi mindkét félnek, a győzőnek és a legyőzöttnek kedves,

t. i. az οἰκεισθαι. — A Heraklidák sorsolása (Arch. Z. 1848 281 l.): Dorier 1, 64, 80 l. — Kinaethon befolyása Hermann K. F. szerint Altenb. philol. gyülés 1855. 37. l. — A Heraklidák törzsszövetsége Plato Legg. 684. Heraklidák és achivok: Hermann Staatsalt. 16, 5.

4. (188 l.) Paus. IV 3, 6, kinek szavait Schiller magyarázata (Ansbachi értesitő 185$^{7}/_{8}$. 7 l.) daczára nem magyarázhatom másképen, mint a szövegben és »Peloponnesus«-ban 2. 188. ὑποπτεύειν és ὑποψία azt teszi, hogy »gyanitani« de nem rosz értelemben.

5. (190. l.) Dórok az Eurotas völgyében: Peloponnesus 2, 210, Argosban 2 346. Temenus Str. 368. Temenium: Peloponn. 2. 154. A 3 phyle dór jellegét védi Burckhardt A. De Graecorum civitatum divisionibus, Basel 1873. 15 l. Gilbert ellen, Studien zur altspartanischen Gesch. 142, a ki különös argiv intézménynek tartja. V. ö. Schiller Ansb. értesitő 1861 7 l. Polyaen. II 12. A talaj változása: Arist. Meteor. I. 14, 15, 56 l. ed. Ideler.

6. (191 l.) Rhegnidas: Paus. II 13, 1. Phalkes: II. 6. 7. (A régi dynastiát l. Peloponn. 2. 484. Ó-Sikyon phoenicziai; azért μακάρων ἕδρανον 583 l.) Hippasus: Paus. II 13, 2.

7. (192 l.) Deïphontes II 26, 1. Troeren alapitója: Agelaos Apollod., Scymn. Chius szerint, Agraeus Paus. szerint, Agaeus Nic. Dam. fr. 38. és Strabo (Ephorus) szerint. Fr. Hist. Gr. III 376. Doriai hexapolis (6 hübéri fejedelemség): Niebur A. Gesch. 1, 283. Ἥρα προδρομία: Paus. II 11, 2. Apollo Pythaeus: Paus. II 35, 2. Thuk. V 58. Dor. 1, 158.

8. (194 l.) Ὑρνήθιοι, Χθονοφύλη stb. Herm. Staatsalt. 20, 11. C. I. Gr. I 579. Dor. 2, 60. jegyz. τὸ Παμφυλιακόν Argosban: Pelop. 2, 563. Mykenae és Tiryns továbbra is fenmaradtak mint achiv községek: Müller 1. 175. Schiller az i. h. 13. l.

9. (195. l.) Elis tartományának története: Pelop. 2. 14. kk. Schiller Stämme und Staaten Griechenlands. Erlangen 1855. Bevándorlás ἐκ Καλυδωνίας καὶ Αἰτωλίας τῆς ἄλλης Paus. V 1.

10. (196 l.) Ἦλις ὑπ' Ὀξύλου συνοικισθεῖσα Str. 463. Paus. V 4. Elis vára: Pelop. 2, 25.

11. (196 l.) Agorius Pisában: Pelop. 2, 47. Minyek a dórok által Triphyliába szorittatnak: Herod. IV 148. Pelop. 2, 77.

12. (197 l.) Pelasgok és arkadok: Pel. 1, 159. Az ellentétet tagadják Schiller 15. kk. és Bursian Geogr. 2, 188, de nem nyomós

okokkal. Ἀρκάδες Kretán: Steph. Byz. Paphos Kypruson a tegeaiak gyarmata: Paus. VIII 5. Az arkadiai dialektus egyezik a kyprusival: Curtius Gy. Göttinger Nachrichten 1862. Nov. Brandis Monatsber. der Berl. Ak. 1873 645 k. l.

13. (198 l.) Keleti és nyugati Arkadia, a városi és falusi megyék: Pelop. 1, 172. Echemos: Herod. IX 26. Közös isteni tiszteletek: Pinder és Friedländer Beiträge zur älteren Münzkunde 1, 85. k. hol az arkadiai tartomány pénzeit annak történetére nézve érvényesiteni megkisértettem.

14. (200 l.) A Heraklidák és dórok különböző politikája: Plato Legg. 928 l. Hermann az Altenburgi philol. gyülés értek. 1854 38 l.

15. (202. l.) Kreta: phoenicziai elemek Knossusban: Trieber Unters. über spart. Verfass. gesch. 96 l. — Lyktus legrégibb spártai gyarmat Kretán: Polyb. IV 54. Gortys lakon. gyarmat: Höck 2, 433. Arist. Polit. 50 l. (οἱ Λύκτιοι τῶν Λακεδαιμονίων ἄποικοι· κατέλαβον δ' οἱ πρὸς τὴν ἀποικίαν ἐλθόντες τὴν τάξιν τῶν νόμων ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς τότε κατοικοῦσιν· διὸ καὶ νῦν οἱ περίοικοι τὸν αὐτὸν τρόπον χρῶνται αὐτοῖς, ὡς κατασκευάσαντος Μίνω τὴν τάξιν τῶν νόμων).

16. (204 l.) Hübéri intézmények: Erdmannsdörfer Pr. Jahrbücher 1870 139 l. Κόσμοι: választva ἐκ τινῶν γενῶν, a γέροντες ἐκ τινῶν κεκοσμημένων. Arist. Pol. 52, 11. — Κοινὴ δουλεία: Athen. VI 264. A Μνωῖται, Κλαρῶται: Hybrias skolionja 28 sz. l. Bergk, Poetae Lyrici.

17. (205 l.) Plato három rendje: Henkel Studien zur Gesch. der griech. Lehre vom Staat 52 l. Hogy Kreta volt Spartának prototypusa, az Ephorus és Aristoteles nézete; Eph. érvei Strabonál 481, a melyekkel az ellenkező nézet ellen küzd, a »krétai« tánczokon alapulnak, a hasonnevü államhivatalokon, melyek, mint p. o. a hippeis hivatala, Krétában megtartották eredeti jellegöket, és az ἀνδρεῖα nevén; Arist. Ephorus érvelését követi. Legujabban a spártai intézmények elsőbbségét védték Trieber, Wachsmuth, Bursian.

18. (206 l.) Krétai mesterek: Paus. II 15, 1. Thaletas: Str. 431. Epimenides: Plut. Sol. 12.

19. (206 l.) Ἕλλες οἱ ἐν Κρήτῃ Κυδώνιοι Hesychius szerint. Anthes Halikarnassust alapitotta λαβὼν τὴν Δύναιμαν φυλήν Steph.

Byz. Ἁλιε. a. Tehát Rhodus három városában valószínüleg csak egy-egy törzs volt.

20. (208. l.) Aristodemusnak jutott a legcsekélyebb osztalék: Paus. IV 3, 3. Amykl. bibor: Ov. Rem. Am. 707. Euphemus: Müller Orchom. 309 l. — Thalamae: Pelop. 2, 284. Stark Niobe 352 l. Schäffer A. de ephoris 18 l. — Lakonia tengeri forgalmáról Gilbert 40 l.

21. (209 l.) Atridák és Tyndaridák: Paus. III 1. Menelaion: Paus. III 19, 9. Minyek a Taygetuson: Her. IV 145.

22. (210 l.) Σπάρτη: Pelop. 2, 312. Igy Pott is, Kuhn Zeitschrift 5, 241. Az Artemis tiszteletéről: Trieber Quaestiones Laconicae Gött. 1867. Többet a phoenicziai elemekről: Trieber Unters. 121 kk.

23. (211 l.) Az Aegidák résztvesznek az achivok javára, v. ö. Paus. III 10, 3. Az Aegidák befolyását különösen Gilbert emelte ki. Theras az ikrek gyámja: Herod. IV 147. Paus IV 3, 4. Aristodemus neje Argeia Kadmus nemzetségéből: Her. VI 52. Schöm. Alt. 1², 204, 219. Pind. Isthm. 6, (7.) 10 k.

24. (212 l.) Kleomenes Áthénben: Her. V 72.

25. (214 l.) Ephorus Lakonikáról mint hexapolisról: Pel. 2, 309. (Boiai helyett Schäfer de ephoris: Geronthrai-t akar, a mit én nem tudok helyeselni). — Ornytus: Pelop. 1, 392. Ephorus tekintélye ellen elébb Müller O. Dor. 1, 96, most ujból Gilbert.

26. (215 l.) Kettős királyság Spartán kivül Jóniában, Sikyonban stb. V. ö. Gelzer H. de earum, quae in Graecorum civitatibus praeter Spartam inveniantur, diarchiarum vestigiis azon munkában, mely Göttingából való távozásomkor az ottani philol. társaság által adatott ki. Gött. 1868. — Wachsmuth »der hist. Ursprung des Doppelkönigthums« Jahrb. für kl. Philol. 1868. az Eurypontidákat a dórokkal együtt az országba bevándorolt fejedelmi családnak tekinti. (Az ellenkező nézetet Meyer T. fejtette ki az emlitett emlékiratban 15 l. Wachsmuth Polyaen-re támaszkodik, I 10, kinek magában álló bizonysága itt aligha nyomhat valamit. Ő (Philol. Anzeiger 1872 45 l.) tekintettel G. G. III. 752 l.-ra az Agiadák elfogulatlan politikájában érvet talál arra, hogy nem a dórok, hanem az achivoktól származnak. Ha a másik család dór lett volna, akkor valószínüleg ezen ház különös barátságos viszonyban állt volna a

spartiatákkal, és a másik háznak nagyon nehéz lett volna egyenjogu állását megtartani. — Aegidák: Her. IV 147. — Gilbert az achivok, dórok és Aegidák három különböző telepedését különbözteti meg 64. kk. Gelzer helyesebb nézete szerint ellenben az Aegidák, kik eredetileg a második királyi házat képezték, az Eurypontidák által kiszorittattak, és erre nézve hivatkozik Gelzer a therai Aegidák és spártai Proklidák nevének azonosságára és a schol.-ra. Pind. Isthm. VI 18. — Schäfer de ephoris 5 l. praeter binos Sp. reges quinque civitatum foederatarum vesz föl; én azt hiszem, hogy a kettő a hatból származott; mind a kettőnél az achiv ősidőnek ugyanazon intézményei vannak.

27. (216 l.) Matton és Keraon: Athen. 39 l. Ugyanazon neveket 137 l. kell helyreállitani, mint a következő μάζα mutatja. V. ö. Haase Ath. Stammverf. 53 l.

28. (218 l.) Εὔνομος és Ἔὐκοσμος: Plut. Lyc. 1. Paus. III 16, 6. — 819 Kr. e. Thuk. I. 18-ból számitható ki (v. ö. 42. jegyz.), a ki elég óvatosan csak a törvényhozást tartja történeti ténynek, a nélkül, hogy a törvényhozó személyét emlitené. — Lyk. Agiada: Her. I. 65. Eurypontida: Arist. Pol. 50, 25. k. Gelzer Rh. Museum 1873. 10 l. Homer behozatala: Sengebusch Hom. Diss. 2, 82 l. Lyk. Kretán Polit. 50, 27. — Lyk. Delphi eszköze: Her. I 65. E felfogást követve Gelzer Lykurgus nevét egy Spartában létező apollói papság hivatalos nevének tekinti.

29. (219 l.) Ἐπιτροπεία ἡ Χαρίλλου: Arist. Pol. 50. l. 25. v. ö. 231, 22. Lykurgus utáni mint lykurgusi feltüntetve: Peter Rhein. Mus. 22, 64.

30. (222 l.) A lakedaemonok Lykurgus előtt κακονομώτατοι σχεδὸν πάντων Ἑλλήνων: Herod. I 65. Thuk. I 18. Plut. Lyk. 3. (δεινὴ ἀνωμαλία). Közvetités: οἱ βέλτιστοι νομοθέται — μέσοι πολῖται. Σόλων γὰρ ἦν τούτων καὶ Λυκοῦργος. — ῥῆτραι (συνθῆκαι διὰ λόγων Hesych.) »szerződés« értelmében l. Hermann Staatsalt. 23. §. 7. Gött. Gel. Anz. 1849. 1234 l. V. ö. Xen. Resp. Lacd. 15.: ἃς βασιλεῖ πρὸς τὴν πόλιν συνθήκας ὁ Λ. ἐποίησε. — A régibb ág: Her. VI 5. Előjogukat Wachsmuth abból magyarázza, hogy az eredetileg ott telepedő, achiv lakosságot képviseli, a másik a bevándorolt dóriait. Különben v. ö. Schömann Gr. Alt. 1^3, 237. — A dioskurok képei: Her. V. 75.

31. (223 l.) Az obék képviselete a gerusiában: Müller Dor. 2, 88. Ez ellen Hermann és Schömann részben könnyen megczáfolható okokkal. A gerontok állása mindig νικητήριον τῆς ἀρετῆς marad, ha ennek megszerzése meg van is szoritva. Plut. Lyk. 6.: (φυλὰς φυλάξαντα καὶ ὠβὰς ὠβάξαντα, τριάκοντα γερουσίαν οὖν ἀρχαγέταις καταστήσαντα). τριάκοντα glossának látszik és hiányzik Suidasnál ὠβαί a. — A mi a szavazást a senatusban illeti Herod. VI 57-nél Thuk. I 20. ellen van az igazi, a mit már Wesseling látott be. — Azon esetet, hogy csak egy király értekezik a gerontokkal és szavaz, Herod. VI 57. nem ismeri. — A rhethrák, melyeket Götting mint delphii jósmondásokat helyreállitani akart, és a melyekben Bergk Lit. 1, 517 l. delphii nyelvalakokat akar felismerni, legujabban Trieber által a hellenistikus kor koholmányának jelentettek ki, ellene többek közt Gilbert Studien zur altspart. Gesch. 122 l., a ki Müller Otf.-dal Tyrtaeus 4 fr-ban a rhetra nyomát látja.

32. (226 l.) Eurystheus és Prokles az alkotmány alapitói Hellanikus szerint Strabonál 366. A dór telepedés gyarmatnak tekintetik: ἡ Ἡρακλειδῶν ἀποικία: Plat. Legg. 736 c. A római földutalványozásra nézve v. ö. Schwegler Röm. Gesch. I 618., II 416. Az osztalékok száma: Plut. Lyk. 8. Schäfer de eph. 6. Schömann opusc. 1, 139. Ἀγιάδαι Hes. Wachsmuth J. f. Ph. 1868 3 l. A földrészek egyforma elosztását, melyre nézve Grote, és későbben Peter és Onken kétséget támasztottak, Wachsmuth G. G. A. 1870. 1808 l. Polyb. VI 45-ből lakonikai intézménynek mutatja ki; tehát semmiesetre sem lehet olyan intézmény, melyet Ephorus Agis idejéből Lykurgus idejébe visszadatál. A πολιτικὴ χώρα határai: Plut. Agis 8. ἀπὸ τοῦ κατὰ Πελλήνην χαράδρου πρὸς τὸν Ταΰγετον καὶ Μαλέαν καὶ Σελλασίαν, Pelop. 2, 211.

33. (227 l.) φρουρά = exercitus. φρουρὰν ἐξάγειν. »Foglalás«-nak, »honvédség«-nek fogja fel Schömann Gr. Alt. 1, 294. Σπαρτιᾶται mint teljesjogu polgárok: Thuk. 4, 8. és m.; a falu alakjára épült Sparta: Thuk. 1, 10. Pelop. II 311.

34. (228 l.) Βασιλικὸς φόρος: Plat. Alc. I 123 l. Ἕλος, οἱ πολῖται. Εἵλωτες ἢ Εἰλῶται: Steph. Byz. V. ö. Ὀρνεᾶται, Πλαταιεῖς, Caerites. Dór államelv: μὴ γεωργεῖν τοὺς φύλακας: Arist. Polit. 31, 9. A lakoniai mértékről: Hultsch Metrol. 260. Jahrb. f. Phil. 1867. 53 l. Lak. Medimnus: att. Med. = 3 : 2.

35. (230 l.) Népgyülés μεταξὺ Βαβύκας τε καὶ Κνακίωνος: Plut. Lyk. 6. V. ö. Pelop. 2, 237.; Urlichs Rh. Mus. 6. 214.; Wachsmuth J. f. Phil. 1868 9 l. e rendszabályt az Agiadák és Eurypontidák ülőhelyeire vonatkoztatja, és a két községnek együtt való lakására, melyet a lykurgusi törvényhozás elrendelt. A választás módjának megbirálása az apellaban: Arist. Pol. 48, 32. A népgyülést állónak tartja velem együtt Schömann 1³, 247 l., ellene van Vischer Rh. Mus. 28. 1873 380 k., ki Thuk. I 67. alapján a spartai népgyülést ülőnek tekinti.

36. (231 l.) A kitevés helyei: αἱ λεγόμεναι ἀποθέται Plut. Lyk. 16. Pelop. 2, 252, 320. — Kiegészítés: Plut. Inst. Lak. 22. sz. (ἔνιοι ἔφασαν ὅτι καὶ τῶν ξένων ὃς ἂν ὑπομείνῃ ταύτην τὴν ἄσκησιν, τῆς πολιτείας κατὰ τὸ βούλευμα τοῦ Λυκούργου μετεῖχε). Μόθακες (többny. helota nők fiai) νόθοι τῶν Σπαρτιατῶν μάλα εὐειδεῖς τε καὶ τῶν ἐν τῇ πόλει καλῶν οὐκ ἄπειροι Xen. V 3, 9. (ez a disciplina); örökbefogadtattak coram rege Her. VI 57.

37. (233 l.) Φιδίτια. A phiditiákról Trieber 29 l.; csak roszszul használva συσσίτια; Xenophonnál sajátságos συσκήνια és συσκηνεῖν, különösen v. ö. Hell. V 3, 20. συσκηνοῦσι βασιλεῖς ἐν τῷ αὐτῷ, ὅταν οἶκοι ὦσι és m. — Szavazás Plut. 12. c. Ugyanazon intézmény a mai tisztikarnál, a nélkül, hogy a foglalkozás szabad választása megszünnék; tehát ebben nincsen ellenmondás a lykurg. törvényhozás szelleme ellen, mint Peter gondolja Rhein. Mus. 22, 65.

38. (235 l.) Selasia Sparta kapuja: Pelop. 2, 260. Vaspénz: Polyb. VI 49. Bajusz a szabadság jele; azért μὴ τρέφειν μύστακα: Plut. Mor. 550 l. B. A nevetés istene: Plut. 25. Dorier 2, 381. Leschék: 389 l.

39. (236 l.) Θῆραι: Pelop. 2, 206, 307. μεσοδόμα: Hesychius. Két és több férj: Schömann Gr. Alt. 1³, 282. Arist. Polit. p. 45.: ἡ περὶ τὰς γυναῖκας ἄνεσις.

40. (237 l.) Hivatalnokok: Schömann Gr. Alt. 1³. 260. Terpandernél δίκα εὐρυάγυια. Pel. 2, 225.

41. (239 l.) Az ephoria Lykurgus előtti eredete: Müller Dorier 2, 108. Ha Herod. és Xenophon szerint Lykurgus rendelte el az ephorokat (Schäfer 7 l.), akkor ez a lykurgusi törvényhozás általános felfogásából magyarázható ki; de ha Plato és Aristoteles Theopompust nevezi e hivatal alapitójának, akkor e hivatal uj jelentő-

ségét kell alatta érteni. Az ötösszám a falusi kerületek számából magyarázható ki Schäfer de ephoris 7, 12 l. — Ἐκδωριόομαι: Herod. VIII. 73. Κυθηροδίκης: Thuk. IV 53. — A μαστίγωσις-ról l. Trieber Quaest. lac. 25 l.

42. (239 l.) A mi Lykurgus chronologiáját illeti, a legbiztosabb alap marad Thuk. I 18. (e szerint 404 + 400 + c. 15 = 819). Azzal egyezik Eusebius és Cyrillus adv. Jul. 12 A. Sosibius szerint (Clem. Alex. Strom. I 327.): 776 + 97 = 873; Eratosthenes szerint 776 + 108 = 884. Ezt a számitást ugy látszik Ktesias hozta be. V. ö. Br ndis de temp. graecorum antiquissimorum rationibus 24 l. A törvényhozást Lyk. öregkorába tették, körülbelül 30 évvel az ἐπιτροπία után. Fischer griech. Zeitb. 37 l. Müller C. Fragm. Chronologica 134 l. Aristotelesből (Plut. Lyk. 1.) ok nélkül következtették, hogy Lykurgust az olympiadák kezdetére tették; Timaeus ugy segitett e dolgon, hogy két Lykurgusra gondolt; azonkivül az adatok egyrészt a Heraklidák vándorlásáig mennek fel (Xenoph.), másrészt le egészen a 7. századig (Arist., Demetr. Magnes.). A Lykurgusra vonatkozó chronologiai adatok tökéletes átnézete l. Gelzer Rh. Mus. 27, 30 l. a ki maga azáltal, hogy Lykurgus nevét mint ismétlődő papi nevet fogja fel, uj módszert talált az el. nmondások feloldására. Lykurgus történeti személyiségét egészen tagadták először Zoëga és Uschold (ellenök Böckh Abh. der Akad. 1856, 76. l.); ujabb időben Gilbert.

43. (241 l.) Sparta hegemoniájáról a mess. háboru előtt tanuskodik Ephorus, l. Diod. XV. 66. τῶν δ' ἀπὸ Κρησφόντου τὴν βασιλείαν ἀποβαλόντων Λακεδαιμόνιοι κύριοι κατέστησαν αὐτῆς. Isokr. Archid. 7 és 9. Unger Philol. 28, 248, a ki azáltal a spártai hegemoniának 400 éves tartamát állapitja meg: Lyc. c. Leocr. 42. Dinarch. c. Dem. 73.

44. (243 l.) A messeniai háborukról Pausanias IV. könyve, a ki az elsőre nézve prienei Myronból, a másodikra nézve benai Rhianusból (Kretában) merit; amaz rhetorikai elbeszélő volt a 3. vagy 2. századból Kr. e., emez epikai költő és Eratosthenes kortársa; Messeniaca czimü müve az Irából való visszavonuláson kezdődik. E források kiegészitése Tyrtaeus, Ephorus és mások. V. ö. Kohlmann Quaestiones Messeniacae Bonn 1866. — A messen. háboruk chronologiája: Az első háboru Paus. és Eusebius szerint ol. 9, 3 óta, 743

ősze óta. Tart megegyező tudósitás szerint $19^1/_2$, vagy 20 évig. Str. 279. Paus. IV 13, 6. Isocr. Archid. 57. Diod. XVI 66. Ez ellen az ol. 11. (736)-ig előforduló olympiai győzőket hozták fel, és ezért a háboru Bergk (Rhein. Mus. 20. 228.) és Duncker 3, 390. szerint csak 736 után kezdődött. De ez nem döntő érv a hagyomány ellen, ha nem ismerjük is annak alapját. A második háborura nézve Paus.-nál nincsen biztos hagyomány; ő maga a forrásokból bizonyos nézetre akart jutni, különösen Tyrtaeus fr. 3. és 4-ből és ebből 40 évi időközre következtet. Justinus III 5, 2, 80-at, Euseb. 90-et gondol. A második háboru tartama 17 év. Ehhez járul Ephorus szerint (Str. 362.) az arkadok, argivok és pisaiak lázadása. Pisai olympias 28 (668.). A spártaiak 27, 4 (669.) Hysiae-nél megveretve, nem tudtak segiteni. Azután ol. 30. (660.) és a következő 12 is pisai, Jul. Afric. szerint; ol. 34 magános jellegü (Paus. VI 22, 2.), a többiek közösek. Ennélfogva Duncker 3, 172. és Kohlmann 65 l. szerint a messeniai háboruk közti időt 79 évre tehetjük, a másodikkezdetét 33, 4; 645-re, a végét 38, 1; 628-ra. Ezzel egyezik Tyrtaeus kora. Str. szerint ol. 35; 640.

45. (244 l.) A háboru elleni párt (Str. 257.) Delphiből segitve. — Az Androklidák: Pelop. 2, 127, 164. Asine 186. l.

46. (247 l.) Mind a két fél szövetségesei Paus. IV 15, 1; 16, 1. Str. 355, 362. Polydorus mondása: ἐπὶ τὴν ἀκλήρωτον τῆς χώρας βαδίζω: Plut. Apophthegm. Pol. 2.

47. (248 l.) Alkotmányválság Polydorus és Theopompus alatt: Schäfer de ephoris 10 l. A rhetra toldaléka: αἱ σκολιὰν ὁ δᾶμος ἔλοιτο, τοὺς πρεσβυγενέας καὶ ἀρχαγέτας ἀποστατῆρες ἦμεν. Plut. Lyk. 6.

48. (249 l.) Polydorus és Polemarchus: Paus. III 3, 2, 11, 10. Ephorok οἱ περὶ Ἔλατον πρῶτοι κατασταθέντες ἐπὶ Θεοπόμπου βασιλεύοντος 130 évig Lyk. után, Plut. 7. fej. — Θ. μετριάσαντος τοῖς τε ἄλλοις καὶ τὴν τῶν ἐφόρων ἀρχὴν ἐπικαταστήσαντος: Arist. Pol. 223 l., 25. Ephori a Th. regibus oppositi: Cic. Legg. III 7. Frick, de ephoris Spartanis Gött. 1872 17 l. az ephorokat néptribunoknak tartja, kiknek a királyok és gerontokkal szemben oly δῆμος-t kellett képviselni, mely nem állott teljesjogu polgárokból (minyek). Az ephorok számittatnak 757 óta: Gutschmidt, Jahrbuch f. Phil. 1861 24 l. Frick 11 l.

49. (250 l.) A partheniek lázadása: Antiochus és Ephorus

Strabónál 278. k. οἱ μὴ μετασχόντες Λακεδαιμονίων τῆς στρατείας ἐκρίθησαν δοῦλοι καὶ ὠνομάσθησαν Εἵλωτες, ὅσοις δὲ κατὰ τὴν στρατείαν παῖδες ἐγένοντο, Παρθενίας ἐκάλουν καὶ ἀτίμους ἔκριναν· οἱ δὲ οὐκ ἀνασχόμενοι (πολλοὶ δ'ἦσαν) ἐπεβούλευσαν τοῖς τοῦ δήμου. Schäfer de ephoris 11 l. (szerinte a lakedaemoniaknak, kik a háboruban részt vettek, connubiumot és földet igértek, de később az igéret nem tartatott meg, azért volt a lázadás). Gilbert 180 l. minyeknek tartja a parthenieket, hasonlóképen Frick az i. h. és Jahrb. f. Phil. 1872 663. l. Kivándorlás a Heraklida Phalanthus alatt: Hor. C. II 6, 12. Arist. Pol. 207 l. 22. Justinus III 4. Az idő Hieronymus szerint. — Str. 280.: τῆς Μεσσηνίας τὸ πέμπτον.

50. (251 l.) Euryleon: Paus. IV 7, 8. Terpander idejét Hellanikus (fr. 122.) okmányokon alapuló állitása szerint (Athen. p. 635. E.) Glaukus ellenére biztosan ol. 26, 1-re lehet tenni: Leutsch Verh. der 17-ten Philol. Vers. in Breslau 66. l. Ἡ μὲν πρώτη κατάστασις τῶν περὶ τὴν μουσικὴν ἐν τῇ Σπ. Τερπάνδρου καταστήσαντος γέγονε· τῆς δευτέρας δὲ Θαλήτας τε ὁ Γορτύνιος καὶ Ξενόδαμος ὁ Κυθήριος καὶ Ξενόκριτος ὁ Λοκρὸς καὶ Πολύμνηστος ὁ Κολοφώνιος καὶ Σακάδας ὁ Ἀργεῖος μάλιστα αἰτίαν ἔχουσιν ἡγεμόνες γενέσθαι. Plut. Mus. 1134. B.

51. (253 l.) Thaletas, fiatalabb Terpandernál, régibb kolophoni Theomnestusnál, 620 körül (Plut. de mus. 48 l.) — Krétai segédcsapatok: Paus. IV 8, 2.

52. (256 l.) Strabo alternativája (ἢ ταῦτα ἠκύρωται τὰ ἐλεγεῖα ἢ Φιλοχόρῳ ἀπιστητέον καὶ Καλλισθένει καὶ ἄλλοις εἰποῦσιν, ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἀφιδνῶν ἀφικέσθαι, δεηθέντων Λακεδαιμονίων κατὰ χρησμόν, ὃς ἐπέταττε παρ' Ἀθηναίων λαβεῖν ἡγεμόνα. Fr. H. Gr. I 393.) alaptalan. A distichumok nem mutatják, »hogy a költő ó-dór vérből származott«: Bernh. II³, 503. Kolbe de Tyrtaei patria 1864. Kohlmann: Quaest. Messen. 31 kk. l.

53. (259 l.) Vereség ἐπὶ τῇ καλ. μεγάλῃ τάφρῳ Paus. IV 17, 2. Gyalázat szobra: Polyb. IV 33. Pelop. 1, 303. Pharis (locus condendis fructibus mint Capua: Becker-Marq. III 11.) Pelop. 2, 249. Ira: Pelop. 2, 152. Aristomenes Rhoduson: Paus. IV 24.

54. (260 l.) Κρυπτεία Plat. Legg. 763. 633. Plut. Lyk. 28.

55. (263 l.) Az ephorok növekedő hatalmának három korszakára nézve v. ö. Ulrichs jeles kutatásait Rhein. Mus. 6, 225. és Schäfer A. de ephoris 1863. Frick de eph. 31 l.

56. (264 l.) Ἑκατόμπολις Λακωνικὴ καὶ τὰ Ἑκατόμβαια: Str. 362.; Dorier 2. 18. Steph. Αὔλων és Ἀνθάνα a.

57. (267 l.) Phigalia: Paus. VIII 39, 2. Müller Dorier 1, 152. A harcz Tegeával (Pelop. 1, 252.) először szerencsétlen: spártai királyok fogsága: Paus. VIII 48, 5. Polyaen. VIII. 34. Sparta tulsulya Anaxandridas, Leon fia óta: Paus. III 3, 9. Delphii mondások: Herod. I 67. Orestes csontjai Sp. vitetnek kevéssel a Lydiába való küldöttség elindulása előtt: Her. I 68. Oszlop az Alpheus forrásainál: Plut. Quaest. Graec. 5. Pelop. 1. 262. Curtius K. de act. publ. cura ap. Gr. 7 l. — A tegeaták megtisztelő állása: Her. IX 26.

58. (272 l.) Olympia: Pelop. 2, 51. és előadásom Ol.-ról Berlin 1852. — Az Iphitus diskusa: Plut. Lyc. 1. Paus. V 20, 1. Dorier 1, 130. Az ünnep alapitása és a győzők feljegyzése a régiek által szorosan megkülönböztetnek. Duncker M. Müller Kár. szerint, Chronogr. 130, Iphitus olympiáját egy időre teszi Koroebussal és ezt teszi valamennyi győző elsejévé, hasonlóképen Unger Philol. 29. Ezt helyesli Bunsen is Aeg. V[a] 433.; kétkedik Péter 776-hoz. Ez ellen jogosan Lepsius Königsb. 1 79.; Brandis de temp. Gr. antiquarat 3 l. és ujabban Gelzer Rhein. Mus. 28, 25 l. A régiek közül egyik sem állitotta, hogy Lyk. és Kor. egykoruak. Ez által a lyk. chronologia határozatlansága még sokkal érthetetlenebbé lenne. — Elis ἱερὰ καὶ ἀπόρθητος, élvezi a παλαιὰ καὶ πάτριος ἀσυλία-t: Polyb. IV 73. k. Pelop. 2, 94.

59. (274 l.) Str. szerint az első 26 olympiada rend szerint ünnepeltetett. Pantaleon: Str. 362, 355: μετὰ τὴν ἕκτην καὶ εἰκοστὴν Ὀλυμπίαδα οἱ Ἠλεῖται τὴν οἰκείαν ἀπολαβόντες αὐτοὶ συνετέλουν. — Ol. 27, 4 (669) Hysiae: Paus II 24. 7. Ol. 28 az első pisai Jul. Afr. szerint (ed. Rutgers 11 l.); v. ö. 72. jegyz. Ol. 30: Ἠλεῖοι Ἠλείων ἀποστάντες ταύτην τ' ἦξαν καὶ τὰς ἑξῆς κβ' Jul. Afric. Tehát 30—52. Ellenben Paus. VI 22, 2. szerint ol. 34 (644.) Pantaleon alatt. Tehát ez az egy magános, a többi közös. Ol. 34 a spartaiak bizonyosan el voltak foglalva; a mit ugy lehet megmagyarázni, ha 33, 4 (645.) a második mess. háboru tört ki. Clinton 1, 192. Helyesli ezt Bursian de tempore, quo templum Jovis Olympiae conditum sit. Jena 1872.

60. (275 l.) Damophon és Pyrrhus: Paus. VI. 22. Lepreum Pelop. 2, 85. Damothoidas: Paus. IV 24, 1. Pisa elpusztitása (ἀνάστασις τῶν Π.): Pelop. 2, 48, 108.

61. (279 l.) A 8 helység vallásos élete: Pelop. 2, 48 és 114; elisi állapotok: u. o. 7 l. Az elisiek érdeme Olympia körül: Str. 354.

62. (281 l.) Az olymp. tanácsnak templomi törvényszéke: Paus VI 3, 7. Ἑλλανοδίκαι: Arist. Harp.-nál e sz. a. — A delphii isten mint Ap. θέρμιος, az olympiai törvények alkotója: Paus. V 15, 7. Pelops Ol.-ban minden hősök elseje: Paus. V 13, 1. Azért innen a Πελοπόννησος név.

63. (284 l.) Arkadok és áthéneiek kik nem érkezhettek mindjárt, πολλὰ παλαιπωρηθέντες: Athen. 361. Harczok lydokkal és lelegekkel: Paus. VII 2, 8. Phokaeaiak és kymeiek: Paus. VII 3, 10. Maion az Aeolok elől hátrál: Ps. Plut. vita Hom. 3. Azt hiszem, hogy a μετὰ τὰ Τρωϊκά való kóborvándorlásoknak általában kijelöltem a jelentőségét a szövegben.

64. (285 l.) Az epos mint Jónia történetének forrása: Müllenhoff Deutsche Alterthumskunde 47 kk.

65. (287 l.) Her. Jóniáról I 142. Az apaturiák ismertető jelei a καθαρῶς Ἴωνες-nek Her. 147. Samos: Paus. VII 4. Panionium: Hermann Staatsalt. 77, 27 §. Kodridák Phokaeaban: Paus. VII 3, 10.

66. (292 l.) A tyrannis keletkezése ἐκ τιμῶν kül. Jóniában: Arist. Pol. 217, 19. Homér mint Phryx: Sengebusch Hom. Diss. 2, 71. Φρύγιος egy Neleida: Plut. de mult. virt. 16. Schmidt de reb. publ. Miles. 1855, 26 l. Τύραννος először Archilochusnál; lydiai vagy phrygiai szó: Böckh C. Inscr. Gr. II 808. Aesymneták M.-ban (Epimenes): Schmidt 29 l. Tyrannok M.-ban (Thoas és Damasenor): Plut. Quaest. Gr. 32. Plass Tyrannis 1, 226 l.

67. (294 l.) Pénz, lydiai találmány: Her. I 94. Poll. IX 33. Sardesi templompénz: Monatsber. der Berl. Akad. 1869, 477 l. Városi pénz Phokaeaban: Brandis J. Münz-, Mass- und Gewichtsv. Vorderasiens 173, 180, 201 l. Mommsen T. Grenzboten 1863, 388 l. A pénz régiségére nézve általában azon körülmény dönt, hogy Ninive romjaiban annak nyomát nem találták.

68. (295 l.) A szántóföld elhanyagolása a jónok részéről: Her. V 29. ἀεναῦται: Plut. Quaest. Gr. 32. Schmidt res Miles. 44 l.

69. (296 l.) A lelanti háboru: Thuk. I 15. Her. V 99. Str. 448. Ameinokles: Ol. 19, 1; 704. L. alább 91 jegyz.

70. (297 l.) Jónok Attikából Epid.-ban: Arist. Strabónál 374. Kynuria: Peloponn. 2, 375.

71. (299 l.) Harczok a dórok és a királyok között: Fr. Hist. Graec. II, VIII l. Aegon: (Plut. Fort. Alex. II, 8 fej.) az uj ág feje Hermann K. Fr. szerint Verh. der Altenb. Philol. Vers. 44 l. Ellene van Fricke de Phidone Argivo azon alkalmi iratban, melyet elébb 377 l. 26 j. a. idéztünk, 37 l. — Eratus: Paus. II 34. — Ναυπλιεῖς ἐπὶ λακωνισμῷ διωχθέντες Δαμοκρατίδα βασιλεύοντος: Paus. IV 35, 2. Hysiae: Pelop. 2, 367. — Paus. II 24, 7: πολυανδρία ἐνταῦθά ἐστιν Ἀργείων νικησάντων μάχῃ Λακεδαιμονίους περὶ Ὑσιάς. τὸν δὲ ἀγῶνα τοῦτον συμβάντα εὗρισκον Ἀθηναίοις ἄρχοντος Πεισιστράτου, τετάρτῳ δὲ ἔτει τῆς Ὀλυμπιάδος, ἣν Εὐρύβοτος Ἀθηναῖος ἐνίκα στάδιον.

72. (300 l.) Φείδων τύραννος βασιλείας ὑπαρχούσης: Arist. Polit. 217 l. 18. Ὁ τὰ μέτρα ποιήσας Πελοποννησίοισι καὶ ὑβρίσας μέγιστα δὴ Ἑλλήνων ἁπάντων: Her. VI 127. Uralkodásának fénypontja az általa ünnepelt olympiada. Hogy melyik? A nyolczadik Paus. VI 22, 2 szerint; a 28-ik (κη΄ η΄ helyett) azon javitás szerint, melyet Weissenborn Hellen 47 l. jelesen indokolt; ezt helyeselték Hermann K. Fr. az i. h. 47 l. Abel Makedonien 100 l., Brandis, Schömann Staatsalt. 1³, 19. Bursian de tempore quo templ. Jov. Ol. cond. sit 7 l. A 8. olympiada mellett van Unger Philol. 29, 259 és Schneiderwirth. Julius Africanusból egyenesen csak azt következtethetjük, hogy a 28 ol. rendetlen módon, azaz az elisiek által a pisaiak nélkül ünnepeltetett meg, mely rendetlenséget később azzal akartak szépiteni, hogy az élisiek egy Dyme elleni háboru által meggátoltattak. Minden, a mit Ph.-ról beszél a hagyomány, különösen pénzreformja, nézetem szerint a Kr. előtti 7-ik századba illik.

73. (303 l.) A pénzreformról: Böckh Metrol. Unters. 76 l. Brandis 202 l. Hultsch Brandis által megbirálva Jahr. f. kl. Philol. 1867, 534 l. — A tizenöt stater-értéket Brandis kisázsiai-phoenicziainak nevezi, mivel később a phoenicziai városokban (melyek Darius előtt nem vertek pénzt, talán csak Xerxes alatt) uralkodik és fel lehet tenni, hogy már a rúd-forgalom idejében is szokásban volt, a mint Brandis Palaestinára nézve kimutatta. Az aeginai pénzértéket a tizenötstater-lábhoz számitja 110 l. Mommsen ellen 45 l., azonban elismeri, hogy az aeginai láb alakilag a tizstater-lábhoz tartozik 111 l. Ezt a gondolatot fejtegeti Hultsch az i. h. Szerinte az aeginai láb »egy sajátságos, Görögország számára teremtett ezüstérték, melynek statera a két kisázsiai érték közt közvetitést

képez, egyszerü és határozott viszonyok szerint. Sulyra nézve az aeginai főpénz közelebb állt a babyloniai staterhez, mint a phenicziai-babyl. egész-darabhoz; de épen ezért az elsővel (25 : 27) nem lehetett oly könnyen kiegyenliteni, mint az utóbbival (5 : 4)« 557 l. Obeloi a Hereumban: Etym. M. ὀβελίσκος szó a. Böckh 76 l. χελώνη Aphrodite Uraniának symboluma, és megfelel az ég boltozatának: Gerhard Mythol. 375 §. Régibb aranypénz verése Aeginán: Brandis 111 l.

74. (305 l.) Pheidon vége (Nic. Dam. Exc. 378 l. Müller: ἐκ τῶν ἑταίρων) nem tehető későbbre, mint ol. 30-ra. Mähly szerint Rh. M. 9, 614 csak ol. 34-re. V. ö. Hermann K. Fr. Alt. Phil. Vers. 49 l. Lakedas pulyasága: Plut. Util. ex host. 6. Meltas a nép által elitélve és letéve: Paus. II 19, 2. Hogy a királyság névleg tovább is fennállott, mutatja Her. VII 149. Schiller Argolis 10 l. Arra nézve, hogyan illenek az itt emlitett tények a pelop. történetbe l. Hermann az i. h. 8. 48 l. Feltesszük, hogy még a második mess. háboru előtt ol. 29 az olympiádák rendje helyreállt spártai közvetités folytán. Innen van az elisiek háladatossága.

75. (307 l.) Sikyon őstörténetére nézve l. Pelop. 2, 284. A tyrannis előtti alkotmány Arist. Pol. 229, 26 szerint.

76. (308 l.) Arist. az i. h. πλεῖστον ἐγένετο χρόνον ἡ περὶ Σικυῶνα τυραννίς, ἡ τῶν Ὀρθαγόρου παίδων καὶ αὐτοῦ Ὀρθαγόρου. ἔτη δὲ αὕτη διέμεινεν ἑκατόν. A családfa Her. VI 126: Andreas (= Orthagoras: Gompf. Sic. II) — Myron — Aristonymos — Klisthenes. Ellenben Nic. Dam. szerint (fr. 61. Fragm. Hist. Gr. III, 394). Myron, Isodemus, Klisthenes testvérek; az első Kl. inditványára Isod. által öletik meg és azután Isod. elüzetik Klisth. által. E forrás meg nem bizható voltára figyelmeztet Urlichs Skopas 221 l. Az ő kisérlete, bebizonyitani a nemeai játékok ol. 51, 4; 573-ban történt alapitásából, hogy kevéssel azelőtt halt meg Kl., — nem sikerült. Chronologiai támpont csak Myron győzelme ol 33, 1; 648. és Kl. pythiai győzelme ol. 49, 3; 582. Péter szerint Kl. 570-ben hal meg; Duncker 4, 47 szerint 565-ben. L. 83 jegy. Orth. a »szakács« Kopreusnak a »szemetes«-nek fia: Plass Tyr. 1, 138 l. Μεταβάλλει καὶ εἰς τυραννίδα τυραννίς, ὥσπερ ἡ Σικυῶνος ἐκ τῆς Μύρωνος εἰς τὴν Κλεισθένους: Arist. Pol. 231, 17.

77. (310 l.) Myron kincses háza: Paus. VI 19, 1.

78. (310 l.) A heros-kultusnak reformja: Her. V 67.

79. (311 l.) A phylék metonomasiája, 68. f. Archelaus az első phyle eponymus-a: Gutschmidt Jahrb. f. Phil. 1861, 26 l.

80. (312 l.) Az első szent háboruról (Κρισαῖκὸς πόλεμος) és történetének forrásairól v. ö. Ulrichs Abh. der K. Bayr. Akad. der Wiss. Phil. Histor. Kl. III 1, 1840. Reisen und Forschungen 1, 7—34. Preller »Delphica« Ber. der K. Sächs. Ges. der Wiss. 1854. Ges. Aufs. 224 l. Möller »der Kris. Krieg« a danzigi reáliskola értesitője 1866.

81. (315 l.) A kris. háboru oka: Str. 418. Delphi és Klisthenes; Plass Tyrannis 142 l.

82. (317 l.) Chronologiai támpontok a hellén ünnepi annalekban: ol. 47, 3; 590 az első pythias a marm. Par. szerint, mivel Kirrha legyőzetett Simon áthénei, és Gylidas delphii archonsága alatt. Kirrha pedig Kallisthenes szerint a háboru tizedik évében esett el. Ekképen a háboru Westermann és Möller szerint 600—590-re esik. V. ö. Schöne A. Unters. über das Leben der Sappho (Symbola Bonn. 745 l.). Ol. 48, 3; 586: az első pythias Pausanias szerint X 7, 3. A verseny kibővittetik testgyakorlati és lovagi versenyek által. A harczok a hegységben tovább folynak, hat évig Kirrha eleste után. Ol. 49, 3; 582: második pythias Damasias és mások alatt, és Diodorus a. Delphiben. Reform. στεφανίτης. Klisth. győzelme. Preller összetéveszti a pythiádákat.

83. (319 l.) Klisth. olympiai győzelme (Her. VI 126.): ol. 49, 1; 584 Müller szerint Dorier 2, 474, 486. Schultz szerint Apparatus 7 l. csak ol. 51, 1; 576-ban. Ez a legkésőbb (Heyne: ol. 50. Larcher: 52.) mivel Megaklesnek 558 körül férjhezmenő leánya volt. Weissenborn Hellen 26. — Hippoklides: Vischer Kimon 39 l. — Paeus, Pampolis: Pelop. 1, 380, 398.

84. (320 l.) A Leokedesre vonatkozó nehézségek (melyeket legelőször fejtegetett Schneiderwirth Argos 2, 41 l.) itéletem szerint nem arra valók, hogy Pheidon életkora egész kérdését eldöntsék. Schn. Meltast olvas. A kérők között a fejedelmek fiain kivül, milyen Leokedes volt, olyanok is voltak, kik egy kisebbségben lévő ellenzékhez tartoztak, mint p. o. Onomastus.

85. (322 l.) Valjon Aeschines a zsarnok, a ki Plutarch szerint de mal. Herod. 41 fej. a spártaiak által üzetett ki Sikyonból, Kli-

sthenes rokona vagy utódja volt e, az nincs tudva. A nemeai játékokra nézve l. Duncker 4, 448. Ulrichs Skopas 223. Összefüggésük a zsarnokok bukásával: l. Hermann Staatsalt. 65 §. 4. Kleonae Sikyontól való függetlenségét mutatja Plut. Ser. Num. Vind. 7 fej. Az orneaták egykoru lázadása: Paus. X 18, 5. Nic. Dam. 31 évet ad Kl.-nek. H lála Her. szerint 60 évvel előbb történt az aristokratia teljes visszaállitásánál; ennek már be kellett következni, mikor a spártaiak 506 Áthén ellen mentek: tehát Kl. halála legkésőbben 566-ra esik.

86. (323 l.) Ἀλήτης: Phyl. Bybl. fr. ed. Bunsen (Egypt. place in univ. hist. V) 36 l. Tengeri királynak Grote is ismeri el. V. ö. Wagner de Bacchiadis Corinthiorum 2 l. A kettős királyság nyomait Korinthusban l. Gelzer a 377 l. 26 jegyz. idéz. iratban 42 l. — 8 phyle: Apostol. proverb. 13, 93. Suidas: πάντα ὀκτώ. — Bakchis 900 körül, Wagner 24 l.

87. (324 l.) Korinthus és Chalkis: Dondorff de rebus Chalcid. 22. Diolkos: Pelop. 2, 545. Achelous és Pirene: Pelop. 2, 519. Korinth. találmányok: Pindar. Olymp. 13.

88. (327 l.) Korinth. ipar: Barth de mercatura Cor. 46 l. Eumelus Eus. szerint ol. 3 és 9. Archias kortársa: Paus. IV 4.

89. (328 l.) Periander Diog. Laërt. szerint (I 95) 4^3, 4; 585-ben halt meg, miután a Kypselidák uralma $73^1/_2$ évig tartott (Arist. Pol. 230 l. 3, hol vagy az összegben van a hiba, vagy az egyes tételekben. V. ö. Röper Philol. 20, 722 és Bohren de s. sapientibus 1867, 46 l.) Georgius Synk. szerint (bonni kiad.) Diodor Kypselus tyrannisát 447 évvel későbbre teszi a Heraklidák visszatérésénél, 657-re. Ezzel egyeznek Eusebius és Hieronymus (Ol. 30, 4). Miután a prytaniák 90 évig tartottak, a királyság bukása 747-re esik. — Prytanok Telestes után: Paus. II 4, 4. — Archias és Aktaeum: Plut. Narr. Amat. 772 l. Schol. Apoll. Rhod. IV. 1212 (Weissenborn Hellen 43, Unger Philol. 28, 415); Plut. és Diod. a történetet a Korinthusból való kivándorlással kötik össze, Schol. Ap. a Bakchiadák elüzetésével. Mindenesetre e hagyományok sokkal töredékesebbek és kevésbé összehangzók, hogysem ezekből lehetne következtetni Pheidon korára, kinek kortársa, mint mondák, Aktaeon nagyatyja, Abron volt. Különösen nem lehet kimutatni, hogy ezen elbeszélésben emlitett argosi Pheidon azonos a hires kényurral.

90. (328 l.) Korinthusbeliek Kerkyrában: Plut. Quaest. Gr. 11. — Archias és Chersikrates: Syrakusae alapitása Euseb. szerint ol. 11, 2 vagy 3; 734. Thuk, VI 3 (a marm. Par. szerint ol. 4, 5. Böckh Corp. Inscr. Gr. II, 335 l.). Fischer Zeittafeln 71 l.

91. (329 l.) Ameinokles a samusiaknak trierákat épit 300 évvel a pelop. háboru vége előtt: Thuk. I 13. Korinthus részvétele a lelanti háboruban l. Vischer Gött. Gel. Anz. 1864, 1378 l.

92. (330 l.) Pheidon νομοθέτης τῶν ἀρχαιοτάτων. Arist. Pol. 35 l. 5. Weissenborn Hellen 39 k. Philolausnak νόμοι θετικοί, ὅπως ὁ ἀριθμὸς ὠφέληται τῶν κλήρων. Arist. Pol. 57 l. 25. Hasonló elvek Hesiodusnál Opp. 376 kk. és a naupaktusi bronce-feliratban (Oikonomides 1869, Vischer Rhein. Mus. 1871, 38 kk. l.).

93. (333 l.) Háboru Kor. és Kerk. között Kerkyra alapitása óta: Her. III, 49. Kerk. független. Tengeri csata: Thuk. I 13. Ujból alávetve Periander ideje óta: Müller Corc. 15 l. A Kypselidák történetére nézve van: 1) Herod. V 92. III 48. 2) Nikolaus Dam. töredékei Fragm. Hist. Graec. III 58 fr. 3) Arist. Pol. 224 l. és Heraklides Pont. 4) Paus. Strabo és Diogenes Laërtius Periander életében. Bővebb csak 1 és 2. Herod.-nál a költői szinezetet nem lehet félreismerni, Nik. Dam. higgadtabb, de mégis fontosnak tartja a jóslatot; Kyps. emelkedését a polemarchia rábizott hivatalából magyarázza; ez esetben azonban τυραννὶς ἐκ τιμῶν Aristoteles ellen volna. V. ö. Schubring de Cypselo tyr. 64 l. Arról nem tudok meggyőződni, hogy Nikolausnak, kihez Duncker és Schömann Gr. A. 1^3, 164 l. csatlakozik, ha Ephorust követi is, gazdagabb és jobb forrásai lettek volna és hogy e miatt Herodotnak meg kellene szünni e történet főforrásának lenni, mint Steinmetz akarja kimutatni értesitőjében: Herodot u. Nic. von Dam. Lüneburg 1861. Meg lehet ismerni oly előadási módot, mely a költői előadástól eltér és más hagyomány hézagjait pragmatikus uton akarja kitölteni. — Kypselus uralkodott Euseb. szerint 28 évig, 30, 3-tól kezdve. Müller Dorier 1, 116. — A Kypselidák szent ajándékaira vonatkozó helyek: Overbeck Schriftquellen 41, 51 l. Az összefüggést a »Kypselus-láda« és a Kypselidák között kétségbe vonja Schubring de Cypselo 28 l. — Pálmafa a Korinthusbeliek kincsesházában: Plut. Pyth. orac. 12. Conviv. VII sap. 21. Béka és kigyó ellenséges, de ártatlan irigység jelvénye. Vagy

talán csak a vizben gazdag talaj jelölésére volnának-e? Bötticher Baumkultus 420 l. Aligha.

94. (336 l.) Per. hatalma Thrakiában: Potidaea alapitása: Vischer Gött. G. Anz. 1864, 1378 l. Periander pénzügyi politikája: Heracl. Pont. ed. Schneidewin 11 l. Az isthmusra vonatkozó tervei: Diog. Laërt. Pelop. 2, 596. A syssitiák megszüntetése: Arist. Pol. 224, 4 k. A nők kifosztása: Ephorus 106 fr. D. L.-nél. A ruhák elégetése: Herod. V 92, 7. Βουλή mint rendőrségi tanács: Her. Pont. 5, 2.

95. (340 l.) Per. és Thrasybulus: Herod. és Arist. Pol. 218 l. 20 (1511, a); az utóbbinál P. a tanácsadó. Melissa Epidaurusban: Athen. 589. Müller Aeginet. 8 l. Anyja Eristhenia volt, Aristokrates, arkádiai király, leánya, kit Prokles Aristokrates bukása előtt vett nőül 630 körül. Kohlmann Quaest. Messen. 66. Psammetichra nézve l. Preller Aufsätze 431 l. Ugy látszik, hogy Gordias a névnek helyes alakja.

96. (341 l.) Megara doriai: Her. V 76. Orsippus C. I. Gr. I, 553 l.

97. (344 l.) Theagenes (Arist. Pol. 203 l. 25): τῶν εὐπόρων τὰ κτήνη ἀποσφάξας λαβὼν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐπινέμοντας (azaz jogtalanul). V. ö. Rhetorika 9 l. 34. Az idő általában Kylon által van meghatározva, ki Theagenes segitségével Áthénben zsarnoknak akarta magát tenni: Thuk. I 126. Παλιντοκία Plut. Qu. Gr. 18.

98. (346 l.) Theognis költeményei a perzsa háborúk idejéig terjednek. Steph. Byz. Μέγαρα. Suidas Θέογνις a.

99. (355 l.) Sparta buktatja a zsarnokokat: Plut. de malign. Herodoti 21 fej.

100. (352 l.) Tyrannok szokása = perzsa szokás: Arist. Pol. 1313 b. (224, 15): τὸ τοὺς — ἐπιδημοῦντας ἀεὶ φανέρους εἶναι καὶ διατρίβειν περὶ θύρας — καὶ τἆλλα ὅσα τοιαῦτα Περσικὰ καὶ βάρβαρα τυραννικά ἐστιν. V. ö. Ionier v. der ion. Wand. 55 l. A kényurak összeköttetései nevek által vannak bebizonyitva: Psammetichus Gordias stb. V. ö. Letronne Rev. Arch. 1848, 549. Ber. der Berl. Akad. der W. 1870, 167. — Eunuchok: Her. III 48.

101. (356 l.) Charmidas: Paus. III 2, 7. Megara: Müller Dor. 1, 177. Plataeae: Her. VI 108.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 2745/19 57 N. SZ.